

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК



**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

№ 9/2

Том 21

2013

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**, д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**, д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Випуск 23 (1)

Дніпропетровськ
Видавництво
Дніпропетровського
національного університету

УДК16+001 (091)+11+316+132

ББК 87 + 60.5 + 66

**Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/3 від 08 липня 2009 р. та № 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.**

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн**, д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв**; д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м. Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); д-р філос. наук, проф. **В. Б. О कोरोков**; канд. політ. наук, доц. **В. І. Пашенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р. філос. наук, проф. **В. В. Хміль**, д-р. філос. наук, проф. **О. М. Корх**, д-р. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**, д-р. філос. наук, проф. **В. І. Палагута**, д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2013
© Видавництво ДНУ, оформлення,
2013
© Автори статей, 2013

Редакція не завжди поділяє думки авторів і не несе відповідальність за фактичні помилки, яких вони припустилися

ФІЛОСОФІЯ

УДК 165.19+ 323.

О. С. Токовенко*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОЦЕС****Розглянуті особливості еволюційного тлумачення наукового пізнання політичної реальності.***Ключові слова:* наукове пізнання, політико-еволюційна епістемологія, політична реальність.

Питання щодо можливості еволюційного тлумачення наукового пізнання політичної реальності є достатньо новим та недослідженим у вітчизняній політичній науці. Теоретичним підґрунтям для розвитку політико-епістемологічної проблематики в її еволюційному ракурсі є евристичний потенціал сучасної еволюційної епістемології, представники якої (К. Поппер, Д. Т. Кемпбелл, Е. Осер, Е. Бітсакіс, Д. Агассі, У. Бартлі, Л. Бун, К. Кнор Сетіна, Д. Елстер та інші) застосовують еволюційний підхід до аналізу процесів виникнення та розвитку наукового знання.

Метою цієї статті є відповідь на питання: чи можливе застосування еволюційної парадигми до аналізу закономірностей наукового пізнання політичної реальності? Який зміст слід вкладати в поняття «політико-еволюційна епістемологія»?

Відповідь на ці питання за першим наближенням ґрунтується на подвійному тлумаченні політико-еволюційної епістемології – у широкому та вузькому смислах. У широкому сенсі політико-еволюційну епістемологію слід тлумачити як синонім поняття «еволюційна політико-інформаційна теорія», предметом аналізу якої є розуміння закономірностей виникнення та розвитку когнітивних здібностей політичного актора. При цьому пізнання політичної реальності розглядається по аналогії з процедурами адаптування, що дозволяє політичному актору не тільки отримувати необхідну інформацію про політичну реальність, але й формувати засіб поведінки, адекватний умовам політичної дійсності. У вузькому сенсі політико-еволюційну епістемологію слід розглядати як наукову дисципліну, що досліджує закономірності розвитку знання про політичну реальність у контексті теорії еволюціонізму.

Вважається, що ідея щодо можливості застосування до аналізу наукового розвитку еволюційної парадигми належить Г. Спенсеру, який сформулював гіпотезу загального розвитку, відповідно до якої емпірична реальність розглядається як процес переходу від невизначеної, аморфної гомології до визначеної, оформленої гетерогенності. Г. Спенсер наполягає на тому, що наукове знання, як один із фрагментів загального розвитку, також еволюціонує від простих та конкретних до складних і абстрактних форм. Він вважає, що ідея еволюційного розвитку в науці має чисельні ілюстрації у «фізиці, хімії, психології: усі вони демонструють..., що наукові досягнення є поступовими, що кожне більш загальне відношення пояснюється через пізнання співвідношень меншого ступеню узагальнення» [1, с. 461–462].

Деякі сучасні дослідники, зокрема Д. Агассі вважають, що пріоритет у цій проблематиці належить англійському вченому У. Уївіллу, який ще 1840 року стверджував, що «ми повинні формулювати значну кількість гіпотез, тому що тільки деякі з них здатні витримати перевірку і скласти ту основу або стійке ядро, навколо якого буде розвиватися дослідження» [2, с. 314]. Сьогодні ми можемо стверджувати, що концепція У. Уївілла містить у собі історичний релятивізм кантівського апіоризму та доводить розгляд процедур конструювання та вдосконалення гіпотез до пояснень, подібних тим, які пропонував К. Поппер у теорії пропозицій та спростувань. У цьому сенсі ідеї У. Уївілла слід розглядати як певний передвісник логіки відкриття, внаслідок того, що вони містять у собі (зрозуміло, ще в недостатньо експлікованому вигляді) обґрунтування пробно-помилкової моделі наукового дослідження.

Пізніше, застосування еволюційної парадигми до розвитку наукового знання періодично стає актуальним напрямом дослідження логіки та методології науки. Серед тих, хто дотримувався подібних поглядів слід назвати Гекслі, Джемса, Маха, Больцмана, Поппера, Річе, Дженінгса, Норттропа, Аугера, Холтона, Роллера, Кауса, Монода, Ейгена, Хансона, Стаммера, Тулміна, Куна, Аккермана та багатьох інших.

Для політико-еволюційної епістемології базовими є ідеї К. Поппера. Знаходячись на позиціях критичного реалізму, він розглядає знання, яке отримує людина про оточуюче середовище, як таке, що не може бути повною мірою відповідним до реальності, тобто знання повинно тлумачитися з позицій вірогідності та гіпотетичності.

Попперівський підхід дає нам підстави стверджувати, що між політичною реальністю та знанням про політичну реальність не може бути повної ізоморфії. Розвиток цієї тези зумовлює звернення до аргументації, запропоновану іншим видатним методологом науки М. Вебером, який наполягав на необхідності процедур теоретичної рефлексії політичної реальності, що має бути складовою її розуміння. Він наголошував на тому, що завданням подібних процедур є не всебічне відображення або пояснення політичної реальності у повному обсязі. Навпаки, політична рефлексія повинна продукувати певні мисленеві конструкції, типотворення, які мають за мету пояснити досліджуваний об'єкт у середовищі мови, але не повинні визначати сам об'єкт, тобто політичну реальність, її внутрішню структуру. Крім того політична рефлексія, за М. Вебером, повинна слугувати завданню об'єктивації знання про політику, що можливо лише за умови співвідношення певного судження про політичну реальність з цінностями, які мають значущість для всіх суб'єктів конкретної історичної епохи. У свою чергу, цінність за такого підходу є властивим конкретній епосі спрямуванням інтересу, тобто, за визначенням, носить варіативний характер.

Звідси стає зрозумілим, що методологічним інструментом пізнання політичної реальності, у відвічності до ідей М. Вебера, є ідеальний тип якості теоретичної схеми для вираження інтересу епохи. Цей «ідеальний тип» або мислене конструювання ідеального типу, з одного боку, потребує свідомого абстрагування від усієї повноти реальності, виокремлення лише деяких її аспектів, а з іншого – внаслідок мінливості цінностей, з якими корелюється судження про політичну реальність, потребує нестатичного підходу до її інтерпретації.

Політико-когнітивний механізм, за допомогою якого політичний актор отримує знання про політичну реальність, виходячи із базових засад попперівської теорії, ми можемо тлумачити як одну із складових процедури декодування, що має за мету розшифровку (в межах можливостей, обумовлених особливостями когнітивного апарату) інформації про оточуючу політичну реальність, тобто як механізм політико-культурної когнітивної трансмісії. Сутність дії механізму політико-культурної когнітивної трансмісії полягає в тому, щоб вбирати у себе, акумулювати явища політичного життя, які відбуваються вперше і є неповторними, кодувати їх, транслявати у політичному просторі і часі наступним поколінням політичного співтовариства, декодувати їх з тим, щоб сприяти формуванню та розвитку вже на новому етапі феномену політичного актора. У цьому сенсі політична культура є певним зрізом, що проходить через усі прояви політичної діяльності, і є типологічно загальним для них не у сенсі змісту, а у сенсі існування механізму, дії якого розповсюджуються на всю сферу політичного життя, тобто механізму політико-культурної когнітивної трансмісії [3, с. 42–45].

Зазначене дозволяє тлумачити особливості дії механізму політико-культурної когнітивної трансмісії як здатність політичного актора володіти досягнутим знанням політики, а також джерелом цього знання та репродукувати їх у політичному часі та просторі. Самі ж механізми політико-культурної когнітивної трансмісії слід розглядати як систему акумулювання, кодування, трансляції та репродукування політичного знання, досвіду, цінностей, норм, технологій тощо. Іншими словами, політико-культурна когнітивна трансмісія є негенетичним засобом перенесення політичної інформації у політичному просторі та часі; її мета полягає у підтриманні, репродукції феномену політичного актора.

Політичну реальність слід інтерпретувати, спираючись на попперівську традицію, як єдність «трьох світів». «Перший світ» – світ політичних фактів, процесів, інститутів, відносин, дій тощо. Політичний актор у процесі адаптації до цієї реальності забезпечує себе інформацією, яка за умови, що існує у свідомому вигляді, формує «другий світ» політичної реальності. Характерні ознаки специфічного знання про політичну реальність – політичного знання, тобто такої ментальної дійсності, яка формується шляхом дескриптивної та аргументативної мови і в яку вбудовані проблеми, теорії та спростування зі своїми специфічними відношеннями, конструюють «третій світ» політичної реальності.

Концепція критичного реалізму К. Поппера зумовлює розуміння ситуаційності політичного знання. К. Поппер підкреслював, що до тих пір, доки знання не є генетично вбудованим в організм, цей організм може засвоювати знання тільки у тому випадку, коли має місце певний потяг або інстинкт дослідження. Саме існування подібного інстинкту доводить реальність світу, який потенційно може бути пізнаним та дослідженим, а також зумовлює існування уроджених передумов до знання та дослідження: організм є активним дослідником, а не пасивним приймачем інформації, що потрапляє до нього зовні [4, с. 115–116]. Проводячи аналогію з епіграфом (фразою Гете), який обрав видатний дослідник К. Лоренц до своєї головної книги, присвяченій еволюційно-епістемологічній проблематиці «По інший бік дзеркала: пошуки природної історії людського знання», а саме: «якщо б око не було подібне Сонцю, воно б ніколи не змогло його побачити», можна сказати, що політичний актор ніколи б не зміг зрозуміти політичну реальність, якщо б не був подібним до цієї реальності. Така ізоморфія політичної реальності та політичного актора у світі політики є наслідком процесу адаптації. У свою чергу, адаптація є процесом, за ходом якого політичний актор приводить себе у відповідність до певних умов політичної реальності, наслідком чого є те, що ці умови немов би «відображуються», «відбиваються» в політичному акторі у вигляді інформації. По суті, як справедливо зазначає К. Лоренц, слово «інформація» означає «давати форму» [5, с. 22].

Той напрямок політичної епістемології, який досліджує політичне знання як еволюційний процес, орієнтується на попперівське розуміння фундаментального завдання епістемології. Це завдання полягає у тому, щоб досліджувати процеси зростання політичного знання. У цьому контексті, знання може бути віднесено до об'єктивних продуктів певних еволюційних процесів, що охоплюють сферу від ендосоматичних когнітивних структур до найбільш абстрактних наукових теорій. Як підкреслює один із учнів та послідовників К. Поппера У. Бартлі, еволюційне тлумачення наукового знання «поширюється від логіки, методології, фізики, фізіології, психології та доходить до систематичного розвитку репрезентаціоналізму» [6, с. 21].

Разом з тим, необхідно підкреслити й те, що напрям сучасної епістемології, що досліджує наукове знання як еволюційний процес, є неоднорідним; він включає до себе ряд течій, які, у свою чергу, зазнали певної еволюції. Подібна неоднозначність обумовлена різним розумінням суті еволюційної метафори. В одному випадку здійснюється спроба розповсюдження на сферу наукового знання принципів та концептуального апарату біологічного еволюціонізму. В іншому – мова йде про побудову ієрархічної моделі знання, що охоплює всі складові когнітивних процесів, починаючи з елементарних пізнавальних дій організмів, й завершуючи такими складними та високоорганізованими формами, якими є наука і культура. До речі характерно, що обидві ці течії базуються на своєрідній критичній інтерпретації ідей К. Поппера.

Для політико-еволюційної епістемології в контексті проблеми зростання наукового знання про політичну реальність доцільним є звернення до ідей Л. Буна, який намагався усвідомити «яким чином глобальний порядок науки виникає з її локального хаосу» [7, с. 162]. Для цього він пропонує розрізняти поняття «локальний» та «глобальний» розвиток науки. Під глобальним, або з позицій часової перспективи довготерміновим розвитком науки, Л. Бун розуміє поступальну

зміну теоретичних схем, що сприяють більш поглибленому, ретельному поясненню зростаючої кількості наукових фактів. Локальний розвиток науки корелюється з чисельними традиціями, контекстами та ситуаційними логіками, за допомогою яких дослідник інтуїтивно здійснює пошук. Це той рівень, де П. Фейєрабенд знаходить аргументи для обґрунтування своєї відомої тези: «у науці дозволено все». У цьому контексті Л. Бун критикує погляди К. Поппера за непослідовність, яка полягає у тому, що в попперівській концепції наукові інновації розглядаються як спонтанні зміни і одночасно стверджується, що відбір нововведень у науці не носить випадковий характер, а навпаки, є цілеспрямованим та усвідомленим завдяки намаганням дослідника здійснювати раціональний пошук. Відповідно, Л. Бун пропонує доповнити раціоналістичну концепцію К. Поппера нераціональною моделлю еволюції науки.

Для усвідомлення закономірностей пізнання політичної реальності аргументація Л. Буна заслуговує на увагу завдяки спробі поєднання раціонального та ірраціонального підходів до когнітивних процесів. Дійсно, розуміння механізмів пізнання політичної реальності неможливо без усвідомлення того, що політична реальність включає до себе не тільки сукупність певних політичних інститутів, дій, фактів, відносин, але й емоційних, вольових, спонтанних вчинків, міфів, ритуалів тощо. Враховуючи ту обставину, що політична реальність має подвійну, тобто раціонально-ірраціональну природу, політичний актор у процесі адаптування до умов політичної реальності повинен мати у своєму інструментарії як засоби раціональної рефлексії щодо політичних процесів, інститутів тощо так і можливості тлумачення ірраціональних складових політичної дійсності, таких як політичний міф, ритуал, символ тощо.

У цьому зв'язку звернемо увагу на думку П. Фейєрабенда, який стверджує, що раціональні та ірраціональні складові процесу пізнання реальності, тобто наука і міф мають не просто багато спільного, але їм притаманна «дивовижна подібність», їх внутрішня єдність ґрунтується на тому, що «концептуальні апарати наукової теорії й емоцій пов'язані своїм застосуванням, яке притаманне усім засобам комунікації, усім діям і, можливо, усьому життю людського суспільства» [8, с. 45]. Наприклад, порівнюючи наукову теорію з міфом про чаклунство та вселенням у людину люцифера, який був притаманний середньовічній християнській теології, П. Фейєрабенд намагається довести, що цей міф є «комплексною пояснюючою системою, яка містить у собі множину допоміжних гіпотез, орієнтованих на те, щоб охопити усі спеціальні випадки, внаслідок чого забезпечується ступінь підтвердження на основі спостережень» [8, с. 411].

Зазначимо, що в європейській культурній традиції, починаючи з Декарта, сформувалися сталі погляди на раціональність як незмінну і єдино можливу систему поглядів та уявлень. Подібна традиція своїми коріннями уходить до античної натурфілософії, яка в якості апріорної основи раціонального дослідження допускала існування позаісторичної системи принципів. У XX сторіччі такий підхід найвищого розвитку отримав в аналітичній філософській традиції, яка наполягала на тому, що раціональність певних інтелектуальних конструктів повинна ідентифікуватися з її логічною доведеністю. Для методолога, мірою людської раціональності стала виступати здатність визнавати без подальших аргументів законність аксіом, формальних висновків та логічної необхідності. Точка зору на те, що критеріями раціональності є логічна доведеність та позаісторичність була домінуючою у філософії науки до початку 60-років минулого століття, коли разом з формуванням у методології науки постпозитивістського стилю мислення, головною інтенцією щодо перегляду усталених поглядів на раціональність стало доведення положення про мінливість наукової раціональності під впливом культурно-історичних чинників.

З точки зору еволюційно-епістемологічного дослідження політичної реальності, зазначимо, що знання про цю реальність виключає абсолютизацію таких критеріїв раціональності як відсутність логічних протиріч та позаісторичність. Специфіка політичного знання полягає саме в тому, що його фундаментальним підґрунтям є політичний факт, який, за визначенням, поєднує в собі раціональні та ірраціональні

складові. Особливість факту політичної реальності полягає у тому, що він може бути не тільки раціонально ідентифікований (як природничонауковий факт) за допомогою логіко-дедуктивних процедур, як це, наприклад, відбувається у політичній соціології, коли факт політичної реальності фіксується, описується, вимірюється тощо, але й ірраціонально інтерпретований (як культурно-історичний факт) за допомогою процедур політичної герменевтики.

Звідси стає зрозумілим, що методологія політико-еволюційної епістемології розглядає проблему співвідношення раціональних та ірраціональних чинників пізнання політичної реальності як корелятивну з проблемою співвідношення теоретико-методологічного змісту політичного знання з чинниками культурно-історичного, по відношенню до системи політичного знання, порядку. Політико-еволюційна методологія наполягає на неможливості розуміння сутності наукового розвитку без урахування його культурно-історичного контексту тому, що вона розглядає розвиток науки як один із аспектів глобального культурно-історичного процесу, глобальної еволюції, в якому всі складові взаємодіють між собою.

У цьому контексті пріоритетною для політико-еволюційної епістемології є ідея видатного методолога науки С. Тулміна про те, що соціальні та інтелектуальні чинники разом впливають на еволюцію наукового знання, при цьому вони діють як самостійні фільтри. Тип та кількість інтелектуальних новацій відображають дію цих фільтрів у відповідності до вимог певної епохи та культури. С. Тулмін вважає, що загальна кількість нововведень у межах наукової дисципліни за відповідним культурно-історичним контекстом є наслідком дії зовнішніх чинників; критерії відбору, згідно з якими оцінюються концептуальні новації, мають внутрішній для наукової дисципліни характер; нарешті, напрям, в якому переважно накопичуються інтелектуальні нововведення, є помісью внутрішніх та зовнішніх чинників [9, с. 185–186].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що еволюційний підхід до наукового пізнання політичної реальності дозволяє тлумачити її як одну із складових процесу глобальної еволюції; пізнання політичної реальності слід розглядати як адаптування до неї політичного актора, що дозволяє не тільки отримувати необхідну інформацію про політичну реальність, але й формувати засіб поведінки, адекватний умовам політичної дійсності; еволюційна інтерпретація наукового пізнання політичної реальності дозволяє вирішити проблему співвідношення соціальних та інтелектуальних чинників політичної науки, дослідити подвійну раціонально-ірраціональну природу політичної реальності, зрозуміти феномен зростання наукового знання про політичну реальність тощо.

Бібліографічні посилання

1. Spenser H. Principles of psychology / H. Spenser / Vol. 1, 2nd-ed. – London: Williams and Norgate, 1870. – 635 p.
2. Agassi J. Theoretical entities versus theories / J. Agassi // Boston studies in the philosophy of science / Ed. By R.S. Cohen and M. M. Wartofsky. – Dordrecht: D.Reidel Publishing company, 1969. – Vol.6. - P.311-320.
3. Мамардашвили М. К. Наука и культура / М. К. Мамардашвили // Методологические проблемы историко-научных исследований. – М. : Наука, 1982. – С.38-58.
4. Popper K. R. Campbell on the evolutionary theory of knowledge / K. R. Popper // Evolutionary epistemology, rationality and sociology of knowledge / Ed. By G. Radnitzky and W.W. Bartley, III. La Salle / Illinois/: Open court, 1988. – P.115-120.
5. Lorenz K. Behind the mirror: a search for a natural history of human knowledge / K. Lorenz // L.: Methoem and company Ltd., 1977. – 261 p.
6. Bartley W. W. III. Philosophy of biology philosophy of physics / W. W. III Bartley // Evolutionary epistemology, rationality and sociology of knowledge. – P. 21.
7. Boon L. Variations and selection: scientific progress without rationality / L. Boon // Evolutionary epistemology: a multiparadigm program / Ed. by W. Callebaut and R. Pinxten. – Dordrecht: D. Reidel publishing company, 1987. – P. 159–187.
8. Feyerabend P. Against Method. Outlines of an Anarchistic Theory of Knowledge / P. Feyerabend // L. : NLS, 1975. – 339 p.
9. Тулмин Ст. Человеческое понимание / Ст. Тулмин – М. : Прогресс, 1984. – 327 с.

Токоєнко А. С. Научное познание политической реальности как эволюционный процесс. Рассмотрены особенности эволюционного истолкования научного познания политической реальности.

Ключевые слова: научное познание, политико-эволюционная эпистемология, политическая реальность.

Tokovenko O. Peculiarities of evolutionary interpretation of scientific cognition of political reality are considered.

The main purpose of this article is to answer the question: is it possible to use evolutionary paradigm to the analysis of patterns of scientific knowledge of political reality? What content should invest in the concept of «political and evolutionary epistemology»?

The answer to these questions, according to the first approach, is based on the ambiguous political and evolutionary epistemology - in broad and narrow senses. In a broad sense political and evolutionary epistemology should be interpreted as synonymous to the term «political evolution and information theory», the subject of the analysis of which is to understand the patterns of occurrence and development of cognitive abilities of the political actor. This knowledge of political reality is considered analogous to the procedures adaptation that allows political actors not only to receive the necessary information about political reality, but also a means to shape behavior that is adequate to the conditions of political reality. In the narrow sense political and evolutionary epistemology should be regarded as a scientific discipline that studies the patterns of knowledge about the political reality in the context of the theory of evolutionism. The evolutionary approach to scientific knowledge of political reality can interpret it as one of the components of the process of global evolution. Knowledge of the political reality should be seen as adapting of political actor to it, that can not only obtain the necessary information about the political reality, but also a means to shape behavior, adequate conditions of political reality. Evolutionary interpretation of scientific knowledge of political reality can solve the problem of the correlation of social and intellectual factors of political science, explore the dual rational and irrational nature of political reality, understand the phenomenon of the growth of scientific knowledge about the political reality of others.

Keywords: scientific cognition, political and evolutionary epistemology, political reality.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 130.2

В. А. Вершина

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Розглядається стан антропологічної проблеми в сучасному філософському дискурсі. Аналізується диференціація філософської антропології на класичну і некласичну.

Ключові слова: антропологічна проблема, есенціалістська антропологія, некласична антропологія.

Проблема людини належить до «вічних» фундаментальних філософських проблем, які в кожному нову епоху вимагають свого розв'язання, але через специфіку людського існування не можуть бути вирішені остаточно, а тому виявляються завжди актуальними. Вона постійно оновлюється в процесі історичного розвитку, будучи, таким чином, одночасно давньою і завжди новою. Унікальність буття людини обумовлює її постійну спрямованість до глибинних основ свого існування.

Один з остаточних висновків «Критики чистого розуму» Канта свідчить: спекуляції розуму в його трансцендентальному застосуванні в цілому спрямовані як на кінцеву мету на свободу волі, безсмертя душі і буття Бога. Проте останні не можуть бути розроблені виключно спекулятивно, але рекомендуються розумом для практичного застосування. Згідно з Кантом, як відомо, поле філософії у всесвітньо-цивільному значенні може бути намічене в наступних питаннях: 1) Що я можу знати? 2) Що мені належить робити? 3) На що я смію сподіватися? 4) Що таке людина? Але по суті, зауважує Кант, усе це можна було б звести до антропології, бо три перші питання відносяться до останнього [7, с. 332]. Тобто всі питання, філософський розгляд яких так чи інакше вказаний нам розумом, виявляються, по суті, про людину. І з іншого боку, перш ніж будувати будь-яку людську науку, будь то антропологія або фізична географія, непогано б було прояснити підстави

можливого знання, роль і межі застосування чуттєвості, розсудку і розуму [10]. У той же час, увага до антропологічної проблематики не завжди є домінуючою в процесі мислення різних історичних періодів і, за словами С. Франка, протягом відносно тривалого часу людство здатне втрачати науковий інтерес до себе самого і жити, не розуміючи сенсу і сутності свого життя [16, с. 6].

Мета даної роботи полягає в розгляді сучасного стану антропології в філософському дискурсі і можливих шляхів вирішення проблеми людини.

Переважає більшість дослідників відмічають антропологічну спрямованість філософського і природничо-наукового дискурсу XX століття. Традиційно початок цього процесу зв'язувався з іменами М. Шелера, А. Гелена, Х. Плеснера, виділенням ними філософської антропології з власне філософського знання та її інституалізацією у рамках західної культури. Російські і українські дослідники наполягають на біполярності антропологічних досліджень у першій половині «століття катастроф» та обґрунтовують тезу про одночасне народження сучасної антропологічної ідеї в західній і російській філософській думці в роботах С. Франка і П. Флоренського (Ф. Гіренок, Н. Ростова [15], Г. Аляєв [1]).

У той же час, претендуючи на винятковість в осмисленні людини, дослідники випускають з уваги той факт, що людина дуже рано стає предметом філософії, практично разом з народженням останньої. Власне перший антропологічний поворот у філософії був здійснений софістами і Сократом, а Диоген при світлі дня посеред натовпу шукав з ліхтарем «людину». І. Смирнов відносить оформлення філософської антропології в самостійну дисципліну до епохи Відродження, оскільки саме в XVI ст. увійшов до філософського обороту сам термін «anthropologia», з'явилися праці Фічіно, Ландіно, Піко дела Мірандоли, Бовіллуса, Бруно. Спеціалізація філософської антропології була обумовлена тим, що Ренесанс розумів людину як рівносильну усьому сущому [12]. У зв'язку з цим можна вважати саме антропоцентризм Відродження тією платформою, яка зумовила шлях європейської думки і просвітницького культу розуму до його краху. За думкою М. Бердяєва, таємниця (і трагедія) Відродження полягає в тому, що воно не вдалося [2, с. 226].

Сучасна соціокультурна і антропологічна ситуація різко загострилася. Світ, що глобалізується і тому кардинально змінюється, проблематизує не лише обставини даної реальності індивіда і соціуму, але, передусім, самої людини, створюючи передумови для невпевненості в майбутньому світі, цивілізації, культури, ставлячи під питання суть і існування людини. Фактично сучасну людину і її світобачення, з певною долею умовності, можна зіставити з античним греком епохи Парменіда, який втратив засади свого життя, розчарувався в могутності своїх богів, розгублений стоїть «на краю безодні». Слова М. Шелера про те, що за останні десять тисяч років історії ми – перша епоха, коли людина стала абсолютно «проблематична»; коли вона більше не знає, що вона таке, але в той же час знає, що вона цього не знає [17], як і раніше життєві і сучасні. Тому філософське осмислення онтологічних і ціннісних підстав людського існування, критеріїв визначення людини як такої є особливо актуальним.

Складність і неосяжність такого предмета пізнання як людина, його безпосередній взаємозв'язок з будь-якою філософською проблемою зумовлює наявність великого об'єму досліджень. Серед російських і українських дослідників, безпосередньо зайнятих антропологічною проблематикою, можна назвати такі імена, як В. Подорога, Ф. Гіренок, С. Хоружий, В. Кувакін, Б. Марков, П. Гуревич, М. Каган, С. А. Смирнов, І. П. Смирнов, Н. Грігор'єва, Р. Алєйнік, В. Інговатов, В. Слободчиков, В. Буряк, Ф. Лазарев, В. Федоров. Вбачається можливим відмітити своєрідний дослідницький «антропологічний бум» у російській гуманітаристиці рубежу XX–XXI вв.

Численні наукові дослідження можна досить умовно диференціювати на два протилежні напрями. Перший – констатує «антропологічну кризу», викликану фундаментальними суперечностями буття сучасної людини, другий – проголошує «сучасний антропологічний поворот». Проте, аналітичний огляд показує граничну різноманітність, неоднозначність і суперечність дослідницьких інтерпретацій, як

відносно заявлених дефініцій, так і відносно їх змістовності.

Так, підстави антропологічної кризи зв'язують:

- або з об'єктивними глобальними соціокультурними процесами, що детермінують зміну світогляду, ціннісної структури, способу життя людства (глобалізм і постмодернізм) [11];

- або з суттю і динамікою змін філософської моделі і самоідентичності людини, її «роздюдненням», яке відбувається в самосвідомості європейської культури упродовж XIX–XX віків [6].

Як наслідок, можна відзначити наступні аспекти: вкрай нестійкий світогляд людства у зв'язку з підточуванням основних засад культури; наростання утилітаристських, прагматичних тенденцій у суспільстві; втрата моральних стандартів і орієнтирів; виявлення гострого дефіциту людяності в людських відносинах. Іншими словами, суть антропологічної кризи складає втрата «людського в людині».

Разом з констатацією антропологічної і гуманістичної кризи проголошується своєрідний «антропологічний поворот» у сучасній філософії. Тема людини присутня в екзистенціалізмі, персоналізмі, психоаналізі, герменевтиці, структуралізмі, аналітичній філософії й інших філософських напрямках. М. Шелер зауважує, що неспеціалізованість і незавершеність людини, які вимагають від неї усвідомлення свого призначення у світі, означають її відкритість світу, а тому можливість свободи і творчості [17, с. 55]. І в даному контексті не можна не погодитися із твердженням Г. Заїченко, що структура теоретичної філософії як метафізики кінця XX ст. повинна включати вчення про людину, екзистенціальну антропологію разом з такими парадигмальними блоками, як онтологія, гносеологія, методологія, аксіологія, вчення про мову, теорія обґрунтування мови філософії [5, с. 98].

Вирішення філософсько-антропологічної проблематики має особливе значення для пошуку людиною світоглядних і ціннісних орієнтирів в оточуючому її мінливому світі. При цьому особливо важлива необхідність збереження засадничих цінностей і цілей людського життя. Як відмічають дослідники, сучасній людині необхідно зосередитися на тому, що ми втратили, і підкреслювати ті шляхи, які приведуть до духовного оновлення [9, с. 19]. У цьому проявляється вище призначення філософії – навчити людину, за словами І. Канта, якою потрібно бути, щоб бути людиною [8, с. 206]. Не можна не відмітити, що значущість звернення до проблеми підстав людського існування сучасної філософії визначається ще й тим, що, за словами К. Юнга, людина, що іменується нами сучасною, направляє свою свідомість на безпосереднє сьогодення, жодним чином не є звичайною людиною. Швидше вона є людиною, що стоїть на вершині або на самому краю світу, – з прірвою майбутнього перед нею, одними небесами над нею і усім людством, зі зникаючою в первісному тумані історією – під нею [19, с. 114].

Поширеними сьогодні є заклики до олюднення сучасної культури на макро- і мікрорівнях. Це «олюднення» цивілізації в глобальному масштабі через вирішення більше приватних аспектів: технологій, науки, освіти, соціокультурних форм життєдіяльності і реалізації людини тощо. Мабуть, принциповим положенням, яке інтегрує усі сучасні антропологічні дослідження, є наступне: людина радикально змінилася і повернення до себе, «колишньої» (якої колишньої? – В. В.) неможливе. Трансформація людини багато в чому детермінована ситуацією постмодерну і декларованим багатьма авторами станом «посткультури» (якщо таке поняття взагалі коректно).

Визначення, осмислення і характеристики феноменів «посткультури», «постлюдини» різноманітні і суперечливі, їх аналіз заслуговує на окремий розгляд. Поширення набула характеристика, де йдеться про такі ключові факти XX століття, як тоталітарні режими і їх породження – концентраційні табори. Ж.-Ф. Ліотар говорив про ситуації «після Освенціма», В. Шаламов – про епоху «після ГУЛАГА» [13]. Таким чином, посткультура в цьому сенсі – це ситуація «після Освенціма і Гулага».

У С. Смірнова зустрічаємо характеристику постлюдини і критерій розрізнення

людини та її стану «пост». Так, автор вважає, що принципово важливим є усвідомлення і визнання так званої «точки неповернення», яка, з одного боку, фіксує які-небудь зміни в ситуації «потім», а з іншою, показує їх радикальність і невідмінність, що означає «радикально інший стан» ми, або людства, людини. В інтерпретації С. Смірнова ця «радикальна іншість» – це різниця між тим, що уявляє про себе людина сьогодні у кінці XX – початку XXI-го ст., і тим, що ми звикли уявляти про людину століття XX-го. Точку неповернення зафіксувала саме людина кінця XX ст.: «Позначила межу між людиною раціональною, людиною Просвітництва, яка домінувала серед інших антропологічних проєктів протягом XVII–XIX віків, і тим, що нас чекає в XXI столітті. Ми потрапили в принципово онтологічну для людини ситуацію: ситуацію розриву і культурної паузи – між людиною звичною і людиною «після людини» [14]. Зауважимо, що С. Смірнов у своїх роздумах обмежує людину «колишню», «зрозумілу» і хронологічно, і концептуально. Це людина Просвітництва, суто специфічний феномен, викликаний соціально-економічними, політичними, ідеологічними й іншими чинниками новоєвропейської культури. Мабуть, саме до опису цієї людини, як ні до якої іншої, можливе застосування терміну «проєкт людини». За межами розгляду С. Смірнова залишається людина всіх попередніх епох і культур в контексті уявлень рефлексій про саму себе.

Таким чином, для сучасного філософсько-антропологічного дискурсу характерні критичний аналіз традиційної філософської антропології і сумніви в адекватності її дослідницької парадигми людині теперішнього часу. Звідси у філософсько-антропологічному дискурсі сьогодні існують численні спроби вироблення нової концепції людини, яку мають характеризувати наступні аспекти:

- по-перше, наявність дескриптивних можливостей по відношенню до людини епохи постмодерну, «посткультури» і «постлюдини»;
- по-друге, можливість дати відповідь на питання «що є людина взагалі»? і «що є людина сьогодні?», чи «наявна у людини деяка інваріантна сутність, що робить її людиною, або така сутність відсутня?»;
- по-третє, здатність представити людині аргументовану, переконливу і практично орієнтовану відповідь на актуальні проблеми її буття;
- по-четверте, прогнозування майбутнього і «робота по конструюванню» можливої майбутньої людини.

Слід нагадати, що М. Шелер розглядав філософську антропологію як фундаментальну науку про суть і сутнісну структуру людини; про її відношення до царства природи і до основи всіх речей; про її метафізичне сутнісне походження та її фізичну, психічну і духовну появу у світі; про сили і владу, яка рухає нею і якими рухає вона, про основні напрями і закони її біологічного, психічного, духовно-історичного і соціального розвитку, їх сутнісних можливостях і їх дійсностях; а також психофізичній проблемі тіла і душі і ноетично-вітальній проблемі [18]. Таким чином, предмет дослідження в інтерпретації Шелера максимально широкий і охоплює гранично можливі для осмислення аспекти існування, життєдіяльності і становлення людини. Як філософ, Шелер цілком знаходиться у рамках класичної філософської парадигми і представляє есенціалістський підхід до розуміння людини.

У даному контексті погляди професора МДУ Ф. Гіренка вбачаються досить цікавими. Певною мірою, його позиція знайшла відображення в лекційному курсі філософської антропології, який читається студентам філософського факультету МДУ [15]. Передусім, Ф. Гіренко і Н. Ростова визначають антропологію як науку про людину, предметом якої є людина, її взаємодія з самою собою, з Богом і світом. (Перше питання, що виникає до авторів при осмисленні визначення, можна задати про Бога – наскільки правомірною і коректною є тут згадка Бога в контексті свободи совісті?). Наступним кроком є уточнення предмета філософської антропології – людина як духовна істота. (Друге питання до авторів відносно дефініцій пов'язане з поняттям і проблемою духовності – що є духовність як така? і що є духовність у ситуації загальнопоширеної бездуховності сучасності? У зв'язку з цим згадуються

слова українського дослідника В. Возняка про те, що слова «дух», «духовність» сьогодні настільки ультрамодні і позбавлені змісту, що пристойна людина зобов'язана бути бездуховною (довідь на Міжнародній науково-теоретичній конференції «Російська філософія: історія, методологія, життя» в червні 2011 р.).

У статті «Антропологічні конфігурації філософії» Ф. Гіренок «викриває» філософську антропологію Шелера і Гелена як конструктивну частину філософського знання. Із цього приводу він іронізує: філософська антропологія маніфестує прості ідеї. 1. Людина завжди центр. І цей центр скрізь. А периферія ніде (Сфера Паскаля? – В. В.). 2. Філософія – це антропологія. Вірніше, це філософська антропологія, яка пов'язує і зв'язує світ в одне ціле. 3. Онтологія і метафізика, навпаки, затемняють світ. Відчужують його. Онтологія – це війна з людиною. Деантропологізація світу. І тому вона має бути знищена [3].

Сучасні дослідники філософської антропології, виходячи із змістовної і методологічної точок зору, розрізняють класичну і некласичну антропології. У свою чергу, в просторі класичної антропології Ф. Гіренок диференціює позитивну (Платон, Декарт, Кант, Ламетрі, також соціобіологія Е. Уілсона, В. П. Ефроїмсона, психоаналітична антропологія, Гайдеггер, Сартр, Фуко) і негативну (Фіхте, Гегель, Маркс, Виготський, Леонтьєв, Кассієр, Флоренський, Хоружий) [15].

На думку С. Смірнова, класична антропологія (Шелер, Гелен і Плеснер та ін.) шукає відповідь на питання «Що є людина»? А некласична антропологія бачить проблему в тому, що людина не є «чимось». Таким чином, некласична відмовляється від есенціалістського розуміння людини, доводячи відсутність у неї суті як такої – інваріантної і обов'язкової. Аргументуючи неесенціалістську антропологічну парадигму, С. Смірнов формулює риторичне питання: Так чому ж ми живу людину обов'язково оцінюємо, характеризуємо, описуємо, вписуємо в певну класифікацію і примушуємо її бути такою, якою ми її звикли бачити у своїх уявленнях? Його відповідь чітко сформульована і однозначна: тому що ми не можемо звикнути до того, що вона – ніяка, тобто різна і передусім – така, що міняється, а тому не має деякої сталої сутності і деякої першооснови, до якої треба прагнути [14].

Російські дослідники проводять диференціацію напрямів за принципом «сходів» і подолання: некласична антропологія відкидає і спростовує фундаментальні принципи і концепти класичної, відштовхуючись від них у протилежність. Як підкреслює Ф. Гіренок, в основі парадигми класичної антропології лежать наступні фундаментальні принципи: людина може бути зрозуміла тільки з самої себе, ніякими зовнішніми причинами існування людини пояснити не можна; людське буття є завжди усвідомленим буттям; свідомість людини є одночасно самосвідомістю; людина є такою в тій мірі, в якій вона себе робить; людське буття є завжди буття у світі. Некласична філософська антропологія ставить питання про невизначеність людини і про те, як можна мислити цю невизначеність. «У парадигмі некласичної антропології людина з'являється як результат власного позначення, і одночасно вона застає себе як вже щось позначене. З цього погляду виходить, що всякий активний дії передують пасивні синтези свідомості. З філософської точки зору це означає, що свідомість не тотожна самосвідомості, бо свідомість – це емпірична дія, а самосвідомість – це рефлексія, тобто ментальна дія. Людське буття не вичерпується відношенням рефлексії до самої себе, воно полягає, передусім, у дії на себе, яке завжди фактичне, а не ментальне» [15]. У той же час, теоретики некласичної антропології в проблемі розгляду людини вважають пріоритетними такі маргінальні аспекти, як патологія і асоціальність. Так, запитання про буття людини в горизонті аутизму відкриває несподівані речі: виявляється, що людина – це не біологічна істота і не соціальна, а така, що уявляє, тобто щось третє. Але людина не лише асоціальна істота, але ще й істота безсловесна, причому свідомість і мова не пов'язані одне з одним. Якщо свідомість є первинним галуціаторним самообмеженням людини, то мова – це вуздячка на емоцію, умова, щоб асоціальні істоти могли жити разом [4].

На думку Ф. Гіренка, некласична антропологія представлена у Франції М. Фуко, Ж. Дельозом, Ж. Дерріда; у Німеччині – П. Слотердайком; у Росії – Ю. Бородаєм, Ф. Гіренком, Б. Поршнєвим, Е. Ільєнковим. До некласичної, спираючись на роботи

відомих російських авторів і слідуючи їхній логіці, можна віднести і такі сучасні концепції, як, наприклад, антропологія переходу С. Смірнова, антропологія межі С. Хоружего. Ставлячи під сумнів принципи класичної антропології, неklasична виходить з того, що у людини немає суті, немає «що». Тому людина може розглядатися і як маряча самість (Ю. Бородай, Ф. Гіренок), і як промениста енергія (Ж. Дельоз), і як вічний перехід (С. Смірнов).

Перелік авторів і концепцій залишається відкритим і проблематичним з ряду причин. Розмитий і дуже неоднозначний статус виділених напрямів у філософській антропології. Існує проблема дефініції як відносно сталих, широко використовуваних філософами-антропологами, так і концептів, що вводяться до сучасного дискурсу. Дискусійним є віднесення авторів концепцій за концептуальною, хронологічною або національною ознакою до якогось з напрямів. Так, наприклад, хрестоматійною є історія Гайдеггера, який відхрещувався від екзистенціалізму, але майже в усіх вітчизняних енциклопедіях характеризується як екзистенціаліст.

Питання про критерії віднесення концепції до класичної або неklasичної антропології можна адресувати і Ф. Гіренку, оскільки в розділі класичної антропології він розглядає наступні персоналії і концепти: М. Бердяєв (концепт людини, обтяженої свободою), С. Франк (концепт симфонічної людини), П. Флоренський (концепт літургійної людини), Ф. Достоевський (біль як очевидна достовірність людини), М. Гоголь (марення як суть людини, що саморозкривається), Л. Толстой (самотність як спосіб буття людини), В. Розанов (людина як інтимність), М. Бахтін (людина як потреба в Іншому), Платон (Людина-лялька і людина-андрогін), М. Бубер (людина – це діалог з Іншим), Декарт (Людина-плавач у човні і людина як єдина істота), Кант (людина-актор і людина-маріонетка), Гегель (людина-ніч), Шелер, Гелен, Плеснер (проект позитивної антропології), Гуссерль (Я без самості), Сартр (Я – це самість), Фуко (людина-божевільна), Дельоз (людина-симулякр). Очевидно, що цей перелік репрезентує дуже широкий горизонт імен і концепцій, які не укладаються в жорсткі рамки есенціалістської антропології. Сам Гіренок, називаючи Дельоза представником неklasичної антропології у Франції, в той же час визначає його погляди через есенціалістський (по суті) концепт людини – симулякра. Чи людина як маряча самість у Бородай і Гіренка може бути співвіднесена з гоголівською суттю людини, що саморозкривається через марення.

У цьому контексті виникає низка принципових запитань відносно теоретичного обґрунтування таких напрямів у філософській антропології, як класичний і неklasичний. Чи можливе проведення хронологічної межі – неklasична антропологія тотожна антропології рубежу ХХ – ХХІ ст., чи у філософських дослідженнях попередніх етапів можна виявити «некласику» антропології? Які критерії обумовлюють приналежність концепції до того або іншого антропологічного напрямку? Чи не являються концепти неklasичної антропології штучними конструкціями, за якими заперечувану суть людини можна все-таки виявити?

Таким чином, сучасний філософсько-антропологічний дискурс активно розвивається як за класичною, так і неklasичною парадигмою. Антропологічна проблематика осмислюється як репрезентація і формулювання образу людини майбутнього, а також тих антропопрактик, які можуть до цього привести.

Бібліографічні посилання

1. Аляев Г. Є. Філософський універсум С. Л. Франка / Г. Є. Аляев. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 367 с.
2. Бердяев Н. Смысл творчества. Опыт оправдания человека / Н. Бердяев // Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х т. – Т.1. – М. : Искусство, 1994. – 365 с.
3. Гиренко Ф. И. Антропологические конфигурации философии [Електронний ресурс] / Ф. И. Гиренко. – Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_g/antro_konfig.html
4. Гиренко Ф. И. Человек не симулякр [Електронний ресурс] / Ф. И. Гиренко – Режим доступа: <http://fedorgirenok.narod.ru/nesimul.htm>
5. Заиченко Г. А. Программа исследования соотношения философии и истории философии как реализация проекта создания теоретической философии, метафизики конца ХХ в. / Г. А. Заиченко // Грани. – 2001. – № 1 (15). – С. 93–96.

6. Инговатов В. Ю. Антропологический поворот: Характеристика европейского самосознания XX столетия [Электронный ресурс] / В. Ю. Инговатов. – Режим доступа: http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa2000_2/pages/30/pap_30.html
7. Кант И. Логика. Пособие к лекциям. 1800 / И. Кант // Трактаты и письма. – М. : Наука, 1980. – с. 319–444.
8. Кант И. Собрание сочинений: В 6 т. Т. II / И. Кант – М. : Мысль, 1964. – 510 с.
9. Капітон В. П. Антропологічні мініатюри / В. П. Капітон // Філософія, культура, життя: Міжвуз. зб. наук. пр. Вип. 15. – Д., 2002. – С. 16–33.
10. Ларионов И. Ю. Антропология Иммануила Канта с прагматической точки зрения [Электронный ресурс] / И. Ю. Ларионов. – Режим доступа: <http://antropoiogi.ru/ru/larionov/index.html>.
11. Слободчиков В. Антропологический кризис европейской модели человека [Электронный ресурс] / В. Слободчиков. – Режим доступа: <http://circleplus.ru/circle/kentavr/n/36/6/print>
12. Смирнов И. П. Дискурс философской антропологии [Электронный ресурс] / И. П. Смирнов. – Режим доступа: http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse34_2.htm
13. Смирнов С. А. Образование человека в структурах повседневности [Электронный ресурс] / С. А. Смирнов. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/authors/smirnov_serгей_alevtinovich/?library=1378
14. Смирнов С. А. Человек после человека. Антропологический форсайт [Электронный ресурс] / С. А. Смирнов. – Режим доступа: <http://antropolog.ru/doc/persons/smirnov/smirnov231>
15. Философская антропология. Методическое пособие для студентов философского факультета // Сост. Ф. И. Гиренок, Н. Н. Ростова. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2012.
16. Франк С. Л. Душа человека. Опыт введения в философскую психологию / С. Л. Франк // Франк С. Л. Реальность и человек. – М. : Республика, 1997. – С. 4–207.
17. Шелер М. Положение человека в Космосе / М. Шелер // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 31–95.
18. Шелер М. Человек и история [Электронный ресурс] / М. Шелер – Режим доступа: <http://www.musa.narod.ru/sheler3.htm>
19. Юнг К. Г. Проблема души современного человека / К. Г. Юнг // Философские науки. – 1989. – № 8. – С. 114–126.

Вершина В. А. Антропологическая проблематика в современном философском дискурсе.

Рассматривается состояние антропологической проблемы в современном философском дискурсе. Анализируется дифференциация философской антропологии на классическую и неклассическую.

Ключевые слова: антропологическая проблема, эссенциалистская антропология, неклассическая антропология.

Vershina V. An anthropological perspective in the modern philosophical discourse.

Primary most researchers mark the anthropological orientation of philosophical and natural-science discourse of the XX of century. Traditionally beginning of this process is contacted with the names of M. Scheler, A. Gehlen, H. Plessner, by a selection by them from actually philosophical knowledge and the formation of philosophical anthropology within the framework of western culture. The Russian and Ukrainian scientists insist on two poles of anthropological researches in the first half of «century of catastrophes», grounding a thesis about simultaneous birth of modern anthropological idea in a Western and Russian philosophy, in works of S. Frank and P. Florenskiy (F. Girenok, N. Rostova, G. Alyaev).

A lot of research works it is possible conditionally enough to differentiate on two opposite directions. The first establishes an «anthropological crisis», caused by fundamental contradictions of life of modern man; the second one proclaims a «modern anthropological turn». However analytical review shows a maximum variety, ambiguousness and contradiction of research interpretations, both in regard to the declared definitions and in regard to their richness of content.

The modern researchers of philosophical anthropology, coming from the content and methodological points of view, distinguish classic and nonclassical anthropology. Classic anthropology (M. Scheler, A. Gehlen, H. Plessner and other) answer for a question «What is a man that»? And nonclassical anthropology sees a problem in that a man is not «something». Thus, the nonclassical anthropology renounces the essential understanding of man, proving absence for him to essence as such – invariant and obligatory.

Thus, modern philosophical-anthropological discourse actively develops both in classic and the nonclassical paradigm. Anthropological problem is comprehended as presentation and formulation of image of man of the future, and also those anthropological actions, which can lead to him.

Keywords: anthropological problem, essential anthropology, nonclassical anthropology.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

А. Ф. Захарчук*Национальный горный университет***ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ УКРАИНСКОЙ
ЭЛИТЫ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ
Ф. НИЦШЕ**

Исследуются актуальные проблемы становления украинской политической элиты как важного элемента социально-политических процессов характерных для современной Украины. В связи с этим также анализируется возможность привлечения социально-философских идей Ф. Ницше, как в отношении осмысления отечественной политической практики, так и в отношении влияния немецкого мыслителя на становление теории элиты как таковой.

Ключевые слова: Ф. Ницше, элита, политическая элита, национальная элита, ценности, харизматический лидер, общество, политический процесс, переходный период.

Анализ роли элиты в процессе развития современного украинского общества и становлении независимого украинского государства является актуальной задачей для отечественных исследователей. Очевидно, что характер общественно-политического процесса в любом обществе, в том числе и в украинском, значительной мерой определяется и формируется его верхами, которые, зачастую, определяют термином «Элита».

Важность и актуальность обращения к понятию элиты в контексте отечественных исследований обусловлена в первую очередь тем, что украинская элита как составная часть общества на сегодняшний момент проходит стадию своего становления, а значит, нуждается в повышенном внимании исследователей к ней.

В связи с проблемами осмысления состояния развития элиты в современной Украине возможно привлечение и социально-философских воззрений Ф. Ницше, учение которого об иерархическом обществе и сверхчеловеке ближе всего к тому, что сейчас принято называть теорией элит.

Среди украинских современных исследователей, обращавшихся ко многим актуальным для современного общества проблемам в контексте философии Ф. Ницше можно назвать таких как: А. К. Бычко, П. И. Гнатенко, В. Гринив, Н. Н. Емельянова, Н. В. Загурская, Д. Д. Ледницкий, В. Б. Огороков, В. В. Остроухов, Ю. А. Шабанова, и др.

Целью данной работы является: привлечение к отечественным исследованиям проблемы становления национальной элиты социально-философских воззрений Ф. Ницше, которые призваны расширить как общетеоретические представления о природе элиты, так и помочь при анализе конкретных перипетий отечественного социально-политического процесса.

Для достижения этой цели следует решить ряд задач:

- каким образом понятие «Элита» актуализируется в отечественных исследованиях, посвященных изучению отечественного социально-политического процесса;
- какие элементы социально-философских воззрений Ф. Ницше могут быть задействованы в осмыслении процесса становления современной украинской элиты;
- какие предложения и перспективы можно обозначить в дальнейшем процессе формирования национальной украинской элиты.

Элитарные идеи и концепции прошли несколько этапов – от античных мыслителей (Гераклит, Платон, Аристотель) до Средневековья включительно (Ф. Аквинский). В Новое время идеи элитарности развивали Н. Макиавелли, Т. Гоббс, Ш. Монтескье. В конце XIX в. в новую переходную эпоху эти идеи нашли свое отображение в работах Ницше и концепциях элит В. Парето, Г. Моски, Р. Михельса [7, с. 36].

Интерес к проблеме элиты среди украинских философов в историческом контексте был тесно связан с проблемой национального самоопределения и борьбой за независимость Украины, которая активизировалась в конце XIX – начале XX вв.

В этот период среди отечественных мыслителей, которые занимались проблемой элиты, можно назвать М. Михновского, Д. Донцова, В. Липинского, В. Антоновича, М. Драгоманова, Е. Онацкого, М. Шлемкевича и др.

С. Приходько отмечает: «Творцы элитаристских концепций в первую очередь стремились выяснить причины поражения украинского национального движения 1917–1920 гг. и определить новые пути создания украинского государства» [12, с. 200].

Говоря об элите, в первую очередь следует определиться с пониманием самого этого термина. В этой связи в статье Г. Петряевой указывается, что: «Термин «элита» был введен французскими политологами Сорелем и Парето. Само слово «элита» в переводе с французского обозначает «избранный», «отборный», «лучший» [11, с. 50].

Существует множество определений понятия элиты и подходов к изучению этого феномена в политической науке. Не претендуя в данном исследовании на новое понимание или трактовку этого понятия, следует привести одно из наиболее универсальных понятий элиты, в качестве методологической опоры в дальнейшем анализе. В статье О. В. Гаман–Голутвиной приводится следующее определение элиты: «Элитой мы называем особую, хотя и гетерогенную, социальную общность, объединенную сходством ценностных установок, стереотипов и норм поведения. При этом стандарты поведения – реальные и декларируемые – могут весьма существенно различаться. Уровень внутренней сплоченности элиты зависит от степени ее социальной и национальной однородности, доминирующих моделей элитного рекрутирования, преобладающего стиля политического лидерства и т. д.» [5, с. 99].

Данное определение выбрано не случайно. Ведь вопрос о ценностях, и в том числе, ценностях элиты, является для Ницше важнейшим вопросом не только социальной концепции, но и всей его философии. Также проблема единства элиты признается главной проблемой многими украинскими исследователями на современном этапе развития Украины.

В тоже время в современной политологии чаще употребляется термин «политическая элита». «Политическую элиту – как указано в той же статье О. В. Гаман–Голутвиной – правомерно будет определить как внутренне сплоченную, составляющую меньшинство общества социальную группу, являющуюся субъектом подготовки и принятия (или влияния на принятие/непринятие) важнейших решений и обладающую необходимым для этого ресурсным потенциалом» [5, с. 99]. Этот термин также правомерен в контексте исследования концепции Ницше с точки зрения того, каким образом элита может вырабатывать и воплощать в жизнь те или иные решения.

Ницше представлял элиту (класс господ) как абсолютно монолитное явление. Что же касается вопроса о ресурсном потенциале, то у Ницше под таким ресурсом понимается комплекс иррациональных оснований, такие как: воля к власти, инстинкт повелевать, принадлежность элиты к дионисийской культуре и т. д.

Мнение Ницше, что элита – это, безусловно, самоценное благо и цель развития общества, конечно же, не может быть принята в рамках современных демократических интерпретаций элиты: «Элитарные концепции Ф. Ницше и Х. Ортеги-и-Гасета безоговорочно принимают дихотомию элита–масса как аксиому, как норматив цивилизованного общества, игнорируя возможность изучения и интерпретации феномена элиты исследователями, исходящими из эгалитарной парадигмы и считающими наличие элиты вызовом демократии, оставляя в стороне возражения против увековечивания этого деления как неисторического подхода к самому факту существования элиты» [1, с. 64]. С этим выводом вполне можно согласиться, в том смысле что ценности, предлагаемые Ницше для современного демократического общества в целом, на уровне концепции неприемлемы. Однако в некоторых отдельных аспектах идеи Ницше относительно элиты и вокруг этого явления вполне могут быть востребованы современной и, в том числе, отечественной практикой.

Как отмечают многие исследователи современного политического процесса в Украине, в частности, О. Ф. Волчан: «Формирование собственной национальной, самодовлеющей, внутренне структурированной и хорошо сбалансированной элиты – неотъемлемое условие развития любого общества» [3, с. 73].

Говоря об отечественных реалиях, С. Вовканыч указывает на то, что: «Украина из-за своего многовекового колониального статуса и подчиненности тоталитарным режимам не имела государственных и социально-психологических факторов создания собственной элиты. Да и сегодня, на начальной стадии построения государства, государственные структуры и институты являются преимущественно не достаточно интегрированными и зрелыми, чтобы последовательно обеспечивать необходимые процессы элитогенезиса» [2, с. 164].

С подобной оценкой положения дел в современной Украине согласны многие исследователи. Что же касается поисков путей выхода из создавшегося положения, то именно здесь можно говорить о возможности соотнесения элитаристских взглядов Ницше с рядом политологических исследований посвященных решению этого вопроса. В ряде отечественных исследований, посвященных проблеме формирования национальной элиты Украины, отчетливо прослеживается мысль если не об исключительной, то решающей роли элиты для развития государства. В этой связи можно привести цитату из работы Б. Кухты: «Вывести Украину из кризиса (системного, организационного, экономического, духовного) могут и в состоянии только неординарные личности. Поэтому необходимо избавиться наконец от культа «Мы», коллективности (стадности, как сказал бы Ф. Ницше), ибо это культ рабства, унижения, покорности и меньшинственности. Вместо этого необходимо утвердить культ индивидуализма, выражением которого является одно слово – «Я». Формирование такого сорта политиков, которые видят дальше других, понимают глубже, переживают сильнее и будут составлять политическую элиту Украины, которая рано или поздно породит необходимых великих лидеров, символов и интеграторов нации» [7, с. 223].

Разумеется, данное высказывание может быть оценено как радикальное и спорное, однако, если вспомнить коллизии политического процесса в Украине после обретения независимости и до сегодняшнего момента, тезис об исчерпанности политики компромиссов и идеологии эволюционных изменений напрашивается сам собой.

Так или иначе, но в большинстве исследований признается, что основным изъяном современной украинской элиты является ее идеологическая и ценностная разобщенность. К примеру, в одном из отечественных коллективных исследований говорится о том, что: «В Украине нет единой политической элиты, которая могла бы отвечать за экономическое, политическое, социальное, духовное и правовое состояние государства. Существует множество элит. ... В парламентских и правительственных структурах возникают лоббистские группировки, которые определяют интересы той или иной элиты. ... Все они рассматривают государственные институты как рычаги для реализации своих интересов» [14, с. 223].

Таким образом признается, что консолидация элиты отвечает интересам украинского общества и государства. Относительно принципов, на которых должна произойти такая консолидация, то они в общем виде приводятся, например, в исследовании С. Вовканыча, в котором говорится, что эта консолидация должна основываться на «национальных и общечеловеческих базовых ценностях, на украинской национальной идее – это идея построения сильной и процветающей Украины, идея государственности, патриотизма и солидарной справедливости; идея духовности, конституционного мира и согласия; идея справедливости и благосостояния; идея открытости миру» [2, с. 114].

Относительно национальной идеи следует отметить, что и в украинской элите и в обществе – это главная проблема. Следует согласиться с тем мнением, что пока по поводу национальной идеи не будет достигнуто согласие (в первую очередь, внутри элиты), быстрого поступательного развития страны достичь будет невозможно.

По этому поводу можно привести цитату из работы того же С. Вовканыча:

«Можно обратиться и к конкретным примерам, которые свидетельствуют об исключительной роли национальной элиты для сохранения и развития страны: можно привести пример республик Прибалтики: они так же, как и Украина, имеют недостаточно собственных энергоносителей, однако, поскольку империя не успела уничтожить носителей интеллекта, духовную элиту нации, выходят из энергетического и экономического кризиса быстрее, эффективнее и, главное, без сомнений относительно целесообразности полного сохранения своей самостоятельности» [2, с. 87]. Таким образом, без преодоления кризиса ценностей внутри элиты украинскому государству трудно рассчитывать на благоприятные перспективы в своем дальнейшем развитии.

Ницше, по сути, тоже говорит, что вопрос ценностей – главный вопрос общественного развития. С этим положением согласны и многие современные исследователи. Например, С. Вовканыч отмечает: «Все идеи создаются элитой. Идеология строительства государства, концептуальное обеспечение и реализация всех государственных программ и проектов, выработка и введение в действие механизмов управления обществом, социально-экономическая политика, научно-технический прогресс – эти и множество иных сфер государственного функционирования требуют ...собственно элиты» [2, с. 164].

Особо следует подчеркнуть, что Ницше считает состояние элиты определяющим для развития общества. Именно элита, отмечает немецкий философ, задает вектор развития для общества, «Благородная порода людей ощущается такой, которая определяет ценности» [8, с. 122]. Выраженный этот же тезис, другими словами, встречается и в современных политических исследованиях. Так, в исследовании О. В. Гаман–Голутвиной указано: «Важнейшая функция элиты, конституирующая ее видообразующий признак, – выработка и принятие стратегических решений и обеспечение их трансляции на уровень массового сознания и поведения» [5, с. 99].

Поведение же элиты определяется ее ценностями. Этот вывод из ницшеанских идей как нельзя лучше подходит для украинской действительности. Тезис о том, что в жизни государства фактор элиты решающий доказывает и отечественная практика. Широкая поддержка населения «оранжевой» коалиции переломила ситуацию на президентских выборах 2004 года, однако никакая народная поддержка не в состоянии компенсировать недостатки внутри самой элиты, а все эти недостатки, безусловно, имеют ценностный характер. Противоположный пример – политическая ситуация в Турции, где военная элита отстаивает демократические ценности даже вопреки воле большинства. То есть, решения принимает всегда элита на базе укоренившихся в ней ценностей. Поэтому можно согласиться с Ницше, что привить элите нужные ценности главная задача.

Другой вопрос, как это осуществить на практике, в условиях ценностной и идеологической разобщенности не только политической элиты, но и всего украинского общества. К тому же, как замечает С. Вовканыч: «Отсутствие опыта собственной государственности, приобретенных принципов элитарности не дают возможности поставить заслон коррумпированности и люмпенизации общества, избавиться от приоритетности материальных интересов над духовными ценностями» [2, с. 110]. Именно такое положение дел следует признать за корень последних неудач в деле строительстве украинского государства.

События последних лет наглядно показали неспособность, да и нежелание современной политической элиты наладить сотрудничество между собой в интересах Украины. Принимая во внимание такое положение дел, сложно ожидать в ближайшем будущем каких-либо конструктивных подвижек в отношениях между субъектами политического процесса. Формирование единой национальной элиты в Украине видимо затянется еще не на одно десятилетие, учитывая различное виденье путей развития Украины в ее западной и восточной части.

Однако Украине уже сегодня необходима политическая стабильность, да и сколько бы времени не занял процесс консолидации элиты, сам собой он идти, скорее всего, не будет. Какие же шаги в этом направлении могут быть предприняты уже сегодня?

Если говорить об этом с позиций Ницше, то возможный выход из сложившейся

ситуации можно увидеть в появлении харизматического лидера, которого Ницше характеризовал как последний этап развития демократического государства. «Демократизация Европы есть вместе с тем невольное мероприятие к расположению тиранов – если понимать это слово во всевозможных смыслах, а также и в умственном» [9, с. 362].

В данном случае, следует акцентировать внимание на созвучности интерпретаций феномена политического лидерства у Ницше и в современных политологических исследованиях (в то же время можно вспомнить о созвучности и с взглядами Платона относительно идеи «тирана»).

«Странно, что под гнетом могущественных, внушающих страх, даже ужасных личностей – тиранов и полководцев – порабощение ощущается далеко не столь мучительно, как под гнетом неизвестных и неинтересных личностей, каковыми являются все эти индустриальные магнаты» [9, с. 379].

Если оставить в стороне радикальный дух этого высказывания, можно отметить, что Ницше, в общем-то, говорит о феномене политического лидерства. Актуальный сегодня вопрос, каким должен быть политический лидер? Как он должен выстраивать отношения с теми, кого он возглавляет? Ответ на него у Ницше ясен. Великие политические лидеры в истории человечества и те, кто принадлежит к касте правящих, не говоря уже о сверхлюдях, имеют врожденный инстинкт повелевать, можно сказать – это их «природное право». Современная политология также во многом соглашается с иррациональной интерпретацией природы этого феномена.

В коллективном исследовании украинских авторов отмечается, что: «Значительное число западных ученых были и остаются сторонниками концепции лидерства, построенной на предположении, что лидеры – это люди, имеющие врожденные специфические лидерские черты. Наиболее распространенной здесь является так называемая харизматическая концепция, согласно которой лидерство ниспослано отдельным выдающимся людям как нечто свыше. Как благодать, ниспосланная ему выше» [4, с. 14].

«Примечательно, что харизматическая теория господствовала во взглядах мыслителей вплоть до Нового времени. Лишь в период первых социальных революций политическое лидерство начали рассматривать как процесс сложного взаимодействия людей в сфере их политических интересов и взаимоотношений.

«В XIX–XX веках было не мало сторонников данного подхода, среди которых можно назвать мыслителей относящихся к различным философским направлениям как И. Ортега-и-Гассет, М. Вебер, А. Бергсон, Гуссерль, З. Фрейд, А. Шопенгауер, О. Шпенглер, Д. Хендинг, Г. Лассвел, А. Джордис, М. Ларнер и другие», – указано в коллективном исследовании отечественных авторов [4, с. 10]. Так или иначе, все они признают у некоторых избранных людей наличие инстинкта повелевать. Более того, концепцию харизматического лидерства фактически зачастую признают и мыслители, которых можно отнести к представителям гуманистической традиции. Тот же Гегель, не раз активно критиковавшийся Ницше, подчеркивал, что: «Вместе с государством наступает неравенство, неодинаковость власти тех, которые правят, и особ, которыми управляют, неодинаковость руководящих особ, административных учреждений, руководящих органов» [6, с. 352].

В условиях переходного общества и необходимости революционных реформ, в современных исследованиях признается необходимость харизматического и даже тоталитарного типа лидера. У Гаман-Голутвиной отмечено, что: «При таком течении событий система быстро бы преодолела порог невозвращения, в социально-экономической сфере это было бы что-то подобное «шоковой терапии». Все это требовало бы авторитарного типа политического лидера – решительного, мужественного, окруженного сильной политической организацией» [5, с. 212].

«В истории независимой Украины – отмечает О. Ф. Волчан – пока еще не было прецедента прихода к власти харизматического лидера, который бы не только сформулировал однозначную политическую доктрину развития государства, но и смог ее последовательно проводить в жизнь. Элемент харизмы, как иррациональный элемент, в этом случае имеет решающее значение. Харизматический лидер делает

ставку на чувства, свойственные большому числу людей» [3, с. 69]. Следует подчеркнуть, что в условиях политической нестабильности запрос общества на харизматического лидера всегда высок. В условиях же украинских политических реалий этот ресурс пока еще не актуализировался в полной мере, притом, что среди отечественных политических лидеров есть такие, которые претендуют на статус харизматического лидера.

Что же до возможности прихода к власти на Украине харизматического лидера, то самая очевидная опасность в этом случае – узурпация им государственной власти и установление авторитарной диктатуры. Об этой главной опасности для демократии не раз предупреждали ее защитники, в частности, А. Токвиль: «Абсолютные монархии опорочили деспотизм. Будем же осторожны: демократические республики могут его реабилитировать и, сделав его особенно тягостным для немногих, лишить его в глазах большинства унизительных и гнусных свойств» [13, с. 200].

А тирания – это то, чем, согласно Ницше, должна кончиться всякая демократия. Однако если интерпретировать элитарные взгляды Ницше применительно к текущему моменту, то продуктивным элементом у него можно вычленить идею о неутилитарных ценностях представителей власти. Одна из главных мыслей Ницше заключается в том, что масса инертна и нетворческая, она желает только одного – «как лучше, дольше и приятней сохраниться человеку». Герой же не думает об этом, для него главное – «как преодолеть человека, как стать над массой, их жалкими стремлениями, как стать сверхчеловеком» [10, с. 91]. Ницше как раз и критикует демократию за распространение нигилизма, за отсутствие ценностей высшего неутилитарного порядка. Вместо предложенных «сверхчеловеческих» ценностей Ницше сюда можно вставить демократические ценности, принятие которых элитой и отдельными лидерами будет лучшей защитой общества от диктатуры.

Таким образом, можно сделать следующие выводы.

Лидер у Ницше – это, конечно, сверхчеловек, противостоящий массе. Однако реальный политический лидер (и в демократическом государстве) так же должен уметь подниматься над задачами текущего момента и принимать непопулярные решения, могущие противоречить воли большинства. Таким образом, главный вывод, который можно сделать по проблеме элиты и лидерства с учетом воззрений Ницше – это то, что элита и лидеры должны руководствоваться не столько желаниями народа, сколько ценностями, которые они должны глубоко принимать, и не только на рациональном уровне.

Безусловно, что, преодолевая рафинированный элитаризм Ницше, данное правило применимо и к остальной части общества. Однако в условиях переходного периода, в котором находится Украина, более реальной целью является достижение единства, по крайней мере, политической элиты, которая могла бы сплотиться вокруг харизматического лидера, не утратив при этом, ценностные ориентиры. А для решения этого вопроса как раз и может быть привлечена социально-философская концепция Ницше, в частности, та ее часть, которая посвящена проблеме элиты.

Бibliографические ссылки

1. Ашин Г. К. Философская составляющая элитологии / Г. К. Ашин // Вопросы философии. – 2004. – №7. – С. 60–72.
2. Вовканич С. Інформація, інтелект, нація / С. Вовканич. – Львів: Євросвіт, 1999. – 416 с.
3. Волчан О. Ф. Грани политической жизни: теория и практика / О. Ф. Волчан. – Симферополь: Таврида, 2001. – 180 с.
4. Вопросы политического лидерства: Информац.-метод. сборник / А. А. Булавин, Н. Ф. Головатый, В. А. Головенько и др. – К. : Укр. науч.-исслед. ин-т молодежи, 1992. – 158 с.
5. Гаман-Голутвина О. В. Определение основных понятий элитологии / О. В. Гаман-Голутвина // Полис. – 2000. – №3. – С. 97–103.
6. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель, пер. с нем. – М.: Мысль, 1977 – Т. 3 – 471 с.
7. Кухта Б. Феномен політичного лідерства. Історичні силуети на тлі епох / Б. Кухта. – Львів: Кальварія, 2000 – 232 с.
8. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше, пер. с нем. – М. : Московский рабочий, 1991. – 286 с.

9. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла / Ницше Ф. Сочинения / Ф. Ницше, пер. с нем. – В 2 Т. / Мысль. – М., 1990. – Т. 2 – С. 238–406.
10. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ницше Ф. Сочинения / Ф. Ницше, пер. с нем. – В 2 Т. / Мысль. – М., 1990. – Т. 2 – С. 5–237.
11. Петряева Г. Політичні еліти в Україні: Сучасний стан / Г. Петряева // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2003. – Вип. 43. – Ч. 2. – С. 49–51.
12. Приходько С. Проблеми оптимального соціального устрою у теорії еліти в українській суспільно-політичній думці / С. Приходько // Наукові записки. К. – ІПІЕНД, 1998. – Випуск 6. – Серія: Політична ентологія. – С. 194–200.
13. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль, пер. с франц. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
14. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичні і практичні аспекти / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, О. П. Дергачов та ін. – К.: МАУП, 2002. – 488 с.

Захарчук О.Ф. Проблема становлення національної української еліти в контексті соціально-філософських поглядів Ф. Ніцше.

Досліджуються актуальні проблеми становлення української політичної еліти як важливого елементу суспільно-політичних процесів що притаманні сучасній Україні. У зв'язку з цим також аналізується можливість залучення суспільно-філософських ідей Ф. Ніцше, як у відношенні осмислення вітчизняної політичної практики, так і у відношенні впливу німецького мислителя на становлення теорії еліти як такої.

Ключові слова: Ф. Ніцше, еліта, політична еліта, національна еліта, цінності, харизматичний лідер, суспільство, політичний процес, перехідний період.

Zaharchuk O. The problem of the formation of the Ukrainian national elites in the context of the social and philosophical ideas of Friedrich Nietzsche.

This article investigates the possibility of involving the social and philosophical ideas of Friedrich Nietzsche, both in terms of understanding the domestic political practice, and on the impact of the German thinker's theory on the formation of the elite itself.

In Nietzsche's assessing the role of elite in this study focuses on the critical context elitistic essentially hierarchical views of Nietzsche, which in themselves, though in odds with democratic principles, however, can be claimed to understand the weaknesses and flaws, inherent in a democratic system.

So noted that modern Ukrainian society, which is still in the stage of development of democratic institutions, a very relevant factor is the political fragmentation and weakness of the domestic elite.

Indicated that in many domestic studies on the formation and functioning of the Ukrainian elite, can be traced to a similar with the Nietzsche's position thought that the weakness of the elite have a negative effect on the process of nation-building, and on the political process in general.

Ideological and value's divisions of elite, as many researchers conform, is primarily a consequence of the utilitarian and often cynical attitude of the elite to the ideals and values that they formally defend. Already, as Nietzsche himself notes, this situation leads to the fact that the elite can not positively influence society, becoming the contrary - the additional factor of political and social instability. All the elite's activities is actually reduced to the satisfaction of opportunistic, short-term interests, for which different groups of elites tend to appeal to the most base and negative aspects of social consciousness.

Thus, the present study indicates that a positive element of elitistic views Nietzsche should recognize his idea of stabilizing and developing the society mission of the elite, which should rise above this timeserving, momentary interests, for which it must not only reflect the interests and needs of society, but in many respects form its, which, in turn, is possible provided that the elites have own distinct ideological value landmarks, which elites consider as significant.

Keywords: Nietzsche, the elite, the political elite, national elite, values, a charismatic leader, the society, the political process, the transition period.

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 1(091)

О. В. Кулик

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

УЧЕНИЕ Ф. ШЛЕГЕЛЯ О СПОСОБАХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С ХАОСОМ

Проанализирована разработанная Фридрихом Шлегелем философская стратегия взаимодействия с хаосом. А именно, стратегия преобразования хаоса в гармонию.

Ключевые слова: хаос, Романтизм, история философии, гармония.

Современные исследователи всё чаще констатируют существование систем, закономерности развития которых им не известны. Такие системы или представляются нам хаотичными или являются таковыми по своей сути. Однако,

то, что в XXI веке о проблеме хаоса говорят многие, вовсе не означает, что человек должен отказаться от рациональных практик утверждения себя в мире.

Изыскания в сфере истории философии в этом отношении могут иметь серьезное значение, поскольку философская мысль обладает большим опытом построения проектов взаимодействия с хаотическими феноменами. Эти проекты могут стать отправной точкой для выработки современных стратегий человеческого бытия в мире, который оказался более сложным, чем это представлялось тем теоретикам, которые отрицали существование хаоса. Изучение такого опыта особенно актуально в условиях, когда популярные в последние столетия способы проектирования человеческого бытия-в-мире либо скомпрометированы, либо переживают серьезный кризис

В разные эпохи развития философии мыслители разработали целый ряд стратегий взаимодействия с хаосом. Учение немецкого философа Фридриха Шлегеля о способах взаимодействия с хаосом предлагает одну из них.

То, что в работах Ф. Шлегеля, как и других мыслителей Романтизма, понятие «хаос» занимает важное место – это, в общем-то, хорошо известный факт, о котором говорят многие авторы (например: [9; 10]). Однако, исследователи не уделяют достаточного внимания тому, что у Шлегеля существует своего рода программа взаимодействия человека, общества с хаотическими феноменами.

Данный философ полагал, что факт присутствия в нашем мире хаоса требует определённых действий от человека и социума. Ф. Шлегель разработал свои предположения касательно философских основ данных действий.

Цель данной статьи состоит в вычленении из теоретического наследия Фридриха Шлегеля его представлений о философской стратегии взаимодействия с хаосом, а также их систематизация.

Шлегель рассматривает хаос в качестве продуктивного начала. Для него – это тот субстрат, буйная энергия и обильный материал которого необходимы для созидания гармонии. Л. Джонсон вполне обосновано констатирует: Шлегель утверждал, что хаос предшествует порядку [7, с. 121].

С точки зрения Фридриха Шлегеля, позиция человека по отношению к хаосу должна состоять в том, чтобы содействовать (на соразмерном человеку уровне) переходу хаоса в гармоническое состояние.

То есть, тот факт, что Шлегель говорит о присутствии в мире хаоса, не означает, что Шлегель считает хаос единственно возможным или же желаемым состоянием универсума. Шлегель считает хаотическое состояние тех или иных сфер бытия важным компонентом процесса осуществления мира, но эту важность философ видит прежде всего в том, что хаос эволюционирует в гармонию. Хаос важен, потому что на его основе возможно созидание гармонии.

В данном контексте, представления Шлегеля уходят корнями в древние пласты культуры. В частности, они созвучны зафиксированной Гесиодом идеи преобразования хаоса. Вслед за античным поэтом Шлегель повторяет, что «хаос ожидает любви и вражды, чтобы разделить разнородные части и соединить однородные» [5, с. 96].

У Гесиода предвечный хаос преобразуется благодаря космогоническому первоначалу – Эроту. Однако, Шлегель в своих размышлениях о феноменах, пребывающих в хаотическом состоянии, говорит о действии, которое по силам человеческому обществу в лице некоторых его представителей. В частности, он имеет в виду религиозных подвижников, философов.

О том, что задача гармонизации хаоса является посильной для человека, Шлегель говорит применительно к различным сферам человеческого бытия. Например, в контексте проблематики философии истории. Исходя из представлений Шлегеля, идеализируемое романтиками «истинное средневековье» было произведено на свет предшествующей ему исторической эпохой, которую Шлегель называет «плодотворным хаосом» [6, с. 375]. Причём, состоялось это событие, по его мнению, именно благодаря творческим усилиям религиозных подвижников, а также благодаря развитию мистической философии.

Подобный процесс гармонизации хаоса Шлегель предвещает и в отношении

современного ему искусства. По мнению философа, это искусство представляет собой нечто хаотическое, а потому содержащее в себе большой потенциал, проявление которого сокрыто в борьбе пока что грубых и необузданных проявлений. Шлегель пишет: «когда простой луч религии и морали коснется хаоса комбинирующего остроумия и оплодотворит его, тогда сама собой расцветет высшая поэзия и философия» [1, с. 362]. В этом примере философ вновь говорит о преобразении хаотического субстрата при посредстве человеческих действий.

Показательным аспектом стратегии взаимодействия с хаосом, которую предлагает Шлегель, является то, что, по его мнению, трансформировать хаос в гармонию способны не только человеческие действия в сфере иррационального (например, религия, мистическая философия), но и действия, основанные на человеческом рассудке.

Так, касательно вопроса гармонизации сферы эстетического, Шлегель даёт следующую рекомендацию: «Направлять слепую силу, уравнивать противоборствующие начала, приводить хаос к гармонии; сообщать эстетической культуре прочные основания, твердое направление и надлежащий настрой. Нам не нужно долго искать законодательной власти для эстетической культуры современности – она уже установлена. Это теория; ведь рассудок с самого начала был направляющим принципом этой культуры» [5, с. 129].

Исходя из представлений Ф. Шлегеля, ещё одним подспорьем в гармонизации соразмерного человеку хаоса является введение самоограничений. Например, он предлагает «упорядочить в прекрасное целое хаос мыслей» [3, с. 92] при помощи введения «внешней закономерности» поэтического метра.

Из этих примеров мы видим, что, по мнению Шлегеля, хаос не является чем-то деструктивным. Буйство проявлений хаоса посредством усилий человека приведёт к гармонии: «магия радости растопит великий хаос соперничающих форм в гармоническое море забвения» [2, с. 35]. По убеждению философа, хаос несёт в себе потенцию созидания. Он является необходимым материалом, из которого создается дальнейшее развитие. Причём, человек не должен занимать пассивную позицию по отношению к соразмерному его бытию хаосу. Он может и должен выступить той силой, которая гармонизирует хаотические бесформенные массы, создавая из них гармонические сочетания. По убеждению Шлегеля, человек способен направить титаническую силу хаоса в конструктивное русло, добившись благодаря её мощи небывалых успехов.

Таящиеся в хаосе творческие возможности восхищают Шлегеля. Он пишет: «высшая красота и даже высший порядок – это ведь все-таки красота и порядок хаоса, ожидающего лишь прикосновения любви, чтобы стать миром гармонии» [6, с. 387].

Шлегель считает хаос столь важным для гармонии, что он даже предлагает нам стать проводником хаоса в те сегменты нашего бытия, которые нуждаются в преобразении. Он говорит о важном значении способности «упразднить ход и законы разумно мыслящего разума и вновь погрузить нас в прекрасный беспорядок фантазии, в изначальный хаос человеческой природы» [6, с. 391].

Философ отмечает, что разум и фантазия «почти всегда враждебно противостоят друг другу» [7, с. 344]. По его словам, разум хотел бы отвергнуть фантазию, а фантазия совершенно не заботится о разуме. И, в то же время, Шлегель полагает, что фантазия необходима – без неё не бывает «всеохватывающей культуры, высшего развития человеческого духа и полноты сознания души». Именно благодаря пробуждению фантазии перечисленное получает величественное развитие, благородное и прекрасное воплощение.

По мнению философа, если представить народ, чья духовная культура лишена фантазии, то он может быть вполне математически зрелым и внутренне изощренным, однако, о таком народе нельзя будет сказать, что он развит подлинно и всесторонне. Такой народ, с точки зрения Шлегеля будет «чужд живой науке и живому знанию, подлинному познанию и пониманию жизни» [8, с. 356].

В предыдущих своих статьях аргументировал, что в истории философии

насчитывается не так уж и мало примеров построения философских стратегий взаимодействия с хаосом.

Во-первых, это теории таких философов, как Шеллинг, Ортега-и-Гассет, которые, описывают признание существования хаоса в качестве важной предпосылки полноценной жизни человека.

Во-вторых, это подход, который репрезентирует Исайя Берлин, предлагая отделить, обезопасить наблюдателя от хаоса, не опровергая существование последнего.

В-третьих, это стратегия коллекционера, на которую указывают, например, Сьюзен Зонтаг и Питер Гринуэй. Представители этой стратегии, не опровергая существование хаоса, стремятся отстоять своё право на воссоздание порядка в тех или иных формах.

Философская стратегия, предложенная Фридрихом Шлегелем, в контексте вышеназванных теорий предлагает человеку и обществу наиболее активную позицию по отношению к хаотическим феноменам. Позицию Шлегеля характеризует оптимистическая вера в способность человека преобразовать хаос в гармонию.

Итак, в ходе данного небольшого исследования я пришёл к следующим выводам. Фридрих Шлегель предлагает философскую стратегию преобразования хаоса. По его мнению, преобразование хаоса возможно как посредством рассудочной деятельности человека (рациональные теории, самоограничение), так и в результате иррациональных человеческих проявлений (религиозное подвижничество, мистическая философия, любовь).

Шлегель не предлагает нам стремиться к искоренению хаоса из человеческой жизни. По его убеждению, хаос – необходимый субстрат для созидания гармонии, и в этом качестве хаос имеет определённую ценность.

Мне представляется продуктивным дальнейшее изучение философских стратегий взаимодействия с хаосом. В частности, исследование эволюции идеи преобразования хаоса.

Бibliографические ссылки

1. Шлегель Ф. Идеи / Ф. Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах. – Т. I. – М. : Искусство, 1983. – С. 358–364.
2. Шлегель Ф. Из Люцинды / Ф. Шлегель // Трактаты о любви: Сб. текстов – М. : Издательство ИФРАН, 1994. – С. 33–36.
3. Шлегель Ф. История европейской литературы / Ф. Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах. – Т. 2. – М. : Искусство, 1983. – С. 35–101.
4. Шлегель Ф. О ценности изучения греков и римлян / Ф. Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах. – Т. I. – М. : Искусство, 1983. – С. 70–87.
5. Шлегель Ф. Об изучении греческой поэзии / Ф. Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах. – Т. I. – М. : Искусство, 1983. – С. 91–190.
6. Шлегель Ф. Разговор о поэзии / Фридрих Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах. – Т. I. – М. : Искусство, 1983. – С. 365–417.
7. Шлегель Ф. Философия жизни / Фридрих Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В 2-х томах. – Т. 2. – М. : Искусство, 1983. – С. 336–355.
8. Шлегель Ф. Философия истории / Фридрих Шлегель // Эстетика. Философия. Критика. В двух томах. – Т. 2. – М. : Искусство, 1983. – С. 356–359.
9. Johnson L. Bringing Chaos into the System The Aesthetic Authority of Disorder in F. Schlegel's Philosophy / Laurie Johnson // Disrupted Patterns: On Chaos and Order in the Enlightenment / ed. by T. E. Braun, J. A. McCarthy. – Rodopi, 2000 – p. 119–134.
10. Millán-Zaibert E. Friedrich Schlegel and the Emergence of Romantic Philosophy / Elizabeth Millán-Zaibert. – SUNY Press, 2008. – 256 p.

Кулик О. В. Вчення Ф. Шлегеля про способи взаємодії з хаосом.

Проаналізовано розроблену Фридрихом Шлегелем філософську стратегію взаємодії з хаосом. А саме, стратегію преображення хаосу в гармонію.

Ключові слова: хаос, Романтизм, історія філософії, гармонія.

Kulik O. Schlegel's doctrine of how to interact with chaos.

Philosophical strategy of dealing with chaos developed by Friedrich Schlegel are analyzed. Namely

the strategy of transfiguration of chaos into harmony. The purpose of this paper is the articulation of the theoretical legacy of Friedrich Schlegel, his philosophical ideas about the strategy of interaction with the chaos, and their ordering. Schlegel sees chaos as a productive start. For him - this is the substrate, lush and abundant energy material which are necessary for creation of harmony. L. Johnson is justified states: "Schlegel argued that the chaos preceded order". According to Schlegel, the chaos is not something destructive. Rampage of the manifestations of chaos by human efforts will lead to harmony. Revealing aspect of the strategy of interaction with the chaos that is offered by Schlegel, is the fact that, in his opinion, to transform chaos into harmony capable of not only human actions in the area of the irrational (eg, religion, mystical philosophy), but actions based on human reason. The fact that Schlegel speaks of the presence of chaos in the world, does not mean that chaos Schlegel said the only possible or desired state of the universe. Schlegel said the chaotic state of the various spheres of being an important component of the implementation process of the world, but that the importance of the philosopher sees first of all that chaos evolves in harmony. Chaos is important because it is based on the possible creation of harmony.

Friedrich Schlegel offers a philosophical transformation strategy of chaos. In his view, the transformation of chaos as possible by means of rational human activity, and as a result of irrational human manifestations.

Schlegel does not offer us strive to eliminate the chaos of human life. According to him, the chaos - a necessary substrate for the creation of harmony, and as chaos has a certain value. So, the further study of the philosophical strategies for engaging with the chaos, in particular, the study of evolution of the idea of the transformation of chaos, is productive.

Keywords: chaos, Romanticism, history of Philosophy, harmony

Надійшла до редколегії 17.02.2013 р.

УДК 316.733

С. В. Лєгеза

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

«СВОЙ» СРЕДИ «ЧУЖИХ»: КОНСТРУИРОВАНИЕ ИНАКОВОСТИ В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ФОРМУЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Рассмотрены проблемы функционирования массовой культуры. Рассмотрены особенности конструирования в массовой культуре идеологических концепций. В частности, представлены данные об изменении актуальных систем кодов и сюжетных и идеологических паттернов в жанровой литературе.

Ключевые слова: формульная культура, структуры повтора, паттерны, идеологии.

Формульная культура опирается на клише: это одна из ее фундаментальных особенностей. По сути, типологически она может быть сближена с функционированием систем социальной коммуникации. Упрощая, это последнее можно было бы описать следующим образом: 1) потребность получить общий набор значений интерпретации реальности наименее затратным образом => 2) повторяющиеся ситуации закрепляют стандартизированные реакции => 3) стандартизированные реакции закрепляют стандартизированные описания подобных ситуаций => 4) на уровне стандартизированных описаний формируется «язык, который мы понимаем», в том числе и уровень фоновых знаний. В этом случае, всякий текст (в расширительном смысле этого понятия) выступает манифестацией набора культурных кодов, зависящих от актуальной социокультурной ситуации.

Формульную культуру часто рассматривают как появляющийся в первой трети XIX в. механизм компенсации и преодоления разрушающихся традиционных ценностных систем мировоззрения. Согласно этой концепции, «новые горожане» промышленного города опознают, например, в романе-фельетоне – с его броскими формами и упрощенными и четкими моральными дилеммами – своеобразную программу легитимного поведения в непривычном для них социальном пространстве [8]. Одновременно, технический прогресс и развитие книгопечатания превращают печатный текст в максимально доступную форму информационного воздействия (позже наступает время и других форм массовизированной культуры, таких как кинематограф и пр.). Связь между формированием новой мировоззренческой системы и бытованием формульной культуры предполагается не прямой, а носящей довольно сложный, многоступенчатый характер (определенным

примером здесь могла бы стать, скажем, история развития комиксов от максимально примитивизированных историй до формата «графического романа» в последней трети XX века на Западе и манги – на Востоке, и их влияния на социальное поведение потребителей [5, с. 78–80]).

Одновременно, можно говорить не только о том, что культура создает набор ориентированных на усвоение коллективным опытом структур повтора, принимающих вид моделей–«штампов», но и о специфическом обратном влиянии. Иначе говоря, система культурных ожиданий, вызываемая социальными изменениями, не только зависит от воздействия со стороны культурных артефактов, но и активным образом интегрирует актуальные для потребителя «штампы» (внешние относительно культуры) в сферу культурного производства, меняет/уточняет самое ее «парадигму» (в том смысле этого понятия, которое вводится Т. Куном). Циклы развития формульной культуры и вообще небезынтересно описывать как смену этапа «решения головоломок» (насыщения рынка однотипным продуктом, выстраивающимся вокруг определенной сюжетной схемы – будь то «вампиры», «крутой детектив» или «история в духе Гарри Поттера») своеобразными «революциями» – переструктурированием сюжетов и шаблонов. В последнем случае, речь могла бы идти о реструктуризации системы, производящей знание (или – в нашем случае – культурный продукт) вокруг «аномалий» предыдущего этапа.

Социальные и культурные потрясения как правило вызывают изменения не только в социальных реакциях и механизмах, но и в сугубо утилитарной формульной культуре: достаточно вспомнить расцвет «бандитского романа» на постсоветском пространстве середины 90-х или специфическую «сакрализацию» органов государственной безопасности в российском теле- и кинематографе последнего десятилетия.

Здесь интерес представляют даже не резкие «смены парадигм», переходы в системах устойчивых клише, конструирующих реальности «повседневные» и «метафизические» (со всей условностью обоих названий), но своего рода «слабые токи», позволяющие говорить не столько о «революции» в жанровом пространстве, сколько о «коэволюции» жанров и порождающих их факторов.

Здесь необходимо заметить: клишированность формульной культуры активным образом связана для потребителя с необходимостью обладать набором «фоновых знаний», системой более-менее четких ожиданий и пред-знаний относительно правил игры в жанрах. Любитель детектива обязан представлять себе общие границы жанра (знания о «преступлении», о фигурах «сыщика» и «преступника», о легитимных способах получения информации). Читатель фантастики с необходимостью владеет «пред-словарем», фоновой терминосистемой, позволяющей ему не отвлекаться на расшифровку специфической терминологии («бластер», «космический корабль», «звездолет» и т. д.).

И здесь появляется возможность корректировать содержание образчиков формульной культуры, слабо затрагивая их внешние атрибуты и форму.

Отметим важность точки пересечения двух тем в разборах фантастики как формульной литературы. Во-первых, едва ли не изначально одной из доминирующих идей фантастики стала встреча с чужим/чуждым и выработка мировоззрения «пограничного», учитывающего реальность инаковости. За полтора столетия формального существования жанра, здесь кристаллизовались самые разнообразные варианты взаимодействия с «чужим»: от оголтелой ксенофобии на пике «холодной войны» до максимальной толерантности (в творчестве, например, У. Ле Гуин). Во-вторых, фантастика с середины XX века все чаще воспринимается не как область специфической прогностики, но как способ «бегства от реальности», форма ретритизма в современной цивилизации.

Мы уже отмечали проявление такого рода тенденций в пространстве постсоветской формульной культуры (сводимых обычно к трем сферам: функционированию сообщества «ролевиков», развитию сектора компьютерных игр и, собственно, к литературе [4]).

Именно в последнем случае можно отметить ряд характерных для русскоязычного

пространства формульной культуры особенностей работы с материалом – и важные изменения, здесь происходящие.

Еще недавно одним из доминирующих смысловых и сюжетных паттернов, усиленно эксплуатируемых российскими издательствами, была формула литературного произведения, которую – с некоторой условностью – можно было бы выразить как «наш человек в чужом мире». Мы рассматривали подобного рода устойчивые сюжеты в развлекательной литературе как выражение своеобразной «апологии маленького человека», лишённого всяческих оснований для ощущения собственной значимости на уровне реальной повседневности [4]. Освоив же данный формат (перенос рациональных ценностей в иррациональное пространство и повышение – в читательском сознании – значимости повседневных знаний «обычного человека»), фантастика совершила в последние годы значимый поворот.

Первоначально разрыв между нашим современником (наделенным – всегда – легко опознаваемыми чертами «обычного человека») и реальностью, в которую он попадает, максимален: как правило, книги данного направления относились к жанру фэнтези, своеобразным «мирам объективного идеализма». Одновременно, культурный опыт позволяет героям занять достойное место в новой системе координат и совершить персональный рывок по социальной лестнице (где повседневные знания из нашего «здесь-и-сейчас» становятся своего рода скоростным социальным лифтом, отменяющим любые возможные барьеры персонального роста). Одновременно, образ взаимодействия с «чужим» оставался здесь совершенно культуртрегерским: «инаковость» здесь – не более чем один из модусов «своего».

В последние же два-три года сформировалась – не пересматривая некоторые базовые сюжетные схемы и структуры – новая линия данного тренда, которая играет компенсаторную роль уже не относительно судьбы отдельного индивида, предоставляя тому позитивные перспективы его бытия «здесь-и-теперь», но относительно судьбы больших социальных сообществ (как правило, речь идет о судьбе страны в целом).

Подобное направление получило жаргонное определение «романы о попаданцах» (от «попасть» – в смысле внезапной смены актуального темпорального и пространственного положения субъекта). И, главное, меняется конечная точка перемещения героя произведения: теперь это значимый фрагмент прошлого России или сопредельных государств. По понятным причинам, львиная доля сюжетов встраивается в события Второй мировой войны. Задачей героя в этом случае (и ценностной перспективой для потребителя данного рода литературы) становится сохранение максимально боеспособного и не растратившего максимум сил в первые дни войны Советского Союза.

На деле же, данный тренд быстро вышел далеко за пределы первоначального круга сюжетов: речь здесь все чаще идет не о попытке спасти миллионы жизней, но о компенсаторном желании «спасти Великую Державу». Герои, в результате, оказываются разбросанными по всей оси российской истории (концентрируясь, правда, на последних четырех-пяти веках ее, на эпохах Московского царства – Российской империи – Советского Союза: т. е. государственных образований, с которыми на текущий момент активно связывают идеологему «Русской Славы»). Переиграть историю в этом случае – означает обеспечить подавляющее превосходство не себе персонально, но государственности (что характерно – снова смешиваемой до полной неразрывности с понятием «народ»).

Одновременно, характернейшим образом меняется и проблема «чужого»: теперь взаимоотношения героя с пространством/временем/культурой, в которые он попадает, выстраиваются не как противопоставления «нашего современника» и «дикого окружения», но как «своего/русского» и «чужого/иноверного/инокультурного» – вплоть до актуализации идеологических концепций «внешних врагов», «вредительства» и инспирирования диссидентства внешними силами. «Чужой» здесь – категория уже не культурная, но политическая (а порой – и национальная, поскольку педалирование негативных этнических/национальных стереотипов встречается здесь сплошь и рядом).

Причем, должно обратить внимание, что это лишь отчасти процесс, идущий, с позволения сказать, «сверху вниз»: речь вовсе не идет о своеобразном госзаказе на такого рода произведения. Книги эти пользуются устойчивым читательским спросом (если судить по тиражам и степени наполненности данного сектора), а среди авторов их – представители самых разных географических и национальных регионов (в том числе и россияне, живущие за рубежом, и граждане Украины, Белоруссии, стран Прибалтики и т. д.). Здесь, видимо, должно говорить о специфической потребности пересмотра актуальных стереотипов, продуцируемых жанровой литературой – но опирающиеся на сформированные ранее условности направлений и субжанров).

Таким образом, можно говорить об изменении формульной культуры как о довольно сложном процессе: жанровое пространство достаточно пластично, чтобы, не меняя общие правила игры (производство моделей-«штампов»), удачно играть с пластичным пространством «идеологий» и фоновых знаний читателя, играя на ожиданиях последнего.

Библиографические ссылки

1. Клугер Д. Баскервильская мистерия: история классического детектива / Д. Клугер – М. : Тест. – 192 с.
2. Кун Т. Структура научных революций. / Т. Кун – М. : АСТ, 2003. – 605 с.
3. Ланцов М. Механический волшебник. / М. Ланцов – М. : Центрполиграф, 2012. – 348 с.
4. Легеца С. В. «Когда воротимся мы в Портленд...»: эскапизм и социальность в массовой культуре / С. В. Легеца // Методология, теория и практика социологического анализа современного общества. – Харьков, 2005
5. Манга и философия. Цельнометаллический метафизик – М. : Эксмо, 2011. – 448 с.
6. Суэнвик М. Постмодернизм в фантастике: руководство пользователя / М. Суэнвик // М. Суэнвик. Вакуумные цветы. – М. : АСТ, 1997. – С. 433–472.
7. Шкенев С. Штрафбат Его Императорского Величества. «Попаданец» на престоле. / С. Шкенев – М. : Яуза, 2012. – 352 с.
8. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста. / У. Эко – М. : Симпозиум, 2005. – 512 с.
9. Orbitowski L. Widma. / L. Orbitowski – Warszawa: WL, 2012. – 620 p.
10. Parowski M. Burza. Ucieczka z Warszawy '40. / Parowski M. Burza. – Warszawa: Narodowe Centrum Kulture, 2009. – 544 p.

Легеца С. В. «Свій» серед «чужих»: конструювання інакшості у російськомовній формульній літературі.

Розглянуті проблеми функціонування масової культури. Розглянуті особливості конструювання в масовій культурі ідеологічних концепцій. Зокрема, представлені дані про зміну актуальних систем кодів і сюжетних та ідеологічних паттернів в жанровій літературі.

Ключові слова: формульна культура, структури повторювання, паттерни, ідеології.

Legeza S. «Own» among «strangers»: designing otherness in russian formularity literature.

The article by Legeza S. deals with the problems of mass culture functioning. The features of constructing in the mass culture of ideological conceptions are considered. A mass culture leans on a cliché: it is its fundamental feature. The text becomes manifestation of set of cultural codes. Codes depend on a cultural situation. Social changes and shocks conduce to the changes and in an utilitarian mass culture (for example, development of «criminal novel» in 90th of XX age). A mass culture supposes the presence of «base-line knowledges» for users, who beforehand mastered the rules of game. Besides, a mass culture actively works with a problem of «other». In particular, science fiction develops two themes actively. At first, problem of «stranger», maximal alien human reason (problem of contact). Secondly, it is possible to talk about the transition of fantasy from a futurology area to the themes of «escape from reality». The second problem already finds the embodiment (researches of sectors of computer games et cetera). The first problem, widely presented in a mass culture, still requires a comprehension. In addition, exactly here is usual subject: theme «our man in the stranger world». It begins as a) «escape from reality» and b) apology of «ordinary contemporary». It is possible to talk about a reaction on shock of transforming of society. However, today a turn happened in this theme. Previous appeared tradition forced out appearance of «spontaneous trip in time». Moving of hero takes place not in the fantastic world, but in the past of Russian history. Both: the points of history, where heroes are, and their mutual relations that become a historical reality, are characterized here. It is possible here to talk about the scraw desire of authors to «rescue Great Power». And all, who - objectively or subjectively - is the opponent of the side, which a protagonist plays for, declared «stranger». «Stranger» here - external

(countries-opponents) and internal (all, whoever divides ideology of hero and author). To play again history here - to provide superiority a not alone man, but to the state machine.

Keywords: Mass culture, structures of reiteration, patterns, ideologies.

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 111.1

В. Б. Окорков

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СУБЪЕКТ ИСТИНЫ И СОБЫТИЕ В НЕОСОФИЗМЕ А. БАДЬЮ

Исследуется формирование субъекта истины и его подключение к родовым каналам в неософистической антропологии А. Бадью.

Ключевые слова: субъект, истина, традиция, род, родовая процедура.

Встать над традицией, сформированным дискурсом с учетом того, что решать проблемы можно только на языке уже сложившейся (состоявшейся) традиции – задача современной культуры. Эта задача является трудновыполнимой, так как сложившийся дискурс сам по себе разрушителен. Инициированный Ф. Ницше, он насыщен нигилизмами, отрицаниями и разборками и дифференцирующим анализом. В контексте такой сформированной постмодерной культуры выявить хоть какие-то элементы устойчивости вовсе непросто. Один из тех, кто путем отказа от привычных стереотипов мышления сумел возродить искусство мыслить был французский постмодернист А. Бадью. И хотя его идеи формируют самую последнюю постмодерную (даже уже неопостмодерную) философию, т. е. его можно считать нашим современником, у него уже сложилось немало преемников и последователей. Среди них можно отметить Д. Бенсаида, С. Жижека, Ж. Рансьера, А. Тоскано, П. Холлварда, Н. Хьюлет и др.

А. Бадью не только вводит читателя в дискурс постмодерна, но и показывает путь его преодоления. Но для этого ему приходится строить необычную концепцию, сочетающую элементы античной философской традиции с современной математической теорией множеств. Поэтому его называли представителем платонизма множества. В своей концепции он показывает, что только на пересечении трех основных полей (конструктов философии) – субъекта, истины и события – возникает такое образование пространства мысли, как философия. Только на их пересечении могут разворачиваться родовые процедуры: матема (в математическом поле бытия мысли), поэма (в поэтическом), политика (в социальном) и любовь (диалог на языке любви), – которые вместе и иницируют формирование философии.

По мнению А. Бадью, прояснение сущности родовых процессов позволяет понять перспективы развития постмодерной философии и культуры.

Так как условием существования современной философии является творческие возможности субъекта при раскрытии общего потенциала родовых процедур, то А. Бадью обращается к основополагающим процессуальным событиям неклассической философии и культуры: метафизическим установкам века поэзии, реконструированным М. Хайдеггером в фундаментальную онтологию (философию поэтов); процедурам формализации теорий непрерывности и множественности в век математиков, переведенным философами XX в. (Ж. Лаканом, М. Фуко, Ж. Делезом и др.) на язык гуманитарных событий (философию множества); к техникам любви, раскрытым посредством диалогизма и структуралистских дискурсивных практик теории желаний (Ж. Лакана, М. Фуко, Р. Барт, Ж. Делеза и др.); и крупным политическим практикам XX в. (народному восстанию в Китае, повлиявшему на становление маоизма, и революционным событиями во Франции в мае 1968 г.).

А. Бадью утверждает, что в определенной ситуации субъект иницирует становление истины, ее расшифровывает и, в дальнейшем, остается верным данному событию истины.

Главное, что обнаруживается в позиции А. Бадью при построении теоретического знания, – это разрыв между бытием и событием. А так как любое событие

предполагает субъективность, то пришло время, считает французский мыслитель, вскрыть подлинные причины отчуждения (овнешнения) философии и выстроить путь верности подлинной философии (посредством возврата к родовым процедурам). Утрата субъекта (на языке постструктурализма, «конец субъекта») ведет к самым негативным последствиям для культуры и общества, так как, по мнению А. Бадью, субъект является единственной ниточкой, связывающей современное общество с родовой мыслью. Разрыв этой нити равносителен смерти.

Человек существует, пока субъект подключен к родовому каналу, связан с предками через родовые узы, генерирующие, по мнению французского философа, ключ к социальной (понимай, разумной, производящей мысль) жизни.

А. Бадью стремится показать, что культура может существовать и в форме «повторения» (иными словами, в форме знания), и в форме проявления истины (как родовой процедуры). Этим проявлениям культуры соответствуют два состояния мысли (знание начинается с «повторения», истина начинается с того, что субъект решается разрешить неразрешимые ранее противоречия и инициирует бесконечную процедуру определения истины).

Субъект проявляется лишь в мыслительном процессе. Поэтому человек, погружившийся в область проявления родового субъекта, подключается к ситуации бытия истины и становится верным ей. Таким образом, человек является целостным проявлением биологической и родовой жизни, тогда как субъект есть то, что случается с человеком в определенной родовой ситуации, то есть ситуации проявления истины.

А. Бадью утверждает, что субъект является конечным моментом проявления родовой процедуры. Субъект существует лишь в рамках одного из четырех типов родового строя. Он всегда есть художественный, научный, политический или любовный. Вне этих субъектов имеется одно только существование – или индивидуальность, – а не субъект [2, с. 71].

Событие вводит субъект в более широкое поле проявления истины, чем заложено в традиции. А. Бадью считает, что событие является не только местом, где рождается истина, но также и местом, в котором формируется субъект (истины). В событии топология формирует топографию субъекта. Но и само событие не существует без верности ему субъекта. В таком случае субъект рискует остаться преданным событию, игнорируя другие возможности.

А. Бадью выстраивает целостный каркас своей философии не на основе первичной системы категорий (как это делал Аристотель) и не исходя из априорных начал (как это было у Канта) или теории языка (как это было у Л. Витгенштейна), а исходя из наличия истин. Он верен идеям Платона.

Однако специфическое видение ситуации становления философии позволяет французскому мыслителю установить, что истина, субъект и событие являются лишь звеньями единого процесса: истина проявляется в области мышления лишь в том месте, где субъект утверждает себя верным событию истины. Поскольку единственным местом разворачивания истины является само мышление, постольку, по мнению А. Бадью, ее началом можно считать решение субъекта провозгласить, что событие истины произошло, то есть началом становления истины является провозглашение аксиомы (первоначально, возможно, являющейся и простой гипотезой). В таком смысле, хотя само начало осуществления истины является вечным, но вовлечение истины в процесс субъективации становится операциональным.

А. Бадью уверен в правильности своей философской системы, он утверждает, что судьба человечества связана именно с его причастностью к истине (или к истинам). И хотя сам человек (как субъект) причастен к истине, он не имеет представления о ее сложности, то есть, с точки зрения самого человека, любая истина является неполной. Полная истина никакому субъекту не доступна, но он может понимать ее как некое общее бесконечное множество. Принцип понимания истины в творчестве А. Бадью тот же, что и у древних людей, которые стремились понять сущность бога.

Истина в таком случае, скорее, характеризуется негативным образом, и путь

развертывания философии так же сокрыт за горизонтом формирования истины, как это было у Пифагора (философия не есть сама мудрость, а только любовь к мудрости, она выводится из горизонта бытия мудрости).

По отношению к знанию А. Бадью разводит истину и бытие: знание сводится к описанию бытия и не содержит в себе истины; оно является лишь адекватностью фактам; тогда как истина проистекает лишь из верности субъекта и адекватна только решению субъекта, быть верным ей. По мнению французского мыслителя, знание формируется в процессе онтологизации события, фактически, в высвечивании события (и истины) в форме понятий языка. Истина же, являясь бесконечной, всегда превосходит возможности языка и не является знанием, которое можно оформить в языке. Как событие, истина, не являясь знанием, от человека не зависит.

Один из тех, у кого А. Бадью учился пониманию истины, был Апостол Павел, для которого путь знания – это путь рабства. Пытаясь истолковать сущность любви, исходя из размышлений апостола, французский философ учился понимать любовь как ситуацию раскрытия не только веры, но и истины. По этому поводу А. Бадью пишет, что субъект создает закон не буквы, но универсального адресования истины, процесс которого он поддерживает... Событийный процесс есть то же самое, что любовь к этой истине [1, с. 76, 78].

При истолковании знания французский философ опирается на М. Хайдеггера и Ж. Делеза: знание дает нам лишь повторение и связано с тем, что уже произошло. Лишь в таком качестве оно может быть связано с истиной, точнее, проясняет ее в уже раскрывшихся аспектах.

В этом смысле А. Бадью считает, что Апостол Павел – не философ, так как он направляет свою мысль не на общие понятия, а на единичные события... Для Павла событие истины отменяет философскую истину [1, с. 90, 91]. Такое толкование мысли Апостола Павла связано с тем, что в своей философской системе А. Бадью использует теорему: «Нет буквы спасения или буквенной формы процедуры истины» [1, с. 92]. Собственно, нет ни одной философской системы, которая бы сумела объединить единичное (индивидуальное) и общее (раскрываемое в понятиях). Но всякая философская система стремится отыскать способ их объединения. Лишь в XX в. была найдена общая формула решения этой проблемы, которая сводилась к герменевтическому искусству толкования (искусству понимания). И в творчестве А. Бадью понимание играет важнейшую роль, ведь оно превосходит любой закон и любое знание. И истину по этой формуле нельзя знать, а можно только понимать. Путь истины и сама истина не могут быть оформлены в понятийном образе, они могут быть только истолкованы.

Тем не менее, А. Бадью не так категоричен, когда он пытается описать возможность раскрытия истин посредством знания, ведь если бы между ними существовал полный разрыв, то разве могли бы субъекты высказывать аксиомы истины (или гипотезы)? Это означает, что между ними нет полного разрыва, но нет и возможности полного объединения. Точнее говоря, процесс истины безразличен к устанавливающим ее знаниям и, прежде всего, потому, что сами по себе идеи истины являются вечными, тогда как знания лишь занимают «слой памяти» (связанный с искусством повторения опыта) или понятийный шифр конечности вещей (и, соответственно, конечности любого опыта).

В истине, как считал А. Бадью, всегда заключено информации больше, чем необходимо субъекту для ее прочтения. Отсюда и вывод французского философа о том, что использование полной информации об истине для человечества является катастрофой. Тем не менее, избыточность (или целостность) истины содержит и код ее завершения (разрушения). Сама по себе истина бесконечна, и бесконечен процесс ее полной передачи субъекту в родовой процедуре.

Человеку дано знание, которое лишь описывает бытие, но включает в себя истину как событие. Поэтому своей важнейшей задачей А. Бадью видит показать разрыв между бытием и событием, между тем, что дается субъекту как знание, и тем, что раскрывается как истина. При этом бытие может рассматриваться как определенная упорядоченность, переводимая на язык знания, тогда как событие,

противопоставляемое (в творчестве А. Бадью) бытию, позволяет быть причастным к истине, раскрыть которую посредством знания невозможно.

Если для большинства мыслителей классического толка, размышляющих о бытии (после Платона), оно ассоциировалось с единством, то для А. Бадью оно ассоциируется с множеством, задающим истину. Но в таком случае возникает проблема интерпретации истины. А. Бадью рассматривает эту проблему следующим образом. Сначала он спрашивает: если дана множественность, пусть та, все бытие которой чисто множественно, множественность-без-единства, каким образом помыслить бытие того, что составляет истину такой множественности? И отвечает: если хочется одним и тем же движением держаться того, что авторитет множественности в отношении бытия неограничен, и того, что имеется истина как таковая, необходимо, чтобы эта истина подчинялась трем критериям: 1) нужно, чтобы истина была имманентна этой множественности; 2) с учетом того, что бытие множественно и нам важно, чтобы истина была (существовала), нужно, чтобы истина была некоей множественностью, стало быть, множественной частью ситуации, истиной которой она является; 3) нужно, чтобы истина была родовой частью ситуации [2, с. 69–70].

Теперь, исходя из множественности проявления бытия и одновременно событийности истины, А. Бадью создает свою теорию истины. Хотя бытие истины можно оформить как некоторое подмножество знаний, но, по мнению А. Бадью, невозможно построить общую формулу этого подмножества, ведь нельзя представить себе полное бытие истины, исходя из какого-либо подмножества общего множества бытия истины.

Если в концепции М. Хайдеггера истина приоткрывает бытие и раскрывает его смысл, то в учении А. Бадью истина формируется вместе с событием. При этом основной вопрос, который задает себе французский мыслитель, как можно связать событие как случай (то, что случается) с онтологией множества? Ведь случай сам по себе является неожиданным, а структура ситуации является лишь повторением. М. Хайдеггер эту проблему решал путем введения непонятных и достаточно неопределенных экзистенциалов. Более того, в концепции немецкого философа только поэты способны понять смысл бытия. А. Бадью для решения этой проблемы использует теорию множеств, которая позволяет раскрыть сущность и ситуации, и бытия, и истины с учетом ее возможности объединить интенсивное (по вертикали) и общее (по горизонтали) развитие.

Логику работы с математическим аппаратом множества А. Бадью находит только у Ж. Делеза, хотя проблема связи события и множества ранее была предметом рассмотрения Фр. Ницше, А. Бергсона, Л. Витгенштейна, М. Хайдеггера, Ж. Лакана, М. Фуко и др. Конечно же, большинство из этих мыслителей, фактически, волновала проблема интерпретации становления. Уже грекам было понятно, что на языке логики эта проблема решения не имеет. Только те мыслители в истории философии, которые смогли сопоставить ряд вещей и ряд мыслей и построить соответствующую онтологию, смогли разрешить конфликт единства и множественности. В таком смысле онтология выступала в классическом мышлении не только как наука о бытии, но и как наука об артикуляции мысли. Вероятно, поэтому тем из мыслителей, кому удавалось построить онтологию множественности (Пифагор, Г. Галилей, И. Ньютон, А. Эйнштейн, А. Бадью и др.), удалось добиться эвристичных результатов в науке и философии. Такие онтологии (в определенном приближении) позволяли разрешить вечную проблему языка по объединению единичного и общего, проблему, которая в конечном счете на каждом из этапов развития философии предопределяла появление теорий истины и бытия (а также метафизики, логики и математики как определенных систем исчисления чистых понятий).

Следуя работам М. Хайдеггера и Ж. Лакана, А. Бадью переносит конфликт истины и бытия (символического и реального) в теорию множеств, то есть там, где возникает необходимость быть подсчитанным, открывается онтологическая ситуация появления множества.

Достичь истину, согласно А. Бадью, можно только в процессе, преодолевая

сложившуюся систему представлений, суждений, критериев и знаний. С этой точки зрения, истина есть самое общее, что есть в сложившейся ситуации. Истина вовсе не то, что возникает мгновенно как озарение, а то, что развивается в процессе и связано с верой и убеждением (в правильности, верности этого процесса). В связи с этим А. Бадью спрашивает, кому мы обязаны избавлением от мифа о «присутствии», от гарантии, выдаваемой им вечности существующих отношений, как не блуждающему автоматизму капитала? Чтобы мыслить за пределами капитала и его заурядных предписаний (общего расчета времени), все еще нужно исходить из того, что он переоткрыл: бытие по сути своей множественно, связанное «присутствие» есть чистая кажимость, а истина, как и все то, что существует, отнюдь не откровение. Она есть налаженная процедура, результатом которой является дополнительная множественность [2, с. 31–32].

А. Бадью конкретизирует событие истины. Именно событие математики, поэмы, мысли о любви и изобретенной политике предписывает нам возвращение философии. Лишь учитывая существование произвольных, неименуемых, родовых множественностей, не ограничиваемых никакими свойствами языка, имеем мы шанс подойти к истине бытия данной множественности [2, с. 47–48]. Истина в концепции А. Бадью не укладывается в языке и в этом смысле не именуема, но раскрывается только через родовые процедуры. В свою очередь, родовые процедуры осуществляются только в ситуации, раскрывающей родовое подмножество. Это подмножество образуется в игре родовых сил. А. Бадью связывает, тем самым современное мышление (и современную философию) с продуктивностью родовых сил. Библейское «а начале было слово» и греческое «и миром правил логос» превращается у французского мыслителя в «в начале был род», то есть система родственных отношений (правило существования родового множества), инициирующая становление мысли, а вместе с тем и истины, того, в соответствии с чем далее род (или социальная система) развивается. Там, где исчезает истина (и исчезает родовое начало), общество подписывает себе приговор. Никакая социальная система не может долго существовать в изолированном (замкнутом и подчиняющемся просчитыванию) пространстве.

Библиографические ссылки

1. Бадью А. Апостол Павел. Обоснование универсализма / А. Бадью. – М. ; СПб.: Московский философский фонд; Университетская книга, 1999. – 95 с.

2. Бадью А. Манифест философии / А. Бадью. – СПб. : Machina, 2003. – 184 с.

Окороков В. Б. Суб'єкт істини і подія в неософізмі А. Бадью.

Досліджується формування суб'єкта істини та його підключення до родових каналів у неософістичній антропології А. Бадью.

Ключові слова: суб'єкт, істина, традиція, рід, родова процедура.

Okorokov V. Subject of truth and event in neosophism of A. Badiou

Formation of the subject of true in A. Badiou's neosophistical anthropology is investigated. In the concept he shows that only on crossing of three basic fields (design's of philosophies) – the subject, true and event – such space of thought is formed, as philosophy. Only on their crossing patrimonial procedures can be developed: mathema (in a mathematical field of life of thought), a poem (in poetic), the politics (in social) and love (dialogue in love language), - which together initiate philosophy formation. A. Badiou asserts that in a certain situation the subject initiates true formation and further remains fidelity to this event of true.

Only those thinkers in the history of philosophy which could compare a number of things and a number of thoughts and to construct corresponding ontology, could resolve the unity and plurality conflict. In such sense ontology acted in classical thinking not only as a science about being, but also as a science about articulation of thoughts. Possibly, therefore that thinkers which it has constructed the ontology of pluralities, was possible to achieve heuristical results in a science and philosophy. Such ontologies (in certain approach) resolved an eternal problem of language on association individual and the general. Following works of M. Heidegger and J. Lakan, A. Badiou transfers the true and being conflict (symbolical and real) to the theory of sets, that is there where there is a necessity to be counted up, the ontological situation of occurrence of set opens.

The true in A. Badiou's concepts does not keep in language and in this sense is not called, but it reveals only through patrimonial procedures. However, patrimonial procedures are carried out only in a situation opening a patrimonial subset. This subset is formed in game of patrimonial forces. A. Badiou connects modern thinking with efficiency of patrimonial forces. Bible «in the beginning there was a word» and Greek «logos rules the world» turns at the French thinker in «in the beginning there was a generation», that is system of related relations initiating formation of thought, according to what further a generation develops. The society signs to itself a sentence, where the true disappears. Any social system can not exist in isolated space.

Keywords: the subject, true, tradition, generation, patrimonial procedure.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 141.2

М. С. Олещенко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РЕПРЕЗЕНТАТИВНАЯ И НЕРЕПРЕЗЕНТАТИВНАЯ МОДЕЛИ ПОНЯТИЯ СИМУЛЯКРА

Рассмотрена природа симулякра в репрезентативном и нерепрезентативном аспектах. Проанализированы особенности понимания симулякра в творчестве Платона, Ж. Делеза и Ж. Бодрийяра.

Ключевые слова: симулякр, копия, репрезентация, нерепрезентация, модель, культура.

Постановка проблемы в общем виде и связь её с важными научными и практическими задачами. С начала шестидесятых годов XX века слово «симулякр» стало в сфере интерпретации современной культуры поистине ключевым, если не сказать модным, словом. Эту «моду» на симулякр ввел французский философ Ж. Бодрийяр. Можно упомянуть его полномасштабную работу «Симулякры и симуляция»; что касается более ранних работ, то они подготовили почву к переходу в данную сферу интересов. Сейчас практически ни одно исследование современной культуры не обходится без обращения к понятию симулякр. Нередко такая зачарованность приводит к извращению понятия. Тем не менее, симулякр, как и любое иное понятие, имеет свои границы интерпретации, которые сформировались за весьма почтенный возраст применения, ведь симулякр находится в нашем интеллектуальном багаже не один век. В данной статье поставлена цель проанализировать характер и содержание трансформаций понятия симулякр в историко-философском контексте.

Представление исследований и публикаций, в которых освещается данная тема. Вследствие того, что симулякр всегда занимал центральное место в рассмотрении современной культуры, существует значительный пласт исследований, относящихся к тематике природы симулякра.

Что же касается представляемой статьи, то автор опирался на «точечную» селекцию, а именно – на работы Т. Керимова и Н. Маньковской. Само собой разумеется, в ходе исследования проблемы автор обращался к фундаментальным исследованиям Ж. Делеза и Ж. Бодрийяра.

Постановка задачи. Цель статьи – раскрыть репрезентативную и нерепрезентативную модели симулякра. Для этого предполагается решить ряд задач: 1. Определить понятие репрезентации; 2. Показать особенности репрезентативной и нерепрезентативной модели симулякра; 3. Охарактеризовать нерепрезентативную модель симулякра средствами альтернативных подходов.

Изложение основного материала. В историко-философском дискурсе можно продемонстрировать две формы представления организованного пространства симулякров: репрезентативная модель и модель, отрицающая подобие и функционирующая по своим собственным законам, так называемая нерепрезентативная модель.

Теоретической значимостью для наших дальнейших рассуждений обладают обе модели симулякра, поскольку они позволяют выявить существенные трансформации понятия в ходе историко-философского процесса. Изначально значение симулякра было: копия копии. В дальнейшем – копия, отличающаяся

от оригинала. В настоящее время – копия далекая не только от оригинала, но и от копии, с которой была сделана.

Прежде чем приступить к рассмотрению репрезентативной и нерепрезентативной моделей симулякра следует определить сам термин «репрезентация», который часто встречается в обиходе современных исследователей. В переводе с латыни репрезентация значит представление, изображение, отображение одного в другом. Каждая вещь существует в нескольких измерениях; так например, есть реальная история Украины, а есть репрезентация вариантов развития истории Украины в сознании историка или шахтёра, у которых представления отличаются.

Существуют и другие толкования данного термина; так, во «Всеобщем словаре» Фюретьера (издания 1727 года) понятие репрезентация толкуется двояко: с одной стороны, репрезентация позволяет видеть нечто отсутствующее, тут предусмотрено четкое различие между репрезентирующим и репрезентируемым; с другой стороны, репрезентация являет присутствие, демонстрирует публике некую вещь или личность. В первом значении репрезентация является инструментом опосредованного познания, который позволяет увидеть отсутствующий предмет путем его замены «изображением», способным воскресить предмет в памяти или «описать» его таким, каков он есть. Иногда эти образы бывают сугубо материальными, заменяющими отсутствующее тело похожим или не похожим на него предметом: таковы восковые фигуры мировых звезд шоу-бизнеса в музеи мадам Тюссо. «Бывают представления, работающие в ином направлении: по Фюретьеру, это состоит в репрезентации чего-то духовного посредством изображений или же свойств естественных вещей. Лев – символ достоинства, шар – символ непостоянства, пеликан – символ материальной любви» [4, с. 159]. Таким способом изображается связь между видимым знаком и означаемым референтом. Также важно отметить, что понятие репрезентация является утвердительной функцией знака, поэтому понятие репрезентация и знак взаимно определяют друг друга.

Относительно симулякра следует напомнить, что репрезентативная модель понятия впервые использована еще в античные времена. Наиболее ярко она воплощена Платоном. В диалоге «Софист» античный классик озвучивает проблемы различения оригинала и копии, идеи и образа, образца и симулякра, подделки и копии, выдвигая проблему репрезентации, в том числе все те проблемы, которые остро заявили о себе в XX столетии.

Репрезентация в платонизме определяет границы области копии или симулякра, их обоснованность и отбор. Платон мыслит симулякр как «копию копии», которая все еще претендует на оригинал, подлинник. «В философии Платона симулякр строится в зависимости от онтологии, поскольку критерием различения копии от симулякра выступает сходство или несходство с истиной бытия или идеей вещи. «Не истина «копии копии» связывается с истиной присутствующего референта, т. е. идеей вещи, действительным повторением которой выступает первая копия. Тогда как копия обладает сходством с референтом, поскольку строит себя по образцу идеи, симулякр – это копия копии, лишенная подобия» [6, с. 459].

Также важно отметить тот факт, что внутри платоновской репрезентативной модели действует нерепрезентативная модель симулякра. В рамках последней симулякр представляется в качестве искусственной негативной сущности, искажающей отражаемую действительность.

Что касается современной культуры, то тут можно говорить только о нерепрезентативной модели присутствия симулякра. Как отмечает Н. Маньковская: «Симулякр занял в эстетике постмодернизма место, принадлежавшее художественному образу в классической эстетике, и ознаменовал собой разрыв с репрезентацией, референциальностью как основами классического западноевропейского искусства» [5, с. 45].

С нерепрезентативным симулякром происходят другие трансформации; удвоение оппозиции оригинала, подлинника и копии, не предполагает никакого референта, присутствия, а смещает метафизическую оппозицию копии и оригинала в совершенно иную область. «Здесь недостаточным будет даже обращение к модели

«иноного», ибо в головокружительной бездне симулякра теряется любая модель» [3, с. 29]. Поскольку симуляция оказывается имманентной реальности, то не представляется возможным говорить о каком-то присутствии, основании, оригинале. Нерепрезентативная модель симулякра наиболее существенное была исследована в работах Ж. Бодрийяра, Ж. Делеза и Ж. Деррида. «В постмодернистских теориях трактовка понятия «симулякр» изменяется коренным образом, что связано с кризисом теории репрезентации. В основе этой теории лежит принцип соответствия (эквивалентности) между сознанием и реальностью, между копией и оригиналом, между понятием и вещью, между знаком и референтом и т. д.» [6, с. 49].

Среди нерепрезентативных моделей симулякра хотелось бы остановиться на двух подходах, условно их можно обозначить: «Делезовский» и «Бодрийяровский», чьи фигуры являются наиболее заметными в критическом дискурсе культуры после модерна. Оба мыслителя, Ж. Делез и Ж. Бодрийяр, основательно подошли к рассмотрению понятия симулякр, хотя каждый из них имеет своё истолкование и подход к исследованию симулякра. При изучении двух направлений удалось провести параллели и разделить их подходы в соответствии с онтологической и культурной особенностью симулякров. Такое разделение можно обозначить как две стороны одной медали. Каждый из подходов самостоятельный и законченный, однако, предмет рассмотрения один и тот же. Вследствие этого допустимо говорить о двух взаимодополняющих друг друга подходах к пониманию симулякра.

Итак, представим сначала позицию Ж. Бодрийяра. Мыслитель привел классический принцип разделения порядков симулякров. Во-первых, нечто имитирует предмет: «подделка работает пока лишь с субстанцией и формой, а не с отношениями и структурой» [2, с. 59]; такой подход характерен для эпохи Возрождения; следующий подход присущ больше эпохе промышленных революций, тут копии имеют уже серийное производство; что же касается культуры постмодернизма, то здесь присутствует не просто имитация, копия, это уже гиперреальность, которая и становится нашей реальностью: Интернет, СМИ, мода и т. д. Симулякры проникают в различные области общественной жизни и оказывают влияние на культуру повседневности, закладывая основу для образования единого гиперпространства.

Ж. Бодрийяр определяет симулякр подобно Платоновскому разделению между хорошей копией или образом, и ложной копией, т. е. такой, что повторяет только внешнее проявление образа без собственного участия в идее. Мыслитель полагал, что симуляция начинается с игнорирования основного принципа репрезентации, утверждающего эквивалентность знака и реальности. По Ж. Бодрийяру, симулякр никаким образом не соотносится ни с какой реальностью, кроме своей собственной. «Если функция знака – отображать, символа – представлять, в отношении симулякра говорить о каком-либо соответствии не имеет смысла» [1, с. 45].

Другой подход к проблеме симулякра возник во французской философии и литературной теории 60-х годов, в частности, в работах Ж. Делеза и М. Фуко; здесь симулякр возникает в демоническом образе, как позитивное выражение метафорической и творческой «силы обмана».

К разделению понятия «симулякр» на «Бодрийяровский» и «Делезовский» меня привели не только собственные наблюдения; так в работе Н. Маньковской «Эстетика постмодернизма» Ж. Бодрийяр представлен «грубым философом» постмодерна, так как анализирует ситуацию современной культуры, исходя из существования самих «вещей» [5, с. 56]. Что же касается Ж. Делеза, то последний отталкивается от более тонких структур бестелесных событий на поверхности вещей.

Критикуя теорию репрезентации, Ж. Делез отмечает, что знак не репрезентирует объект, не указывает на наличие последнего, а скорее свидетельствует о его отсутствии. В знаке есть лишь «след» объекта. Поэтому язык всегда является чем-то поверхностным по отношению к обозначаемым предметам («телам»). Существенно, что мыслитель возродил понятие симулякра в антиплатоническом духе, демонстрируя стремление отказаться от платоновского «мира идей», дабы включиться в свободную, ничем не ограничиваемую игру бесконечных возможностей, игру с

постоянно изменяющимися правилами. По Ж. Делезу, симулякр – знак, который отрицает и оригинал (вещь), и копию (изображение вещи, обладающее тождеством). Симулякр – «изображение, лишённое сходства; образ, лишённый подобия». [3, с. 39]. Ж. Делез иллюстрирует эту мысль примером из Катехизиса: «Бог сотворил человека по своему образу и подобию, но в результате грехопадения человек утратил подобие, сохранив, однако, образ. Мы стали симулякрами, мы утратили моральное существование, что бы вступить в существование эстетическое. Конечно, симулякр еще производит впечатление подобия, но это – общее впечатление, совершенно внешнее и производимое совершенно иными средствами, нежели те, которые действуют в первообразе. Симулякр строится на несоответствии, на различии, некоего сходства» [3, с. 73]. «Делезовский» симулякр – это постоянное движение сил, порождающих непрерывное изменение мира, становление и различие, в то время как подобие строится на сходстве копии и оригинала или идеи вещи, симулякр строится на несоответствии, на различии. Достаточно четкая связь истины и бытия: «симулякр не закладывает никакого нового основания: он опрокидывает всякое основание» [3, с. 32]. У Платона (как отмечает Ж. Делез) симулякр и означает испорченную, негативную копию; в христианской транскрипции это может означать демонический перевертыш и инобытие.

По мнению Пьера Клоссовски, «Делезовское» определение симулякра также возвращает нас в древность, но только уже в святоотеческую философскую парадигму, в которой языческие (атеистические) симулякры подвергались резкой критике. В частности, Тертуллиан и Августин активно порицали «теологию театральности». Для этих Отцов Церкви симулякр был не просто «копия копии», которая не имеет своего собственного оригинала, также и маска злого симулятора, дьявольского актера, повторяющего привычный образ, принимающего другую личность как маску этого симуляционного намерения. В подтверждение сказанного приведем цитату из работы «О зрелищах» Тертуллиана: «Добавим еще несколько слов о театральном искусстве и его покровителях, чьи имена мы проклинаем. Мы знаем, что имена и изваяния умерших – ничто, также их образы (симулякры) – ничто – но знаем и то, что под личиной статуй скрываются нечистые и злые духи» [8, с. 3].

Нерепрезентативные модели симулякра «Делезовского» и «Бодрийяровского» имеют сходства и различия. «Бодрийяровский» симулякр – это просто поддельная или пустая репрезентация, в то время как второй подход проявляется как выражение метафорических сил обмана; первая модель отделяет симулякр от оригинала, тогда как вторая толкует ситуацию как возвращение к различию. Для М. Фуко и Ж. Делеза существует основная склонность искусства и философии вытягивать и усиливать латентный потенциал для различения и метаморфоз в пределах копий: трансформировать знание о симулякре в мысли о будущем. Определяя между ними зоны исследования, можно сделать вывод: первая соответствует области массовой культуры с их стереотипными копиями; вторая, в меньшей мере развёрнутая, ибо замкнута на созерцании высококультурных текстов и спекулятивной философии. В обоих подходах проблема интерпретации симулякра остается фундаментально непроясненной, постоянно сохраняющей открытость.

Выводы. Однако, не смотря на всю сложность определения понятия, исследование симулякра позволяет открывать все новые и новые семиотические пространства в познании. Представленные в данной статье две модели симулякров (репрезентативная и нерепрезентативная) позволяют выявить социогенетические и теоретико-философские основы современности.

Библиографические ссылки

1. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр – М. : 2000.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр – Режим доступа: koob.ru/baudrillard/
3. Делёз Ж. Платон и симулякр [Электронный ресурс] / Ж. Делёз – Режим доступа: philosophy.ru/library/intent/07deleuze.html
4. Дьяков А. В. Бодрийяр Ж.: стратегия «радикального мышления» / А. В. Дьяков – СПб. : 2008. – 350 с.

5. Маньковская Н. Эстетика постмодернизма / Н. Маньковская – Спб., 2000, 347 с.
6. Керимов Т. Х. Симулякр / Т. Х. Керимов // Современный философский словарь. М., 1996. – 459 с.
7. Платон. Софист [Электронный ресурс] / Платон – Режим доступа: psylib.ukrweb.net/books/plato01/23sofis.htm
8. Тертуллиан. О зрелищах. [Электронный ресурс]. / Тертуллиан – Режим доступа: // tertullian.org/russian/de_spectaculis_rus.htm

Олещенко М. С. Репрезентативна й нерепрезентативна моделі поняття симулякру. Розглянута природа симулякра у репрезентативному і нерепрезентативному аспектах. Проаналізовано особливості розуміння симулякра у творчості Платона, Ж. Делеза і Ж. Бодріяра.
Ключові слова: симулякр, копія, репрезентація, нерепрезентація, модель, культура.

Oleshchenko M. Representative and unrepresentative models of the simulacr concept.

In the article is announced understanding simulacrum in the philosophy of Plato, G. Deleuze and J. Baudrillard. However, each of them has its own interpretation and approach to the study of the simulacrum. In the study of G. Deleuze and J. Baudrillard the author made two directions, in which was demonstrated the ontological and cultural features of simulacra. It would be interesting to research this phenomenon in historical and philosophical discourse, and especially the two views of simulacrum. It is also important to note that throughout the history of philosophy discourse dealt with the phenomenon of the simulacrum in cultural, social and in the ontological aspects, this variety will also be covered in this article.

Considered nature of the simulacrum in the represented and unrepresented aspects. The author researched the notion of the representation, also described several sense of using the notion of representation. The dictionary interpretation show that mental representation (or cognitive representation), in philosophy of mind, cognitive psychology, neuroscience, and cognitive science, is a hypothetical internal cognitive symbol that represents external reality, or else a mental process that makes use of such a symbol. Mental representation is the mental imagery of things that are not currently seen or sensed by the sense organs. In our minds, we often have images of objects, events and settings. In contemporary philosophy, specifically in fields of metaphysics such as philosophy of mind and ontology, a mental representation is one of the prevailing ways of explaining and describing the nature of ideas and concepts.

In the historical-philosophical discourse can be shown two levels of simulacra, of which one is: even with distortion, but resembling the original (representative model) and deny the similarity and function according to their own laws (unrepresentative model). The theoretical importance for our further arguments have both models simulacrum, since they allow to reveal interesting transformation concepts for historical and philosophical discourse. The most consistently unrepresentative model of simulacrum presented in the works of J. Baudrillard and G. Deleuze.

Keywords: simulacrum, copy, representation, unrepresentation, model, culture.

Надійшла до редколегії 27.02.2013 р.

УДК 159.96

О. А. Осетрова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РАЗМЫШЛЕНИЯ О СМЫСЛЕ ЖИЗНИ В КОНТЕКСТЕ СУИЦИДОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ

Анализируются взгляды Б. Херсонского на смысл жизни в контексте суицидологической проблематики. Кроме того, освещаются фундаментальные положения логотерапии В. Франкла.

Ключевые слова: смысл жизни, смерть, экзистенциальный кризис, самоубийство, экзистенциальная тревога, логотерапия.

Бытие таинственно в своей неисчерпаемости. Загадка состоит уже в том, что перед новорожденным человеком распахиваются врата жизни, которую – сознательно или подсознательно – человек проектирует, слагая ее по кирпичикам. При этом, человеческой природе присущ страх смерти, страх небытия. Этот страх может возрастать настолько, что человек принимает решение больше не жить, или – наоборот: у человека настолько атрофируется обозначенный страх, что, как и в первом случае, он приходит к отрицанию – самого себя, мира, жизни.

Круговорот жизни, смерти, страха и порождаемого им отчаяния, влекущего за

собой, в частности, суицидальные мысли и самоубийство, – неразрывная данность, которую преодолевает или не преодолевает человек на своем жизненном пути, протекающем в поиске, в том числе – и смысла жизни. Поэтому размышления о смысле жизни и предназначении всегда актуальны, и актуальность эта неисчерпаема на протяжении существования человечества. Их квинтэссенцией, с моей точки зрения, служит сформулированный французским мыслителем-экзистенциалистом вопрос, возведенный им в ранг фундаментальных вопросов философии: «Стоит или не стоит жизнь того, чтобы ее прожить?» Этот вопрос можно перефразировать различными способами: «Достаточно ли в жизни смысла, чтобы ее продолжать, если все равно когда-то все закончится?» или «А имеет ли жизнь смысл вообще?» и т. д. В ходе размышлений в подобных направлениях перед человеком параллельно открывается «перспектива» самоубийства как выход из гносеологического или онтологического тупика. Но эта – последняя точка – есть лишь следствие того экзистенциального кризиса, в состоянии которого человек оказался.

Осмысление взаимосвязи обретения или потери смысла жизни с суицидальным решением и составляет основную цель данной статьи, достижению которой подчинены следующие задачи:

- 1) проанализировать размышления известного психолога, поэта и публициста Б. Херсонского о смысле жизни в их корреляции с самоубийством;
- 2) очертить фундаментальные положения логотерапии австрийского психотерапевта В. Франкла;
- 3) сделать выводы.

Базой для написания статьи служат работы Б. Херсонского «Смысл жизни: обретение и утрата» и В. Франкла «Человек в поисках смысла».

Так, Б. Херсонский отмечает, что советские психологи занимали позицию, согласно которой «уже сама постановка вопроса о смысле жизни считалась проявлением психологического кризиса, если не симптомом шизофрении» [2, с. 217]. Такое положение вещей обусловлено штампов, в соответствии с которым чувство / переживание осмысленности есть норма, поскольку жизнь и смысл жизни (осмысленность) не только неотделимы друг от друга, но и являют собою данность, наличие которой не предполагает и не требует – ни доказательной базы, ни обсуждений и размышлений. Следовательно, возникновение обозначенного вопроса свидетельствует о нарушении нормы, то есть о наличии психологических проблем людей, оказавшихся на суицидальном острие.

Переживание осмысленности/бессмысленности жизни можно расценивать как эмоциональное состояние человека, пребывающего в одной из двух точек отсчета – жизни/смерти, которые, по мнению К. Леви-Стросса, составляют основную «полярность» человеческого мышления. В данном контексте Б. Херсонский констатирует: «Для человека, переживающего осмысленность жизни, отправная точка – жизнь. Человек, переживающий бессмысленность существования, имеет точку отсчета – смерть» [2, с. 219]. Приведенному утверждению, с моей точки зрения, присуща излишняя категоричность, поскольку связка «бессмысленность существования – смерть» аннулирует смысл одного из непреложных Законов Природы, исключительно переводя его в ранг зол. Однако при этом не следует забывать об обратной стороне «медали»:

- смерть служит своеобразным эталоном, индикатором характера цивилизации;
- смерть помогает вскрыть человеческие глубинные (личностные) тайны;
- смерть позволяет, как считает А. Я. Гуревич, осознать многие аспекты социально-культурной деятельности различных эпох;
- и, наконец, именно отношение к смерти приводит к определенным решениям проблем смысла жизни, свободы воли и т. д.

В свою очередь, Б. Херсонский, размышляя о человеке и его ощущениях относительно жизни и смерти, пришел к следующему выводу: «Человек вне ощущения «притяжения смерти» инстинктивно полагает, что смысл его жизни складывается из мелких «смыслов» либо «осмысленностей» его повседневных действий, в эмоциональных связях и взаимоотношениях с другими людьми,

наконец, в «плодах трудов». Он никогда не производит этого арифметического суммирования, предчувствуя, что подобная процедура ведет к катастрофе. Смысл жизни не складывается из смысла поступков. Так же как бесконечность не является суммой отрезков пространства, а вечность – времени» [2, с. 221].

Человек и его путь – сложнейший интеграл, не полный без смерти. И здесь мне импонирует философская позиция, согласно которой человеческое существование обретает фактическую целостность только благодаря смерти. Таким образом, замыкается, размыкаясь, круг.

В целом человеческая жизнь может развиваться, как отмечает Б. Херсонский, по двум траекториям:

1) по прямой линии, направленной вперед и вверх, – у человека, не переживающего экзистенциальный кризис;

2) по замкнутому кругу, в который трансформируется прямая линия, сгибаясь под действием переживаемого человеком экзистенциального кризиса; двигаясь по замкнутому кругу, человек испытывает ощущения повторяемости, цикличности, отсутствия реального движения, что в целом, фиксирует исследователь, характерно для кризиса личности.

Как правило, экзистенциальный кризис сопровождается интенсивной психической болью – метаболю, по определению ведущего американского суицидолога Э. С. Шнейдмана. Именно эта нестерпимая метаболя, или психическая (душевная) боль (psychache), которая «порождается фрустрированными или искаженными психологическими потребностями» [3, с. 124-125], и служит основным мотивом самоубийства. Она отлична от телесной (физической) боли и сопровождается душевным смятением, страданием, мучением, тоской. В качестве источников душевной боли исследователь выделил вину, стыд, одиночество, горе, печаль, страх смерти/страх чего-либо. Ученый отметил: «Когда человек переживает душевную боль, ее интроспективная реальность не вызывает у него никаких сомнений» [3, с. 309].

Э. С. Шнейдман указал, что в целом суицидальный акт являет собой одновременно бегство от этой боли и приближение к покою неодоушевленности, в котором будет прекращено мучительное страдание. Иными словами, поскольку человек всегда пребывает в ситуации, то посредством самоубийства-бегства он изымает свою жизнь из ситуации, ставшей для него невыносимой. Это значит, по мнению исследователя, что самоубийство – это драма, которая разворачивается в человеческой душе. Исход этой драмы логичен и обусловлен особенностями характеров суицидентов, считает американский суицидолог.

В свою очередь, с точки зрения Б. Херсонского, самоубийство как средство преодоления боли выступает в качестве радикальной «анестезии», способной прекратить поток экзистенциальных переживаний, которые часто возникают у людей, экзистенциально надломленных и, соответственно, остро переживающих бессмысленность собственного существования.

Б. Херсонский подчеркнул, что первичной реакцией человека, переживающего экзистенциальный кризис, есть особый вид тревоги – синтез страха, тоски и скуки. Исследователю импонирует описание форм экзистенциального страха, принадлежащее протестантскому теологу П. Тиллиху, который в работе «Мужество быть» выделил три ипостаси внутренне единой экзистенциальной тревоги. Причем, каждая из ипостасей имеет относительную («мягкую») и абсолютную («жесткую», необратимую) степени. Речь, таким образом, идет о тревоге:

- 1) судьбы (относительная степень) и смерти (абсолютная степень);
- 2) пустоты (относительная степень) и бессмысленности (абсолютная степень);
- 3) вины (относительная степень) и осуждения/проклятия (абсолютная степень).

При этом следует учитывать, что экзистенциальная тревога непосредственно связана с осознанием небытия, которое, так или иначе, вторгается в человеческое бытие, а главное – в бытие Моего собственного Я. Более того, ужас небытия сопрягается в человеке с его стремлением к небытию. Таким образом, человек, переживая ужас небытия и ощущение бессмысленности жизни, приходит к мысли

о самоубийстве, которое, в свою очередь, есть не что иное, как бессмысленный поступок.

Парадокс здесь заключается в том, что для суицидента и бессмыслица – враг, и смысл – враг, что, как это ни абсурдно звучит, ставит знак равенства между смыслом и бессмыслицей.

Поиск человеком смысла жизни и переживание им экзистенциального кризиса составляют ключевые моменты логотерапии – экзистенциального анализа австрийского психотерапевта В. Франкла. Основная цель логотерапии состоит в том, чтобы пациент, пройдя сквозь свой экзистенциальный кризис развития и роста, осознал скрытый смысл собственного существования.

Логотерапия апеллирует к «духовному бессознательному» человека, акцентируя внимание не на воле к власти (А. Адлер), не на стремлении к удовольствию (З. Фрейд), а на воле к смыслу. При этом логотерапевт не имеет права навязывать своему пациенту определенную систему ценностных координат. Роль логотерапевта – расширение поля зрения пациента, что позволит последнему охватить «внутренним» взором широкий (если не бесконечный) спектр ценностных ориентаций и смыслов. Это особенно ценная установка в работе с суицидальными пациентами, поскольку их сознание может быть максимально сужено до одной единственной точки, например, подоконника.

Конечная же цель отмеченной «процедуры» расширения – обретение человеком возможности актуализации потенциального смысла собственной жизни вопреки трагической триаде человеческого бытия, которую, по В. Франклу, составляют:

- 1) боль;
- 2) смерть;
- 3) вина.

Встреча человека с выделенными психотерапевтом тремя экзистенциальными фактами жизни, напрямую связанными с конечностью человеческого существования, неизбежна, но от этого человеческая жизнь не лишается смысла, который, так или иначе, содержится «в праве пройти через страдание, не сгибаясь» [1, с. 300]. Признание триады для ученого вовсе не стало точкой отсчета пессимистической системы мировоззренческих координат. Наоборот, по меткому определению самого В. Франкла, «логотерапия – это оптимистическое отношение к жизни, потому что она учит тому, что нет трагических и негативных аспектов, которые не могли бы посредством занимаемой по отношению к ним позиции быть превращены в позитивные достижения» [1, с. 302].

Отличительной чертой логотерапевта служит установка, согласно которой подлинный смысл жизни человеку следует искать не в себе самом, а в окружающем его мире. Следовательно, ответственность за обретение смысла собственной жизни есть прерогатива именно этого человека.

Кроме того, в ходе собственных поисков В. Франкл пришел к выводу о существовании в мире «сверхсмысла», который есть предмет веры. Отсюда, логотерапия австрийского психотерапевта стала восприниматься рядом исследователей как религиозная вера, вследствие чего начало происходить отождествление ее если не с религией, то, по крайней мере, с психотерапией религиозной, что не соответствует истинному положению вещей и видению самого ее основателя. На самом деле, логотерапия, по своей природе, нейтральна, как по отношению к религии, так и в случае с нерелигиозной системой мировоззренческих координат. Это значит, что логотерапия нацелена на помощь каждому, кто в ней нуждается. И в своей нацеленности логотерапевт основывается на признании необходимости для человека (для исцеления пациента) веры – в бытие, в смысл, в сверхсмысл. Иными словами, для успеха и специалисту, и пациенту в области логотерапии необходима «безусловная вера в безусловный смысл», которая служит «открытой дверью» в онтологические перспективы и человеческие возможности, делая реальностью «бытие-вопреки-смерти».

И самое главное:

- 1) основным положением логотерапии есть признание безусловного смысла самой жизни;

2) основным руководством логотерапевта есть безусловная вера в смысл жизни каждого человека без исключения, в смысл, не исчезающий со смертью и не аннулируемый смертью.

Выводы. Человек – существо, наделенное сознанием, увенчивающимся самосознанием, что позволяет ему рефлексировать о своей конечности и смысле жизни, проектировать себя в модусе будущего, переживать вину, стыд, страх, в том числе – и страх смерти. Человек – существо духовное настолько, что ему присуще духовное бессознательное.

С одной стороны, метафизические глубины человека соотносятся с его безграничными возможностями онтологических и гносеологических перспектив. Однако имеет место и другая сторона отмеченной глубины: человек подвержен отчаянию, потерям, экзистенциальным кризисам, «постижению» бессмысленности собственного существования. И здесь очень важно вовремя остановиться, в частности, не переступив грани суицидального среза, за которой исчезают любые перспективы и возможности; вовремя «распознать» всю бессмысленность суицидального акта, разрушающего целостность человека – целостность в системе «жизнь – смерть».

Перспективы. Данная статья в дальнейшем послужит основанием для историко-философского анализа проблемы смысла жизни в контексте суицидологической и танатологической проблематики.

Библиографические ссылки

1. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
2. Херсонский Б. Смысл жизни: обретение и утрата / Б. Херсонский // Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М. : Когито-Центр, 2001. – С. 217–226.
3. Шнейдман Э. С. Душа самоубийц / Э. С. Шнейдман. – М. : Смысл, 2001. – 315 с.

Осетрова О.О. Роздуми про сенс життя в контексті суїцидологічної проблематики

Аналізуються погляди Б. Херсонського на сенс життя в контексті суїцидологічної проблематики. Крім того, висвітлюються фундаментальні положення логотерапії В. Франкла.

Ключові слова: сенс життя, смерть, екзистенціальна криза, самогубство, екзистенціальна тривога, логотерапія.

Osetrova O. Reflection about life sense in suicidological problems' context.

This article is devoted to the analysis of B. Hersonsky's outlooks on life sense in suicidological problems' context. The article highlights fundamental principles of the V. Frankl's logotherapy. The main goal of this article is the understanding the relationship of gaining or losing the meaning of life with a suicidal decision. The objectives are: 1) to analyze the reflections famous psychologist, poet and essayist B. Kherson about the meaning of life in their correlation with suicide; 2) outline the fundamental tenets of logotherapy Austrian psychotherapist V. Frankl; 3) to draw conclusions. The papers of Kherson «The meaning of life: the acquisition and loss» and V. Frankl's «Man's Search for Meaning» are used as the basis for writing this article.

In the course of his personal researches Frankl comes to the conclusion that there is a «supermeaning» in the world, which is the object of faith. Hence, logotherapy of the Austrian psychotherapist began to be seen by some researchers as a religious belief, thereby identifying it started to happen if not with religion, then at least with psychotherapy religion, which does not correspond to the true state of affairs and of the vision of its founder. In fact, logotherapy, inherently neutral as to religion and in the case of secular philosophical coordinate system. This means that the logotherapy aims to help everyone who needs it. The main provision of unconditional acceptance logotherapy is the most meaningless of life. The main guide of the logoterapist is the unconditional faith in the meaning of the life of every person, without exception, in the sense of not disappearing with the death and not annihilated by death. This article will serve as a further basis for the historical and philosophical analysis of the problem of the meaning in life in the context of suicideological and thanatological issues.

Keywords: life sense, death, existential crisis, suicide, existential anxiety, logotherapy.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

Ю. В. Писная*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ФЕНОМЕН СУИЦИДА В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФСКИХ УЧЕНИЙ
В.С. СОЛОВЬЕВА И Н.А. БЕРДЯЕВА: КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ****Проанализированы взгляды на проблему самоубийства В. Соловьева и Н. Бердяева методом компаративного анализа.***Ключевые слова:* самоубийство, эгоизм, человек, жизнь, любовь, сила воли, противоречие, свобода.

Проблемасамобийстванеоставиларавнодушнымвеликогорусскогорелигиозного мыслителя В. Соловьева, который, по справедливому замечанию А. Гулыги, есть «первый русский профессиональный философ, значение которого вышло за пределы России» [2, с. 127]. Общеизвестно, что именно он заложил основы академической философской традиции в России.

В центре внимания В. Соловьева оказывается сама жизнь, ее преображение на нравственных началах. Кроме того, его особое внимание привлекает и проблема человека. К тому же, в целом, тема о человеке – это русская тема. И Н. Бердяев, и В. Соловьев с особенным вниманием и трепетом относятся к русскому человеку, его судьбе, положению в мире, предназначению.

Вокруг антропологических взглядов мыслителей строятся их философские концепции. Следует отметить, что и проблема суицида в творчестве обоих мыслителей находит отклик, что, в частности, можно объяснить особенностями эпохи. Взгляды В. Соловьева на проблему самоубийства носят хоть и фрагментарный, но весьма емкий характер. Н. Бердяев же посвятил этой проблеме целый философский этюд.

Целью данного исследования является компаративный анализ взглядов на феномен самоубийства выдающихся русских мыслителей – Н. Бердяева и В. Соловьева.

Исследуя феномен суицида в творчестве Н. Бердяева и В. Соловьева посредством компаративного анализа, особое внимание следует уделить таким аспектам, как:

1) проблема свободы воли и необходимости в контексте изучения феномена суицида;

2) внешние и внутренние противоречия феномена суицида;

3) сущность эгоистических установок суицидента;

4) животворящая сила любви, способная преодолеть эгоизм.

Анализ феномена суицида с учетом выделенных пунктов открывает перспективы выявления ключевых аспектов изучаемого явления, дает, в конечном итоге, возможность определения общего и отличного во взглядах на суицид двух великих русских религиозных мыслителей. В свою очередь, отмеченные выше аспекты являются задачами исследования, рассмотрение которых позволит в конечном итоге достигнуть цель исследования и сформулировать выводы.

Базой для данного исследования послужили работы Н. Бердяева «О самоубийстве», В. Соловьева «Смысл любви» и «Оправдание добра».

Проанализируем каждый из выделенных аспектов.

Проблема свободы воли и необходимости в контексте изучения феномена суицида.

Осмысляя суть человека, его нравственные основания, действия в связи с особенностью революционной эпохи, попытками русского человека переделывать и претворять общественный строй, В. Соловьев отмечал: «Человек, который на своем нравственном недуге, на своей злобе и безумии основывает свое право действовать и переделывать мир по-своему, такой человек, каковы бы ни были его внешняя судьба и дела, по самому существу своему есть убийца; он неизбежно будет насильствовать и губить других и сам неизбежно погибнет от насилия. Он считает себя сильным, но он во власти чужих сил; он гордится своею свободою, но он раб внешности и случайности. Такой человек не исцелится, пока не сделает первого шага к спасению» [4, с. 311].

В свою очередь, Н. Бердяев справедливо отмечал: «Самоубийца же не знает свободы, он не победил мир, а побежден миром» [1, с. 90], тем самым отказывая самоубийце в претензиях на свободу его действий. Не в прямом, разумеется, смысле (физически человек способен совершить как самоубийство, так и убийство), а в смысле метафизическом. Человек посредством суицидального акта часто пытается выразить собственную свободу, показать окружающим и себе самому, что он волен распоряжаться собственной жизнью и управлять собственной судьбой, а соответственно и судьбой и жизнью других людей. Ярким примером этого выступает образ Кириллова у Ф. Достоевского.

Особое значение здесь приобретает попытка человека самоутвердиться, представить себя в положении «над миром». В данном контексте В. Соловьев отметил следующее: «Перед этой внешней действительностью, которая рано или поздно превратит мое божество в блюдо для червей – таких же богов для себя, – перед этой внешней действительностью мое самоутверждение абсолютно бессильно. Единственным средством сохранить мое самоутверждение против естественного закона, мою независимость от него, является самоубийство. Но тут уже самоутверждение равняется самоотрицанию, да и независимость тут только призрачная, ибо я не могу уничтожить себя одним свободным актом своей воли: мое решение всегда физически обусловлено и исполнение его также» [4, с. 98].

Человек нуждается в спасении, и В. Соловьев понимал спасение как особого рода направленность человека, стремление. При этом русский религиозный мыслитель считал, что «первый шаг к спасению для нас – почувствовать свое бессилие и свою неволю, кто вполне это почувствует, то уже не будет убийцею; но если он остановится на этом чувстве своего бессилия и неволи, то он придет к самоубийству» [4, с. 311]. В пределах данного рассуждения становится ясно, что в сущности своей амбивалентное единство осознания силы и бессилия человека есть предпосылка к совершению суицида. В. Соловьев дает человеку надежду на спасение лишь посредством осознания собственного бессилия. Отметим, что осознание собственного бессилия скорее компенсирует иллюзию человека о вседозволенности, что страхует его от деструктивных действий. Опасность кроется для человека и в сосредоточенности на собственном бессилии, поскольку в таком состоянии человек не может найти оправдания для собственной жизни. В свою очередь, В. Соловьев отмечает: «Самоубийство – насилие над собою – есть уже нечто более свободное, чем насилие над другими. Сознвая свою несостоятельность, человек тем самым становится выше этой своей несостоятельности, и, произнося себе смертный приговор, он не только страдает как подсудимый, но и действует властно, как верховный судия» [4, с. 311].

Самоубийство как добровольное лишение себя жизни выступает актом свободной воли: например, осознав собственные пороки, человек стремится совершить суд над самим собой. Посредством самоубийства человек утверждает себя в собственных силах и свободе, преодолевая идею Бога. В этом-то и кроется иллюзия самоубийства: с одной стороны, предельно ясно, что высшую ценность с позиций нравственности приобретает аспект осознания самоубийцей собственных пороков и его стремление «наказать» себя. С другой стороны, с позиций аксиологии данное предположение невозможно подтвердить, в связи с чем, В. Соловьев отметил относительно самоубийцы: «Но и здесь его суд несправедлив» [4, с. 311]. С точки зрения мыслителя, даже понимание самоубийства как акта собственного самонаказания человека за свои проступки и преступления не позволяет оценивать его позитивно. Ведь речь идет не просто об осознании человеком собственной вины, о раскаянии; речь идет о новой неисчерпаемой вине, состоящей в добровольном, осознанном лишении себя жизни. Суицидент полностью поглощен неверием, и именно в этом его вина. По этому поводу В. Соловьев непосредственно отмечал: «Сознавая свой недуг, он не верит в исцеление и потому приобретенную тем сознанием силу и свободу может употребить только на самоуничтожение» [4, с. 311].

Неверие человека приводит к утверждению в нем отрицания, на определенном этапе рефлексии трансформирующееся в самоотрицание.

Таким образом, самоубийство как лишение себя жизни выступает актом свободной воли. Осознав собственные пороки, человек вершит суд над самим собою путем самоубийства; этим же путем человек самоутверждается в собственных силах и свободе, преодолевая идею Бога. Однако в каждом случае выход в виде самоубийства является иллюзорным, и иллюзия эта состоит в том, что суицидент не побеждает мир, а наоборот, побеждается миром.

Внешние и внутренние противоречия феномена суицида.

Явление самоубийства сосредотачивает в себе ряд противоречий. Так, В. Соловьев отмечал, что «в решении на самоубийство есть внутреннее противоречие! Это решение исходит из сознания своего бессилия и неволи; между тем самое самоубийство есть уже некоторый акт силы и свободы» [4, с. 312]. Как видим, мыслитель акцентировал внимание на внутренней противоречивости, таящейся в самоубийстве.

В свою очередь, Н. Бердяев делал акцент на противоречивости, проявляющейся во внешних оценках явления суицида, констатируя при этом, что «сам человек, покончивший с собой, вызывает к себе глубокую жалость, сострадание к пережитой им муке. Но сам факт самоубийства вызывает ужас, осуждение как грех и даже как преступление» [1, с. 95].

С позиции В. Соловьева, факт совершения самоубийства заключает в себе волевое действие человека. Так или иначе, следует отметить, что в суицидальном решении человека все же присутствует сила воли и энергия, дабы совершить столь серьезное деструктивное действие с собственной жизнью, телом. Ведь по большому счету в человеке, решившемся на самоубийство, присутствует достаточно мощный импульс для того, чтобы совершать подобное действие. Именно в связи с этим В. Соловьев задается чрезвычайно серьезным вопросом о том, «почему же этою силою и свободой не воспользоваться для жизни?» [4, с. 312]. Таким образом, осмысление наличия в суициденте силы и бессилия рождает специфический парадокс, своеобразный абсурд, отражающий специфику суицидального мышления.

Важно отметить, что В. Соловьев акцентировал внимание на возможности изменения направленности мыслей суицидента, следствием которого выступает решение остаться жить. Философ стремился показать и указать на то, что силы и воля у человека с суицидальными наклонностями и тенденциями еще есть, и их важно направить в жизнеутверждающее русло. Иными словами, мыслитель пытался «спасти» суицидента, обосновав его жизнеутверждающее решение наличием волевой энергии, которая может быть направлена в конструктивное русло.

При этом отметим, что если В. Соловьев признает в самоубийце наличие определенной доли силы, то для Н. Бердяева, наоборот, совершение самоубийства есть проявление слабости человека, а никак не силы воли: «Самоубийство есть также проявление малодушия, отказ проявить духовную силу и выдержать испытание, оно есть измена жизни и ее Творцу» [1, с. 87].

Кроме того, Н. Бердяев справедливо отмечал, что самоубийца вызывает сочувствие и сострадание. Но – лишь самоубийца, как отдельно взятый человек, а не самоубийство как явление: «Можно сочувствовать самоубийце, но нельзя сочувствовать самоубийству» [1, с. 104]. Это объясняется тем, что само явление суицида вызывает жуткие ощущения, поскольку оно является чем-то совершенно необъяснимым с позиции биологических законов жизни, противореча инстинкту самосохранения, присущему всему живому. Кроме того, суицид есть отрицание Бога, как творца и властителя человека. Таким образом, Н. Бердяев резюмирует сущность суицида как «нарушение божеских и человеческих законов, как насилие не только над жизнью, но и над смертью» [1, с. 106].

Следовательно, отметим, что относительно внутренних противоречий, которые свойственны самоубийству, В. Соловьев отметил, что сила и свобода, в некоторой мере, присущие самоубийцам, уравновешиваются в то же время диаметрально противоположными их качествами – бессилием и неволей. Что касается Н. Бердяева, то относительно внешних противоречий, присущих самоубийству, он отметил, что данный феномен одновременно вызывает в людях жалость, осуждение и ужас, панический страх.

Таким образом, волевой импульс, который актуализируется в суицидальном акте, необходимо было бы направить на преодоление жизненных трудностей, и именно это бы придало величия человеку, который продолжив жизнь, не нарушил бы ни одного закона (ни человеческого, ни божественного).

Сущность эгоистических установок суицидента.

Как справедливо отмечал Н. Бердяев, проблема самоубийства коренится в закупоренности и сконцентрированности «Я» в самом себе, что сложно преодолеть. В данной ситуации единственным выходом является убийство себя, то есть выход из собственного «Я», что предполагает, добавим, открытость миру. Заикленность на себе и своих проблемах не дает человеку увидеть иные измерения, взглянуть на мир по-другому, обратив внимание на страдания и нужды близких ему людей. Здесь речь идет о суженности человеческого сознания, охваченного суицидальными тенденциями. Весь мир для такого сознания концентрируется в одной единственной точке, которой является сам суицидент, страдающий непомерно, сверх силы (на этом явлении в частности акцентировал внимание известный суицидолог Э. Шнейдман). Отмеченная заикленность на себе позволила Н. Бердяеву определить самоубийцу как эгоцентрика, причем, с его точки зрения, таковым он является всегда.

Оперирование понятиями «открытость» и «закрытость» («заикленность») приводит к необходимости рассмотрения вопроса о соотношении таких диаметрально противоположных по своей сути феноменов, как самоубийство и самопожертвование.

Согласно Н. Бердяеву, самоубийца – человек, который не способен жертвовать собой во имя других или какой-либо идеи, поэтому он не может пожертвовать и своей жизнью, как не может этого сделать эгоист. При этом Н. Бердяев подчеркивает, что сущность самого самоубийства эгоистична.

Отметим, что на эгоистической сущности самоубийства акцентировал внимание и Э. Дюркгейм. Эгоистическое самоубийство определялось мыслителем как намеренный разрыв человеком своих социальных связей.

Если бы человек, который решился покончить с собой, был еще способен на жертву, то он остался бы жить, он совершил бы, таким образом, жертву, принимая тяготы жизни. Если бы самоубийца в роковую минуту подумал о других – самоубийство бы не свершилось!

Прежде всего, следует отметить необходимость преодоления эгоизма в человеке, поскольку лишь заботясь о близком и окружающем человек способен осознать значимость и ценность собственной жизни для гармоничной жизни других.

По словам Н. Бердяева, «преодолеть волю к самоубийству значит забыть о себе, преодолеть эгоцентризм, замкнутость в себе, подумать о других и другом, взглянуть на Божий мир, на звездное небо, на страдания других людей и на их радости. Победить волю к самоубийству значит перестать думать главным образом о себе и о своем» [1, с. 78]. Действительно, не думая о других, самоубийца, например, не задумывается о том, какой заразительный пример он подает людям, оказавшимся в не менее сложной ситуации.

В связи с вышеизложенным отметим, что самоубийство, по сути, будучи явлением индивидуальным, в русской эмиграции приобрело социальную окраску. Так, Н. Бердяев констатировал: «Самоубийство бывает заразительно и человек, убивающий себя, совершает социальный акт, толкает других на тот же путь, создает психическую атмосферу разложения и упадка» [1, с. 84]. В действительности, самоубийца своим поступком подает социальный пример – некий образец поведения для других, которые, быть может, и задумывались о подобных действиях, но не решались на них (вспомним так называемый «эффект Вертера», детерминировавший целую волну самоубийств, последовавших за выходом романа И.-В. Гете «Страдания юного Вертера»).

Дело в том, что реально совершенное самоубийство подталкивает остальных, показывает выход из сложившейся тягостной ситуации, ложный на самом деле. Н. Бердяев отмечал: «Самоубийца вызывает роковую решимость и в других, он сеет смерть» [1, с. 75]. В самом деле, самоубийство как явление индивидуальное

составляет трагическую проблему как для человечества, так и для общества. При этом коллективные самоубийства гласят об упадке и полнейшем разладе и могут приобретать характер эпидемии, средства борьбы с которой неизвестны. Более того, каждый отдельный случай и вовсе имеет свои особенности и поэтому требует соответствующих подходов к рассмотрению и решению данной проблемы. Так, мыслитель замечает, что в русской эмиграции данный феномен приобрел социальную окраску, и для самоубийства создалась «благоприятная коллективная атмосфера» [1, с. 77]. В связи с этим каждый отдельный суицидент несет ответственность за создание собственным примером атмосферы разложения, упадка и пессимизма, за представление и демонстрацию обществу, Другим собственного пагубного поступка как выхода и за его возможные последствия. Но суть эгоизма в данном случае в том и заключается, что человек концентрируется на себе самом, на сути своей проблемы, где нет места другим, Другому, нет места Богу, миру. Подобная самоконцентрация, как правило, приобретает характер эгоистической самососредоточенности, для которой не существует ценностей.

Как справедливо отмечал, в свою очередь, В. Соловьев: «Последнее дело безбожного человека есть убийство или самоубийство. Только отказавшись от своего ложного положения, от своей безумной сосредоточенности в себе, от своего злого одиночества, только связав себя с богом в Христе и с Миром в Церкви, можем мы делать настоящее Божье дело – то, что Достоевский назвал православным делом» [4, с. 315]. Таким образом, эгоистическую сущность человека мыслитель усматривает в «безумной сосредоточенности в себе». Преодоление эгоизма, по мнению В. Соловьева, возможно лишь посредством любви, роль и сущность которой более детально будет освещена в следующем пункте.

Животворящая сила любви как преодоление эгоизма.

Для преодоления в человеке столь пагубного и негативного явления, как эгоизм, Н. Бердяев предлагает осмыслить суть «себялюбия» по-иному, при этом, отмечает русский религиозный мыслитель, от любви к себе отказаться полностью нельзя, поскольку это, в свою очередь, может привести к отрицанию себя, а соответственно – и к суициду.

Так, Н. Бердяев отмечает: «Человек должен любить себя как Божие творение, и слишком большая нелюбовь и небрежение к себе, обычно сопровождающиеся корчами самолюбия (самолюбие не есть любовь к себе в должном смысле слова, наоборот) есть греховное состояние, отрицание Божьего творения, Божьего образа и подобия, Божьей идеи. Сказано: «люби ближнего, как самого себя». А это предполагает и любовь к себе, которая совсем не есть эгоизм» [1, с. 91]. Соответственно, без такой любви к себе была бы невозможна жертва, любовь к ближнему. Таким образом, когда человек не имеет к себе чувства любви, он начинает ненавидеть себя, тем самым ненавидя и все вокруг, весь мир и других людей. Именно поэтому, с точки зрения Н. Бердяева, «в самоубийстве присутствует эгоизм и эгоцентризм, самопогруженность и самопоглощенность и отсутствует нормальная любовь к себе, как к принадлежащему Богу существу» [1, с. 94].

Размышляя о причинах самоубийств, Н. Бердяев называет разные, среди которых определенное место отводится и любви, что вместе с красотой есть страшная, амбивалентная по своей сути сила, на чем в свое время акцентировал внимание Ф. Достоевский. В свою очередь, Н. Бердяев констатировал: «Люди убивают себя от несчастной любви, от сильной страсти или от несчастной семейной жизни; убивают себя от потери вкуса к жизни, от бессилия; убивают от позора и потери чести; от потери состояния и нужды; убивают себя, чтобы избежать измены и предательства; убивают от безнадежной болезни и страха страданий» [1, с. 89].

Как видим, в качестве одного из суицидальных мотивов Н. Бердяев выделяет сильные страсти, которые, с его точки зрения, порождают непреодолимые конфликты в жизни человека, при этом нередко приводя к самоубийству:

- 1) любовь к женщине;
- 2) страсть к наживе;
- 3) чувство мести;

- 4) похоть власти;
- 5) азартная игра;
- 6) ревность;
- 7) гнев.

Таким образом, подводя итоги, отметим, что в данном исследовании проведен компаративный анализ взглядов двух выдающихся мыслителей В. С. Соловьева и Н. Бердяева на феномен самоубийства. Отмеченное сопоставление происходило в пределах общих для философских учений и В. Соловьева, и Н. Бердяева четырех аспектов – это: 1) проблема свободы воли и необходимости; 2) внешние и внутренние противоречия феномена суицида; 3) сущность эгоистичных установок суицидента; 4) животворная сила любви, как преодоление эгоизма. Исследование каждого из аспектов позволило сделать следующие выводы.

1. Самоубийство, как лишение себя жизни, выступает в качестве акта свободной воли: осознав собственные пороки, человек вершит суд над собой, путем самоубийства, утверждаясь в собственных силах и свободе, преодолевая идею Бога. В этом-то и кроется иллюзия самоубийства, при котором человек не побеждает мир, а побеждается миром.

2. Во-первых, относительно внутренних противоречий, свойственных самоубийству, В. Соловьев отметил, что сила и свобода, в определенной степени присущие самоубийцам, уравниваются в то же время диаметрально противоположными их качествами – бессилием и неволей. Во-вторых, Н. Бердяев относительно внешних противоречий, свойственных самоубийству, отметил, что этот феномен одновременно вызывает в людях жалость и осуждение, ужас. Таким образом, волевой импульс, который реализуется в суицидальном акте, следовало бы направить на преодоление жизненных трудностей, и именно это предало бы величия человеку, который бы, продолжив жить, не нарушил никаких законов (ни человеческих, ни божьих).

3. Н. Бердяев акцентировал внимание на том, что проблема самоубийцы кроется в сконцентрированности его «Я» в самом себе. И самоубийство являет собой единственный выход из собственного замкнутого «Я», характерным признаком которого служит суженое человеческое сознание, охваченное суицидальными тенденциями. Весь мир для такого сознания концентрируется в единственной точке, которая олицетворяет собственную боль и страдание. Такой взгляд на суицидента позволил Н. Бердяеву определить самоубийцу как эгоцентрика, который в силу своего эгоцентризма не способен жертвовать собой и соответственно – своей жизнью. В свою очередь, В. Соловьев основные признаки самоубийцы, как и Н. Бердяев, видел в его сосредоточенности в себе, в его злом одиночестве. Главное же, что оба мыслителя акцентировали внимание на необходимости преодоления эгоизма, как единственного выхода для спасения суицидента. Для этого мыслители считали необходимым раскрытие замкнутого Я на встречу Богу, другим людям, что возможно на пути любви.

4. Признавая в определенных ситуациях трагичность Эроса, оба мыслителя акцентировали внимание на спасительной для человека любви к Другим, в которой преодолевается эгоизм и приобретает возможность потенция жизни. Смысл же любви следует видеть в создании нового человека, что необходимо понимать как в прямом смысле (идет речь о продолжении человеческого рода), так и в переносном (идет речь о рождении нового духовного образа). При этом следует отметить, что оба русских мыслителя чрезвычайной значимости в контексте исследования феномена суицида предоставляли вере и религии, которые способны предоставить человеку настоящее спасение.

Перспективы. Данная статья выступает основой для дальнейшего исследования феномена суицида.

Библиографические ссылки

1. Бердяев Н. А. О самоубийстве / Н. А. Бердяев // Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М. :

Когито-Центр, 2001. – С. 89–112.

2. Гулыга А. В. Русская идея и ее творцы / А. В. Гулыга. — М. : Изд-во Эксмо, 2003. – 448 с.

3. Осетрова О. А. Феномен суицида в истории западноевропейской философии: Монография / О. А. Осетрова. – К. : Вища освіта, 2007. – 351 с.

4. Соловьев В. С. Сочинения: в 2 т. / В. С. Соловьев / ред совет : В. С. Степин, С. С. Аверинцев, Г. А. Ашуров и др. – М. : Правда, 1989. – Т. 1–2.

Пісна Ю. В. Феномен суїциду в контексті філософського вчення В. С. Соловйова і Н. А. Бердяєва: компаративний аналіз.

Проаналізовано погляди на проблему самогубства В. Соловйова та М. Бердяєва шляхом компаративного аналізу.

Ключові слова: самогубство, егоїзм, людина, життя, любов, сила волі, суперечність, свобода.

Pisna Yu. The phenomenon of suicide in the context of philosophical doctrines of V. Soloviyov and N. Berdyaev: the comparative analysis.

In this research the comparative analysis of the views of two eminent thinkers V. Soloviyov and Berdyaev on the phenomenon of suicide is held. Marked comparison occurred within common philosophies both of Vladimir Soloviev and Berdyaev in four aspects: 1) the problem of free will and necessity, 2) external and internal contradictions of the phenomenon of suicide, and 3) the nature of selfish plants suicides, 4) life-giving the power of love, as the overcoming of selfishness. The study of each aspect led to the following conclusions.

1. Suicide as depriving yourself of life serves as an act of free will: realizing their own vices, a man holds court on himself, by committing suicide, claiming in their own abilities and freedom, overcoming the idea of God. In this lies the illusion of suicide in which a person does not win the world and conquered the world.

2. First, regarding the internal contradictions inherent in suicide, Soloviev said that the power and freedom, to some extent inherent in suicides are balanced at the same time, their diametrically opposite qualities - impotence and bondage. Second, Berdyaev concerning external contradictions inherent in suicide, noted that this phenomenon is at the same time in people pity and condemnation, the horror. Thus, volitional impulse, which is implemented in suicidal act, should be sent to overcome the difficulties of life, and that is what would have betrayed the greatness of the man who would continue to live, do not break any laws (or men, or of God).

3. Berdyaev focused on the fact that the problem of suicide lies in its most concentrated «I» in itself. And suicide is the only way out of their own closed «I», a characteristic feature of which is the narrowing of the human mind that is the subject suicidal tendencies. The whole world for such a consciousness is concentrated at a single point that represents their own pain and suffering. This view of the suicides allowed N. Berdyaev define suicide as egocentric, which by virtue of their self-centeredness can not sacrifice, respectively - with their lives. In turn, Vladimir Soloviyov main features of suicide as Berdyaev, seen in its focus in itself, in its evil alone. The main thing is that both thinkers have focused on the need to overcome selfishness, as the only way to save the suicides. To do this, thinkers felt the need to disclose to the meeting closed I God, to others that it is possible in the way of love.

4. Recognizing, in certain situations, the tragedy of Eros, both thinkers have focused on saving for the love of another person, which is overcome by self-interest and the opportunity to acquire the potency of life. The meaning of love is to be seen in the creation of the new man, which must be understood in the literal sense (refers to the continuation of the human race) and figurative (refers to the birth of a new spiritual way). It should be noted that both the Russian thinker extraordinary significance in the context of the study of the phenomenon of suicide provided the faith and religion that can give a person a real salvation.

Keywords: suicide, egoism, man, life, love, will-power, contradiction, freedom.

Надійшла до редколегії 26.01.2013 р.

УДК 87.21

В. И. Пронякин, Р. А. Евтушенко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНАЯ ПРАГМАТИКА К.-О. АПЕЛЯ В ИНТЕРАКТИВНОМ ПОЛЕ КОММУНИКАТИВНОГО СООБЩЕСТВА

Исследуется трансцендентально-прагматическая теория К.-О. Апеля как попытка трансформации неклассической трансцендентальной философии субъективности в постнеклассическую трансцендентальную философию intersубъективности.

Ключевые слова: трансцендентальная прагматика, субъективность, intersубъективность.

Актуальность темы. Наследуя и развивая богатое теоретическое достояние, накопленное философией минувшего века, современная мысль активизирует рефлексивный поиск в очерченных осуществленными дискурсами проблемных полях. В перечне приоритетных сохраняют актуальность, можно даже сказать – «метафизическую злободневность», – проблемные артикуляции, последовательно и целенаправленно отслеживаемые современной философией языка. Одной из подобного рода артикуляций в XX веке предстала трансцендентальная прагматика, концептуально и методологически воплотившаяся в коммуникативной философии, а именно: в теории коммуникативного сообщества К.-О. Апеля и теории коммуникативного действия Ю. Хабермаса. Общим базисом, на который опираются обе теории, выступает концепт коммуникативной рациональности, конституирующей общество. Можно со всей ответственностью утверждать, что трансцендентальная прагматика, как метафизическая составляющая коммуникативизма, не является его приватным «изобретением», а должна трактоваться как культурно-онтологически заданное поле семиотической «бифуркации», разделяющее классический и неклассический (метаморфозирующий впоследствии в постнеклассический) способы философствования.

Цель представляемого исследования: Показать роль и значение трансцендентальной прагматики (в концептуальной версии К.-О. Апеля) в процессе формирования и становления неклассического и постнеклассического типов философствования.

Изложение основного материала. Итак, представляемое исследование посвящено, главным образом, рассмотрению трансцендентальной прагматики как методологической и мировоззренческой основы, на которой зиждется конституирующая практика современного философского антропологизма. Вместе с тем, мы попытаемся показать, что основополагающие принципы трансцендентальной прагматики, выступающие ведущими конституитивными средствами (главным образом) коммуникативной философии, представляют собой метаморфозированный концептуальный феномен, сформировавшийся на преемственно-эволюционном пути западной философии от классике к неоклассике и постклассике (условно, соотносясь с темой и предметом статьи, этот путь можно означить «от Канта «через» Пирса к Апелю и Хабермасу»).

«Отрезок пути» «от Канта к Пирсу» (что общеизвестно) достаточно «пристально» отслежен самими представителями коммуникативизма, прежде всего – К.-О. Апелем. Нам же предстоит реконструировать трансцендентальную прагматику в ее ставшей, «завершенной» (завершенной относительно, в пределах сложившейся к настоящему времени культурно-онтологической парадигмы) статусной определенности. Источником реконструкции послужит, как было означено выше, наследие виднейшего представителя коммуникативной философии, К.-О. Апеля.

Прежде чем перейти к непосредственному анализу предмета настоящего исследования, напомним, что коммуникативизм является одним из современных философских течений, в границах которого настойчиво отстаивается идея о ценности традиции как источника для построения тех или иных концептуальных доктрин: предметно-содержательный и теоретико-методологический состав современных философских учений следует рассматривать как результат конструктивно-критического переосмысления достижений предшественников. Примером воплощения этой идеи в дискурсивную практику является проведенный Апелем анализ семиотической трансформации учения И. Канта, осуществленной Ч. С. Пирсом.

Последовательно отстаивая свой «курс», К.-О. Апель (как и ряд других «реконструкторов» традиционной европейской философии), пришел к выводу, что философия модерна занималась собственными абстрактными построениями «практического разума» в значительно большей мере, чем реальной, живой практикой, «жизненным миром» индивидов. На этом же, кстати, настаивали и классики прагматизма Ч. Пирс и У. Джемс. Так что и в данном вопросе коммуникативизм не отличается «первостепенной» новизной (см. рубрику актуальность). Но важно здесь

то, что К.-О. Апель на протяжении всего своего творчества практически воплощает идею о том, что философия должна в полном и истинном смысле этого слова стать прагматикой, причем прагматикой трансцендентальной.

Одним из источников творчества стали для Апеля история этики и проблемы этического обоснования трансцендентальной прагматики (как, впрочем, и обоснование самой этики). В фундаментальном исследовании «Трансформация философии» К.-О. Апель настаивает на необходимости и возможности «последнего обоснования» теоретической и практической философии утверждая, что его может дать именно трансцендентальная прагматика. Мыслитель выдвигает на первый план проблемы коммуникативности, погружая их в контекст взаимодействия коммуникативного сообщества и дискурса. Он подчеркивает, что уже простое беспокойство любого человека вопросами о смысле, содержании, необходимости морального начала в его действиях и действиях других людей фактически означает его вступление на почву, или сцену «аргументативного дискурса» и в реальное соотнесение конкретных действий с этическими правилами, нормами, принципами и, значит, с их осмыслением, отрефлексированием, обсуждением [2].

В ином, непосредственно философско-методологическом плане интересы Апеля сосредоточены на анализе языка как исходной реальности: философия в этом плане предстает реакцией на значение или смысл языковых высказываний. Апель строит трансцендентально-герменевтическую концепцию языка, основывая ее, с одной стороны, на признании того, что язык является трансцендентальной системой, а с другой, – фиксируя виртуальность ее статуса как условия возможности диалогического взаимопонимания и понимания самого себя. Ключевым моментом здесь есть то, что Апель обращает внимание на роль языка в контексте субъект-субъектных отношений. Эти отношения трактуются им как интересующая коммуникация, которую нельзя свести к языковой передаче информации, хотя она, тем не менее, одновременно является процессом достижения согласия.

В трансцендентальной прагматике язык размещается в трех ее ипостасях: как условие возможности естественных наук, условие эмпирической и теоретической науки о языке, и, в конце концов, условие самой трансцендентальной философии. Кроме того, Апель подчеркивает, что и теоретическая, и практическая философия должны быть опосредствованы философским анализом использования языка. С помощью нового анализа языка Апель считает возможным создать современную философию, которая могла бы дать ответы на вызовы времени.

Первый шаг Апеля в направлении «к языку» состоял в переосмыслении триадичной конструкции семиозиса: «знак – предмет – интерпретатор». В бихевиористской прагматике основной фокус исследования был скорее направлен на диадическое отношение «знак – предмет», чем на интерпретатора. Основоположник коммуникативизма считает, что интерпретатор воспринимался бы серьезно, если бы он как субъект интерпретации принимался к вниманию другими субъектами интерпретации, такими же участниками интерпретационного процесса. Другими словами, трехчленное отношение «знак – предмет – интерпретатор» можно понять, исходя из предпосылок хотя бы мысленного участия другого субъекта интерпретации [1].

Таким образом, новация Апеля заключалась в дополнении трехчленного семиотического отношения: «объект – знак – субъект» другим субъектом, который находится с первым субъектом в отношении знаковой коммуникации. Это означает конституирование отношений, которые Апель называет коммуникативным сообществом. При этом он исходит из представления о языке в единстве его синтаксических, семантических и прагматических составляющих.

Трехчленное отношение знака к предмету коррелирует мысленное отношение вещей к интерпретатору в единстве с критическим анализом теории языковых актов; это становится для Апеля ключом к созданию концепции неограниченного коммуникативного сообщества, в котором трансцендентальный субъект растворяется в исторически укоренившемся коммуникативном сообществе, целью которого являются достижения конвенции в процессе понимания. Иными словами,

речь идет о том, чтобы рассматривать реальное коммуникативное сообщество, являющееся субъектом материальных нужд и интересов; равным образом сюда входит идеальный субъект познания и аргументаций [3].

Некоторые авторы считают, что по своей сути философия Апеля является лингвистической версией трансцендентальной философии, именно поэтому в ней особенно важна роль языка. «Язык в философии Апеля – это и реально-историческая языковая взаимосвязь, из которой его участники не могут выйти, и идеальная взаимосвязь понимания в идеальном коммуникативном сообществе. Язык выступает как средство интеграции телесного априори и априори сознания. Наличие этих двух полюсов, которые интегрируются с помощью языка, – телесной функции и чистой функции сознания, – является основой всех отличий эмпирического и трансцендентального сознания» [3, с. 71]. Язык в таком понимании играет роль проводника в опосредствовании эмпирической и трансцендентальной интерсубъективности. Он выступает в качестве органа познания, средства формулирования результатов познания и их сообщения партнерам из коммуникации. Он же составляет основу всех жизненных практик, форм, институтов. Язык является медиатором понимания, коммуникация мыслится Апелем как основанная на предпонимании, предпосылкой возможности которого есть «языковой консенсус», т. е. согласованное понимание смысла в неограниченном коммуникативном сообществе.

Реальность языка у Апеля задает и предметную область, и метод трансцендентальной прагматики, предлагая свои критерии суждения о социуме и очерчивая, таким образом, специфический горизонт рассмотрения современного общества. В основе проекта трансцендентальной прагматики лежит фундаментальное представление о неразрывной связи рациональности и социальности. Философ считает, что не существует разума без социума и нет социума без разума, что каждое разумное существо является обязательно социальным. Социальность и рациональность невозможны без языка и напротив – языковое выражение не может предсуществовать извне и существовать вне коммуникативного сообщества.

Концепция языковой коммуникации Апеля формируется также и в контексте его трактовки языковых практик в качестве языковых игр. Если у Витгенштейна языковая игра предусматривала взаимодействие субъекта и текста, то у Апеля это субъект-субъектная коммуникация, участники которой корреспондируются текстом, как вербальным, так и невербальным. Коммуникативный партнер, который выступает в качестве текста, не подлежит произвольной означимости и допускает определенный плюрализм своего прочтения, тем не менее, предусматривает аутентичную трансляцию семантического ядра своего языкового поведения в сознание другого; вне этой реконструкции смысла не конституируется ни игровой, ни коммуникативный партнер.

Хорошо известно, что пирсова интерпретация трансцендентализма, по мнению Апеля, позволяет вывести трансцендентальную философию из кризиса философии сознания. Открытие того, что познание в непосредственной степени обусловлено сознанием, стало важной заслугой Декарта. Время привело к пониманию, того, что и предпосылка (априори) сознания – компетентный философский тезис. В еще большей степени важно, что познание опосредствовано объективными структурами языка. Но самое главное здесь то, что ни в декартовой философии очевидности, ни в кантовской версии конститутивной деятельности сознания трансцендентализму не удалось убедительным образом обосновать отличия сознаний и в тот же время интерсубъективности познания [2, с. 56].

Прагматика изучает отношения знаков к человеку, который их использует, высказывает или понимает. Апель указывает, что если логический позитивизм, в принципе, был готов признать в ней прикладную дисциплину, которая исследует особенности употребления знаков в реальной эмпирической практике, то, например, Ч. Моррис с самого начала пошел дальше: он свел ее к основам самой семиотики как науки об опосредствованной знаками поведение человека [1, с. 45]. Самые правила синтаксиса и семантики понимаются им как целенаправленная

регламентация человеческого поведения, и формальный аспект прагматики обнимает, таким образом, и логический синтаксис, и логическую семантику. Однако, исходя из сциентистской бихевиористской установки, Моррис, по мнению Апеля, не смог выйти за пределы десигнативной парадигмы языка, согласно которой знаки могут лишь «означать» – идет речь то ли о предметах объективного мира, или о потребностях человека и человеческих оценках.

Любое понимание смысла, – разделяет Апель убеждения Л. Виггенштейна, – предусматривает собственное участие в языковой игре. Хотя бихевиоризм трактует язык как форму человеческого поведения и практики, он лишен необходимой перспективы понимания языка: из внешнего наблюдения за поведением нельзя вывести ни языковые нормы, ни значения. Переходя из состояния участия в интеракции в позицию наблюдения за ней, наблюдатель самостоятельно исключает себя из перспективы субъект-субъектного отношения и лишается возможности взаимопонимания.

На Апеля значительно повлияла философия М. Хайдеггера. В хайдеггеровской концепции «фундаментальной» или «экзистенциальной» онтологии *Dasein* Апель усматривает новую постановку трансцендентального вопроса об условиях понимания бытия в виде «раскрытия смысла бытия». В «Бытии и времени» Хайдеггер подчеркивает важность «предпонимания» жизненного мира в исторически заданном языке, а в поздний период творчества он выдвигает еще более сильное утверждение о том, что язык есть «дом бытия», что он является определяющей силой нашего мышления, поскольку в нем артикулируется «проявление» бытия в соответствии с исторической «судьбой бытия». Апеля привлекает то, что Хайдеггер переносит смысловые акценты из проблематики конституирования смысла в трансцендентализме на проблематику раскрытия условий возможности познания, исходя из существования преддетерминации со стороны языка и истории. Кантовское понятие трансцендентального субъекта переводится в представление о «судьбе бытия», которое дает ключ к решению вопроса об интерсубъективной значимости истины. Поэтому хайдеггеровское прояснение и сокрытие смысла бытия, по мнению Апеля, должно быть не результатом предрациональной «судьбы бытия», а результатом процесса усвоения человечеством своего опыта [2, с. 89].

Таким образом, в концепции трансцендентальной прагматики Апель стремится составить гетерогенное сопряжение сциентистской концепции языка и ее гуманистически-герменевтической интерпретации. Дорефлексивная мирская топка повседневного языка предшествует рефлексивной критике языка, который основывается на чистой семантике. Прагматизм разрешает осуществить гуманистическую интеграцию и конкретизацию языковых конструкций, связывая их с употреблением языка людьми в ситуации, соотнесенной с окружающим миром, считает философ.

Доказательство «первичности» прагматического измерения языка в отношении к логико-семантическому К.-О. Апель находил в предельных языковых ситуациях слова: поэзии, философии, религии, в которых сущность языка раскрывается наиболее глубоко. Поэзия, философия, религия (соответственно предшествующий им всем миф) раскрывают и обосновывают уже присутствующее в языке публичное толкование человека и мира, а уже к ней риторическая топка и политическая целевая прагматика той или другой эпохи примеряет свою (вторичную) «правильность». Апель убежден: причиной того, что позитивистско-прагматическая семиотика, равно как и гуманизм, были более справедливыми к риторике, чем к поэзии, лишь в последнюю очередь объясняется тем, что прагматизм – подобно изыщному публичному оратору – принимает во внимание среднестатистическую обусловленность любой значимости мира целями и потребностями людей, но не смысловыми событиями, в которых наряду с вещами раскрываются и истинные нужды людей. Правда, «смысловые события» принимать во внимание вообще невозможно, наверно, их можно лишь задним числом (герменевтическим способом) понимать – и то в определенной степени.

Благодаря истолкованной таким образом природе языка, в прагматике Апеля

преодолевается традиционное аристотелевское противопоставление риторики как того, что относится лишь к проблемам языковой выразительности, и логики, которая имеет дело с истинностью суждений. С истиной, хотя и в разных смыслах, имеют дело оба проявления языковой деятельности человека. Апель считает, что определенные свойства вещей, за которыми мы могли бы измерить правильность обозначений, известных нам самим лишь в свете «значений», а точнее сказать, «содержательной картины мира» некоторого повседневного языка, с самого начала конституируются как смысловые единства Правда, каждое непосредственное соотношение с ситуацией людей и среды, которая их окружает, содержит и момент значимости, больше или меньше трансцендирующей конвенциональную языковую интерпретацию мира; это будто бы представляет сомнительными известные свойства вещей, равно как и известные нужды людей, что призывает к созданию новых понятий. Тем не менее, как раз к этому обстоятельству более близка гипотеза, согласно которой функция языка состоит не только в том, чтобы правильно обозначать известные свойства, но еще и в том, чтобы в жизненных связях некоторой ситуации раскрывать, прежде всего, «свойства» окружающего мира, которые обладают наибольшей ценностью, не отказываясь при этом от того, чтобы связывать их с предыдущим раскрытием мира в том же самом конкретном повседневном языке.

Претензия сциентистского подхода на исчерпывающее «объяснение», т. е. на редукцию всяческих феноменов к каузальным зависимостям, ориентированная на объектный опыт, разрушается при попытке осмыслить субъективный опыт. Она оказывается несостоятельной при рассмотрении общества не как объекта, а как субъекта исторического действия. Однако, Апель не признает безусловного разделения этих методов как угрозу единства научной рациональности. Коррекция неокантианской версии разделения необходима уже потому, что герменевтическую проблему понимания философ относит не только к культурным текстам, но и к социально-историческому действию и практике. Правильнее будет, вслед за последователем Витгенштейна П. Уинчем, различать познание «внешних» исторических событий на основе гипотетически допустимых, эмпирических законов природы (объяснение) и постижение «внутренней» взаимосвязи между поступками и действиями путем выяснения смысловых интенций субъектов (понимание). Для Апеля принципиально важно то, что герменевтическое «понимание» осуществляется не путем «вживания» в обстоятельства вещей, которые формулируются бихевиористски, но путем «участия» в специфических языковых играх соответствующих жизненных миров и, соответственно, в форме смысловой интерпретации жизненной практики [3, с. 156].

Заключение. Обобщающий вывод проведенного исследования можно сформулировать в положении о том, что трансцендентально-прагматическая теория К.-О. Апеля в целом является попыткой трансформации неклассической трансцендентальной философии субъективности в постнеклассическую трансцендентальную философию интерсубъективности. В свете раскрытия принципиальных установок трансцендентальной прагматики – методолого-теоретической основы коммуникативизма – становится ясно, в чем заключается основная задача, которую ставит перед собой коммуникативная философия: в рациональном обосновании универсальных основ человеческого взаимопонимания и гармонизации отношений между людьми и между человеком и окружающим миром.

Библиографические ссылки

1. Апель К.-О. Трансформация философии / К.-О. Апель – М. : Логос, 2001.
2. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія / А. Єрмоленко – К. : Лібра, 1999.
3. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко – К. : Лібідь, 1996.

Пронякін В. І., Євтушенко Р. О. Трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля в інтерактивному полі комунікативної спільноти.

Досліджується трансцендентально-прагматична теорія К.-О. Апеля як спроба трансформації неklasичної трансцендентальної філософії суб'єктивності в постнеklasичну трансцендентальну філософію інтерсуб'єктивності.

Ключові слова: трансцендентальна прагматика, суб'єктивність, інтерсуб'єктивність.

Pronyakin V., Yevtushenko R. Transcendental pragmatics of K.-O. Apel in the field of interactive communication community.

The transcendental-pragmatic theory of K.-O. Apel is explored as attempt to transform non-classical transcendental philosophy of subjectivity to post-non-classical transcendental philosophy of intersubjectivity.

The objective of the research is to demonstrate the role and importance of transcendental pragmatics (in the concept version K.-O. Apel) in the formation and establishment of non-classical and post-nonclassical types of philosophizing. At the same time, we will try to show that the fundamental principles of transcendental pragmatics, is the lead constitutively means (mostly) the communicative philosophy, are metamorphosed conceptual phenomenon that emerged in the succession-evolutionary path of Western philosophy from classical to neo-classical and postklassike (suspended, in accordance with theme and subject of articles, this way you can signify "from Kant "through" Pierce to Apel and Habermas").

Transcendental-pragmatic theory K.-O. Apel as a whole is an attempt to transform the non-classical philosophy of transcendental subjectivity in postnonclassical transcendental philosophy of intersubjectivity. In light of the disclosure policy guidance transcendental pragmatics - methodological and theoretical basis kommunikativizma - it is clear what is the basic problem that confronts a communicative philosophy: a rational justification of the universal foundation of human understanding and harmonious relations between people and between people and the environment.

Keywords: transcendental pragmatic, subjectivity, intersubjectivity.

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 141.33

Е. К. Скиба

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПРОБЛЕМА ВИЗУАЛЬНЫХ МАРКЕРОВ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ОБЩЕСТВЕ

Анализируются визуальные маркеры гендерной идентичности, как воплощение идентификации, жизненного опыта и опыта субъективности.

Ключевые слова: гендер, социальная структура, идентичность, субъективность, феминизм.

Постановка проблемы. Вопрос гендерной социализации был, есть и будет одним из важнейших вопросов социально стабильного, культурно толерантного, истинно благого для личности общества. В силу постоянно живущей в человеке потребности видеть ближнюю и дальнюю перспективу, лишь то, что стабильно символизируется для человека как безопасность и сохранность самой жизни. И в силу этой же, естественной для человека боязни, общество в целом, и личность в частности, боятся всяких перемен. Но только перемены несут в себе прорыв к будущему, так же как и сама нестабильность синонимична жизни. Любое устремление к расширению границ принятых обществом норм, любое движение к демократии понимается как признание вторжения, нарушения гомогенности социальной идентичности, и, в частности, гендерной идентичности. Но, если мы хотим свободы, то должны понимать, что всякое и любое освобождение требует больше, чем просто признания и исследования тех различий, которые существуют между идентичностями. И изучение этих различий является изучением инструментария проблемы гендерной идентичности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика гендерной идентичности как социальной категории глубоко, многоаспектно и тщательно изучена в работах Л. Б. Шнейдер. Исходя из того, что идентичность есть синтез всех характеристик человека в уникальную структуру, которая определяется и изменяется в результате адаптации и субъективной прагматической ориентации в постоянно меняющейся среде, исследователь, при изучении специфики

гендерной идентичности, пришла к заключению, что неудовлетворенность своим полом (утрата половой идентичности) «вымывает» человека из контактов и социальной жизни, ведет к потере смысла, т. е. это становится экзистенциальной проблемой. Ею был сделан важнейший вывод о том, что чувство идентичности и экзистенции взаимосвязаны. Исследуя проблему смены пола, она выявила, что идентичность очень зависима от социальности, причем характер этой зависимости – трансляционный. Опираясь на работы М. Вебера, Л. Шнейдер указала на одежду, образ жизни и разделение труда между полами как точечные слагаемые идентичности. Было установлено, что кульминацией действия и мысли, органичным и законченным актом выступает ритуал переодевания в одежду – единство слов и поступка, и важнейшим последующим этапом в приобретении нового социального статуса является, по мысли ученого, общение, приобретение этого нового статуса через признание новой идентичности социумом. Таким образом, заключает автор, идентичность развивается по закону системной дифференциации и системного расхождения. Делается вывод, что социальная идентичность, а значит и гендерная, означает что есть, и где есть человек в социальном плане [3, с. 55]. О. Кикинежди в своей работе по изучению гендерной идентичности указывает, что гендерная идентичность личности – это осознание (когнитивный компонент), отношение (аффективный компонент) и реализация (конативный компонент) индивидуумом себя в разных сферах жизнедеятельности. Таким образом, самоактуализация, внутренняя согласованность и внешнее подтверждение являются базовыми нуждами личности, а смысловые механизмы реализации личности есть одновременно механизмами реализации гендерной идентичности личности [2, с. 43].

Идентичность индивида установлена, когда другие участники социальных отношений кодифицируют его как определенного социального агента путем приписывания ему тех же значений идентичности, которые он признает для себя или объявляет сам.

Цель данной статьи – изучить роль видимых маркеров гендерной идентичности как один из способов изучения проблемы достижения свободы. Следуя заявленной цели, предлагаем выделить следующие задачи:

- изучить инструменты проявления гендерной идентичности в обществе;
- исследовать маркеры этого сложного социального конструкта;
- рассмотреть проблему базовых критериев категории «женщина».

Изложение основного материала. Реальность идентичности часто ведет свое начало из того факта, что идентичность видимым образом маркирована на самом теле и таким способом мы оцениваем и оцениваемся другими. И дорога к свободе лежит не в попытке ускорить растворение идентичности, а в тщательном, вдумчивом использовании самого понятия, которое может раскрыть свое подлинное воздействие, на все, что мы видим, знаем, так же ее контекстуальную зависимость, ее сложность и «текучесть» природы. Linda Линда Алкофф, профессор философии, работает в City University, г. Нью Йорк. Она специализируется в эпистемологии, феминизме, расовой теории и экзистенциализме. В данное время – она вице-президент Американской ассоциации философов. В 2005 г. была признана выдающейся женщиной философом. Л. Алкофф преподает в университетах различных стран. Гендер это форма социальной идентичности, подчеркивает Л. Алкофф, которая обозначается, по крайней мере, двумя базовыми чертами: он достаточно фундаментален и проявляется посредством визуальных маркеров на теле. В нашем чрезвычайно материальном мире, только то, что видимо может, получит статус как подлинно существующее. Лишь то, что мы можем видеть, является подлинным. Гендер действует и проявляется как видимая идентичность. Возраст может быть скрыт хирургическим способом, гомосексуальность может быть не видима среди других прохожих на улице, класс может быть спрятан за культивированным акцентом или стильной одеждой, но когда идентичности мобилизуются в политическом движении, видимые маркеры ярко высвечиваются и проявляются, будь-то в стиле одежды или в движении тела. Видимость – это средство и сегрегации, и подавления, и это же средство проявления, заявления о

себе и, таким образом, противостояния. Гендер может иметь неопределенные границы. Некоторые индивидуумы могут проявлять двусмысленность в этом плане. Но многие люди верят, что, если тело четко проявляется в видимых маркерах – например, таких как: кто-то любит смотреть под юбку, а кто-то подглядывает в шорты, то эти видимые маркеры, по их мнению, расставляют все точки над «и», проясняют гендерную идентичность [1, с. 250].

Существует убеждение, что правда гендера должна быть определенно манифестирована в визуальных маркерах, и если нет этой визуальной манифестации заявленной гендерной идентичности, возникает скептицизм или беспокойство. Когда правда определяется как то, что может быть видимо, возникает сверхъестественная взаимозависимость между тем, что подлинно, и тем, что скрыто, утаено. Кроме этого, видимость также свойство бесконечности, которое никогда не достигает своего предела. Видимость – это знак, который приглашает другого к интерпретации того, что кроется за этой видимостью, что за видимостью или того, что эта видимость обозначает. Здесь важно отметить, может показаться, что дилемма эта достаточно легко решаемая. Просто, полагают они, необходимо определить «женщину» как того, кто имеет анатомию женщины. Но это вовсе не снимает вопроса, а, напротив, еще более обостряет его. Что является средством выразительности? Какова видимая сигнификация обозначения всех тех, кто попадает под разряд «женская анатомия»? Существует ли в связи с этим проблема взаимоотношения между концептом «женщина» и женской анатомией, и каково здесь взаимоотношение вообще? В связи с этим необходимо помнить, что современный доминирующий социально-философский дискурс не включает в категорию «женщина» абсолютно всех, у кого женская анатомия. В современном социально – философском дискурсе существует понимание, что агрессивная, властная, корыстная женщина не является «подлинной», «реальной» женщиной. Эту проблему нельзя решить и простым исключением из категориального аппарата обоснования концепта «женщина», дабы избежать сложности в определении. Раз существует категория «женщина», должно существовать обоснование для этой категории, критерии включения в эту категорию. И хотя эти критерии не нуждаются в постулировании универсальной гомогенной сущности, но тем не менее, они должны быть.

Современное общество внедряет идею о самопринятии себя и о самотрансформации, и это не странно в мире, где свобода ценится. Но наши общие верования и установки в возможность креативной автономии личности регулярно подвергаются диктату сдерживания в признании себя. Л. Алкофф оспаривает практику, что видимость раскрывает знаменательный факт нашей культурной идеологии, и заявляет, что видимость раскрывает не предельно последнюю правду об идентичности, но часто обнажает самопроекцию, беспокойство идентичности, материально обозначенное социальное насилие [1, с. 8].

Как же гендерная идентичность проявляется в обществе? Каким образом лучше всего описать ее текущую деятельность? Как гендерная идентичность соотносится с субъективностью, жизненным опытом и что конкретный индивидуум может знать или видеть? Каковы вообще перспективы дальнейшего понимания идентичности в социальной практике?

Алкофф утверждает, что такую социальную категорию как гендерная идентичность нужно рассматривать в соотношении с идентификацией, жизненным опытом, опытом субъективности, и тем, что мы можем воспринимать и знать. Л. Алкофф заявляет о том, что гендерная идентичность основана на социальных локациях. В своих исследованиях она использует широчайший спектр методологии, начиная от герменевтики и феноменологии для изложения эпистемических, метафизических и политических релевантных (имеющих отношение к делу), относящихся черт идентичности, которые необходимо принять в расчёт и в социальной теории, и в практике. Чтобы объяснить способы манифестации гендерной идентичности, автор использует феноменологический приём. Для визуализации эпистемического эффекта различия в социальных локациях исследователь использовала концепт герменевтики. Вопросы идентичности, и, в частности, гендерной, лучше и

полнее всего изучаются в специфических контекстуально обоснованных анализах. Локальность и специфичность являются необходимыми в процессе изучения, поскольку идентичности конституируются социально контекстуальными условиями взаимодействия в специфических культурах в конкретные исторические периоды. Таким образом, по своей природе, эффектам и проблемам содержание гендерной идентичности, по мнению Алкофф, должно иметь характер локальный.

Социальная идентичность не просто дается как зафиксированная данность откуда-то извне. Она должна пониматься как некая площадка или некое месторасположение, которое мы постигаем, где мы действуем и взаимодействуем с другими. И эти площадки не просто социальные локации или положения, но именно герменевтические горизонты содержащие опыт, основные верования, жизненные ценности. Все это влияет на нас и предопределяет наш будущий опыт [1, с. 287]. Становится очевидным, что идентичность не должна пониматься как некий написанный ранее сценарий, который нам предписано сыграть в жизни. Наши действия также не предопределены, скованы или ограничены, если, конечно, не считать, что мы ограничены нашими телами, как трансценденталисты представляют. Чтобы вынести суждение по этому вопросу, необходимо онтологическое различие между «идентичностью» и «телом». Л. Алкофф придерживается того убеждения, что само заявление о наличии исторической социальной культурной идентичности равносильно утверждению, что мы существуем. Идентичность лучше всего понимается как способ при помощи, которого мы и окружающие нас представляем наши материальные связи с историческими событиями и социальными структурами. Какие-то события могут носить травматичный характер для нас, некоторые могут пытаться подавить нас, но это служит признаком, того, что необходимо крайне внимательно и осторожно анализировать и интерпретировать события, и что в процессе трансформации структур сами идентичности не могут быть вынесены за пределы этих трансформаций. Мы всегда имеем материальную связь с историческими событиями и социальными структурами, находимся ли мы в благоприятных или не благоприятных обстоятельствах. Импликация заключена, по мнению автора, в том, что мы нуждаемся в разном понимании отношений между идентичностью и подавлением любого рода. Автор критикует мнение, что идентичность сама по себе выполняет функцию подавления, и даже угнетения при любых условиях, хотя, подчеркивает исследователь, возможно, некоторые и подавляют. Но все они, заявляет ученый, являются базовыми формами принуждения и притеснения. В некоторых случаях они (идентичности) могут быть созданы как стратегия для подавления. Исследователь подчеркивает, что кроме того, что гендер имеет материальный, видимый, психический характер проявления, значение и импликация этих видимых идентичностей будет предопределяться в большой степени тем, как исторические события и социальные структуры, которые демаркируют (разграничивают) идентичности, интерпретируют и объясняют. Это процесс бесконечен и активен. Он вовлекает и индивидуумов, и коллективные сообщества. Индивидуумы не могут трансформировать общественное значение, эффекты и импликацию идентичностей явным, прямым актом волеизъявления, но коллективные действия по созданию мнения и сопротивления постоянно оспаривают и трансформируют значение, импликацию и политические эффекты маркеров идентичности, в частности, гендерной идентичности.

Выводы. Пытаясь разобраться в таком непростом вопросе как феномен идентичностей, ученые анализируют эту проблему тщательнейшим образом под разными углами зрения. Способ исследования визуальных критериев служит довольно эффективным инструментом в решении этого вопроса. Опираясь на философские источники и на теоретические и эмпирические исследования в области социальных наук, Линда Алкофф приводит веские аргументы, что идентичности как таковые не преследуют каких-то особых интересов, и они не обречены на какую-то ярко выраженную политику оппозиции к дискурсу. Политика идентичности не обязательно ведет к конформизму, эссенциализму или к осуждению других. Идентичности являются историческими формациями, и их политическое наполнение

всегда открыто для интерпретаций. В своей работе, для обеспечения более полного анализа гендерной идентичности, Л. Алкофф разработала аспект материальной инфраструктуры гендерной идентичности, указав, что гендерная идентичность имеет мощный визуальный и материальный аспект, часто недооцениваемый учеными. Визуальные маркеры идентичностей представляют недостающий аспект для процесса анализа гендерной идентичности.

Библиографические ссылки

1. Alcoff L. M. Visible Identities: Race, Gender, and the Self / L. M. Alcoff. - Oxford University Press, 2006. – 344 p.
2. Кікінеджі О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: Монографія / О. М. Кікінеджі. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.
3. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность - теория и методы диагностики. / Л. Б. Шнейдер. – М: МПСИ, 2007. – 128 с.

Скиба Е. К. Проблема візуальних маркерів гендерної ідентичності в суспільстві.

Аналізуються візуальні маркери гендерної ідентичності, як втілення ідентифікації, життєвого досвіду та досвіду суб'єктивності.

Ключові слова: гендер, соціальна структура, ідентичність, суб'єктивність, фемінізм.

Skiba E. The problem of visual markers of gender identity in society.

The visual markers of gender identity as the embodiment of the identification, life experience and experience of subjectivity are analyzed.

The issue of gender socialization was, is and will be one of the most important issues of social stability, cultural tolerance, truly good for the individual company. By constantly living in a man needs to see both near and far future, only that symbolized stability for the person as the safety and security of life itself. And because of this same fear is natural for human society as a whole and the individual in particular, are afraid of any change. But the changes are a breakthrough for the future, as well as life itself is synonymous with instability. Any aspiration to expand the boundaries of accepted norms of society, any movement toward democracy is understood as the recognition of the invasion, violation of homogeneity of social identity, and, in particular, gender identity. But if we want freedom, we must understand that every and any exemption requires more than just the recognition and study of the differences that exist between identities. And the study of these differences is the study of the tools of gender identity issues.

The main purpose of this article is to examine the role of visible markers of gender identity as a way to study the problem of achieving freedom. Following the stated purpose, we propose to allocate the following tasks:

- Learning the tools of manifestation of gender identity in the society;
- To investigate markers of this complex social construct;
- To consider the problem of the basic criteria category «woman.»

Trying to understand such a complicated issue as a phenomenon of identity, the researchers analyzed the problem thoroughly from different angles. The manner of visual criteria is quite an effective tool in addressing this issue. Building on the philosophical sources and on theoretical and empirical research in the social sciences, Linda Alcock makes a strong case that the identity as such, do not pursue any special interests, and they are not bound to any pronounced opposition to the policy discourse. Identity politics does not necessarily lead to conformism, essentialism, or the condemnation of others. Identities are historical formations and their political content is always open to interpretation.

Keywords: gender, social structure, identity, subjectivity, feminism.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 111

К. О. Складенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОГНІТИВНІ ЗМІНИ В СТРУКТУРІ ЖИТТЄВОГО СВІТУ: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО ПОСТМОДЕРНУ

Досліджуються прояви нової когнітивної епохи – постмодерну – в сьогодиншій повсякденності. Для цього повсякденність постмодерну відмежовується від характерних для модернової та традиційної епох способів інтерпретації світу за допомогою виділених А. Шюцем шести ознак життєвого світу.

Ключові слова: постмодерн, суспільство, зміни, розвиток.

Риси нової культурної епохи проявляються не лише в науці і філософії, але і в повсякденному житті. У даній статті ми спробуємо визначити, в чому полягають прояви нової когнітивної епохи – постмодерну – в сьогоdnішній повсякденності. Для цього вважається за необхідне відмежувати повсякденність постмодерну від характерних для модернової та традиційної епох способів інтерпретації світу за допомогою виділених А. Шюцем шести ознак когнітивного стилю життєвого світу задля того, аби визначити, чи відповідають вони когнітивному стилю сучасної особистості.

Трудова діяльність у традиційному суспільстві, перш за все, спиралась на фізичну працю, яка забезпечувала існування індивідів – мисливство, збиральництво, риболовля, сівба, землеробство і т. п. В епоху модерну праця розглядалась або як матеріальне виробництво, або як діяльність, направлена на «виготовлення» інтелектуального продукту. У дискурсі епохи Модерн опорними стають такі концепти, як «науково-технічний прогрес» та «економічний зріст»; «зростання майстерності», «прогресивні методи» та інше. Тобто, трудова діяльність, здебільшого, носила перетворювальний характер, та мала за мету зміну фізичного стану світу.

Проте в новітню епоху ця діяльність все більш і більш виявляється орієнтованою не на зміни фізичного стану світу і не на діяльність за допомогою фізичних актів, а на зміну стану знання – на маніпуляцію – діяльність за допомогою символів і знаків, яка, в певному значенні, виявляється лише віртуальною діяльністю і лише потенційно припускає зміни у фізичному світі. Результатом трудової діяльності у суспільстві постмодерну виступають не лише матеріальні продукти, але і симулякри (в термінології Ж. Бодрійяра), які виступають як підробки, фальсифіковані копії, головна функція яких – вторинне виробництво реальності за допомогою гри знакових кодів [2, с. 21]. Таким чином, шюцівське визначення характерного для повсякденності способу діяльності як трудовій діяльності, орієнтованої на зовнішній світ, не зовсім відповідає тому положенню, яке в тенденції реалізується сучасним світом. Сучасна трудова повсякденність зосереджена у невиробничій сфері, характеризується високим рівнем маніпулятивності та віртуалізації.

Важлива характеристика повсякденності – це так зване *erosche* [5, с. 133], тобто утримання від всякого сумніву в існуванні світу, і в тому, що світ, цей світ, міг би бути не таким, яким він являється активно діючому індивідові. Для традиційного суспільства було характерним вважати, що разом з наявним, повсякденним світом, в якому живе і діє людина, існує інший, реальніший світ, наприклад світ богів чи духів. Той, потойбічний світ був, у певному значенні, реальнішим і важливішим за цей, земний, бо він був вічним, а цей – кінцевим, причому кінець світу мислився близьким і реальним. Для того, щоб зберегти світ у тому стані, в якому він був донині, здійснювалися певні ритуали, багато з яких були пережитком язичництва.

Модерн привносить нове сприйняття життєвого світу, який сприймається як єдино існуючий, розглядається в термінах «тут» і «зараз». Головна логіка модерної свідомості – логіка раціоналізму. Макс Вебер писав, що головною рисою епохи модерну, коли людина звільнилася від магії і релігійних забобонів і набула справжньої автономності у світі, стала саме принципова пізнаваність світу, тобто потенційна можливість об'єктивно пізнати все, що завгодно. Це власне і означає «розчаклування» світу [3, с. 345].

Соціальний світ модерну, за Вебером, стає усе більш «прозорим», тобто чітким, зрозумілим, доступним для пізнання і зміни, завдяки його «розчаклуванню», внаслідок наростаючої раціоналізації соціального життя.

Однак підсумки здійснення модерністського проекту виявилися не настільки надихаючими, як може здатися на перший погляд. Адже усупереч оптимістичному погляду М. Вебера і безлічі інших мислителів настала пора, як пише Ю. Хабермас, «нової непрозорості» [6, с. 356]. Сьогодні можна говорити про нове «зачаклування» світу, що відбувається як відповідь на тотальну ірраціональність сучасного світу, виступає способом орієнтації та тлумачення різноманітної кількості важкопрогнозованих та ірраціональних процесів.

Сучасний світ у відомому сенсі є поверненням до невизначеності і нестійкості світу до-модерну. Але тепер місце потойбічної, або божественної реальності, пекла і раю займає світ віртуальної реальності. Перехід з одного світу в інший – предмет більш-менш вільного вибору. Існують і розвиваються інституціональні засоби такої мобільності. Для кожного конкретного індивідуума вся безліч світів існує як віртуальна множина по відношенню до його власної актуальної повсякденності. Але актуальна повсякденність для кожного своя, і те, що виглядає віртуальним для одного індивідуума, виявляється актуальним для іншого і так далі

Наступна характеристика повсякденності за А. Шюцем – активне, напружене відношення до життя. Традиційне християнство проповідувало відмову від активності у цьому світі, направляючи увагу на майбутнє життя після смерті, молитву, пост, умертвіння плоті і тому подібне. Проте Реформація затвердила земний світ з усіма його вимогами, що пред'являлися повсякденним життям, як єдине місце служіння Богові. Напружене відношення до життя як неухильне і бездоганне виконання вимог, що пред'являються середовищем, обставинами, професійною і соціальною роллю, – це основне положення етики протестантизму, яку Макс Вебер визначив як головну складову капіталістичного духу [3, с. 259].

Період модерну ознаменувався перетворенням ідеї активності на життєву ідеологію. Це супроводжувалося наростанням темпу і ритму життя, а також затвердженням таких цінностей як успіх, кар'єра, гроші.

Підступи до постмодерну характеризуються реакцією на модерністську ідеологію активності, яка панувала багато століть поспіль: численні субкультурні і соціальні рухи – від «зелених», протестуючих проти промислової активності індустріальної ери, що веде до насильства над природою, до хіппі, що прагнули мінімізувати будь-якого роду активність, – поставили під сумнів переваги активного, діяльного відношення до життя, яке здавалося цілком очевидними.

Легітимована споглядальність як норма життя, прояв активності можливий лише у тому світі, який являється важливим для самореалізації індивіда [2, с. 45]. Яскраво демонструє трансформацію рівня напруженого відношення до життя в сучасному суспільстві активне поширення нарцистичних тенденцій. Акцент нині переноситься на духовні характеристики життя, вважається, що важливо навчитися розглядати в якості головних цілей не матеріальні цінності, а людину, яка виступає найвищою цінністю. Нові ідеї успіху виникають навколо різноманітних форм самовираження. Наголос тепер робиться на особистість, індивідуальність, яка потребує вираження, задоволення.

Ще одна характеристика повсякденності – специфіка сприйняття часу. Повсякденність конститується «стандартним» часом трудових ритмів.

Можна припустити, що в традиційному суспільстві суб'єктивний час був співвіднесений з об'єктивним, оскільки трудові ритми співпадали з природними (весна–осінь, день–ніч). Тобто ми можемо говорити про циклічну модель сприйняття часу. Оскільки передача трудового досвіду неодмінно вимагала спадкоємності і збереження традицій, то можна говорити про прагнення до збереження минулого досвіду і, більш загально, про націленість та пильну увагу традиційного суспільства до минулого.

У міру розвитку наукових уявлень об'єктивний час, так само як і людське життя, почали звільнятися від спадщини традиційних інтерпретацій і, взаємодіючи, утворили трудовий час модерної повсякденності, який векторно був спрямований до майбутнього. Таке суспільство характеризується зростанням особистої мобільності, швидким накопиченням капіталу, дає більше можливостей для здійснення вибору та ініціативи, необхідних для подолання виникаючих проблем.

Якісно інший вектор розвитку спостерігається у сучасному суспільстві постмодерну, яке характеризується втратою почуття історичної спадкоємності. Жити сьогодні і нічим іншим, поза зв'язком з минулим і майбутнім – це лозунг постмодерного суспільства, яке породжує суспільство нарцистів – самозакоханих людей.

У першу чергу, на зміну ставлення сучасної людини до свого майбутнього, як

стверджує З. Бауман, вплинули загальні зміни стосовно праці. Індивід епохи модерну переймався проблемою свого майбутнього, проте воно уявлялось йому цілком ясным, передбачуваним, очевидним. У постмодерні ситуація кардинально змінюється. В якості провідного елементу даних змін Бауман відмічає появу нової короткострокової ментальності. «Гаслом дня стала «гнучкість», що стосовно до ринку праці означає кінець трудової діяльності у відомому та звичайному для нас вигляді, перехід до праці по короткостроковим, негайним контрактам або – взагалі без них, до роботи без будь-яких обговорених гарантій». [1, с. 29]

Із майбутнього зникає головна риса в його модерновій моделі – передбачуваність. За таких умов невизначеності люди відмовляються від досягнення перспективних цілей, заради отримання негайних результатів, характерною для сьогодення дня стратегією поведінки починає виступати гедонізм та, як уже відмічалось вище, нарцисизм.

Наступна, з виділених А. Шюцем характерних рис повсякденності – визначеність особистої самоідентифікації (залученість особистості).

Традиційне суспільство, якщо говорити в термінах Е. Дюркгейма, виступало суспільством з механічною соціальною солідарністю, де кожен індивід не просто був членом общини, громади, а цілковито залежав від неї. Тому ми можемо говорити про глибоку й активну залученість людини в повсякденність у минулі епохи.

Інший характер залученості спостерігається в епоху модерну. У суспільстві, яке було цілісною і упорядченою системою з жорсткою дисциплінарною структурою, будь-яка людина розглядалася як усереднений соціальний тип, залучений у великі соціальні спільності – класи, страти, етноси. Модерн, за виразом З. Баумана, явився суспільством тотального адміністрування, що виключає будь-який особистий прояви індивідуальності [1, с. 78]. Становище індивіда у суспільстві залежало від його соціального статусу, який був інструментом відчуження індивіда. Такий тотальний соціальний універсум не міг не породжувати суперечливі стани в людській психіці, звідси – проблема самотності, соціальна ексклюзія. Модерний індивід характеризується низькою особистою визначеністю і залученістю, якщо виражатися термінами А. Шюца.

У свідомості постмодернної особистості дихотомічна полярність індивід – суспільство, яка завдається модерновою системою цінностей, істотно видозмінюється. На одному полюсі, який начебто відмічений негативними знаками, опиняються всі основні інституційно-оформлені види соціальної діяльності. Всі вони роздивляються як сфера, що називається «суспільним» життям. На іншому полюсі – зосереджується сфера «приватного» життя індивіда. «Суспільне» життя ототожнюється з відсутністю індивідуальної свободи, з репресивністю бюрократії та системою маніпуляції особистістю, з рутиною, ритуалізмом, примусовим конформізмом та втратою індивідуальності. Навпаки, «приватне життя асоціюється з індивідуальною свободою, свободою прояву спонтанних особистісних імпульсів та емоцій, з можливістю знайти власне «Я» [1, с. 38].

Розглядаючи взаємодію приватного та суспільного З. Бауман зауважує, що приватне сьогодні вторгається на територію суспільного, але не для того, щоб взаємодіяти з ним; суспільне колонізується приватним; публічний інтерес деградує до зацікавленості приватним життям суспільних діячів, а суспільні проблеми, які не можуть підлягати подібній редукції і зовсім залишаються незрозумілими [1, с. 321].

Залученість постсучасного індивіда створюється різноманіттям зв'язків, контактів, але із «приватними» колективами з доволі вузьким колом інтересів. Це буде солідарність мікрогрупи – таке положення не суперечить концепції нарцисизму, а навпаки, підтверджує існуючу тенденцію [4, с. 30]. У постсучасних індивідів спостерігається бажання опинитися серед людей, які зайняті в цю хвилину і в даних обставинах тим самим, що й вони, щоб відчувати свою корисність, вимагати додаткових прав, відчувати себе вільними вирішувати свої проблеми через «контакт», виступ від першої особи [19, с. 30]. На наш погляд, на прикладі цього може виступати широка залученість до різноманітних соціальних мереж, які формуються за принципом «свій-чужий» (входження до списку друзів, можливість

продивлятися закриті від широкого доступу фотоальбоми, залишати коментарі, членство в закритій групі).

Підбиваючи підсумки всіх перерахованих складових, можна зробити висновок щодо особливої форми соціальності постмодерного суспільства шляхом порівняння притаманних кожного типу суспільства особливостей життєвого світу.

Якщо традиційне суспільство в якості особливої форми соціальності висуває низький динамізм соціальних процесів; домінування традиції як всезагального нормативного регулятора суспільного життя, то модерн відкриває раціоналізм та активізм, прогрес науки і техніки. Постмодерн, у свою чергу, наголошує на поліваріативності суспільного розвитку, запереченні прогресу, розповсюдженні симулякрів, ствердженні в якості головних принципів конститування реальності маніпулятивності та ірраціоналізму. Безальтернативність традиційної релігійної доктрини, всупереч оптимістичному модерністському «розчаклуванню» світу, сьогодні знову повертає нас до невизначеності і нестійкості світу до-модерну, але тепер місце потойбічної, або божественної реальності, займає світ віртуальної реальності. Циклічна модель часу традиційної доби, що була видозмінена вибудовуванням модернової довгострокової перспективи, замінюється «короткостроковою ментальністю», намаганням жити «одним днем», що сповідується ідеологією гедонізму, нарцисизму та суспільства споживання. Безсуб'єктність людини традиції, яка цілком підпорядковувалась інтересам громади та мала велику залученість до зв'язків всередині общини, в епоху модерну кардинально перетворюється завдяки процесам індивідуалізації, суб'єктивації, що знижують соціальну залученість особистості, сприяють соціальному відчуженню та самотності. Постмодерністське суспільство прагне до подолання залежності – як зовнішньої, так і внутрішньої – від будь яких раціонально організованих форм колективної дії, домінування приватного над публічним. Макросоціальні структури втрачають своє значення у повсякденному житті, внаслідок чого смисловий горизонт сучасної особистості звужується до меж безпосередньої особистої взаємодії, рівня малих соціальних груп, субкультурної активності.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що кожний тип суспільства характеризується своїм способом сприйняття світу, в якій повсякденність виступає як загальний, інтерсуб'єктивно структурований життєвий світ. На основі даних характеристик ми прийшли до висновку, що життєвий світ сучасної особистості якісно відрізняється від когнітивних стилів модерну та традиційного суспільства, що дає нам підстави говорити про нову повсякденність постсучасності. У рамках даного дискурсу нами зроблена теоретична спроба визначення меж проблемного поля з метою наступного звуження фокусу дослідницької уваги на конкретних аспектах у рамках української повсякденності.

Бібліографічні посилання

1. Бауман З. Индивидуальное общество / З. Бауман – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального / Ж. Бодрийяр – Ек-г.: Изд Урал-го универ., 2000. – 86 с.
3. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер – М.: Прогресс, 1990. – 468 с.
4. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов – СПб.: Петербургское востоковедение, 2000. – 96 с.
5. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социолог. исследования. – 1988. – № 2. – С. 130–136.
6. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас – СПб., 2001. – 417 с.

Скляренко К. А. Когнитивные изменения в структуре жизненного мира: от традиции до постмодерна.

Исследуются проявления новой когнитивной эпохи – постмодерна – в современной повседневности. Для этого повседневность постмодерна отрывается от характерных для

модерновой и традиционной эпох способов интерпретации мира по выделенным А. Шюцем шести признакам жизненного мира.

Ключевые слова: постмодерн, общество, изменения, развитие.

Skliarenko K. Cognitive changes in the structure of the living world: from tradition to post-modernism.

The displays of new epoch are investigated in this article – postmodern – in a today's daily occurrence. For this purpose daily occurrence postmodern marked off from characteristic for modern and traditional epoches of methods of interpretation of the world by means of distinguished A. Schutz of six signs of the vital world. Traditional society in quality the special form of sociality pulls out subzero dynamism of social processes; modern opens rationalism and activity, progress of science and technique. Postmodern marks on to multi-variant approach of community development, denial of progress, distribution of simulacrum. Cyclic model of time of traditional epoches and construction of modern of long-term prospect, replaced in postmodern by «short-term mentality», «society of consumption». Postmodern society aspires to prevailing private above public. Macrosocial structures lose the value in everyday life, subcultural activity spreads. Thus, the vital world of modern personality high-quality differs from styles of modern and traditional society which grounds to us to talk about the new daily occurrence of post-contemporaneity.

Each type of society is characterized by its way of perceiving the world, which serves as a common routine, structured intersubjective living world. Based on these characteristics, we concluded that the living world of the modern individual qualitatively differs from cognitive styles of modern and traditional society that allows us to talk about new everyday modernity. Within this discourse we made an attempt to determine the theoretical limits of the problem field for further narrowing of focus research attention on specific aspects in the Ukrainian part of everyday life.

Keywords: postmodern, society, changes, development.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 316

Е. В. Ходус

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РЕКОНФИГУРАЦИЯ СУБЪЕКТИВНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ПРОЦЕССОВ ЭСТЕТИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Артикулирована обусловленность процесса эстетизации частной жизни глобальным явлением медиатизации современной культуры; проанализированы особенности модификации статуса субъекта с учетом эстетической компоненты, которая формирует новую особую специфику самовыражения и самоощущения современного индивида.

Ключевые слова: приватность, субъектность, эстетизация повседневности.

Без преувеличения можно утверждать, что проблематика личностных трансформаций в контексте социокультурных «трансмутаций» (в терминологии Ж. Бодрийара) является одной из доминантных в общем потоке современного социологического теоретизирования. Отдельные аспекты этой проблемы в разные годы были описаны в работах З. Баумана, Э. Гидденса, П. Бурдьё, Ю. Хабермаса, У. Бека, Ж. Бодрийара, Ги-Э. Дебора, М. Фуко, Дж. Урри. Тема данной статьи, находясь в рамках указанного исследовательского поля, непосредственно сфокусирована на особенностях связи между социальным миром и современным индивидуальным опытом. Ведь нынешний тип отношений индивида к обществу, характеризуется рядом таких ассоциативных понятий как «индивидуализация», «общество терапии», «общество впечатлений», «эмоциональный интеллект», «психологизация повседневности», «эстетизация повседневности». В них запечатлены изменения всего ментального комплекса человека, ставшие заметными с 70-х годов XX века под воздействием стремительно нарастающей «медиатизации» социальной реальности. Соответственно цель настоящей статьи состоит в анализе особенностей реконфигурации субъектности современного человека как следствии театрализации социальной жизни, которой способствует глобальное развитие медийных технологий.

Каждая культурно-историческая эпоха порождает определенный набор жизненных доминант, культурно-символических кодов, которые воспринимаются

как норма, образ жизни, господствующее мировоззрение. Такие качества современной культуры как снятие дуальных оппозиций, включая субъектно-объектные, отсутствие единичного, вариативная множественность всего, включая и самоидентификацию субъекта, реализуют определенную мощную тенденцию – формирование нового образа человека, обладающего специфической «чувственностью» – особым, плюралистичным отношением к миру, избегающим излишнего обобщения и диктата тотализирующих истин. Но, таким образом, исчезло и однозначное отождествление индивидуального «Я» с определенными истинами. Сегодня вместо внешних гарантов истинности, отличавших, в большей степени, модерновый культурный проект, индивид обратился к постоянной рефлексивности как осознанию самого себя, что дало ему обостренное чувство собственной индивидуальности, свободы (в том числе и свободы конструирования своих идентичностей), чувство субъектности (как личностное полагание себя в мире в качестве субъекта). Исходя из логики Э. Гидденса, рефлексивность, отличающая позднемодерновый тип социальной жизни, заключается в том, что социальные практики постоянно критически оцениваются и трансформируются в свете нового знания, существующего в самых разных формах (заметим, что сегодня эти формы знания все приобретают преимущественно визуальный характер). Соответственно, как замечает Э. Гидденс «жизнь в веке информационном требует... большего объема социальной рефлексивности... нам постоянно приходится думать или размышлять об обстоятельствах, в которых мы проводим жизнь» [1, с. 39].

Вместестемценностиитогиисовременностипарадоксальны, ихпарадоксальность – в противоречии между непрерывно рефлексирующей субъектностью и внешним характером регулирования этой самой рефлексивности. В такой ситуации постоянная рефлексивность преобладает институционализированный, то есть гарантированный характер. По мысли А. Гелена, институт в его совершенной форме заставляет человека действовать инстинктивно, проникает в глубины его сознания и воли, избавляет от необходимости целерационально планировать свои действия, снимает груз исполнения жизненных потребностей. Но главное – он еще освобождает человека от сознания потребности как таковой, делая ее исполнение само собой разумеющимся, то есть банальным [2]. Применительно к постоянной рефлексии это заключается во внешней регуляции чувств и побуждений людей учитывая, что всякому институту присущ некий внутренний нормативный идеал. Соответственно внешнее регулирование постоянной рефлексии состоит в том, что именно меркой институционального идеала она меряет действительность, то есть современная субъектность проявляет себя в стереотипных формах.

В этой связи интересным представляется вопрос о содержании «нормативного мессиджа» со стороны институтов в адрес «технологий Я» (в терминологии М. Фуко) как практик, создающих новое человеческое бытие. В условиях современной культуры, насыщенной визуальной риторикой и предлагающей переизбыток эмоционально насыщенных визуальных образов и повествований, «каждый может быть любим», как заметил П. Штомпка, выстраивая при этом свое «Я» в режиме «приобретения субъектности», репрезентированной в медийных образах. Эти образы обеспечивают нас, особенно в условиях их регулярной потребляемости, референтными формами означивания и интерпретации. Тем самым, осуществляя небывалое информационно-визуальное давление на весь ментальный комплекс человека, современная шоу-культура влияет на разнообразные паттерны повседневной жизни людей, расщепляя при этом субъектность на многочисленные идентичности. Самой типичной фигурой в такой ситуации выступает «случайный индивид, чья персональная идентичность становится все более проблематичной» [3, с. 68].

В такой ситуации, понятие о целостности человека становится не адекватным, более того проблематизируется сама возможность такой целостности, которая задается согласно Э. Гоффману через проекции: Я есть Я + Я есть Мы (Ты) + Я есть тело. Все это выводит на первый план проблему «Я», рассуждая о которой Г. Зиммель писал: «Я – пучок линий, развитый по различным направлениям,

совершенствований, но дело не в них в отдельности, а в значении их для развития личностного единства» [4, с. 317]. Действительно, самость личности меняется вслед за контекстом ее социальных отношений; при этом наша самость не только контекстуальна, но и дистрибутивна, то есть, распределена по разным социально-коммуникативным контекстам, обладает множеством ликов (множеством «Ме», по Дж. Миду). «Я», таким образом, публично позиционирует себя различными способами в разных обстоятельствах.

Вопрос в другом, отчего же сегодня для «личностного единства» первоочередное значение приобретает проекция «Я есть тело» – именно она становится наиболее актуальной практикой самореализации, вернее самопрезентации человека, превращая его самость в «тотальную видимость», в образ. Говоря о проекции «Я есть тело», мы имеем в виду усиление акцента на визуальность в процессе конструирования и манифестации идентичности, когда «субъект как тело» становится своеобразной формой личностного высказывания, когда тело, репрезентованное в имидже, «Я – в образе», маске служит для того, чтобы полнее проявить и утвердить собственную индивидуальность. Ведь жизнь в атмосфере большого города с его гипертрофированной формой объективной культуры все больше подчинена официальным установкам, которые размывают эту самую индивидуальность. Специалисты в области социально-гуманитарного выдвигают различные гипотезы, пытающиеся осмыслить всплеск интереса к телу в современном мире [5]. В этом отношении интересно мнение Ж. Липовецки, считающего, что индивид перед лицом социального вакуума пытается найти в себе то, что ожидал получить от общества – общение, и «партнерами» по диалогу может стать домашнее животное, какая-то вещь, и собственное тело. Тело становится предметом любви и капиталом, который необходимо приумножать. Так, профессиональная карьера помимо наличия диплома и опыта подразумевает способность человека представить себя, выглядеть соответствующим образом, создать о себе необходимое впечатление.

Другим существенным фактором, меняющим жизненный мир субъекта в указанной проекции, оказались деятельность СМИ и распространение новых электронных технологий, делающих его самоопределение и самопостроение путем опознания собственной личности еще более проблемным. Поиск идентичности в этом случае все чаще происходит путем вынужденного оценивания себя только в соотношении с глобальной сетью, как едва ли не единственным сегодня универсальным источником совмореференции. Анализируя воздействие современных медийных технологий на общество М. Кастельс заключает «В то время как медиа стали по-настоящему глобально взаимосвязанными, а программы и сообщения начали циркулировать в единой глобальной сети, мы оказались жителями не глобальной деревни, а глобально производимых и локально распространяемых индивидуализированных коттеджей» [6, с. 303]. Люди оказываются «вброшенными» в публичную сферу, открытую перед ними массмедиа. И если в эпоху до широкого вещания «публичная жизнь не «предназначалась мне», она, по определению, была вне моей и чьей бы то ни было еще досягаемости, то сегодня публичный мир все активнее вторгается в приватную сферу, в самые разные формы домашнего существования, размывая тем самым границы между приватным и публичным, близким и далеким. По мнению И. Мальковской неразличимость традиционно выделяемых сфер жизнедеятельности человека – принципиальный нюанс современности, с которым мы сталкиваемся в обыденном опыте [7, с. 262].

В культуре, в которой по выражению Дж. Урри, «видеть – значит верить», смотреть на экран телевизора – значит позволять ему предлагать и раскрывать нам представления о правилах игры в обществе, об общественной морали, системе значимых ценностей и актуальных социальных типажах. В ситуации «медиатизации» реальности индивид оказался втянутым в игровое поле конструирования впечатлений. Включив тот же телевизор, зритель оказывается вовлеченным в эмоциональное и драматургическое шоу-повествование сменяющих друг друга персонализированных историй, ведь публичный мир, репрезентированный на экране, состоит не только из безличных событий и явлений, но и из людей. При этом

сама форма подачи информации персонализирует дискурс, обращаясь, в основном, к уровню зрительских чувств, строится на откровенности, неформальности, естественности и гармонии со всем миром, проникается мистикой теплоты и заботы, ведь содержание подавляющего числа программ – это домашние хлопоты, красота, здоровье и личные отношения – то, что составляет сферу повседневного существования человека.

В итоге, современный индивид оказывается активно вовлеченным в «пара-социальные интеракции» с теми, кого, как нам кажется, мы знаем, при этом грань между реальностью и имитацией, перформансом стирается. В этой связи вполне симптоматичным представляется, учитывая логику спектализации, трансформация мировосприятия современного индивида, который все больше функционирует в режиме «сползания иметь в казаться» (по Ги Дебору,). Проникнувшись «логикой спектакля» (в терминологии Ги Дебора) человек становится наблюдателем своей собственной жизни, исполнителем ролей (в том числе и приватных). Не случайно для описания ценностной картины социальной жизни сегодня все чаще используется метафора «спектакля/театрализации». Реальная человеческая жизнь все больше приобретает сценический характер. Этот факт отмечает Ги Дебор, утверждая, что в обществе происходит фактическая инверсия реальности и спектакля: «понятие спектакля объединяет и объясняет огромное множество видимых явлений. Спектакль, рассматриваемый согласно его собственной организации, есть утверждение видимости, утверждение всякой человеческой, то есть социальной жизни как видимости» [8, с. 25]. Следуя логике Ги Дебора, множественность определений спектакля можно свести к следующей дефиниции, выражающей наиболее характерные черты понятия: спектакль есть род деятельности, который заключается в том, чтобы говорить от имени других; чем больше человек созерцает происходящее вокруг, тем менее он живет своей собственной жизнью, меньше понимает смысл своего собственного существования и осознает собственные желания.

Таким образом, понятие спектакля акцентирует внимание на переходе к перенасыщенному образами обществу, где реклама, развлечения, массмедиа и другие виды индустрии культуры все в большей степени определяют социальную жизнь, вытесняя живой опыт и активное социальное участие. Не случайно, одной из метафор, используемых для понимания состояния современности, является метафора «нарциссизма» применительно к обществу. Этим понятием социологи объединяют такие явления в современном обществе, как отказ от порядка стандартизации, установившегося при возникновении общества потребления, освобождение от чужого влияния. Нарциссизм означает возникновение нового типа человека с повышенным вниманием к самому себе и своему телу, возникает индивидуализм, освобожденный от последних социальных и моральных ценностей. Такая нарциссическая личность «упорно трудится над освобождением собственного «Я», которое протекает сегодня все больше по законам эстетического. Эстетизированное «Я» работает не над собой, а с собой; предпочитает не деятельность, а делание себя, не отношения, а презентации, не взаимопонимание, а управление впечатлениями [9, с. 21]. В результате эстетизированная субъектность работает на производство эффекта.

Говоря об эстетизации повседневности и, соответственно эстетизации «Я» как актуальной практики субъективации, мы намеренно избегаем оценочных суждений в отношении обстоятельств и социальных последствий данного процесса (это тема отдельной статьи). В данном случае эстетизация повседневности понимается нами в духе постмодернистской концептуализации как процесс превращения предметов, явлений общественной жизни и отдельных людей в художественные объекты на фоне тенденций театральности и перформативности [10]. В таких условиях эстетические практики, детально описанные в работах Р. Рорти, Р. Шустермана, Дж. Абрамса, действительно становятся господствующей формой субъективности. Согласно Р. Рорти необходимость «эстетической жизни» вытекает из децентрализации, множественности «Я» [11]. Поскольку нельзя говорить о «природе» человека (которая

может быть «открыта» и которой можно было бы следовать), единственным способом поисков должной, «благой» жизни является житнетворчество по образцу создания произведения искусства. Идея М. Фуко о превращении своего «Я» в произведение искусства тем самым получает неожиданное воплощение. Главной характеристикой «эстетической жизни», с точки зрения Рорти, является ее радикальная новизна, постоянный поиск лучших форм воплощения своего «Я», ибо, только изменяя самого себя можно насладиться жизнью. В такой ситуации вопрос субъектности современного человека – это вопрос предельной индивидуализированности (на фоне крайне затруднительной возможности индивидуалистичности). Чтобы спасти и сохранить индивидуальность в таких условиях человек обречен аффицировать крайнее ее выражение и преувеличивать оригинальность, что в свою очередь также становится проблемой на фоне переизбытка информации, впечатлений, образов, сверхбогатающий «Я». В такой ситуации «Я» утрачивает свою идентичность, социальные ориентиры и свою целостность. Эгоистическая эмансипация делает проблематичным для человека, как самоопределение, так и порядок интеракций, рождая патологии социальной связи.

В заключение следует заметить, что неоднозначность процессов эстетизации социальной жизни, на наш взгляд, хорошо выразил А. Генис, говоря о мире, оставшемся без перспектив: «жизнь, слишком голая, чтобы на нее можно было смотреть прямо, заставляет нас обвешивать себя барахлом... Вместо того, чтобы оголять реальность, украсим и занавесим ее. Вместо того, чтобы срывать мишуру, преумножим декорации – спрячем обыденность под ритуалом, заменим этику этикетом, обернем пустоту в шелка и бархат» [12, с. 163]. В качестве эмпирического рефрена в данном случае нам представляется уместным социальный типаж, описанный Б. Эллисом в романе «Американский психопат». Речь идет о молодом человеке, который поклоняется маркам и модным вещам и представляет собой наполовину яппи, а наполовину – серийного убийцу. Поглощенный собственным «Я», он проводит целые часы в тренажерном зале и у косметолога, думает о том, что еще может и должно стать предметом его потребления, и иногда расчленяет на части подружек наманикюренными ногтями. Описанный социальный типаж вполне метафоричен, хотя и чрезмерен, как репрезентация социальных эффектов медиатизации субъективности, вызвавшей кризис самоопределения индивида и дефицит той реальности, которая дает ему ощущение целостности бытия. Вместо этого процессы медиатизации привели к небывалой визуально-чувственной фрагментации человека, когда его «личностное наполнение» происходит все больше в режиме визуализации самости через проекцию «Я есть тело/образ», когда одним из способов «рассказать о себе» (по П. Рикеру) как другим, так и самому себе становится стилизация себя (своего поведения, тела, жизненного пространства).

Библиографические ссылки

1. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс – М. : Весь мир, 2004. – 120 с.
2. Гелен А. Новый субъективизм / А. Гелен // Мир человека. – 1993. – №3. – С. 27–34.
3. Терешенко Н. А. Постмодерн как ситуация философствования / Н. А. Терешенко, Т. М. Шатунова – СПб. : Алетейя, 2003. – 192 с.
4. Зиммель Г. Философия денег (фрагмент). Сборник / Г. Зиммель // Теория общества. – М. : Кучково поле, 1999. – С. 309–383.
5. Травайо И. Социология телесных практик / И Травайо // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. литература, Сер.11, Социология: РЖ РАН. – М., 2001. – № 4. – С. 5–28.
6. Кастельс М. Могущество самобытности: Антология / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М., 1999. – 356 с.
7. Социальное: истоки, структурные профили, современные вызовы. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2009. – 440 с.
8. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор – М.: Логос, 2000. – 457 с.;
9. Мальковская И. А. Метаморфозы субъектности в современном мире / И. А. Мальковская // Социол. исслед. – 2008. – №5. – С. 16–25.
10. Маньковская Н. Эстетика постмодернизма / Н. Маньковская – СПб: Алетейя, 2000. – 347 с.

11. Философский прагматизм Ричарда Рорти и российский контекст: сборник / Рос. акад. наук, Ин-т философии; составитель А. А. Сыродеева; отв. ред. А. Рубцов. — М. : Фонд Традиция, 1997.
12. Генис А. Два: Расследования / А. Генис — М. : Подкова, Эксмо, 2002. — 492 с.

Ходус О. В. Реконфігурація суб'єктивності в контексті процесів естетизації соціальної реальності.

Артикульована обумовленість процесу естетизації приватного життя глобальним явищем медіатизації сучасної культури; проаналізовано особливості модифікації статусу суб'єкта з урахуванням естетичної компоненти, яка формує нову особливу специфіку самовираження і самовідчуття сучасного індивіда.

Ключові слова: приватність, суб'єктність, естетизація повсякденності

Hodus E. The reconfiguration of subjectivity in the context of the aestheticization of social reality.

The article articulated conditioning process aestheticization of privacy global phenomenon of coverage of modern culture; analyzed features modification status of the subject with the aesthetic component, which generates a special specificity of expression and self-awareness of modern individual. Speaking about the aestheticization of everyday life and, accordingly aestheticization of «Me» as the actual practices of subjectivation, it is a process of transformation of objects, phenomena of social life and individuals into art objects on the background of tendencies theatricality and performance (the metaphors used to describe the pattern of values of social life). Concept of the play focuses on the transition to the over-saturation images of a society where advertising, entertainment, mass media and other cultural industries increasingly define social life, forcing the live experience and active social participation. It is no accident that she one of the metaphors used to understand the condition of modernity, is a metaphor of the «narcissism» in relation to society.

This concept sociologists combine such phenomena in modern society, as a rejection of the order of standardization established when a consumer society, freedom from foreign influence. Narcissism means the emergence of a new type of people with heightened attention to yourself and your body, there is individualism, freed of the latest social and moral values. This narcissistic person «working hard to release his own «I», which takes place today, more by the laws of the aesthetic. When building your project identification, the individual searches for support to his «I» in the symbol of fashion, advertising, brand, aestheticization with its subjectivity in the «self-image», that is aestheticized «I» prefer not only doing themselves, but also the presentation itself» as spectacle. «Individuality was able to open up in style, fashion, design, recreation, and other event-subject variations of modern process of aestheticization of everyday life. It is no accident, H. Schulze says about modern society as «social experiences» in which one of the main values of life is the ability to experience positive and varied experiences, and among them the most important - the aesthetic experience. People are concerned about the quality of subjective experiences and are busy creating «a beautiful, pleasant and exciting life» and «yourself». As a result, the sensual pleasures, the idealization of aesthetic experience and the affective aspects of social existence contribute to the formation of a new type of sociality and interpersonal communication

Keywords: privacy, reconfiguring, cultural space, subyektnist, aestheticization of everyday life.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 327 (477)

Ю. І. Арабаджи*Криворізький факультет Запорізького національного університету***ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ
ВЗАЄМОВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Досліджуються відносини між Україною і Росією у контексті проголошеного керівництвом нашої держави стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Аналізується доктрина євразійства щодо України. Висвітлюються перспективи відносин України з Росією та з Євросоюзом.

Ключові слова: Україна, Росія, Європейський Союз, національні інтереси, зовнішньополітична стратегія, інтеграція, стратегічне партнерство.

Всебічний розвиток відносин з Росією як стратегічним партнером, поряд з реалізацією курсу на інтеграцію до Європи, посідає одне з ключових місць у структурі геополітичних пріоритетів України. Російська Федерація, залишаючись одним з провідних гравців на міжнародній арені, суттєво впливає на весь пострадянський простір. Особливо актуальна ця проблема для України, оскільки від знаходження шляхів та механізмів подолання протиріч у двосторонніх стосунках залежать майбутні російсько-українські політичні, економічні та культурні взаємовідносини. Забезпечення національних інтересів України залежить не тільки від рівня розвитку економіки, внутрішнього стану та військового потенціалу, а і від здатності будувати відносини з стратегічними партнерами, від багатосторонньої співпраці у реалізації зовнішньої політики.

Дослідженням проблем формування двосторонніх відносин України та Російської Федерації займалися такі російські вчені і політики як К. Гаджієв, О. Дугін, К. Затулін, Г. Зюганов, П. Циганков, В. Шемятенков а також такі відомі зарубіжні дослідники як З. Бжезинський, Н. Гвоздев, Д. Діл, У. Еллеманн-Дженсен, М. Емерсон, М. Калускі, Г. Кіссінджер, Т. Коулд, Т. Кузьо, Дж. Лестер, Ф. Мьоллерс, А. Ослунд, О. Рар. Ряд дослідників аналізують зовнішню політику Росії в рамках СНД, а також України, це Ю. Борко, І. Бусигіна, Л. Глухарев, Р. Гринберг, Д. Данилов, Ю. Матвієвський, Ю. Седякин, В. Сумарков, М. Шмельов.

Прибічники євразійського шляху розвитку (В. Головко, А. Гуцал, М. Калускі, А. Мартинюк, В. Медведчук, М. Погребинський) наголошують, що подальший розвиток відносин між Україною і Росією відповідає стратегічним цілям і тактичним потребам країни, виступають за участь нашої держави в Єдиному Економічному Просторі. О. Дергачов, В. Кириленко, С. Пирожков, М. Михальченко виступають за конструктивне співробітництво нашої держави і з Росією, і з Заходом. Дослідженням вітчизняної інтеграційної політики тільки в контексті її євроатлантичних вимірів займалися В. Горбулін, Г. Немиря, Г. Перепелиця, О. Чалий, В. Чалий, Р. Шпек.

Метою даної роботи є аналіз актуальних проблем українсько-російських відносин на сучасному етапі та прогнози щодо подальшого розвитку партнерства двох країн.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких основних завдань:

- оцінити сучасний стан взаємовідносин України і Росії;
- розглянути заяви окремих політиків щодо українсько-російських відносин;
- з'ясувати причини кризи партнерства між країнами;
- дослідити шляхи та механізми подолання проблем у двосторонніх відносинах;
- проаналізувати результати соціологічних досліджень з актуальних питань українсько-російських відносин;
- з'ясувати позицію провідних українських та зарубіжних експертів, політологів щодо майбутніх російсько-українських відносин;
- розглянути прогнози щодо подальшого розвитку партнерства двох країн;

Об'єктом дослідження є сучасний стан взаємовідносин України і Росії.

Предметом дослідження є напрямки реалізації подальшого партнерства двох країн.

Україна та Росія були і залишаються стратегічними партнерами, відносини між якими мають будуватись на основі взаємної поваги, доброї волі сторін та розуміння інтересів один одного. Співробітництво та партнерство мають бути взаємовигідними, оскільки економіки двох країн тісно взаємопов'язані. Але останні роки у двосторонніх відносинах України з Росією помітний певний елемент напруженості.

Перспективи зовнішнього курсу РФ та позиція В. Путіна щодо майбутніх російсько-українських відносин чітко просліджувались вже напередодні президентської кампанії в Росії на початку 2012 року: «Ми живемо в умовах ринку, і кожна країна захищає свої інтереси. Звичайно, все це повинно робитися по-партнерськи, але є речі набагато більш глибокі й важливі», – заявляв В. Путін. Він зазначав, що це стосується історичного коріння, загальної культури [1].

На увазі малась необхідність зміцнювання інформаційно-культурних центрів Росії в Україні, поглиблення гуманітарних відносин, оскільки, на думку Путіна, це важливіше за економічні зв'язки: розширення взаємної гуманітарної, культурної присутності дасть змогу збагатити палітру відносин Росії з Україною [2].

Одним із заходів зміцнення гуманітарних відносин має стати екзамен з російської мови та історії для мігрантів. Про це рік тому заявив керівник Федеральної міграційної служби Росії Костянтин Ромодановський [3].

Дану ідею В. Путін закріпив у своїй другій передвиборчій статті «Россия: национальный вопрос», в якій, по-суті, мова йде про примушення до асиміляції, про введення кримінальної відповідальності за порушення міграційних правил і норм реєстрації [4]. Згідно із пропонованими поправками до чинного закону «Про правове становище іноземних громадян у РФ», мігранти, що приїжджають у Росію на роботу в сферах ЖКГ, торгівлі і побутового обслуговування, мають документально підтверджувати знання російської мови [3].

За неофіційними даними, у Росії знаходиться близько 7 мільйонів українців. Можливо, щоб полегшити у майбутньому долю українських заробітчан, вже влітку 2012 року Віктор Янукович заявив про розробку нової концепції гуманітарної політики України, яка, в першу чергу, стосується мовної сфери. Незабаром, у серпні набрав чинності закон України «Про засади державної мовної політики». У документі зазначено, що регіональна мова або мова меншин використовується на відповідній території у роботі місцевих органів державної влади, місцевого самоуправління. Також таку мову можна використовувати та вивчати у державних та комунальних навчальних закладах та використовувати в інших сферах суспільного життя у межах та порядку, визначених законом [5]. На думку наукового консультанта Центру Разумкова Миколи Мельника: «...проект (Закон) штучно вивимує в Україні російську мову як над державною (українською), так і над іншими мовами національних меншин» [6].

Виникає питання: «Як мають розвиватись на цьому тлі російсько-українські відносини?» За результатами соціопитування Research & branding group, у лютому 2012 року 41 % жителів України оцінили українсько-російські міждержавні відносини як напружені і погані, тоді як у цілому добрими і добросусідськими їх назвали 17 % респондентів. Коментуючи такі результати, серед причин напружених стосунків директор компанії Євген Копатько назвав економічний аспект – вплив затягнутого газового конфлікту та несприятливість вітчизняного інформаційного поля – висвітлення україно-російських відносин, на його думку, є «досить негативним» [7].

Більш оптимістичними є відгуки окремих аналітиків та політичних діячів, щодо перспектив українсько-російських взаємовідносин. За словами депутата Верховної Ради Вадима Колесніченка «... зовнішньополітичний курс країни не зміниться, ... не зміняться і стратегічні відносини України з Росією. Буде поступальна інтеграція за напрямками, що цікавлять обидві країни». На думку ідеолога Партії регіонів

Михайла Чечетова, «... зміцниться не тільки політичне та економічне співробітництво, але і діалог між нашими народами. Ми, сподіваюся, знайдемо вирішення спірних питань, у тому числі – газового. Розглянемо варіант вступу до Митного союзу та ЄврАзЕС і приймемо правильне рішення». «Закручування гайок» припиниться, в Росії з'явиться більше свободи слова і прав для бізнесу, – впевнений політолог Вадим Карасьов. – Відносини України і Росії стануть набагато простішими, якщо українська влада зрозуміє: те, що сьогодні відбувається в Росії – завтра буде в Україні. Треба працювати на випередження» [8].

Але існують і менш приємні оцінки майбутніх українсько-російських відносин. Політика Росії щодо України зміниться лише в тому випадку, якщо президент України Віктор Янукович вирішить таки будувати зовнішню політику у напрямку ЄС. Про це заявив журналіст Матвій Ганапольський. Експерт зазначає, що певної політики у зовнішніх відносинах з Україною Росія не має: «У Росії є виключно економічні вимоги і бажання, ... міністерство закордонних справ – це Газпром. Вся політика Росії стосовно України провадиться лише щодо цін на газ, а також критики української Помаранчевої революції» [9].

Керівник Центру імені Бейца при Німецькій раді із зовнішньої політики Олександр Рар, зазначив: «Україна може натиснути на Росію в процесі врегулювання придністровського конфлікту. І тим самим продемонструвати Євросоюзу свою прихильність європейському курсу, а Москві – що у неї є невикористані можливості на Заході. ... Росія вимагає від України білоруський варіант. Україна буде намагатися цього не допустити і не віддати ГТС. Росія погрожує Південним потоком. Київ буде доводити, що у нього є підтримка на Заході. Проте для Путіна головною залишиться ідея реінтеграції на пострадянському просторі. Вона для нього важливіша, ніж думка ЄС» [10].

Про імперські настрої в Росії нагадав також професор Олександр Литвиненко: «Найголовніше питання, яке розв'язуватиме Росія – це перелаштування держави і суспільства із квазі-імперських рейок на рейки національної держави. Треба враховувати, що для усіх суспільних таборів країни ... ідея триєдиного російського народу – так званих велико-, біло- і малої Росії – не чужа. ... Домовитися із імперією в принципі можливо. Головне – данина і лояльність. З національною державою, яка розглядає Україну як частину себе, домовитися неможливо», – заявив політолог [11].

Дійсно, дуже складно буде Україні вести діалог про співпрацю з Росією, яка так гостро реагує на втрачені імперські володіння і так бажає повернути статус «великої держави». У сьомій статті свого передвиборчого циклу «Россия и меняющийся мир» Володимир Путін зауважив: «Для Росії існує можливість не тільки зберегти свою культуру, але й використовувати її як потужний фактор просування на глобальних ринках. Російськомовне простір – це практично всі країни колишнього СРСР і значна частина Східної Європи» [12].

Розпад Радянського Союзу Путін назвав «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття», тому очевидним є те, що відновлення могутності і престижу Росії він вважає головним завданням, шляхи вирішення якої розглянемо далі.

Два найвідоміших методи «батога та пряника» ефективно використовувались Росією, зокрема у газовому питанні за часи прем'єрства Юлії Тимошенко, не залишаючи останній жодного варіанта, аніж слідувати умовам Кремля під час укладання не популярних газових угод. Росія жорстко диктувала свої умови, у той час, коли Європа просто замерзала. Але ультиматуми часто викликають у подальшому протидію.

Наприкінці 2011 року вже Київ зробив спробу говорити з позиції сили, зрозумівши, що російська партія влади не має всенародної підтримки, в той час коли опозиційні виступи набирали сили. Вперше за час правління Віктора Януковича російським партнерам повідомили про те, що Україна в 2012 році закупить тільки 27 млрд кубометрів газу замість обумовленого в контракті обов'язкового мінімуму в 42 млрд кубометрів, при цьому штрафи за недобір Київ платити не має наміру. Росія має сама подати до Стокгольмського арбітражу, в якому Київ сподівається виграти суд та довести, що платити найбільшу і несправедливу ціну за газ в Європі, без жодних на те економічних обґрунтувань [13].

Однак, незадовго до виборів у Росії, Київ змінив «тональність висловлювань» щодо газових перемовин з Москвою на більш спокійну. Ймовірно, своєрідним російським «пряником» могла стати згода Кремля переглянути у подальшому газову угоду, враховуючи вимоги України, але тільки після перемоги на президентських виборах В. Путіна [14]. Однак, проблемою залишається відсутність компромісного рішення у сторін, яке б задовольнило всіх. На думку політтехнолога Віталія Бала, Росія має піти на певне пом'якшення своєї позиції, демонструючи потепління у стосунках, для інтеграційних процесів України в бік Росії [15].

Перед виборами до Думи прем'єр Путін написав статтю у газеті «Известия», в якій говорилося про євразійський єдиний економічний простір. Також визначався правильний шлях розвитку братніх народів (як слов'янських, так і інших пострадянських), що має реалізуватись у межах ініційованих Путіним інтеграційних утворів на кшталт Митного союзу, Єдиного економічного простору і в перспективі Євразійського союзу. Однак, підтримка ініціативи Росії Білорусією та Казахстаном не означає остаточної перемоги Путіна, зрозуміло, що без України цей амбітний проєкт не буде виглядати повним. Таку думку висловив Голова Державної Думи Росії Борис Грізлов: «... в Україні з Росією дуже багато точок дотику: підписані документи, які стосуються Зони вільної торгівлі, йдуть інтеграційні процеси з країнами СНД, встановлені тісні економічні зв'язки... Євразійський економічний простір буде неповним без України... Президент Віктор Янукович пропонує МС співпрацю за формулою «3 +1», однак російська влада виключає таку можливість і наполягає на повноцінному вступі» [16].

Модель нового об'єднання запропонованого Росією – Євразійського союзу, має відповідати таким принципам: країни учасниці повинні зберегти політичний суверенітет, але управління економіками має бути максимально інтегрованим. На думку В. Путіна: «... мова не йде про те, щоб у тому чи іншому вигляді відтворити СРСР. (...) на базі Митного союзу та СЕП необхідно перейти до тіснішої координації економічної та валютної політики, створити повноцінний економічний союз. Додавання природних ресурсів, капіталів, сильного людського потенціалу дозволить Євразійському союзу бути конкурентоспроможним в індустриальній і технологічній гонці, у змаганні за інвесторів, за створення нових робочих місць і передових виробництв» [17].

План реалізації Євразійського союзу, ініційованого В. Путіним, підтримали Н. Назарбаєв і О. Лукашенко: 18 листопада президенти Росії, Казахстану і Білорусії підписали у Москві декларацію про наміри, яка дозволить протягом п'яти років перетворити Євразійську економічну комісію (ЄЕК) в ефективно діюче об'єднання. Це один з перших кроків по перетворенню ідеї Євразійського союзу в реальність. На думку президента Казахстану: «Євразійський економічний союз стане потужним стимулом для процвітання наших народів, виведе наші країни на провідні позиції в глобальному світі» [18]. Президент Білорусії також заявляє: «Євразійський союз я бачу як невід'ємну частину загальноєвропейської інтеграції. Наш союз покликаний стати ключовим регіональним гравцем, який допоможе вибудовувати відносини з провідними світовими економічними структурами» [19]. Однак грузинський президент М. Саакашвілі назвав план Путіна по створенню євразійського союзу «Самою дикою ідеєю російських націоналістів», і особливо підкреслив, що відновлення в будь-якій формі міждержавного союзу під егідою Кремля означає неминучу реінкарнацію «темного минулого» [20]. Президент Узбекистану Іслам Карімов закликав поставитися до інтеграції з настороженістю і зазначив, що «такі об'єднання приймають все більш політичне забарвлення і цілком природно, що такий стан може мати негативний вплив на відносини і співробітництво членів об'єднань з іншими зарубіжними країнами» [21].

Прогнози провідних українських та зарубіжних експертів, політологів, політиків щодо перспективи реалізації Євразійського проєкту і участі в ньому України діаметрально розділились.

Український політолог Віталій Портніков назвав ідею Путіна щодо нового інтеграційного проєкту для Євразії утопією: «... інтеграція, в якій Москва грала б

головну роль – неможлива. А можлива лише така імітація інтеграції, котру Росія буде оплачувати. Як з Білорусією, економіка якої знаходиться на російському утриманні... Якщо на Білорусію ресурсів ще вистачає – то Україну Росія не потягне» [22].

Політтехнолог Михайло Погребинський навпаки переконаний, що Україна могла б стати тією зв'язкою, місцем зустрічі Європи з Росією – на базі тих цінностей, що прийнято називати демократичними [23].

Ще більш категорично висловлюється экс-глава адміністрації президента Віктор Медведчук, котрого, за певних умов, можна вважати своєрідним «рупором Кремля»: «... єдиним виходом для економіки України сьогодні є вступ до Митного союзу. Тому що Митний союз визначає в сьогоднішніх економічних умовах світової кризи можливість розвитку нашої економіки, високотехнологічних галузей, таких як авіабудування, суднобудування, ракети, космос, ВПК і багато іншого, продукція яких потрібна тільки в країнах Митного союзу і не потрібна в Євросоюзі» [24].

Однак на першій конференції Української платформи Форуму громадянського суспільства «Східного партнерства» переконливо прозвучали слова экс-першого віце-прем'єр-міністра Валерія Хорошковського: «Чинне законодавство України визначає євроінтеграцію головною перспективою держави. Відтак, заяви про імовірний вступ до Митного союзу – поза законом» [21]. Коментуючи цю заяву прем'єр Азаров підкреслив: «У кожного в Кабінеті міністрів є своя думка, але вона не відображає точку зору українського уряду ... Не треба видавати думки окремих міністрів за думку всього уряду» [25]. Але у будь-якому разі вступ України до МС суперечив би українській Конституції та головному її зовнішньополітичному пріоритету – європейській інтеграції й першочерговому її завданню – підписанню Угоди про створення ЗВТ між Україною і ЄС, як складової Угоди про асоціацію.

Також суттєво різняться погляди експертів щодо позитивних і негативних наслідків для України проекту ЄАС. На думку экс-голови Ради національної безпеки США Збігнева Бжезінського: «... якщо США не вдасться забезпечити широкую співпрацю між основними гравцями Європи та світу, Росія може поглинути Україну. (...) Росія може використати свої енергетичні активи та пробудити імперські амбіції, поглинувши Україну» [26]. Анатолій Гриценко, экс-голова комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки та оборони також дотримується такої позиції: «Якщо влада зараз закрис європейську перспективу і поведе нас дружніми рядами в Євразійський союз, це може викликати поділ країни і зникнення України у нинішньому її вигляді з мапи Європи, без перебільшень» [27]. Причини такого сумного для України можливого сценарію намагався пояснити Григорій Перепелиця, доктор політичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «В статусі буферної зони Україну ніхто не залишить сьогодні. (...) Чи може Україна залишатися в буферній зоні при таких оголошеннях Путіним планів створення Євразійського союзу, а насправді «відновлення» Росії? Буферна зона швидко перетвориться в російську зону: російського рубля, російських законів. У такій ситуації Україна просто не може існувати довго як незалежна й суверенна держава» [28]. Практично не залишає шансів для незалежної України Ростислав Іщенко, президент Центру досліджень корпоративних відносин: «Входження України в Євразійський союз у нинішніх кордонах можливе. Галичину ніхто питати не зобов'язаний. Але якщо вже вони будуть дуже сильно «не хотіти», то можна і без них. (...) На підставі розрахунків українського уряду, при нинішніх цінах на газ країну просто немає на що утримувати. А також на підставі позиції уряду російського, Україна може розраховувати на перегляд ціни лише в рамках Митного союзу. (...) Доведеться робити вибір між розвалом країни і Митним союзом. Можна вибрати розвал. Тоді в Євразійському союзі Україна опиниться після громадянської війни, фізичного знищення більшої частини діючої політичної еліти та з остаточно зруйнованою економікою» [29].

Але існують також аргументи прихильників входження України до ЄАС, у першу чергу це розрахунки ймовірної економічної користі: ціна на російський газ може бути знижена в 3,5 рази – до 80 доларів за тисячу «кубів», а знижка складе аж 70 %,

після чого Україна зможе заощадити майже 8–10 млрд доларів на рік. Та чомусь після цих розрахунків згадується всім відома історія з «троянським конем»: «Бойтесь данайцев, дары приносящих».

Що ж до прогнозів для України на найближче майбутнє, то вони такі: приєднання України до НАТО чи ОДКБ або до іншого російського блоку безпеки мало ймовірне, більша імовірність збереження позаблокового статусу. Україна найближчі 5–10 років не буде ні членом ЄС, ні членом ЄвразЕС, поки що для цього немає ні політичного ні конституційного підґрунтя. «Водночас навіть експерти, котрі захищають ідею нейтралітету не виключають того, що в майбутньому Україна може відмовитися від цього статусу» [33].

Зовнішні рушієльні сили залишатимуться головним чинником, що впливатиме на майбутнє України. Росія буде активно впливати на Україну, запускаючи тему геополітичного вибору. Зацікавлення Росії в інтеграції України до Євразійського союзу, окрім економічних чинників, пояснюється ще й демографічними. Росія поспішає приєднати до себе Україну, щоб встановити демографічний баланс з азійськими народами [30]. Секретар Ростовського регіонального відділення Російський Соціально-Консервативний Союз партії Єдина Росія Антон Бредіхін навіть пропонує після можливого вступу України в Митний союз переселити 7 млн українців до Сибіру для створення «демографічного кордону проти китайського напливу» [35].

Росія і надалі буде декларувати, що «... Україна є частиною російської сфери інтересів, (РФ) продовжуватиме реалізацію доктрини обмеженого суверенітету України» [34]. Самим простим методом при цьому буде залишатись економічний шантаж: зниження Москвою цін на газ тільки у разі вступу Києва до Митного союзу. «Мета виправдовує засоби», а тому, щоб змусити Україну змінити політичний курс – для Росії всі засоби гарні. Доказом цьому є вимога «Газпрому» сплатити 7 мільярдів доларів штрафу за невикуплений Україною газ.

Щодо інших економічних аспектів українсько-російських відносин, то експерти вважають можливими три способи взаємодії України з Митним союзом. Перший – встановлення спеціального режиму в торгівлі. Другий – використання періоду очікування, поки країни МС вступають до СОТ, для перегляду умов торгівлі за раніше підписаними угодами. Третій – вихід з СОТ з метою приєднання до ТЗ. Цей спосіб був би самим обтяжливим (для України), з висунанням претензій на суму 4–6 млрд. доларів [31].

Головним завданням для України залишається цілеспрямоване продовження євроінтеграційної політики. У відповідності до висновків Ради ЄС щодо України, які були ухвалені 10 грудня у Брюсселі: «Рада підтверджує прагнення ЄС запровадити політичну асоціацію та економічну інтеграцію з Україною, у контексті Східного партнерства та на основі шанування спільних цінностей, визнаючи європейські прагнення України та вітаючи її європейський вибір» [32]. Але у Раді ЄС існує «серйозне занепокоєння з приводу політично вмотивованих ув'язнень членів колишнього уряду» а також занепокоєння щодо недоліків, які мали місце під час проведення парламентських виборів в Україні 28 жовтня. Для Українського уряду – це своєрідна «жовта картка», на яку просто необхідно реагувати і виправляти ситуацію, задля майбутнього підписання Угоди про асоціацію, що дозволить Україні позбутися пострадянського статусу, можливо вже у 2013 році.

Висновки. Український вибір між західноєвропейською і східноєвропейською інтеграцією повинен здійснюватися з урахування передусім власних стратегічних цілей, а не через зовнішній економічний тиск. Своє остаточне рішення, щодо надання переваги одному з двох центрів сили – Євросоюзу чи Росії, Україна має прийняти для реалізації її стратегічного, а не тактичного вибору.

Рух у напрямку євроінтеграції, приєднання до зони вільної торгівлі з ЄС – залишаються першочерговими завданнями для України. Інтеграція України з Росією в рамках єдиної структури може спричинити для нашої країни низку проблем, у першу чергу, пов'язаних з послабленням її державного суверенітету. Отже, для України ідея створення ЄАС – це реальна загроза її незалежності.

Бібліографічні посилання

1. Путін згадав про «більш важливі» речі у співпраці з Україною [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/putin_. – 2012. – 12.01. – Заголовок з екрану.
2. Путін зміцнюватиме центри «руського мира» в Україні [Електронний ресурс] // Український тиждень. – Режим доступу: . – 2012. – 13.01. – Заголовок з екрану.
3. Путін виступає за екзамен з російської мови та історії для мігрантів [Електронний ресурс] // Обозреватель – Режим доступу: <http://ukr.obozrevatel.com/news/64710-putin->. – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.
4. Путин: жесткий ответ «вызывающему поведению» мигрантов [Електронний ресурс] // ИноСМИ. Ru – Режим доступу: . – 2012. – 23.01. – Заголовок з екрану.
5. Закон про регіональні мови набрав чинності [Електронний ресурс] // iPress.ua. – Режим доступу: – 2012. – 10.08. – Заголовок з екрану.
6. Російській мові в законі про регіональні мови приділяють більше уваги, ніж іншим [Електронний ресурс] // iPress.ua – Режим доступу: – 2012. – 28.07. – Заголовок з екрану.
7. Україно-російські відносини: соціологія на тлі російських виборів [Електронний ресурс] // Україна бізнес. Видавничий дім – Режим доступу: – 2012. – 30.03. – Заголовок з екрану.
8. РІА Новости: Україна в очікуванні російських змін [Електронний ресурс] // Новинар. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/worldabus/209494>. – 2012. – 25.01. – Заголовок з екрану.
9. Магола В. Ганнопольський: Янукович може стати ворогом Росії через зближення з ЄС [Електронний ресурс] / В. Магола // Український тиждень. – Режим доступу: ua. – 2012. – 05.03. – Заголовок з екрану.
10. НГ: Негазова відповідь Києва Москві [Електронний ресурс] // Новинар. – Режим доступу: . – 2012. – 19.01. – Заголовок з екрану.
11. Українська служба Бі-бі-сі: Росія-2012. З Путіним, але без національного лідера [Електронний ресурс] // Новинар – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/bbc/208237>. – 2012. – 17.01. – Заголовок з екрану.
12. Путин В. Россия и меняющийся мир [Електронний ресурс] / В. Путин // Сайт Владимира Путина – Режим доступу: <http://putin2012.ru/#index>. – 2012. – 27.02. – Заголовок з екрану.
13. РІА Новости: Україна в очікуванні російських змін [Електронний ресурс] // Новинар – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/worldabus/209494>. – 2012. – 25.01. – Заголовок з екрану.
14. Киев зарыл топор газовой войны до избрания Путина президентом [Електронний ресурс] // Newzz.in.ua – Режим доступу: . – 2012. – 27.01. – Заголовок з екрану.
15. С президентом России Путиным Украине придется трудно – эксперт [Електронний ресурс] // Подробности.UA – Режим доступу: . – 2012. – 05.03. – Заголовок з екрану.
16. Голова Держдуми: Євразійський союз буде неповним без України [Електронний ресурс] // Українські новини – Режим доступу: . – 2011. – 12. 11. – Заголовок з екрану.
17. Путін В. Новый интеграционный проект для Евразии – майбутнє, що народжується сьогодні [Електронний ресурс] / В. Путин // Передрук з газети «Известия в Украине» – Режим доступу: – 2011. – 1.11. – Заголовок з екрану.
18. Назарбаев Н. Евразийский Союз: от идеи к истории будущего [Електронний ресурс] / Н. Назарбаев // ЕВРАЗИЯ.org – Режим доступу: <http://evrazia.org/article/1823>. – 2011. – 31.10. – Заголовок з екрану.
19. Лукашенко А. Александр Лукашенко в статье «Известиям» – о будущем Евразийского союза [Електронний ресурс] / А. Лукашенко // Известия – Режим доступу: <http://izvestia.com.ua/ru/article/15424>. – 2011. – 19.10. – Заголовок з екрану.
20. Триллин Д. Каримов раскритиковал Евразийский союз [Електронний ресурс] / Д. Триллин // ИноСМИ.Ru – Режим доступу: . – 2011. – 10.12. – Заголовок з екрану.
21. Коровин В. Единственный шанс для Путина [Електронний ресурс] / В. Коровин // ЕВРАЗИЯ.org – Режим доступу: . – 2011. – 11.10. – Заголовок з екрану.
22. Главред украинского телеканала: Статья Путина – это утопия [Електронний ресурс] // Росбалт. RU – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2011/10/04/897135.html>. – 2011. – 4.10. – Заголовок з екрану.
23. Украине нужен амбициозный проект, предложенный Путиным [Електронний ресурс] // Росбалт. RU – Режим доступу: . – 2011. – 05.10. – Заголовок з екрану.
24. Единственный выход для Украины – Таможенный союз, – Медведчук [Електронний ресурс] // hvylyu.org – Режим доступу: – Заголовок з екрану.
25. Медведев ждет от Азарова четкой позиции по Таможенному союзу [Електронний ресурс] – Режим доступу: – Заголовок з екрану.
26. Бжезінський: провальна політика США в Європі може призвести до поглинання України Росією [Електронний ресурс] // Український тиждень – Режим доступу: . – 2011. – 18.12. – Заголовок з екрану.
27. Если власть откажется от европейской перспективы, то Украина может исчезнуть с карты Европы, Гриценко [Електронний ресурс] // Newzz.in.ua – Режим доступу: . – 2011. – 02.12. – Заголовок з екрану.
28. Івшина Л. Два кінці однієї труби [Електронний ресурс] / Л. Івшина, А. Дубровик, Н. Білоусова та ін. // День – Режим доступу: . – 2011. – 13.12. – Заголовок з екрану.

29. Российско-украинские отношения. Перспективы вхождения Украины в Евразийский союз: онлайн-конференция Р. Ищенко [Електронний ресурс] // ИА REX – Режим доступу: . – 2011. – 05.12. – Заголовок з екрану.

30. Росія поспішає приєднати до себе Україну, щоб встановити демографічний баланс з азійськими народами [Електронний ресурс] // Український тиждень – Режим доступу: . – 2011. – 23.12. – Заголовок з екрану.

31. Толстов С. Перспективы Евразийского интеграционного проекта. Россия примеряется к мировым экономическим и политическим процессам [Електронний ресурс] / С. Толстов // Независимая газета – Режим доступу: – Заголовок з екрану.

32. Висновки Ради ЄС по Україні [Електронний ресурс] // Тиждень.UA – Режим доступу: – 2012. – 11.12 – Заголовок з екрану.

33. Merle Maigre and Philipp Fluri, eds., Almanac on Security Sector Management in Ukraine 2010 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2010), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: . – Заголовок з екрану.

34. «Украина 2015: факторы стабильности и нестабильности во внешней политике» [Електронний ресурс] // hvylyu.org – Режим доступу: . – Заголовок з екрану.

35. В Единой России предлагают переселить 7 млн украинцев в Сибирь для создания «кордона против китайского наплыва» [Електронний ресурс] // Корреспондент.net – Режим доступу: – Заголовок з екрану.

Арабаджи Ю. І. Проблемы и перспективы украинско-российских взаимоотношений на современном этапе

Исследуются отношения между Украиной и Россией в контексте провозглашенного руководством нашей страны стратегического курса на европейскую интеграцию. Проанализирована доктрина евроазиатства относительно Украины. Показаны перспективы отношений Украины с Россией и с Евросоюзом.

Ключевые слова: Украина, Россия, Европейский Союз, национальные интересы, внешнеполитическая стратегия, интеграция, стратегическое партнерство.

Arabadgi Y. Problems and prospects of Ukrainian-Russian relations at the present stage

The thesis indicates attitudes between Ukraine and Russia in a context of a strategic course on European integration, which was proclaimed by the government of our country. The given research analyzes the doctrine of Eurasian in relation to Ukraine; examines the prospects of attitudes of Ukraine and Russia with the European Union.

The main purpose of this paper is to analyze the current problems of Ukrainian-Russian relations at the present stage and forecasts for the further development of partnership between the two countries.

Achieving this goal involves the study address the following main tasks: 1) to assess the current state of relations between Ukraine and Russia; 2) consider the statements of some politicians on the Ukrainian-Russian relations; 3) find out the causes of the crisis partnership between the countries; 4) explore ways and mechanisms to overcome the problems in bilateral relations; 5) analyze the results of sociological research on topical issues of Ukrainian-Russian relations; 6) clarify the position of leading Ukrainian and foreign experts, political scientists on the future of Russian-Ukrainian relations; 7) consider predictions about the further development of partnership between the two countries. The object is the current state of relations between Ukraine and Russia. The subject of the study is to further areas of partnership between the two countries.

Ukrainian choice between Western European and Eastern European integration should take into account especially their strategic objectives, rather than through external economic pressure. His final decision to extend the benefits of one of the two centers of power - the European Union or Russia, Ukraine has taken to implement its strategic, not tactical choice.

Keywords: Ukraine, Russia, the European Union, national interests, foreign policy strategy, integration, strategic partnership.

Надійшла до редколегії 17.02.2013 р.

УДК 352

В. П. Березинський

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА ЯК АГЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

Розкривається теоретичний і практичний зміст поняття «територіальна громада». Визначаються ознаки територіальної громади, характеризується її роль і можливості в політичній самоорганізації населення адміністративно-територіальних одиниць.

Ключові слова: місцеве самоврядування, територіальний колектив, територіальна громада, корінний інтерес, ознаки територіальної громади, агент політичної самоорганізації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування системи місцевого самоврядування в Україні, конституювання територіальної громади як її первинного суб'єкта є передумовою та вагомим чинником розбудови демократичної, правової та соціальної держави. Місцеве самоврядування, відображаючи політичні, географічні, соціально-економічні, національно-культурні та інші особливості різних територіальних одиниць, сприяє набуттю ними своєї індивідуальності, посилює почуття належності людини до певної територіальної громади, має стратегічне значення в процесі соціальної інтеграції та політичної мобілізації суспільства.

Місцеве самоврядування виступає, у першу чергу, як вираження самоорганізації, самодіяльності, самодисципліни громадян (жителів певної території), його формування як цілісної системи в рамках усієї спільноти, за необхідністю має відбуватися на її нижчих рівнях, у первинних осередках, тобто територіальних громадах. Останні є основним продуцентом інтересів у системі місцевого самоврядування. Саме тому, дослідження проблеми становлення та функціонування територіальних громад як агентів політичної самоорганізації є нагальною потребою політичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політико-правові та соціологічні аспекти проблеми становлення та функціонування територіальних громад досліджували західні (Г. Бребан, Ж. Ведель, Б. Гурне, Р. Драго, Л. Дюгі, Г. Єллінек, Т. Маунц, Г. Райт, А. де Токвіль, Л. Штейн та ін.), російські (В. П. Безобразов, І. В. Видрін, О. Д. Градовський, М. М. Коркунов, М. О. Краснов, О. Є. Кутафін, О. М. Писарєв, В. І. Фадєєв, О. І. Черкасов, Є. С. Шугрина та ін.) та українські (М. О. Баймуратов, В. І. Борденюк, І. П. Бутко, М. П. Воронов, Р. К. Давидов, Н. К. Ісаєва, В. М. Кампо, О. О. Карлов, А. А. Коваленко, М. І. Корнієнко, П. М. Любченко, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, М. О. Пухтинський, Ю. П. Сурмін, Н. І. Руда, О. Ф. Фрицький та ін.) фахівці.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розкриття політичної суті територіальних громад, визначення їхньої ролі у процесах політичної самоорганізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «територіальний колектив» («територіальна громада») порівняльно недавно з'явилося у вітчизняному суспільствознавстві. У західній правовій і соціологічній літературі приділялася значна увага дослідженню місцевих співтовариств. Як правило, це пояснюється функціонуванням у західних державах системи місцевого самоврядування і зростанням ролі локальної демократії в європейських інтеграційних процесах.

У кожній країні є певні особливості в організації територіальних колективів. Вони мають різні назви, наприклад, в Італії, Бельгії, Швеції – це комуна, в Німеччині – община, у Франції – комуна, департамент, регіон, у Польщі – гміна.

Ще в 1955 р. західний дослідник Дж. Міллер, розглянувши близько 100 визначень територіальних співтовариств, дійшов висновку, що, незважаючи на наявні розбіжності, їх об'єднують такі важливі ознаки, як соціальна взаємодія, територія і спільний зв'язок. Інший західний дослідник К. Іонассен виявив у різних визначеннях місцевих співтовариств такі елементи, як: 1) населення; 2) територіальна база; 3) взаємозалежність спеціалізованих частин співтовариства і поділ праці в ньому; 4) спільні культура і соціальна система, які інтегрують діяльність його членів; 5) усвідомлення жителями єдності і належності до співтовариства; 6) можливість діяти на корпоративній основі для вирішення місцевих проблем [2, с. 249].

Як вважає український дослідник М. О. Баймуратов [2, с. 254], до сучасної вітчизняної науки термін «територіальна громада», як синонім термінам «територіальний колектив» і «місцеве співтовариство», увійшов з книги польського дослідника Я. Щепанського «Елементарні поняття соціології», де він визначає цей термін як групу людей, члени якої «прив'язані узами спільних відносин до території, на якій вони мешкають, і узами відносин, що впливають з факту проживання на спільній території» [25, с. 160]. Громада тут належить до соціальних спільнот і виступає як стійка і стабільна форма соціального життя.

У радянському науковому дискурсі територіальний колектив традиційно визна-

чався як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, але змінювалася правова природа його членів: на локальному рівні вони функціонували не як громадяни держави, а як жителі певної територіальної одиниці [2, с. 253]. Наприклад, югославський дослідник С. Попович вважав, що місцева співдружність являє собою самовряду, відділену від державних органів співдружність громадян, в якій вони самі безпосередньо вирішують деякі справи, що становлять спільний інтерес для певного населеного пункту [20, с. 372–373], а Б. Л. Страшун визначав, що «територіальні колективи є самоврядними об'єднаннями громадян за місцем проживання» [21, с. 24]. Інтеграційний аспект домінує у В. Я. Бойцова, який вважає, що територіальні колективи являють собою своєрідні колективи трудящих, скріплені територіальною спільністю [6, с. 135], С. М. Іванова і А. А. Югова, які під територіальною спільнотою розуміють «соціально організовану групу людей, яка відносно компактно мешкає на певному просторі й об'єднана вирішенням завдань за місцем проживання» [9, с. 94].

У сучасній вітчизняній науці вперше феномен територіального колективу був визначений українським дослідником М. Орзіхом [19]. У контексті адміністративно-територіального поділу сучасної України термін «територіальний колектив» визначається як первинний суб'єкт самоврядування та сукупність громадян, що мешкають у селах (сільрадах), селищах і містах.

Таке тлумачення «територіального колективу» було піддано критиці деякими авторами, які стверджували, що ототожнення територіального колективу з населенням, громадянами, які мешкають на певній території, веде тільки до рефлексії його територіальної певності [1, с. 97].

Український дослідник-правник М. Орзіх дає визначення, що містить детальну структурну характеристику територіального колективу. На його думку, соціальну основу самоврядних територій становить територіальний колектив (община, а ще краще – комуна, з огляду на режим комунальної власності в Україні і світовий досвід), що складається (на відміну від населення територіальних одиниць) з осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства), що постійно мешкають або працюють на даній території (або мають на території нерухоме майно, або є платниками комунальних податків) [17, с. 67].

М. Орзіх вважає, що проблема територіального колективу не є юридико-термінологічною, і введення в закон і науковий обіг поняття територіального колективу не виключає загальноприйнятого уявлення про адміністративно-територіальний устрій як територіальну організацію держави, що визначає просторові межі функціонування територіальних колективів, об'єднаних територіальним інтересом [18, с. 95].

Російський дослідник І. В. Видрін визначає територіальний колектив як соціальну спільноту, що складається в межах спільного проживання громадян, що має своєю основою суспільно необхідну, соціально зумовлену діяльність, здійснювану групою людей, об'єднаних інтересами в політичній, соціально-економічній і культурно-побутовій сферах життя [7, с. 86]. Для позначення територіального колективу інший російський дослідник Ю. А. Тихомиров вживає термін «соціальна спільнота», під якою він розуміє населення міст, сіл тощо [23, с. 118].

На думку російського дослідника В. І. Фадєєва, територіальний колектив варто розглядати як «право громадян, місцевого співтовариства (населення даної території) на самостійне завідування місцевими справами [24, с. 32], а М. А. Краснов визначає місцеве співтовариство як сукупність людей, які складають населення самоврядних одиниць [16, с. 7].

У цілому ототожнення територіального колективу з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці притаманне для вітчизняної науки. Так, український дослідник В. Кампо вважає, що початковим суб'єктом місцевого самоврядування фактично виступає територіальний колектив в особі жителів села (сіл відповідної сільради), селища або міста [11, с. 70–71], а М. Корнієнко визначає територіальний колектив як первинний суб'єкт місцевого самоврядування [14, с. 17].

Якщо застосовувати територіальний підхід, то втрачається соціально-

правова сутність населення «як локального співтовариства громадян (місцеве співтовариство), об'єднаних спільною діяльністю, інтересами та цілями із задоволення потреб, пов'язаних з побутом, середовищем проживання, дозвіллям, навчанням, вихованням, спілкуванням». Враховуючи ці міркування, український дослідник М. О. Баймуратов визначає територіальний колектив (місцеве співтовариство) як сукупність фізичних осіб, котрі постійно мешкають на певній території і пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру. Таке місцеве співтовариство в результаті спільних взаємних комунікацій, що мають системоутворюючий характер, об'єктивно здатне виробляти характерні інтереси і реалізовувати їх на рівні місцевого самоврядування [1, с. 97].

Подібної точки зору додержується і інший український дослідник О. В. Батанов, який визначає територіальну громаду як територіальну спільноту, що складається з фізичних осіб, котрі постійно проживають і працюють на території села чи добровільного об'єднання у спільну громаду кількох сіл, селища чи міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, нерухоме майно на даній території, платять комунальні податки і пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру [4, с. 77; 5].

В офіційних документах України вперше термін «територіальний колектив» був використаний у Конституційному договорі між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», укладеного 8 червня 1995 р. Ст. 47 цього договору визначає, що місцеве самоврядування – «це гарантоване державою право територіальних колективів громадян та обраних ними органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати всі питання місцевого значення в межах Конституції і законів України». Там же зазначалося, що «первинними суб'єктами місцевого самоврядування є територіальні колективи громадян, які проживають у селах (сільрадах), селищах, містах» [12].

У ст. 140 Конституції України територіальний колектив названо територіальною громадою [13]. Наведене у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначення територіальної громади практично повторює конституційне формулювання, за винятком акцентування на постійне проживання жителів у межах певної адміністративно-територіальної одиниці: «Територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр» [8].

Розуміння територіальної громади в політико-правовій практиці сучасної України відповідає не тільки сформованій міжнародним стандартам, а й історичним традиціям українського народу. Значний відрізок часу громадське самоврядування здійснювалося на основі звичаєвого права. Територіальні громади, або общини, були центрами громадського самоврядування в Київській Русі. На праві громад базувалося і Магдебурзьке право в містах середньовічної України. Громади входили до системи місцевого самоврядування, передбаченої Конституцією УНР від 29 квітня 1918 р. і проектами Конституції УНР 1920 р. [2, с. 254].

Нерідко громаду ототожнюють з общиною, проте остання за своїм змістом є ширшим утворенням, оскільки її визначальним критерієм є спільна власність.

У загальному плані община – це, по-перше, соціальна спільнота, що характеризується особливою формою соціальної організації з переважаючим неформальними зв'язків, слабодиференційованою соціальною структурою і схожою діяльністю індивідів, які входять до її складу; по-друге, група, яка створена на основі певної спільної ознаки і мешкає компактно [10]. На означення різних соціальних спільнот виділяють ремісну, релігійну, національну, територіальну та інші види общин. Такі спільноти характеризуються розвинутою мережею неформальних відносин, закритістю і певною економічною самодостатністю, бо вони задовольняють повсякденні потреби своїх членів за рахунок внутрішніх ресурсів.

У західній соціології проблему общин (громад) досліджували представники

Чиказької школи (Р. Парк, Е. Берджесс та ін.). Ф. Тьонніс виокремлював два типи соціальних зв'язків: община як спільнота і як суспільство. В общині як спільноті домінують емоційні стосунки, довіра, а суспільству притаманні «механічний» характер зв'язків, формальність взаємин між індивідами. А. Етцйоні, обґрунтовуючи свою концепцію комунітаризму, звертається до дослідження традиційних норм взаємин і цінностей колективізму, в яких вбачає засіб подолання багатьох кризових явищ у сфері економіки, екології, освіти, сімейних стосунків, боротьби зі злочинністю тощо [10].

У вітчизняному суспільствознавстві община розглядається у декількох значеннях: соціально-економічна спільнота, характерна для ранніх стадій розвитку суспільства; відокремлена, гомогенна за деякими ознаками (національність, релігія, місце проживання тощо) соціальна група із домінуванням неформальних стосунків. Спочатку община виникла на основі родових зв'язків (первисьна община); у процесі суспільного розвитку, з удосконаленням засобів виробництва і розподілом праці вона стала основною виробничою (економічною) одиницею доіндустріального суспільства (селянська община); пізніше, зі зміною засобів виробництва й характеру соціальних стосунків, більшого значення набула територіальна ознака створення общини (Т. Заславська, В. Староверов та ін.) [10].

На відміну від общини, де домінує емоції, стихійні механізми гуртування, термін «громада» більшою мірою орієнтований на раціональну, усвідомлену спільність людей. Громада розглядається як, по-перше, об'єднання людей, згуртованих спільністю інтересів, завдань, цілей; по-друге, особлива форма суспільної взаємодії, яка ґрунтується на індивідуальному і колективному усвідомленні її значущості, наповненості для всіх і кожного важливими життєвими смислами. У громаді домінує така форма спільності, як єднання, згуртування, однакове становище, людей об'єднують у ній суттєві (і навіть корінні) настанови, інтереси, цілі, почуття солідарності («Ми»), готовність до спільних дій. При цьому зберігаються сприятливі умови для самоідентифікації («Я») [22].

Суттєвими ознаками громади є спільна соціальна ситуація, сформована ідентичність індивідів, відчуття своєї належності до згуртованого особливими зв'язками, цілісного й особистісно значущого соціального утворення, захищеності його колективною силою, усвідомлення своєї відповідальності перед ним, вболівання за спільну справу, спрямованість діяльності на зміцнення внутрішніх зв'язків, примноження спільних надбань, особистісний розвиток. Як правило, позитивні, цінні для індивідів ознаки громади закорінені у життєвих цілях, цінностях, настановах, способі життя, реалізуються у спільній діяльності [22].

У цілому, співставляючи зміст понять «громада», «місцеве співтовариство», «соціально-територіальна спільнота», можна виділити такі ознаки територіальної громади:

- автономна соціальна надструктура, об'єднана перманентною (постійною) спільною діяльністю;
- місцеве співтовариство – це певна незалежна частина товариства, що характеризується своєю локальною цілісністю; його учасниками виступають жителі даної місцевості;
- соціально-територіальна спільнота – територіально об'єднана сукупність людей, що формується на основі соціально-територіальних розбіжностей у специфічне соціальне утворення, виступає носієм локально виявлених зв'язків і відносин, які панують у даному співтоваристві.

Український дослідник-правник В. І. Кравченко розглядає територіальну громаду в трьох аспектах: по-перше, це базова адміністративно-територіальна одиниця; по-друге – форма організації місцевої влади; по-третє – суб'єкт цивільно-правових відносин, суб'єкт, що хазяює [15, с. 77, 82]. Останні дві ознаки фігурують у визначенні В. А. Баранникова, який тлумачить місцеве самоврядування одночасно як публічно-владну установу, тобто корпорацію публічного права, що здійснює публічну владу в межах конкретних міських, сільських та інших видів поселень, і корпорацію, що виступає суб'єктом цивільно-правових відносин, з допомогою яких

вона вирішує багато питань місцевого значення [3, с. 27].

Враховуючи різні підходи, М. О. Баймуратов виявив такі основні ознаки територіальної громади [2, с. 256]:

1) територіальна – спільне проживання осіб (жителів), котрі входять до громади на певній території (у межах певної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста);

2) інтегративна – територіальна громада виникає на основі об'єднання всіх жителів, що мешкають на певній території незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави, тобто, членами територіальної громади можуть бути громадяни даної держави, а також іноземні громадяни, особи без громадянства, котрі постійно мешкають на певній території;

3) інтелектуальна – в основі конституювання територіальної громади лежать спільні інтереси жителів, які мають специфічний характер і виявляються у вигляді широкого спектру системних індивідуально-територіальних зв'язків, що виникають між ними (основний об'єкт діяльності територіальної громади – питання місцевого значення);

4) майнова – територіальна громада є суб'єктом права комунальної власності (їй належить рухоме й нерухоме майно, прибутки місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що перебувають у власності відповідних територіальних громад);

5) фінансова – члени територіальної громади є платниками місцевих податків і зборів.

Висновки. У теоретичній і практичній площині територіальна громада ототожнюється з населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Територіальні громади варто розглядати як агенти політичної самоорганізації, оскільки вони є об'єднанням людей, згуртованих спільністю інтересів, завдань, цілей; у них домінує така форма спільності, як єднання, згуртування, однакове становище. У територіальній громаді людей об'єднують суттєві (корінні) настанови, інтереси, цілі, почуття солідарності, готовність до спільних дій – а це, безперечно, є основою для політичної самоорганізації.

Бібліографічні посилання

1. Баймуратов М. А. Конституционно-проектная регламентация местного самоуправления и территориальных коллективов / М. А. Баймуратов // Юридический вестник. – 1996. – № 1. – С. 95-100.
2. Баймуратов М. О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні / М. О. Баймуратов // Погорілко В.Ф. Муніципальне право України: Підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальций та ін.; за ред. М.О. Баймуратова; вид. 2-ге, доп. – К: Правова єдність, 2009. – С. 247–318.
3. Баранников В. А. Муниципальное право: Учебник для вузов / В. А. Баранников. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. – 383 с.
4. Батанов О. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія / О. Батанов; під заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 512 с.
5. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: Монографія / О. В. Батанов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с.
6. Бойцов В. Я. Система субъектов советского государственного права / В. Я. Бойцов. – Уфа: Башкиргоиздат, 1972. – 160 с.
7. Выдрин И. В. Территориальный коллектив как субъект местного самоуправления (государственно-правовые аспекты) / И. В. Выдрин // Известия высших учебных заведений. Сер. Правоведение. – 1992. – № 4. – С. 84–91.
8. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
9. Иванов С. М. Территориальные коллективы в системе социалистического самосознания советского народа / С. М. Иванов, А. А. Югов // XXVII съезд КПСС и повышение эффективности конституционного регулирования: Межвуз. сб. науч. тр. / Свердлов. юрид. ин-т им. П.А. Руденко; [Редкол.: М.И. Кукушкин, Ю. И. Скуратов (отв. редакторы) и др.]. – Свердловск: СЮИ, 1988. – С. 94–98.
10. Іщенко О. Община / О. Іщенко // Соціологічна енциклопедія / В. Г. Городяненко (уклад.). – К.: Академвидав, 2008. – С. 254.

11. Кампо В. Деякі проблеми становлення і розвитку місцевого самоврядування / В. Кампо // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1993. – № 1–2. – С. 68–73.
12. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8.06.1995 р. № 1к/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.
13. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
14. Корнієнко М. Пошук варіантів місцевого самоврядування ще продовжується / М. Корнієнко // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1994. – № 4. – С. 15–19.
15. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навч. посібник / В. І. Кравченко. – К.: Т-во «Знання», 1999. – 487 с.
16. Краснов М. А. Введение в муниципальное право / М. А. Краснов; отв. ред. М. М. Славин // Академический правовой ун-т при Ин-те государства и права РАН. – М., 1993. – 16 с.
17. Орзих М. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування / М. Орзих // Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1995. – № 1. – С. 67–75.
18. Орзих М. Интерес в системе местного самоуправления / М. Орзих // Аппарат государственного управления: интересы и деятельность / [отв. ред. В.Ф. Сиренко]. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 86–96.
19. Орзих М. Суверенитет республики и местное самоуправление / М. Орзих // Развитие национальной государственности союзной республики на современном этапе: Тезисы республиканской науч.-практ. конф. – К., 1990. – С. 24–27.
20. Попович С. Административное право. Общая часть / С. Попович; пер. с сербохорват. Ю. С. Гиренко; под ред. Ц.А. Ямпольской. – М.: Прогресс, 1968. – 357 с.
21. Страшун Б. Л. Социализм и демократия. Социалистическое народное представительство / Б. Л. Страшун. – М.: Междунар. отношения, 1976. – 206 с.
22. Теремко В. Громада / В. Теремко // Соціологічна енциклопедія / В. Г. Городяненко (уклад.). – К.: Академвидав, 2008. – С. 86.
23. Тихомиров Ю. А. Публичное право: Учебник / Ю. А. Тихомиров. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 496 с.
24. Фадеев В. И. Муниципальное право России / В. И. Фадеев. – М.: Юрист, 1994. – 168 с.
25. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский; пер. с польск. – М.: Прогресс, 1969. – 240 с.

Березинский В. П. Территориальная община как агент политической самоорганизации.

Раскрывается теоретическое и практическое содержание понятия «территориальная община». Определяются признаки территориальной общины, характеризуются ее роль и возможность в политической самоорганизации населения административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: местное самоуправление, территориальный коллектив, территориальная община, коренной интерес, признаки территориальной общины, агент политической самоорганизации.

Berezinskiy V. Territorial community as an agent of political self-organization.

The theoretical and practical concept of «local community» is disclosed. It is shown that local communities were investigated by J. Miller, K. Ionassenom and others, and to the scientific discourse of national social flagged by the work of J. Schepanskoho «Elementary concepts of sociology». Territorial community is traditionally defined as the primary entity of local government and a set of citizens living in settlements (baseline) and regional units (associate level).

Followed for the first time in official documents of Ukraine the term «territorial collective» was used in the Constitutional Treaty 8 June 1995, and the term «local community» - in 1996 the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» 1997 determined that an understanding of the local community in the politico-legal practice of modern Ukraine not only meets the current international standards, but also the historical traditions of the Ukrainian people, in particular, the experience of public authorities in Kievan Rus, the medieval cities of Ukraine, the formation of the constitutional framework of the UPR.

Current understanding of the local community highlights are its essential features: a common social situation, formed the identity of individuals, the feeling of belonging to a cohesive special relationships, holistic and personally meaningful social formation, its collective security force, awareness of their responsibility to him vbolivannya for the common cause, orientation activities to strengthen internal communications, increase joint achievements, personal development.

Territorial community includes cohabitation of persons (residents) who are part of the community in a particular area (within a local government area - villages, towns, cities), the union of all residents living in a particular area (citizens of this state, foreign citizens, persons without citizenship); common interests of residents who have special characteristics and are found in a wide range of systemic individual and regional relationships that arise between them, the eligibility of municipal property

(movable and immovable property, income of local budgets, other funds , land, natural resources), the establishment of local taxes and fees.

It is determined that local communities should be seen as agents of political self-organization, as they are an association of people united by common interests, goals, objectives, they have dominated this form of community as a unity, cohesion, same situation. In the territorial community of people united by a substantial (root) instructions, interests, goals, solidarity, willingness to act together - and this is certainly the basis for political self-organization.

Keywords: local government, regional staff, local community, fundamental interests, signs the local community, an agent of political self-organization.

Надійшла до редколегії 20.02.2013 р.

УДК 327.7

Є. О. Гуль

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИКИ МІЖНАРОДНИХ САНКЦІЙ ПРОТИ ІРАНУ

Розглядаються завдання, які поставило міжнародне співтовариство у контексті іранської ядерної проблеми та розкривається ефективність застосування міжнародних санкцій.

Ключові слова: міжнародна безпека, міжнародні відносини, Іран, ядерна програма, санкції, Рада Безпеки ООН, режим ядерного нерозповсюдження, ДНЯЗ, МАГАТЕ.

9 червня 2010 р. Рада Безпеки ООН за підтримки всіх постійних членів проголосувала за прийняття четвертої резолюції 1929 (12 голосів «за», Бразилія та Туреччина «проти», Ліван утримався), яка передбачала введення нових додаткових санкцій по відношенню до ядерної програми Ірану. Всього за чотири роки (перша санкційна резолюція до Ірану 1737 прийнята Радою Безпеки 27 грудня 2006 р.) було ухвалено чотири резолюції, кожна з яких посилювала попередню за обсягом та жорсткістю санкційних заходів.

Цікавий той факт, що в жодному більш ніж 20 докладів Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ) по відношенню до іранської ядерної програми з 2003 р., немає ніяких прямих доказів про те, що в Ірані реалізується військова ядерна програма [1]. Також інформація, яка виходить у ЗМІ з посиланням на спецслужби різних країн, не містить прямих доказів, що Іран вже наступного дня може отримати ядерне вибухове знаряддя. Не роблять таких висновків і експерти, які займаються постійним систематичним моніторингом доступної інформації з цієї проблематики. Тому виникає питання, наскільки такий санкційний режим може вважатися ефективним для вирішення тих задач, які визначило міжнародне суспільство у відношенні іранської ядерної програми.

Сьогодні в негнотомому потоці інформації в ЗМІ з ядерної проблеми Ірану, де уже давно переплелися реальні факти з припущеннями та домислами, це питання втрачається в полі зору, тип паче на фоні постійних дискусій про те, скільки залишилось часу до появи ядерної зброї в Ірані. Односторонній підхід сформував помилкову уяву про ефективність обраного інструменту, який вважається єдино правильним для вирішення даної задачі. Треба звернути увагу на те, що парадигма, на основі якої буде знайдено шлях до вирішення іранської ядерної проблеми, стане прецедентом і може бути використана для врегулювання подібних ситуацій у майбутньому. Виключати їх появу в сучасних міжнародних умовах практично неможливо.

Саме тому дане дослідження набуває актуальності і принципове значення має чіткий та виважений підхід до розробки інструментів, які ефективно діяли у вирішенні поставленого питання. Будь-яка помилка або промах у даному випадку можуть призвести до фатального виходу.

У рамках дослідження здійснений аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання ядерної проблеми Ірану. З даної проблематики використані роботи зарубіжних дослідників, таких як: Б. Иванова, Д. Домбея, Л. Меган, О. Саллівана. Особливу увагу приділено саме текстам резолюцій Ради Безпеки ООН, які склали джерельну базу роботи.

Метою даної статті є аналіз, якою мірою ефективно застосування санкцій,

принаймні, на даному етапі урегулювання іранської ядерної проблеми, а також частково навести певну варіацію думок з цього приводу.

Перш за все, необхідно чітко визначитися з тими задачами, які виникли перед міжнародним співтовариством у контексті іранської ядерної проблеми. Розуміння поставленої мети важливе, як для тих, хто ініціює прийняття санкцій, так і для об'єкта, по відношенню до якого вони застосовані. Інакше державою-об'єктом вони будуть сприйматися як загроза національній безпеці своєї країни.

Згідно резолюції МАГАТЕ, прийнятої 24 вересня 2005 р., порушення Іраном положень Угоди про гарантії, а також приховування від Агентства його робіт в ядерній сфері, призвели до втрати довіри у виключно мирному характері ядерної програми Ісламської республіки Іран (ІРІ) [2, с. 3]. З цього випливає, що головною метою МАГАТЕ було прояснення всіх питань, які виникли по відношенню до іранської ядерної програми і як результат – відновлення довіри до її мирної спрямованості. До числа заходів вирішення даного питання, зокрема, відносяться повне та тривале призупинення всіх робіт зі збагачення урану і хімічної переробки опроміненого ядерного палива (дві найбільш чутливі стадії ядерного паливного циклу, на яких набуваються знання, досвід та технології для виготовлення ядерної зброї), призупинення будівництва важководного дослідницького реактора, ратифікація Додаткового протоколу до Угоди МАГАТЕ про гарантії, а також застосування його положень до ратифікації та деяких інших заходів довіри (доступ до документів і осіб, які мають відношення до діяльності, закупки та обладнання подвійного значення) [2]. Такі заходи, за думкою МАГАТЕ, сприяли би повній реконструкції минулої діяльності ІРІ в ядерній сфері та прояснення питань, які залишилися у МАГАТЕ.

Такі формулювання дубльовані в резолюції Ради керуючих МАГАТЕ від 4 лютого 2006 р., яка санкціювала передачу іранського ядерного досьє на розгляд до Ради Безпеки ООН [3]. Прийняття першої резолюції РБ ООН по Ірану 1696 від 31 липня 2006 р. фактично копіювало вимоги рішень Ради керуючих МАГАТЕ, однак з певною зміною смислового навантаження, що відображує компромісний характер цього документа. Резолюція 1696 закликає Іран негайно здійснити кроки, прописані в рішеннях РК МАГАТЕ, які необхідні для відновлення довіри та прояснення залишених питань. Далі РБ ООН вимагає від Ірану призупинити для реалізації цих цілей всі роботи, що пов'язані зі збагаченням урану та хіміпереробкою опроміненого ядерного палива (ОЯП), а також НІОКР у цих сферах [4]. При цьому в наступному пункті резолюції РБ ООН виражає упевненість, що указані вище заходи сприяли б дипломатичному вирішенню на основі переговорів, що гарантувало б, що ядерна програма ІРІ здійснюється виключно в мирних цілях.

Дослідження питань логіки застосованих резолюцій дає можливість зрозуміти, що головною метою міжнародного співтовариства по відношенню до іранської ядерної програми є відновлення довіри до її виключно мирного характеру та прояснення залишених питань. Такий підхід «призупинення» не є самоціллю, хоча сьогодні і намітилась стійка тенденція представляти справу саме таким чином, однак при цьому Ірану необхідно пройти через цю фазу, оскільки так наказують резолюції РБ ООН. Таке розуміння підтверджено «шісткою» країн міжнародних посередників (Китай, США, Росія, Великобританія, Німеччина, Франція), які взяли на себе відповідальність ведення діалогу з Іраном з приводу його ядерної програми та розробку заходів тиску у вигляді санкцій у випадку, якщо Іран не буде йти на співробітництво. Для просування в цьому напрямку необхідно створити умови у вигляді повної перевірки призупинення всіх робіт відповідно до резолюцій РБ ООН. Із великої кількості задач для вирішення яких можуть використовуватися санкції (утримання політики держави, підготовка до воєнного вторгнення тощо) в даному випадку мова йде про спонукання (або примус) керівництва країни до зміни його позицій по відношенню окремо взятого питання.

Колишній заступник радника президента Дж. Буша молодшого США (2004–2007 рр.) М. Л. Салліван виділяє два золотих правила ефективного застосування санкцій. По-перше, санкційний режим може принести плоди тільки тоді, коли він побудований виключно відповідно до поставлених завдань. По-друге, успіх

санкційних заходів багато в чому залежить від їх належного супроводу іншими інструментами [9]. Однак реалізувати такий підхід на практиці виявляється достатньо складніше, ніж у теорії.

Розробка концепції «розумних» санкцій була розпочата в кінці 1990-х, коли стали очевидні пагубні наслідки санкцій по відношенню до Іраку та Сербії. Головним завданням «розумних» санкцій є максимальне зменшення супровідних збитків при вирішенні точкових завдань, тобто виведення з-під дії санкційних заходів найбільш вразливих прошарків населення.

Однією зі спроб реалізувати цей метод на практиці стали санкції по відношенню до Ірану. Перша санкційна резолюція по лінії РБ ООН була прийнята 23 грудня 2006 р. за невиконання Тегераном вимог попередньої резолюції у визначений двомісячний строк. Відповідно до неї, в Іран заборонялись поставки всіх матеріалів, технологій та обладнання, чутливих, з точки зору можливості створення потенціалу виробництва ядерної зброї, а також ракетних засобів його доставки за першим списком Групи ядерних постачальників. Експорт цих предметів з Ірану також був заборонений.

Як інструмент забезпечення цього рішення в документ був включений заклик до держав-членів ООН про прояв пильності відносно в'їзду на їх території або транзиту через неї іранських фізичних осіб, які пов'язані з реалізацією перелічених програм. Заморожувались рахунки іранських організацій та фізичних осіб, які були включені в додаток до резолюції як залучених у здійснення ядерних програм і програм з розробки ракетних засобів доставки. «Розумність» санкцій полягала в тому, що вказані заходи не повинні застосовуватися, якщо такі предмети або допомога надавались у продовольчих, сільськогосподарських, медичних або інших гуманітарних цілях. Заборона на надавання технічного сприяння по лінії МАГАТЕ також не повинна була зачіпати проекти, які пов'язані з медициною, сільським господарством, забезпеченням безпечної експлуатації ядерних об'єктів та будівництвом легководних реакторів для АЕС, які при забезпеченні належного контролю за опроміненням ядерним паливом не несуть у собі значних ризиків розповсюдження ядерної зброї. Такий підхід демонструє підтвердження права Ірану на мирне використання атомної енергії.

27 березня 2007 р. РБ ООН одногосно прийняла резолюцію 1747 з іранської ядерної програми, яка основана на попередній резолюції 1737 і включала до себе додаткові санкційні заходи. Зокрема, резолюція містила заборону на імпорт з Ірану будь-яких озброєнь або пов'язаних з ними матеріальних засобів, заклик проявляти «пильність та стриманість» по відношенню до поставок в Іран категорій зброї, які включені в Регістр звичайних озброєнь ООН, заклик не приймати нових зобов'язань відносно надання фінансової допомоги та льотних позик Ірану, розширення санкційного списку іранських осіб та організацій, що пов'язані з ядерними та ракетними програмами.

Враховуючи подальше ігнорування Тегераном вимог міжнародного співтовариства, РБ ООН вдався до посилення санкційного режиму тиску на нього. 3 березня 2008 р. 14-ма голосами «за» (Індонезія утрималась) була прийнята резолюція 1803. У документі підкреслювалось, що всі застосовані заходи вводяться на основі статті 41 Розділу VII Уставу ООН та направлені на підкріплення діяльності МАГАТЕ в Ірані [5].

Додаткові обмежувальні заходи були зведені до певного розширення санкційного списку іранських фізичних та юридичних осіб, по відношенню до яких вводилась заборона на будь-які трансакції та закордонні рахунки яких заморожуються. Резолюція закликала держави у випадку наявності серйозних підстав здійснювати огляд вантажів, які перевозяться літками та судами двох іранських транспортних компаній («Iran Air Cargo» та «Islamic Republic of Iran Shipping Line»), але робити це виключно в аеропортах та морських портах. Мета такого заходу – запобігти перевезення товарів, які заборонені резолюціями РБ ООН про Іран.

В останній резолюції 1929 посилення на статтю 41 Розділу VII Уставу ООН підкріпило положення про те, що нічого в тексті резолюції не зобов'язує держави вживати заходи або дії, які виходять за межі, включаючи використання сили та за-

грози силою. Дана резолюція покривала широкий спектр галузей співробітництва з Іраном, а також збільшувала кількість іранських фізичних та юридичних осіб, по відношенню до яких вводилися рестрикції. Державам заборонялось розміщувати іранські інвестиції, пов'язані з видобутком урану, заборонялись поставки в Іран звичайних озброєнь, всіх інших озброєнь та їх матеріальних засобів. Також резолюція розширила можливості для огляду іранських вантажів на предмет виявлення порушень Іраном санкційного режиму. Тепер вони могли здійснюватися по всій території країни та у відкритому морі зі згоди держави прапора. Ці заходи повинні були застосовуватися в тих випадках, коли держави володіли би інформацією, яка давала розумні підстави, що така діяльність може сприяти розширенню ядерної діяльності Ірану або розробки систем доставки ядерної зброї [6].

У цілому, з точки зору гуманітарних аспектів, використані санкції по лінії РБ ООН відповідають «розумним» санкціям. Хоча тут присутні свої нюанси. Як відмітив Т. Ковілл, ті економічні втрати, які несе Іран через небажання міжнародного бізнесу ризикувати своїми вкладками в іранську економіку з причини несприятливого міжнародного клімату навколо Ірану, можуть позначатися в збільшенні рівня інфляції та безробіття, за що буде розплачуватися безпосередньо населення країни та, в основному, найбільш вразливий його прошарок [7, с. 14].

Що стосується ефективності санкцій для вирішення головного завдання – відновлення довіри до ядерної програми ІРІ – тут справа набагато складніша. З одного боку, після прийняття кожної резолюції РБ ООН в Ірані спостерігався передбачуваний сплеск емоцій, велись заклики до уряду розглянути всі можливі варіанти, включаючи припинення співробітництва з МАГАТЕ та вихід з ДНЯЗ. З іншого боку, Іран неодноразово шукав вихід на переговори з «шісткою». Однак до сих пір ніхто в Тегерані навіть не згадав про можливість призупинення робіт у рамках ядерної програми, як того потребують резолюції Ради Безпеки. За оцінками спеціалістів, Ірану, не дивлячись на всі існуючі перепони, вдалось оволодіти процесом збагачення урану в промислових масштабах [8].

Робити висновки, якою мірою санкції виявилися ефективними в утриманні розвитку іранської ядерної програми, достатньо складно. Для цього необхідно було б протягом певного часу прослідкувати за темпами оволодіння Іраном ядерних технологій без тиску санкцій. Однак навіть за відсутності такої інформації було б недоречно стверджувати, що санкції пройшли безслідно для іранської ядерної галузі. Стає очевидним, що в Ірані немає необхідної кількості власних виробничих потужностей для виготовлення обладнання та матеріалів, які потребують інтенсивного розвитку збагачувальної програми. Закупівля необхідного обладнання за кордоном також неможлива, тому що заборонена санкційним режимом. За цих умов Тегерану доводиться витрачати додаткові ресурси або для налагодження власного виробництва (яке може виявитися недостатньо якісним для виготовлення ядерної зброї), або для спроб придбати необхідні товари за кордоном в обхід резолюцій РБ ООН.

Однак, мета санкцій, як це визначено міжнародним співтовариством, не стільки стримати розвиток іранської ядерної програми, скільки спонукнути ІРІ до зміни своєї позиції з цього питання. Тегеран неодноразово публічно заявляв, що не визнає легітимними резолюції РБ ООН відповідно і виконувати їх вимоги не збирається. В будь-якому випадку, сьогодні необхідно проявляти майстерність дипломатичного мистецтва для спонукання Ірану проявити певну гнучкість у своїй позиції. Зрозуміло, що підхід, заснований тільки на тому, що Тегеран повинен вжити всі необхідні заходи для відновлення довіри до його ядерної програми, тому що вона визнається нелегітимною, виявляється недієздатним.

Таким чином, в існуючій ситуації іранської проблеми необхідно провести глибокий аналіз вибраного інструменту тиску як ефективного заходу вирішення поставленого завдання і виявити інші можливості для більш адекватного впливу на Іран з питання його ядерної програми. На сучасному етапі ставки дуже високі для того, щоб відмовитися від санкцій як методу тиску, однак стратегія заснована виключно на санкціях не здатна приносити довгостроковий результат. Можливо настав час на фокусуванні розробки комплексного підходу заходів для залучення Ірану в кон-

Бібліографічні посилання

1. Доклад Генерального директора МАГАТЭ Ю. Аmano о применении гарантий Агентства в Иране [Електронний ресурс] / 2010, 23 ноября. – Режим доступа: http://www.isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/Iran_report-nov23.pdf
2. The NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran [Електронний ресурс] / 2005, 24 September. – Режим доступа: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-77.pdf>
3. The NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran [Електронний ресурс] / 2006, 4 February. – Режим доступа: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf>
4. Resolution of Security Council 1696 (2006) [Електронний ресурс] / Режим доступа: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1696-2006.pdf
5. Resolution of Security Council 1803 (2008) [Електронний ресурс] / Режим доступа: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1803-2008.pdf
6. Resolution of Security Council 1929 (2010) [Електронний ресурс] / Режим доступа: http://www.iaea.org/newscenter/focus/iaeaairan/unsc_res1929-2010.pdf
7. Иванов Б. Смертельные санкции для Тегерана / Б. Иванов // Эхо планеты. – 2010. – № 37. – С. 14–15.
8. Dombey D. Iran sanctions buy time for diplomacy [Електронний ресурс] / D. Dombey // Financial Times, 2010, 20 September. – Режим доступа: <http://journalisted.com/article/1mk8m>
9. Meghan L. Iran and the great sanctions debate [Електронний ресурс] / L. Meghan, O'Sullivan // The Washington quarterly, 2010, 10 October. – Режим доступа: <http://csis.org/files/publication/twq10octoberosullivan.pdf>

Гуль Е. О. Эффективность политики международных санкций против Ирана

Рассматриваются задачи, которые поставило международное сообщество в контексте иранской ядерной проблемы и раскрывается эффективность применения международных санкций.

Ключевые слова: международная безопасность, международные отношения, Иран, ядерная программа, санкции, Совет Безопасности ООН, режим ядерного нераспространения, ДНЯО, МАГАТЭ.

Gul Ye. The effectiveness of international sanctions against Iran

Measuring the effectiveness of economic sanctions is a difficult and problematic issue and that is due to the ambiguity in the objectives and rationales behind their use. The achievement of the rationales and intended objectives rely on the effectiveness of the applied sanctions. That makes measuring the effectiveness of the sanctions an important matter to international peace and security. This article addresses background and history of international sanctions on Iran. Particular attention is paid to the effectiveness of the sanctions and to factors that have mitigated their effectiveness. The United States and other countries have joined in a coalition to impose the sanctions, but it will be difficult to maintain the coalition and get cooperation of nonparticipant countries if there is a major oil price increase. Measures are recommended to reduce this risk and maintain the effectiveness of the sanctions. The UN Security Council has adopted six resolutions regarding the Iranian nuclear program. Four of these resolutions impose sanctions on Iran with each next resolution implying broader and tougher sanction measures. Though the scope of sanctions has a certain impact on the economic development of the country, Iran doesn't seem to succumb to the requirements of the international community in respect to its nuclear program. Iran will remain a hostile power that poses threats to its neighbors, the UN, and its own people as long as the current regime remains in power. International sanctions have weakened the Iranian economy, but sanctions alone will not halt Iran's nuclear weapons program or topple the regime. Perhaps it is an appropriate time to develop a comprehensive and flexible approach to deal with this issue.

Keywords: international security, international relations, Iran, nuclear program, sanctions, UN Security Council, nuclear non-proliferation regime, NPT.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

М. І. Деркач*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОГО ІМІГРАЦІЙНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Основну увагу приділено легальній міграції, щоб одержати більш докладне уявлення про особливо суперечливий напрям політики Європейського союзу. Європарламент і комісія сприяють змінам у міграційній політиці в бік підвищення рівня прав іммігрантів, у той час як більшість держав-членів ЄС вважають за краще щодо обмеження законодавства у сфері міграційної політики.

Ключові слова: міграційна політика, Європейський союз, іммігранти, законодавство.

Держави-члени Європейського Союзу (ЄС) в останній час експериментували з побудовою загальної імміграційної політики. Це призвело до того, що було порушене важливе питання: що відбувається з імміграційною політикою, якщо вона більше не виробляється на національному рівні? Чи вдасться національним урядам зберегти повний контроль в області імміграційної політики ЄС? Або ж відбудеться зменшення впливу урядів на користь наднаціональної влади, у вигляді Комісії, Парламенту і Суду, які розширюють свій вплив? Якщо інститути ЄС отримають владу, чи використають вони цю владу для захисту прав і свобод іммігрантів від обмежувальної політики національних урядів? Використовуючи документальний аналіз, ми розглядаємо переговори щодо трьох законів ЄС про імміграцію: директиви на возз'єднання сім'ї, вид на проживання та економічну міграцію. Ми це робимо оцінюючи, чи реалізуються в цих директивах національні інтереси, чи наднаціональні інститути перейшли до політики, вільної від національних уподобань, яка потенційно розширює права і свободи іммігрантів.

У Європейському Союзі запекла боротьба серед політиків щодо визначення майбутньої імміграційної політики на континенті досягла крайнього ступеню. Незалежно від того, чи це імміграційна політика ЄС, чи національна політика стосовно імміграції 27 окремих країн, об'єкти політичної гри залишаються незмінними: близько 25 мільйонів так званих іммігрантів з «третіх країн», які не є громадянами держав-членів ЄС, а є вихідцями з «третіх» країн, що не входять до складу союзу.

З того часу як в 1987 році завдяки Єдиному європейському акту права громадян ЄС змінились на стільки, що стало можливим жити, працювати, і навіть голосувати (правда, тільки на місцевому та європейському рівнях), в інших країнах ЄС, Європа просунулася вперед з будівництва дворівневої імміграційної системи: спеціальні права та пільги для громадян ЄС, та відсутність прав і привілеїв для громадян третіх країн (у тому числі відсутність права вільного пересування в межах ЄС, яке запроваджене в законодавство завдяки Шенгенській угоді лише в 1997). Таке надання вихідцям з третіх країн статусу другого сорту стало темою гарячих політичних дебатів, здебільшого бізнесу, неурядових організацій та їхніх союзників у Брюсселі проти налаштованих на скорочення імміграції міністрів внутрішніх справ і юстиції національних урядів країн ЄС. Останні прагнули заспокоїти громадське хвилювання з приводу безпеки, злочинності, нелегальної імміграції та порушення встановлених норм та режимів імміграційної системи, шляхом боротьби та «жорсткої» точки зору на питання імміграції [1]. З іншого боку, бізнесу та лобі неурядових організацій вдалося об'єднатися з Європейською комісією та Європейським парламентом з метою виступити за більш ліберальну політику з питань імміграції відповідно до принципів ЄС про «чотири свободи: вільний рух товарів, послуг, капіталу і, найголовніше, робочої сили».

Центральним теоретичним аргументом цієї статті є те, що ЄС як інститут, віддаючи перевагу певним принципам над іншими (наприклад, вільне переміщення робочої сили), у свою чергу, сприяє одним політичним проектам, не на користь інших. Ця інституційна упередженість, однак, наштовхується на бажання національних органів влади перешкоджувати небажаній імміграції. Зіткнення створює основу для бороть-

би ідей та інституційного контролю за громадянами третіх країн, що перебувають в ЄС. У той час як державні органи прагнуть визначити громадян третіх країн як загрозу безпеці, так звані «єврократи» в Брюсселі більш прихильно ставляться до прав і свобод іммігрантів, і, схоже, готові і бажають використовувати свої інституційні важелі для поліпшення становища багатьох іммігрантів вихідців з третіх країн у довгостроковій перспективі [2]. Як не парадоксально, єврократи вільно проводять таку про-іммігрантську лінію, тому що вони не зіштовхуються з прямим тиском електорату у такій мірі, як зіштовхуються з ним чиновники окремих країн ЄС. Таким чином, характер політичного тиску на кожен табір визначає витрати або вигоди від переважної імміграційної політики. ЄС дійсно поважає основоположні принципи лібералізації переміщення людей в ім'я економічної ефективності, у поєднанні з правовим захистом недоліків суспільства.

Наприкінці 2004 року Європейська Комісія та держави-члени ЄС провели успішні переговори стосовно «Гаазької програми», яка замінила Амстердамський договір, і стала інституційною основою для прийняття імміграційної політики ЄС. Хоча Гаазька програма не пішла так далеко, як Лісабонський договір в умовах надання права більшого контролю ЄС над імміграційною політикою, вона стала значною перемогою керуючих організацій ЄС. По-перше, Гаазька програма надала «виключне право ініціативи» (запропоновувати нові закони) Європейській Комісії, яка є виконавчим органом ЄС. По-друге, вона встановила голосування більшістю голосів у Раді Європи, яка є законодавчим органом ЄС і де представлені національні уряди. Установлення голосування більшістю голосів (на відміну від одностайності) означає, що право на «національне вето» було втрачено; тепер держави-члени можуть бути змушені стати меншістю. А також, Гаазька програма надала Європейському Парламенту право «спільного рішення», а це означає, що (прямо обраний) Європейський Парламент може пропонувати поправки і накладати вето на закони.

Ці важливі кроки – перемога наддержавних органів влади над національною владою, і вони застосовуються в усіх областях політики, крім однієї: легальної міграції. Ця обмовка важлива, враховуючи, що легальна міграція охоплює широке коло важливих аспектів імміграційної політики, таких, як трудова міграція, возз'єднання сім'ї, а також права і обов'язки законно проживаючих громадян з третіх країн.

Таким чином, за Гаазькою програмою ЄС має право голосування більшістю і спільного прийняття рішень лише у питаннях надання політичного притулку, в справах біженців та нелегальної імміграції. Більшість вчених вважають, що причиною цього «розподілу праці» було те, що координація виключення небажаних іммігрантів (осіб, що шукають притулку, та нелегальних іммігрантів) відіграє менш суперечливу роль для ЄС, ніж координація включення легальних іммігрантів.

Американський дослідник А. Луедтке, розглянувши закони ЄС стосовно міграційного законодавства та оцінивши рівень захисту прав іммігрантів у кожній такій директиві, дійшов висновку, що ЄС як інституція віддає перевагу відносно ліберальному законодавству (і використовує свої інституційні важелі, щоб підштовхнути законодавство в цьому напрямку), в той час як більшість держав-членів вважають за краще обмежувальне імміграційне законодавство [3]. Держави-члени, розуміючи високу політичну значимість імміграції, прагнуть знизити стандарти захисту прав іммігрантів у своїх країнах, і, коли вони не можуть це зробити на національному рівні через інституціональні обмеження, вони підтримують законодавство ЄС, яке є більш суворим, ніж їх власне [4]. Однак, якщо вони не наштовхуються на внутрішні перешкоди, вони або виступають проти законодавства ЄС в цілому, або ж прагнуть максимальних обмежень у директивах, тим самим у деяких випадках прирікаючи їх на провал (адже Європейська Комісія часто не бажає знижувати рівень прав і свобод, у пропонувананих ними законах).

Отже, можна зробити висновок, що інституції ЄС воліють максимально підвищити рівень прав та свобод іммігрантів, у той час як держави-члени керуються переліком витрат та переваг, виходячи зі співвідношення політичної значимості проблем міграції та рівня внутрішніх інституційних обмежень, з якими вони зіштовхуються під час вирішення цих проблем.

До прийняття Гаазької програми, 35 законів стосовно імміграції було запропоновано в ЄС, і з них 30 прийнято Радою. Чим пояснюється успіх або невдача цих законів? І чи домоглися успіху в підвищенні рівня прав іммігрантів Комісія та Парламент у законах, які пройшли?

Знову ж таки, зазначимо, що поєднання політичної значимості і інституціональний захист прав іммігрантів визначає успіх або обмеження законів. Таким чином, більшість успішних директив несуть високу значимість для суспільства (вони належать до сфер, які викликають пильну увагу громадськості та ЗМІ, а також опозиції) і зобов'язані своїм успіхом тим, що багато країн-членів мають достатньо розвинуте національне законодавство з цих проблем, а також сильну судову систему, правову допомогу для іммігрантів, та державне фінансування неурядових організацій, що опікуються питаннями імміграції. Загалом, основою такого інституційного захисту є засновані соціальні і адміністративні установи, що спираються на Закон. Наприклад, у Бельгії існує розгорнута система правової допомоги, є усталене національне законодавство, надаються привілеї іммігрантам з гуманістичних міркувань, наприклад, членам сімей, незаконним мешканцям і біженцям. Таким чином, Бельгія прагнула зробити своє законодавство більш жорстким через підтримку законів ЄС з таких важливих питань, як, наприклад, нелегальна імміграція. Крім того, високу політичну значущість має питання про соціальну інтеграцію іммігрантів, які вже стали резидентами країн ЄС [5].

Шість з восьми запропонованих антидискримінаційних законів, можливо, пройшли, тому що при владі перебували ліві уряди в більшості держав-членів. Тільки два закони – про поліцейське і судове співробітництво по злочинам на ґрунті ненависті або дискримінації, а також створення Агентства ЄС з Основних Прав – не пройшли, тому що вони розглядалися державами-членами, як інституційні перевищення, і які були визначені як спроба вторгнення ЄС до цих «нових» сфер політики.

Питання легальної міграції відносяться до досить суперечливої області політики. Як уже згадувалося вище, запропоновано шість законів в сфері легальної політики, і п'ять із них пройшли. Три з п'яти успішних законів мали високу значущість, і їх прийняття дозволило державам-членам з розвиненим законодавством знизити свої стандарти щодо питань легальної міграції. Це були закони про возз'єднання сімей, про резидентів, що тривалий час проживають у країнах ЄС, і про розвиток бази даних за відбитками пальців усіх іммігрантів, що прибувають у Шенгенську зону.

Два інших закони, що були ухвалені, не дозволили державам-членам знизити стандарти захисту прав іммігрантів свого національного законодавства, але це не дивно, враховуючи, що обидва закони торкалися недосить значущих питань: доступ студентів та доступ науковців та дослідників. Загалом, питання міграції студентів та дослідників не викликали увагу громадськості і ЗМІ та опозиції в тій самій мірі, як інші типи іммігрантів, особливо тому, що вони розглядаються як іммігранти на короткостроковий період і несуть потенційну довгострокову вигоду для суспільства приймаючої країни при мінімумі затрат.

У той самий час, закон щодо економічної (або трудової) міграції в країнах ЄС не прийняли. Питання економічної міграції відноситься до важливих проблем у сфері легальної міграції. Але країни-члени ЄС не мають розвинутого законодавства в цьому питанні. Трудові мігранти, які прагнуть легально потрапити на територію європейських країн мають декілька можливостей зробити це, але вони не зможуть користуватися тими ж правами та свободами, а також мати такий самий захист, як інші види легальних мігрантів. Таким чином, правова та адміністративна системи Бельгії та Франції, наприклад, не захищають права потенційних економічних мігрантів. Держави-члени не відчують внутрішні обмеження з даного питання, і, отже, мають мало стимулів до співпраці з Комісією по розробці законодавства ЄС. Здається, що країни-члени ЄС бажають мати повний контроль у цьому питанні. Тим не менш, завдяки поліпшенню економічного клімату та інституційному балансу, який змінюється на користь Брюсселя, ця блокада може відкритися найближчим часом, про що свідчить успіх проекту закону Комісії про допуск висококваліфікованих мігрантів до ЄС, так званої «Блакитної карти» для кваліфікованих робітників [6].

Що стосується закону про резидентів, які перебувають довгий період у країні еміграції, Комісії вдалося зберегти права іммігрантів, за підтримки держав-членів, законодавство яких було набагато м'якшим, ніж проект закону, запропонованого Комісією, через їх сильний захист прав людини з боку національного законодавства: Бельгії, Фінляндії, Франції, Нідерландів і Швеції. Ці п'ять країн зволіли підтримати Комісію з тим, щоб отримати більш обов'язкові закони, не боючись потрапити в пастку, яка змусила б їх зменшити внутрішні права. У свою чергу, вони приєдналися до Комісії у блокуванні спроби деяких держав-членів зробити закони навіть більш суворими: Італія не змогла підвищити необхідний термін проживання (для отримання довгострокової посвідки на проживання) до шести років, і деякі інші країни були зобов'язані зменшити періоди проживання для отримання виду на проживання. Таким чином, Комісія отримала кілька перемог у забезпеченні прав іммігрантів. Крім того, не слід забувати про те, що ці закони зобов'язують 12 нових держав-членів ЄС (і майбутніх членів) імплементувати законодавство ЄС, яке, як правило, більш ліберальне, ніж внутрішнє законодавство цих країн.

Окрім, законодавчих перемог Комісія (так само як Парламент і Суд) одержала ряд важливих інституційних перемог, які допоможуть у майбутньому розповсюджувати права та свободи іммігрантів. Європейські інституції були більш готові, ніж їх колеги обрані на національному рівні, ігнорувати популістську ксенофобію і прислухатися до бізнесу та лобі неурядових організацій, що мало наступні наслідки [7]. По-перше, в даний час Комісія отримала виключне право ініціативи запропонувати всі нові закони в майбутньому. Це, в поєднанні з її новою можливістю «відкритого методу координації» означає, що Комісія зможе встановити вищу планку в майбутньому, використовуючи свої повноваження у встановленні порядку денного, надання інформації [8]. По-друге, Європейська рада буде голосувати більшістю, а це означає, що кілька незадоволених держав-членів не зможуть наполягати на обговоренні питань про більш високі ступені обмежень або національну свободу дій. І зі вступом у силу Лісабонського договору, легальна міграція втрачає свій «особливий» статус і стає «нормальною» галуззю права ЄС. По-третє, Європейський парламент отримає право на спільне рішення, і тепер зможе мати сильний вплив змінюючи законодавство на більш обов'язкове та експансивне. По-четверте, Європейський Суд збільшив юрисдикцію в імміграційних питаннях. У майбутньому рішення Європейського суду, будуть, швидше за все, досить ліберальними стосовно прав іммігрантів подорожувати, жити і працювати відповідно до привілейованості принципів ЄС про вільний рух робочої сили [7]. І, нарешті, комісія прийняла кілька нових пропозицій, у тому числі «Блакитну Картку» для кваліфікованих іммігрантів. У контексті економічних підйомів і розширення інституційної влади, майбутні закони про економічну або трудову міграцію, ймовірно, матимуть більше шансів проходження, ніж їх попередники

Бібліографічні посилання

1. Givens T. Voting Radical Right in Western Europe. – Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
2. Lahav G. Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders. – Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
3. Luedtke A. European integration, public opinion and immigration policy: testing the impact of national identity // *European Union Politics*. – 2005. – № 6 (1). – P.93–112.
4. Guiraudon V. Including foreigners in national welfare states: institutional venues and rules of the game, in B.Rothstein and S.Steinmo (Eds), *Structuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change*. – Palgrave, New York. – 2002.
5. Money J. Defining immigration policy: inventory, quantitative referents, and empirical regularities// *Comparative Political Studies*. – 1999. – № 29 (2). – P.123–163.
6. «Blue Card» proposal almost unanimously welcomed [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.euractive.com/en/mobility/blue-card-proposal-unanimously-welcomed/article-167869>.
7. Caporaso J., Tarrow S. Polanyi in Brussels: European Institutions and the Embedding of Markets in Society// *Journal of Common Market Studies*. – 2007. – № 38 (2). – P. 251–271.
8. Caviedes A. The open method of co-ordination in immigration policy: a tool for prying open Fortress Europe?// *Journal of European Public Policy*. – 2004. – № 11 (2). – P.289–310.

Деркач М. И. Особенности формирования общего иммиграционного законодательства Европейского Союза

Основное внимание уделено легальной миграции, чтобы получить более подробное представление об особенно спорной области политики Европейского союза. Европарламент и комиссия способствуют изменениям в миграционной политике в сторону повышения уровня прав иммигрантов, в то время как большинство государств-членов ЕС предпочитают ограничить законодательства в сфере миграционной политики.

Ключевые слова: миграционная политика, Европейский союз, иммигранты, законодательство.

Derkach M. The features of the joint European Union's immigration law.

The member states of the European Union (EU) have recently experimented with constructing a common immigration policy. This gives rise to an important question: what happens to immigration policy if it is no longer made in national capitals? Have national governments been able to retain ultimate control over the field of EU immigration policy? Or do we see lowering towards supranational power, with the Commission, Parliament, and Court of Justice expanding their influence? If EU institutions have gained power, do they use this power to defend the rights and freedoms of immigrants against restrictionist national governments? It have been done the assessment whether national preferences are implemented in these directives, or whether supranational institutions have moved policy away from national preferences, potentially expanding immigrant rights and freedoms.

This article will focus on legal migration in order to gain more detailed insight into one particularly controversial policy area. Six directives were proposed in the area of legal migration, and five of them passed. It have been done the position to understand what explains the success or failure of these directives, and, in the directives that passed, did the Commission and Parliament succeed in raising the level of immigrant rights beyond what national preferences would have dictated.

It has been done the test of an argument that EU organizations prefer relatively liberal legislation, while most member states prefer relatively restrictive legislation.

Keywords: migration policy, the European Union, immigrants, legislation.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 323.22

И. В. Ищенко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Анализируется религиозный фактор в контексте его влияния на функционирование политических институтов периода нестабильности.

Ключевые слова: нестабильность, религиозный конфликт, религиозный фактор, политическая активность, пассивность, стабилизирующая и дестабилизирующая роль церкви, конфликтный потенциал, взаимосвязь религии и политики.

Нестабильный политический процесс обычно возникает в условиях кризиса власти. К этому может привести осложнение международных отношений, спад материального производства, социальные конфликты. Неспособность режима отреагировать на новые потребности общества или его основных групп адекватным образом и вызывает нестабильность политического процесса [4].

Как справедливо отмечали Г. Алмонд и С. Верба, – напряженность, создаваемая необходимостью решения противоречащих друг другу задач, вытекающих из правительственной власти и правительственной ответственности, становится наиболее явной в периоды кризисов. Электоральная система, сконструированная таким образом, чтобы наделять властью определенную элиту на ограниченный промежуток времени, может обеспечить баланс между властью и ответственностью: элиты получают власть, однако эта власть ограничена самой периодичностью выборов – заботой о будущих выборах в промежуток между ними и целым набором других формальных и неформальных систем контроля [1, с. 124]. Поэтому умение властных структур строить свою политику, направленную на консолидацию социальных групп, в том числе и религиозно-конфессиональных, по нашему мнению, является ключевым в стабилизации обстановки, а также в обеспечении электоральной поддержки.

Однако, для понимания взаимосвязи политики и религии при таком их модусе, который соответствует нестабильности важно также выявить обратную корреляцию. Можно констатировать, что высокая степень конфликтности выступает неизбежным спутником межконфессионального взаимодействия, и в условиях глобализации, когда размывание государственных, национальных и культурных границ сопровождается ростом противоречий, столкновением стран и народов, религиозные и религиозно-политические конфликты имеют далеко не последнее значение. Особую остроту религиозный конфликт приобретает в транзитивных обществах, тесно переплетаясь с характерными для таких случаев политическими и социальными противоречиями [6, с. 3]. Отметим, что общественные группы и, в частности, религиозные организации могут выступать как стабилизирующей, так и дестабилизирующей силой. Из аргументированных рассуждений вышеназванных исследователей следует, что нестабильность в обществе возникает при дисбалансе между политической активностью, включенностью индивидов, групп в политику и их пассивностью, невключенностью [1, с. 128]. Если, например, какая-либо религиозная группа мобилизуется для участия в политике для разрешения острого вопроса, которым долгое время власти не занимаются и вовлекает в свои ряды возрастающее количество других индивидов, используя при этом элементы эмоционального, психологического воздействия, то будет иметь место возрастание нестабильности. Оно может проявляться в росте протестных настроений, которые со временем перерастут в конкретные антиправительственные акции: митинги, демонстрации, массовые беспорядки и т. д. Все это подтверждает необходимость украинского государства, несмотря на его отделение от церкви, поддерживать тесные контакты с религиозными общинами, влиять на их интенции, способствовать разрешению назревших противоречий, возникающих коллизий в законодательстве, регулирующем все стороны жизни религиозных организаций.

Особенно важно использовать консолидирующую роль церкви в период смены власти, когда обстановка в стране отличается нестабильностью. В качестве негативного примера такого взаимодействия служит приход к власти большевиков в 1917 году. Воинствующий атеизм, антицерковная направленность политики и, по сути, попытка полного вытеснения религиозного мировоззрения коммунистической идеологией спровоцировала активное противодействие институтам государственной и политической власти со стороны народных масс. Ведь такая огромная страна состояла, преимущественно, из верующего населения. В результате, ожесточение народа, несогласного с такой политикой пришлось компенсировать военной силой. Показателен также пример Испании. Важно подчеркнуть, что средневековая модель взаимоотношений государства и церкви в этой стране, в которой духовная власть играла важную интегрирующую роль, сохранялась с теми или иными изменениями до середины XX века. Особую страницу составляет эпоха Республики и гражданской войны 1936–1939 гг. Отметим, что изначально церковь и католики не проявляли особой враждебности к изменению самой формы правления, и многие из них поддерживали республиканскую власть. Однако, события повернулись таким образом, что антирелигиозная политика Республики в сочетании с ее национальной политикой стали восприниматься как угроза вере и единству страны. «За Бога и Испанию» – за этим лозунгом франкистов стояла идея защиты католицизма и церкви, неразрывно связанная с идеей единого и неделимого государства [8]. Таким образом, неумение использовать религиозный фактор для стабилизации внутривнутриполитической обстановки несет большие морально-политические издержки и часто заканчивается фиаско для пришедшей к управлению государством власти.

Известные исследователи сходятся во мнении, что фактором нестабильности в обществе является сверхмерная поляризация элитных групп [1, с. 126; 5, с. 143]. Нетрудно предположить, что если сторонники этих групп будут приверженцами какой-либо определенной религиозной конфессии, то влияние религиозной составляющей на нестабильность многократно возрастет. Об этом, кстати, в утвердительной форме говорит и А. Лейпхарт [5, с. 156]. Этот автор подчеркивает, что наложение религиозной, языковой принадлежности на низкий материальный уровень жизни

соответствующей национальной группы создает реальные и потенциальные очаги нестабильности даже в странах с демократическими режимами, например в Канаде, где в период так называемой «тихой революции» 1960-х гг. жизненный уровень католиков франкоговорящих был ниже англоязычных протестантов [Там же].

В таких условиях возрастает конфликтогенный потенциал социальной среды, в которой вполне вероятны конфликты между представителями разных конфессий (религиозные конфликты). Особенно следует выделить конфликты в трансформирующихся обществах, для которых характерны значительная острота и скорость протекания, наличие существенных противоречий между регионами и центром, особая роль национально-этнического и религиозного факторов, приоритеты национального и «местного» самосознания, недостаточный уровень демократической политической культуры, опыта разрешения конфликтов.

Политическая стабильность, равно как и политическая нестабильность общества могут проявляться в условиях любого режима: тоталитарного, авторитарного, демократического или переходных между ними. Политическая стабильность имеет временное измерение, которое определяется сроком эффективного функционирования данной политической системы общества. Ослабление политической системы, ошибки или «сбои» в ее работе ведут, в конечном счете к дестабилизации. Особенно опасным, политически нестабильным для жизни любого общества является время переходных периодов, радикальных изменений, реформ, революций.

Во второй половине XVII в. Украинское общество претерпевало существенные трансформации, связанные с национально-освободительной борьбой. В результате геополитических изменений, оно оказалось разделенным на несколько религиозных конфессий: православие, католичество, униатство. На Правобережье властвовали католицизм и униатская церковь. На территории Левобережной Украины действовала православная церковь, которая подчинялась Вселенскому Константинопольскому патриарху. Однако в 1686 г., испытывая мощное давление Москвы, глава Украинской Церкви митрополит Святополк-Четвертинский согласился подчинить церковь московскому патриарху. Разделение украинского общества на различные религиозные конфессии, переход Украинской Православной Церкви в подчинение московской патриархии усилили конфронтацию в обществе, что приводило к его нестабильности. И в современной Украине, несмотря на попытки властей примирить две конфликтующие православные церкви Московского и Киевского патриархата, временное перемирие сменяется обострением отношений между ними. Этот раскол никак не идет на пользу обществу и несет в себе опасный конфликтный потенциал, который вероятно может реализоваться в случае наложения на противоречия геополитического характера. Мнение известного исследователя Р. Дарендорфа, с которым вполне можно согласиться, таково, что в каждом обществе существует большое количество социальных конфликтов, например, между конфессиями, между частями страны, между руководящими и управляемыми. Они могут быть отделены друг от друга так, что стороны каждого отдельного конфликта как таковые представлены только в нем, но они могут быть напластованы так, что эти фронты повторяются в различных конфликтах, когда конфессия А, часть страны Q и правящая группа перемешиваются в одну большую «сторону». В каждом обществе существует большое количество институциональных порядков – государство и экономика, право и армия, воспитание и церковь. Эти порядки могут быть относительно независимы, а политические, экономические, юридические, военные, педагогические и религиозные руководящие группы не идентичны; но, возможно, что одна и та же группа задает тон во всех областях. В степени, в которой в обществе возникают такие и подобные феномены напластования, возрастает интенсивность конфликтов; и, напротив, она снижается в той степени, в какой структура общества становится плюралистичной, т. е. обнаруживает разнообразные автономные области. При напластовании различных социальных областей каждый конфликт означает борьбу за все [3, с. 145]. Такой конфликт может оказаться настолько разрушительным, что наступит стадия бифуркации и политический режим будет не в состоянии стабилизировать обстановку.

Поликонфессиональное и полиэтническое украинское общество, в условиях социально-экономической нестабильности и политической трансформации в значительной степени подвержено риску эскалации межэтнических и межконфессиональных противоречий, способных привести к масштабным политическим конфликтам и особенно остро нуждается в дополнительных механизмах стабилизации.

Преодоление конфликтогенного фактора и максимальное раскрытие стабилизационного потенциала религии, – отмечает в своем исследовании Д. М. Медведев, – возможно в условиях реализации скоординированной религиозной политики государства, направленной на организацию равного ограниченного сотрудничества с религиозными конфессиями, выстраивание конструктивного межконфессионального диалога, а так же увеличения объема социального служения религиозных организаций [6, с. 7].

Возникает вопрос о возможностях религии в стабилизации внутривнутриполитической обстановки. Учитывая конгруэнтность современного общества и самосознания людей на постсоветском пространстве, их можно охарактеризовать как переходное. Речь идет о тех процессах, которые связаны с изменениями в ценностных ориентациях, коллективной идентичности, религиозных установках, нормах культуры. Подобно тому, как писал в канун эпохи Реформации талантливый немецкий ученый-гуманист Себастиан Брант в своем произведении «Корабль дураков» о характере ценностей, – От сребролюбья спятил свет: все жаждут лишь монет, монет, – нравы современного общества во многом с ними схожи [2, с. 123].

Транзитивный период в Украине, когда уже давным-давно была уничтожена система социалистических ценностей и существует мировоззренческий вакуум, на наш взгляд, характеризуется тем, что одной из мировоззренческих форм самореализации является религия, вера в трансцендентное. Именно мировоззренческий вакуум, который и возникает в период трансформаций, формирует условия для развития религиозного сознания, которое и должно гармонизировать социальные отношения. Современная политическая система в Украине все больше и больше нивелирует личность, которая находится вне границ отношений власти. Кроме того, современная Украина, где остро противостоят власть и оппозиция в нестабильной внутривнутриполитической обстановке, находит консенсус в стремлении к европейской интеграции, и в этой связи актуальными являются, как реализация идеалов отдельного человека, так и реализация устремлений всего социума. Эти процессы дали новое понимание взаимоотношений государства и церкви, верующих и неверующих, новое отношение к православной религии. Так, совместное социологическое исследование, которое было проведено в Украине в 2009 году Киевским международным институтом социологии и Центром «Социальные индикаторы», определило, что 78 процентов населения Украины идентифицируют себя с православием [7, с. 24]. И в этой связи, на наш взгляд, актуальным становится взаимосвязь религии и политики. Ведь наряду со спецификой каждой из функций (мировоззренческой, коммуникативной, интегративной, регулятивной, компенсаторной), которые реализуются и в религии, и в политике, между ними должно быть взаимодействие. Оно должно проявляться в общей направленности, понимании задач консолидации общества. И в этом, на наш взгляд, должна проявляться индикативная функция. Ведь нестабильность порождает массу негативных социальных явлений, которые влияют на политику, а церковь о них знает иногда больше государственных структур. Отсюда следует, что данная функция призвана объединить усилия государства и церкви на основе диалога и взаимопомощи в своевременном разрешении острых социальных противоречий, что несомненно будет способствовать стабилизации внутривнутриполитической обстановки.

Нельзя забывать о том, что за политикой стоят конкретные люди, руководители различных государственных структур и ветвей власти, общественно-политических организаций, политических партий. В связи с этим стоит вспомнить такой действенный метод воздействия на людей как личный пример. Ведь он не только проверен на практике, но и берет свое начало как своеобразный метод Христа – преображение мира собой.

Итак, важным условием выхода из нестабильности является постоянный социальный диалог государства и церкви в целях морально-психологического обеспечения модернизации общества.

Библиографические ссылки

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба; пер с англ. Л. Л. Галкиной // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122 – 134.
2. Брант С. Корабль дураков. Избранное / С. Брант, Г. Сакс; пер. с нем. Л. Гинзбурга. – М.: Худож. лит., 1989. – 478 с.
3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142 – 147.
4. Ирхин Ю. В. Сущность политического процесса [Электронный ресурс] / Ю. В. Ирхин, В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. – Режим доступа: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=97606>.
5. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт; пер с англ. Б. И. Макаренко. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 286 с.
6. Медведев Д. М. Стабилизационный и конфликтотенный потенциал религии в современном политическом процессе: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Д. М. Медведев; Тульский. гос. ун-т. – Тула, 2009. – 28 с.
7. Релігія та цінності українців / Відп. за випуск О. Дишлей. – К.: Київський міжнародний інститут соціології, Центр «Соціальні індикатори», 2009. – 96 с.
8. Ян И. Террор испанских республиканцев против РКЦ [Электронный ресурс] / И. Ян – Режим доступа: <http://forum-slovo.ru/index.php?topic=33856.10;wap2>.

Іщенко І. В. Релігійний фактор та його вплив на функціонування політичних інститутів за умов нестабільності.

Аналізується релігійний чинник у контексті його впливу на функціонування політичних інститутів періоду нестабільності.

Ключові слова: нестабільність, релігійний конфлікт, релігійний чинник, політична активність, пасивність, стабілізуюча і дестабілізуюча роль церкви, конфліктний потенціал, взаємозв'язок релігії і політики.

Ishchenko I. Religious factor and its influence on the operation of political institutions in the instability condition.

Analyzes the religious factor in the context of its impact on the functioning of the political institutions of a period of instability. Unstable political process usually occurs in a crisis of power. This can result in social conflicts. Therefore, the ability of power structures to build the policy aimed at consolidating social groups, including religious faith, in our opinion, is the key to stabilizing the situation, and to ensure electoral support. Particularly acute in the religious conflict is transitive societies, closely intertwined with the characteristic of these cases the political and social divisions should be noted that community groups and, in particular, religious organizations can act as a stabilizing or destabilizing force. From reasoned arguments G. Almond and S. Verba that instability in society occurs when an imbalance between the political activity, the inclusion of individuals and groups in politics and their passivity, failed. If, for example, a particular religious group is mobilized to participate in the policy to resolve sensitive issues, which for a long time the authorities are not engaged and engaging in their ranks growing number of other individuals, using the elements of emotional, psychological impact, it will be a growth instability. In addition, the imposition of religion, language of the low standard of living appropriate national groups also creates real and potential sources of instability. This confirms the need for the Ukrainian state, despite its separation from the church, to maintain close contact with religious communities, to influence their intention, contribute to the resolution of pressing contradictions arising conflicts in the legislation governing all aspects of religious organizations. It is especially important to use the consolidating role of the church during the change of power, when the situation in the country may differ chaotic, the imbalance of social and political institutions. As you can see, the dialogue between the state and the church is realized in the indicative function, which in this sense, is a response to new challenges.

Keywords: instability, religious conflict, the religious factor, the political activity and passivity, stabilizing and destabilizing role of the church, the potential for conflict, the relationship between religion and politics.

Надійшла до редколегії 21.02.2013 р.

А. І. Ключ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Аналізується проблема політичних цінностей у процесі виховання студентської молоді в сучасному університеті. Акцентується увага на педагогічних принципах виховання в рамках певної політико-ціннісної системи. Досліджується можливість відтворити модель цілеспрямованого виховання політичних цінностей студентства в рамках освітньої стратегії держави.

Ключові слова: політичні цінності, політичне виховання, політична ідеологія, політична свідомість, державна ідеологія, патріотизм.

Політична організація соціуму передбачає єдність і протистояння ціннісних світів (світоглядів), політичні організації постають осередками і засобами захисту цих світів. Людина сприймає власні потреби вже виходячи з певної ціннісної системи, тобто ціннісно опосередковано. Морально належний порядок речей стає фундаментальним конституентом самосвідомості учасників суспільного життя. Філософські й релігійні системи можуть по-різному оформляти конвенційну складову морального само розуміння, але суть її залишається одна: в ідеальному, морально-належному образі (нормі) є узгодженням чужими інтересами між своїми та чужими інтересами.

Проблематика політичних цінностей в сучасній політичній науці розроблялись такими дослідниками як К. Гаджієв, Б. Грушин, Р. Інґхарт, М. Рокич, У. Ф. Стоун, П. Е. Шаффнер, С. Сіґелє, Є. Сусименко та іншими. Сучасним дослідженням ціннісного виховання студентської молоді приділяється увага в роботах Л. Гурьєвої, С. Копкарьової, Є. Нікітіної, С. Курносової, І. Подорожко, Н. Богданової та інших дослідників. Не дивлячись на актуальність проблеми ціннісного виховання молоді та присутність наукового інтересу до неї, можна говорити про необхідність подальшого мультиаспектного дослідження даної теми як у теоретичній, так і в методологічно-прикладній площині. Саме на це завдання спрямована дана стаття – сформулювати проблемні положення та виправданість стратегічного підходу до виховання студентської молоді в рамках певної національно-політичної системи цінностей.

«Цінності – узагальнені уявлення людей про цілі та норми своєї поведінки, що втілюють історичний досвід і концентровано виражають смисл культури окремого етносу і всього людства» [1].

У порівнянні з іншими компонентами політичної свідомості, такими як політичні установки, орієнтації, і т.д., політичні цінності розглядаються як більш фундаментальні ментальні утворення, «абстрактні ідеали... не пов'язані з конкретним об'єктом або ситуацією, як свого роду уявлення людини про ідеальні моделі поведінки та ідеальні кінцеві цілі» [2]. У той же час, дослідження політичних цінностей доводять, що вони справляють суттєвий вплив на формування політичних установок та орієнтацій відносно політики, зокрема, відзначається залежність політичних орієнтацій від того, носієм «матеріалістичних» чи «пост матеріалістичних» цінностей є особа [3].

Розділяти цінності здатна тільки людина і винятково у співпраці та боротьбі з іншими людьми. Можна сказати, що з цієї конкурентної боротьби за цінності й народжується політика, яка стає сферою протистояння ціннісних систем та їх співіснування в рамках політичних структур.

Цінність – це суспільне відношення, завдяки якому потреби й інтереси людини або соціальної групи переносяться на світ речей, предметів, духовних явищ, надаючи їм певних соціальних властивостей, безпосередньо не пов'язаних з утилітарним призначенням тих речей, предметів та духовних явищ. Детермінуючи мотивацію особистості, цінності забезпечують спадкоємність певного типу потреб, інтересів, поведінки та діяльності [4, с. 124]. Вони вказують на значення (людське, культурне,

соціальне і т. п.) явищ суспільної дійсності. Розвиток ціннісних орієнтацій – ознака зрілості особистості, показник ступеня її соціалізації.

Політичні цінності існують у вигляді ідей, принципів, цілей (наприклад, гуманізму, справедливості, демократії, свободи, порядку), які можуть бути теоретично оформленими різною мірою. У політичній ідеології відображено певну ієрархію політичних цінностей, характерну для даного соціально-політичного ладу.

Цінності можна розглядати як біполярні категорії, тобто кожній цінності відповідає антицінність; у просторі політичного дискурсу постійно відбувається боротьба цінностей-антагоністів [5].

У процесі освітньої діяльності відбувається формування певних конвенційних лінгвістичних закономірностей побудови політичного судження, характерних для даної національної культури. Так, трактування «свободи» у росіян буде здебільшого означати «волю», можливість бути самому собі хазяїном, тоді як західне трактування свободи суттєво різниться від такого розуміння і означає скоріше реалізацію прав та наявність певних політичних інститутів, що їх гарантують [6].

Сучасна освіта, яку людина отримує в університеті, за Х. Ортегою-і-Гассетом, має полягати «у двох речах: а) навчанні інтелектуальних професій, б) наукових дослідженнях і підготовці майбутніх дослідників» [7, с. 73]. Для України актуальним питанням є також формування національної ідентичності, розвиток національного духу, виховання самоповаги та гордості.

За останніми результатами досліджень політичної свідомості української молоді «такі значущі для структурування духовного світу особистості чинники, як національна культура, мистецтво, релігія не посідають високого рангу в ієрархії актуальних проблем молоді» [8, с. 110]. Але психологами доведено, що нерозвиненість ціннісного стрижня індивіда призводить до посиленого засвоєння ним тих ідей і пріоритетів, які переживають у конкретному соціальному середовищі. Тобто, людина, яка не має певної стійкої системи цінностей схильна піддаватись зовнішньому впливу і стає об'єктом насадження цінностей або їх спонтанного формування на основі повсякденної індивідуальної активності. Загальновідомим фактом є те, що молодь значно більше піддається впливу на свідомість, оскільки молода людина проходить етапи політичної соціалізації поступово і, як правило, саме в молодому віці відбувається формування ціннісної ієрархії даної особистості. До того ж, «в кожній дії індивіда зі слабкою волею частина його вчинків, що визначається індивідуальним характером, є мінімальною, натомість частина, детермінована зовнішніми обставинами, виявляється максимальною» [9, с. 100].

Повертаючись до думки Х. Ортеги-і-Гассета, все ж слід ще раз наголосити, що в країнах «досвідченої» демократії університет дійсно відіграє роль інституту громадянського суспільства, яке в силу об'єктивних політичних обставин не може стояти осторонь політичних проблем. Так чи інакше, дивлячись на історію діяльності європейських університетів, ми зустрінемо приклади прояву студентською молоддю певної громадянської позиції, обумовлену як конкретною політичною ідеологією, так і певною системою політичних цінностей. В Україні проблема виховання студентської молоді також не може оминати політичних питань. На сьогодні дійсно можна констатувати необхідність ціннісного виховання молоді, не будучи прив'язаного до певної політичної ідеології. Головною метою такого виховання має стати перш за все подолання ціннісного вакууму, а також залучення молоді до національно-патріотичного дискурсу, спрямованого на відтворення національних традицій, формування національної свідомості, національної гордості та, в кінцевому рахунку, сприяє адекватному психічному розвитку молоді особистості. У цьому контексті варто пригадати думку К. Гаджієва: «Невід'ємною частиною формування, фіксації і відтворення ідентичності будь-якої нації і держави як соціокультурної і політичної спільності є національно-державні символи й ідеали. Вони виступають своєрідними сполучними елементами політичної культури. Символ являє собою концентрований видимий прояв основної ідеї чи явища поняття, засноване на структурній подібності з ним» [10, с. 448].

Сучасний дослідник націоналізму Д. Бройї сформулював ідею «трикутника»,

смысл якої пояснює феномен націоналізму як такий, що спирається на три «галузі інтересів»: доктрину, політику, почуття. Дослідник зазначає, що «кристалізація національної ідеології» протікає за умов активної взаємодії трьох факторів у рамках трикутника: «влада» (політичні інститути) – «суспільство» (суспільні верстви та групи) – «групи» (носії нових ідей та прагнень) [11, с. 24]. Отже, розвиток національної свідомості важко уявити собі без активної участі влади, суспільства та конкретних провідних груп, які формують первинні ідеологічні настанови. У контексті проблеми молодіжного виховання ми можемо говорити про цікавий факт, а саме: всі три кути названого трикутника поповнюються, головним чином, з лав студентської молоді, яка стає національною інтелігенцією та національною елітою. Тож процес ціннісного виховання студентства знову потрапляє до стратегічних інтересів держави.

Суперечливим є питання про доцільність втручання політичної ідеології будь-якого спрямування в освітній процес. Але неможна заперечити той факт, що на студентство постійно чиниться вплив, як і на будь-яку іншу соціальну групу. Досліджено механізм такого впливу на політичну свідомість. Існують три складові суспільної свідомості, на які спрямований маніпулятивний вплив у політиці: 1) рефлексивний компонент (характеризує інформативну сторону свідомості та включає до себе знання людини про світ та її уявлення про нього); 2) оціночно-ціннісний компонент (оцінки та ставлення людини до оточуючого світу загалом та окремих його явищ зокрема, ціннісну складову свідомості окремого індивіда, соціальної групи та суспільства загалом); 3) практична компонента (характеризує ставлення людини до світу, що відображене в її конкретних діях стосовно нього) [12, с. 132]. Іншими словами, вплив на ціннісну систему політичної свідомості є актуальною проблемою технологій масового впливу та маніпуляцій свідомістю, а значить не може бути залишений державою на долю стихійних процесів. Окрім того, не слід забувати, що універсальний інтерес будь-якої влади – це завжди розширення сфери регуляції до меж можливого. Через систему ідеологічного впливу на людину здійснюється подолання відчуження від політичної системи, вбудовування її в систему соціально-політичних норм [13].

Російські дослідники політичних цінностей студентської молоді Гурьєва та Копкареєва зазначають, що «основу політичних цінностей студентів складають два кити: моральна вимога справедливості політичних рішень та прагматичне, утилітарне прагнення до безпеки» [14, с. 54]. Справедливість в уявленні молоді виключає можливість використання подвійних стандартів для оцінки вчинків різних груп та окремих особистостей і передбачає наявність єдиного регулятора для всіх індивідів. Цей регулятор може бути або суб'єктивного характеру – людина прикладає вчинок на себе, ставить себе на місце тих людей, яких цей вчинок може так чи інакше зачепити, або об'єктивного характеру – поведінка передбачає зовнішні всезагальні норми. Закон при цьому сприймається як зовнішній регулятор, у силу якого справедливість не є характеристикою, яка присутня в ньому іманентно, а скоріше є атрибутом конвенціональної комунікації в рамках певної соціально-політичної спільноти.

Російські дослідники політичних цінностей студентства сформулювали педагогічні принципи студентського виховання в рамках певної ціннісної парадигми [15]: 1) формування системи політичних цінностей тих, кого навчають, залежить від перенесення акценту з традиційного розгляду студента ВНЗ як об'єкта діяльності на майбутнього спеціаліста як творця культурних цінностей; 2) успішність розвитку системи політичних цінностей студентів ВНЗ обумовлена комплексним розвитком цінностей, діяльнісних та моральних взаємовідносин; 3) динаміка розвитку системи політичних цінностей студентів залежить від усвідомлення смислу і значення політичних цінностей як засобу формування у них здатності адекватного сприйняття політичних процесів, розвитку психологічної адаптації щодо методів та способів політичної діяльності; 4) актуалізація потенційних можливостей розвитку системи політичних цінностей майбутніх спеціалістів пов'язана з переходом від сприйняття політичних цінностей до культури моральних відносин і духовному багатству

[15, с. 117]. На основі даних педагогічних принципів можливо розробити певну структурно-функціональну модель реалізації ціннісного виховання, яка враховує дані педагогічні методи та конкретний аксіологічний зміст, який береться за основу виховної діяльності.

Отже, в даній статті нами здійснено постановку проблеми ціннісного виховання студентської молоді та означено деякі підходи до її вирішення. найбільш важливими висновками, які можна сформулювати в результаті даного дослідження є наступне. Студентська молодь, будучи схильною до впливу на свідомість, є тією соціальною групою, яка становить соціальну базу до рекрутування до політичної еліти та національної культурної інтелігенції, яка несе на собі функцію генерування основних ідеологічних концептів навіть у межах громадянського суспільства. Оскільки ціннісний вакуум, недостатня участь у процесі формування національної та патріотичної свідомості може мати негативні наслідки щодо соціально-психологічного клімату в країні, процес ціннісного виховання молоді, особливо в рамках класичного університету має посідати одне з провідних місць у державній освітній стратегії.

Бібліографічні посилання

1. Rokeach M. The Nature of Human Values / M. Rokeach. N.Y., The Free Press, 1973.
2. Stone W. F. The Psychology of Politics / W. F. Stone, P. E. Schaffner. – 2nd ed. N.Y.; Berlin: Springer-Verlag, 1988.
3. Inglehart R. Political Value Orientations / R. Inglehart. // Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies / Jennings M.K. et al. Berlin; N.Y.: de Gruyter, 1990.
4. Морозова Л. П. Функції цінностей. Їх структура та механізм впливу на поведінку людей / Л. П. Морозова. // Філософський обрій. – К., 2002. – №8. – С. 122–131.
5. Светоносова Т. А. Методика лингвистического исследования ценностей в политическом дискурсе / Т. А. Светоносова // Политическая лингвистика. – 2006. – № 18. – С. 99–106.
6. Мартынова Ю. А. Лингвопрагматический аспект формирования ценностей в политическом дискурсе / Ю. А. Мартынова // Известия Саратовского университета. – 2010. – Т. 10. Сер. Социология. Политология, вып.1. – С. 112–116.
7. Ортега-и-Гассет Х. Місія Університету / Х. Ортега-и-Гассет // Ідея Університету: Антологія / Упоряд. М. Зубрицька та ін. – Львів: Літопис, 2002. – с. 73.
8. Богданова Н. Г. Естетична свідомість студентської молоді в сучасній Україні в контексті глобалізаційно-інформаційного аналізу / Н. Г. Богданова / АҚД. – Харків, УПА, 2008.
9. Сигеле С. Преступная топа / С. Сигеле. – М., 1998. – 320 с.
10. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учебник для ВУЗов / К. С. Гаджиев. 2-е изд. – М.: Логос, 1997.
11. Белов М. В. У истоков сербской национальной идеи. Механизмы формирования и специфика развития. Конец 18 – середина 30-х гг. 19 века / М. В. Белов – СПб.: Алетей, 2007.
12. Грушин Б. А. Массовое сознание / Опыт определения и проблемы исследования / Б. А. Грушин – М.: Политиздат, 1987.
13. Сусименко Е. В. Политические ценности и отчуждение / Е. В. Сусименко // Философия права. – 2008. – №2. – С. 123–127.
14. Гурьева Л. Правовые и политические ценности молодежи / Л. Гурьева, С. Копкарева // Власть. – 2008. – №3. – С. 50–55.
15. Никитина Е. Ю. Педагогическое сопровождение проблемы развития политических ценностей студентов ВУЗов / Е. Ю. Никитина, С. А. Курносова, И. В. Подорожко // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2009. – №12. – С. 113–121.

Клюй А. И. Политические ценности в процессе воспитания студенческой молодежи.

Исследуется проблема политических ценностей в процессе воспитания студенческой молодежи в современном университете. Акцентируется внимание на педагогических принципах воспитания в рамках определенной политико-ценностной системы. Исследуется возможность воссоздать модель целенаправленного воспитания ценностей студенчества в рамках образовательной стратегии государства.

Ключевые слова: политические ценности, политическое воспитание, политическая идеология, политическое сознание, государственная идеология, патриотизм.

Kluj A. Political values in the process of students' education.

The problem of the political values in the process of the student's education in modern university is researched. The attention is paid to the pedagogical principals of the education in the frame of the political-values system. The possibility of the creation of the purposeful valuation education model in the frame of the state educational strategy is considered.

The main problems of the valuation education in modern Ukrainian educational system researched as a problem of the national and patriotism values education, as a special process, which has different centers of consequence influence from the side of the state and from the side of the society. The students are viewed as the social group, which is susceptible for the consequence influence and is the basis for the political and cultural elite. The linguistic methods of the values research is considered in the article as a instrument of the diagnostic of the valuation education.

The specific of the political values structure in modern Ukraine is the need to provide the national and patriotic values in the youth period of political socialization. The priority of national values in the state educational strategy is caused the political and cultural situation in modern Ukraine. The results of the researches of the Ukrainian political consequence show that the national culture and patriotism is on the peripheries of the values structure. The model of possible values education in the frame of the university is considered in the article. The pedagogic principals of the valuation education are reviewed as a part of this model.

Keywords: political values, political education, political ideology, political consequence, state ideology, patriotism.

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 321

Р. М. Ключник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЗОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Досліджуються основні особливості політичної комунікації в умовах кризи. Розкрито основні заходи кризового менеджменту в інформаційній сфері. Розглянуто вплив мережі Інтернет на політичні процеси в сучасному світі.

Ключові слова: політична криза, кризовий менеджмент, політична комунікація, Інтернет, соціальна мережа.

На початку ХХІ століття політичні комунікації не тільки пронизують усе суспільство та суспільно-політичні інститути, а й дають змогу глибше зрозуміти та інтерпретувати всі феномени, які відбуваються у сучасному світі. Роль ефективної комунікації під час кризи різко зростає, оскільки від достовірності інформації та своєчасності її надходження залежить правильність і напрям дії політичного інституту, збереження довіри громадянськості, а відтак позитивного іміджу й репутації. Політична комунікація існувала і раніше, але саме в інформаційну епоху вона набула нового змісту, що пов'язується з розвитком технологій управління інформаційним впливом, який здійснюється засобами мови через безпосередні контакти, а також засоби масової інформації та комунікації.

Метою статті є дослідити основні закономірності розвитку кризової комунікації на початку ХХІ століття, зокрема, з'ясувати особливості кризового менеджменту як напряму PR на різних етапах кризового процесу.

Дана проблематика достатньо повно розкрита в науковій літературі. Особливу увагу питанням кризової комунікації в умовах сучасного інформаційного суспільства приділяють І. Балинський, О. Гусак, А. Жарова, П. Олещук, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Сергєєв, С. Ставченко, Г. Четверик та інші автори.

При дослідженні політичної комунікації можна використовувати загальнонаукові та логічні методи: історичний, системний аналіз, синтез, індукцію, дедукцію та низку інших. Проте існують специфічні, галузеві методи, які дозволяють глибше і повніше дослідити цей процес: контент-аналіз, пропагандистський аналіз, івент-аналіз, мережевий аналіз тощо [1, с. 46].

Український дослідник Г. Г. Почепцов визначає кризову комунікацію як «володіння метаситуацією, коли вдається скеровувати розвиток не просто події, а події, яка розвивається здебільшого за непрогнозованим сценарієм» [2, с. 532].

Її характерною ознакою є як дефіцит інформації, так і зниження довіри до джерела цієї інформації. Комунікація в умовах кризи здійснюється в умовах скорочення кількості параметрів, які піддаються контролю, зростання ролі інформації через відсутність чіткої та зрозумілої інтерпретації подій, втрати довіри до офіційних каналів комунікації.

Як зазначає С. В. Ставченко, кризова комунікація може бути не зовсім надійним, але досить-таки визначеним та чи не єдиним механізмом управління в кризовій ситуації, оскільки інші механізми втрачають свою ефективність. Кризова комунікація необхідна в тому просторі, в якому кризи та конфлікти мають певний рівень напруження, що обумовлює для конкретних акторів втрату здатності до підтримки стійких контактів зі своїми контрагентами [3, с. 521].

За умов кризи для політичних акторів існує ризик втрати ресурсів, зниження статусних позицій аж до усунення з політичної арени. Отже, метою комунікатора є насамперед забезпечення свого існування в політичній сфері. Кризова ситуація здатна визначати умови існування політичних лідерів та партій в інформаційному просторі політики, коригувати їх стратегії. Загроза виникнення кризових ситуацій є актуальною для будь-якого політичного інституту, організації, установи. Для адекватної відповіді на можливі виклики слід завчасно сформувати антикризову команду, яка має здійснювати безпосередній контроль за проведенням піар-діяльності організації у випадку виникнення кризи. Члени цієї команди повинні бути досвідченими працівниками, здатними оперативно приймати рішення без постійних консультацій з колегами [4, с. 95]. Сучасний антикризовий менеджер – це, у першу чергу, фахівець з масових комунікацій, у той час як працівника медіасфери можна вважати спеціалістом із вирішення криз, але за умови, що його діяльність покликана вирішувати спеціальні інформаційні завдання, пов'язані з перебігом кризи, її висвітленням чи поширенням інформації про подолання її наслідків.

М. А. Зубарева визначає три основні засоби масової комунікації: 1) комунікація через засоби масової інформації (телебачення, преса, книги, плакати); 2) комунікація через організації (наукові та науково-інформаційні установи, інформаційні агенції); 3) комунікація через неформальні контакти, поширена передусім у традиційних суспільствах, але актуальна і в умовах глобалізації [5, с. 60].

Враховуючи сучасні реалії, слід додатково виокремити мережу Інтернет як особливий канал масової комунікації. Унікальність Інтернету зумовлена насамперед тим, що у глобальній мережі практично кожен користувач може одночасно виступати як споживачем, так і творцем інформаційного продукту. Інтернет є глобальним середовищем спілкування, праці та відпочинку. Він синтезує багатоманітність можливостей ЗМІ і комунікації, але водночас відрізняється від них: мережу не можна віднести до жодної з груп існуючих технічних засобів. Технічні особливості Інтернету зумовили його якісно нове соціальне призначення: можливості отримання масової інформації та здійснення масової комунікації реалізуються за допомогою єдиного технічного засобу [6, с. 101].

Основними перевагами мережі Інтернет, що відрізняють його від інших засобів масової комунікації, є його мультимедійність (об'єднання текстових, графічних, звукових та відеоаспектів традиційних ЗМІ), інтерактивність (наявність зворотного зв'язку), персоналізація та відсутність посередників між комунікатором та реципієнтом. Мережеві комунікації дають користувачеві можливість формувати власну ідентичність, яка часто не пов'язана з його ідентичністю в реальному житті [8, с. 138].

Однією з причин успіху поширення Інтернету стало прагнення пошуку середовища максимальної творчої свободи та самовираження. У світі, де «інфляція інформації» є надвеликою, Інтернет запропонував найшвидшу її доставку. Ставши швидким засобом передачі інформації з широкими межами свободи та анонімності, він об'єднав великі групи людей [9, с. 571].

Формування єдиного інформаційного простору, активний розвиток віртуального світу у поєднанні з абсолютною просторовою мобільністю населення сприяють втраті ідентифікації значних прошарків населення. В. С. Сергєєв зазначає, що

загальносвітова інформаційно-комунікаційна революція, як базовий фактор розвитку глобалізації, є одним із чинників кризи держав-націй [8, с. 142]. Інтернет є доступним практично в усіх країнах світу, а інформаційне наповнення мережевих ресурсів оновлюється постійно, що сприяє своєчасному ознайомленню користувачів з новинами політики, економіки, науки та культури. Відтак знижується значення телебачення і преси, оскільки швидкість передачі інформації у всесвітній мережі є набагато вищою.

Інформаційні технології не лише швидко впроваджуються у політичне життя, а й беруть участь у трансформації міжособистісних відносин у суспільстві: активно формуються он-лайнні співтовариства, здійснюється групування користувачів за певними інформаційними інтересами, що особливо помітно у соціальних мережах. Інтернет уже набув такого розвитку, що став одним з найпотужніших різновидів комунікації і засобів впливу як на думки (свідомість), так і на дії індивідів і груп людей [10, с. 125]. В англomовному дискурсі виник термін «netizen», що походить від слів «Internet» та «citizen» (громадянин) і означає особу, залучену до діяльності мережевих спільнот.

Використання комунікативних технологій для комунікаторів на зразок держави, інших носіїв політичної влади, може бути спрямоване на подолання кризових ефектів у реципієнта. В той же час комунікатор, який має на меті провокування політичної кризи, може застосовувати технології підриву довіри до політичних лідерів, інститутів, рішень тощо. Наслідком таких дій можуть стати політичні скандали, які призводять до делегітимації влади та можуть спричинити відставку голови держави та низки інших посадовців.

Мережа Інтернет вивела політичну комунікацію на якісно новий рівень. Публікація конфіденційних матеріалів на мережевому ресурсі Wikileaks спричинила політичний скандал Cablegate: у 2010 р. стався масовий витік документів, у тому числі звітів і дипломатичних листів. Конфіденційні дані щодо воєнних операцій США в Іраку та Афганістані стали надбанням громадськості. Вперше в історії віртуальна подія, що сталася суто в інформаційному просторі, спричинила масштабні реальні наслідки: ускладнення міжнародних стосунків та навіть відкликання послів [11, с. 56]. Автор проекту австралієць Дж. Ассанж став одним з найвідоміших журналістів світу. Оцінку феномена Wikileaks можна звести до двох основних напрямів: 1) рішуча підтримка діяльності із оприлюднення секретної політичної інформації як засобу підтвердження публічності та відкритості політичної влади; 2) погляд на діяльність Wikileaks як загрозу сучасній світобудові та прояв громадянської безвідповідальності [12, с. 570]. Втім, поява у політичному дискурсі цього ресурсу відкрила нову сторінку в історії політичної комунікації.

Однією зі специфічних форм політичної комунікації в Інтернеті є блог як автономний та індивідуальний ресурс, що поєднує у собі засоби комунікації та інформування. Блог – це мережевий щоденник, що наповнюється записами, які додаються регулярно та містять тексти, зображення чи мультимедіа. Для блогів характерні короткі записи тимчасової значимості, котрі можуть вести як організації (колективні блоги), так і окремі особи.

Під блогосферою прийнято розуміти сукупність блогів, об'єднаних у систему через взаємні перехресні посилання, обговорення спільних тем, можливість для спілкування, єдиний рейтинг, що відображає значимість та авторитетність того чи іншого блогу. Відвідувачі сайту здебільшого можуть ідентифікувати автора та залишати свої коментарі.

В умовах інформаційного суспільства блоги перетворюються на альтернативний до офіційних ЗМІ канал поширення інформації, який функціонує паралельно та може перебирати на себе ряд суспільних функцій мас-медіа [13, с. 109]. Блог є самостійним інформаційним джерелом, що вимагає специфічного підходу та врахування певних вимог для викладу інформації, які не збігаються з вимогами до роботи з традиційними ЗМІ.

Особливим феноменом, який чинить вплив на перебіг кризових процесів у сучасному суспільстві, стали соціальні мережі. Найпопулярнішими з них є Facebook,

Twitter, MySpace, а також їх аналоги у різних країнах світу. За допомогою соціальних мереж політики проводять агітацію, а громадяни отримують можливість оперативно обмінюватися інформацією, наприклад, для організації масових заходів, у тому числі й політичних акцій. Таким чином, соціальні мережі створюють незалежний громадянський дискурс.

Розвиток Інтернету призвів до того, що протестна активність також почала зміщуватися у віртуальний світ: заподіяти шкоду державі, інституцію чи окремій особі тепер можна і в Інтернеті. Наприклад, мережеве угруповання «Anonynous» проводить регулярні хакерські атаки на урядові сайти різних держав. Це мережеве об'єднання є децентралізованим мережевим співтовариством, посада керівника в ньому відсутня, а його активісти мешкають у різних країнах світу. В останні роки активісти «Anonynous» провели серію хакерських атак на сайти Ватикану, Європарламенту, Інтерполу, «Газпрому» та інших інституцій та корпорацій. Найчастіше активісти висувають вимоги скасувати антипиратські закони, а також звинувачують владні та комерційні структури у корупції та інших злочинах.

В умовах віртуалізації політичного протесту владні структури і правоохоронні органи розробляють методи боротьби з кіберактивістами, які порушують законодавство. У західних країнах протягом останніх років було затримано низку користувачів Інтернету за некоректні вислови у віртуальному просторі. Жорстка інтернет-цензура діє у Саудівській Аравії, Ірані, Таїланді, М'янмі та інших країнах, в яких панують диктаторські режими. Система цензурування мережевого контенту в Китаї не має аналогів у світі: «великий китайський фаєрвол» блокує вміст низки сайтів, які загрожують безпеці правлячого режиму, у тому числі найбільшої вільної енциклопедії Wikipedia. У Китаї триває постійна боротьба між урядовими структурами, які блокують частину мережевих ресурсів, та користувачами, які намагаються знайти можливість подолати обмеження [14, р. 4]. Крім того, існують угруповання проурядових блогерів та учасників форумів, які висловлюють позитивні думки щодо зовнішньої та внутрішньої політики комуністичного режиму. В англomовних джерелах ці об'єднання називають «50 cent army» (50-центові армія): приблизно таку суму отримує користувач за «правильний» коментар у мережі. Чисельність таких мережевих об'єднань точно невідома: спочатку вони склалися з 10-30 осіб, проте в червні 2009 р. з'явилася інформація про наміри Пекіна рекрутувати 10 тисяч учасників. За приблизними підрахунками, від 10 до 20 відсотків коментарів у китайському сегменті всесвітньої мережі, написані учасниками цих груп [15, р. 7].

Загальнонаціональна акція протесту проти політики С. Берлусконі, що відбулася у Римі в 2008 р., стала однією з перших політичних подій, повністю керованих через Інтернет. Соціальні мережі відіграли значну роль в організації подій Арабської весни та масових заворушень у Лондоні навесні 2011 р. Російські та білоруські опозиційні сили також активно використовують віртуальний простір для мобілізації та інформування громадян. Політичний аспект функціонування соціальних мереж має стати предметом окремого наукового дослідження.

Інтернет справляє вплив на обидві групи чинників політичної стабільності, як соціокультурні, так і інституційні, формуючи вподобання користувачів і надаючи нової форми організаціям, як традиційним політичним партіям, так і новим мережевим рухам. Як зазначає Г. Г. Четверик, особливістю структури політичної комунікації, сформованої за мережевими принципами, є те, що її утворюють рівні за статусом учасники комунікативного процесу [16, с. 14].

Нарешті, слід розглянути особливості кризового менеджменту як напряму public relations. Усі антикризові заходи можна розділити на стратегічні й тактичні. На етапі підготовки до кризи стратегічні заходи включають виявлення потенційних ризиків кризи, намагання їх подолати чи мінімізувати, а також планування команди з подолання кризових явищ. Тактичні ж дії зводяться, передусім, до аналізу зовнішніх чинників, які впливають на репутацію організації, визначення кола потенційних проблем, здатних спричинити організаційну кризу. Також на цьому етапі важливо розробити кризовий план дій, перевірити його ефективність за допомогою моделювання, провести підготовку офіційних представників партії, організації, установи до взаємодії зі ЗМІ.

На етапі кризового реагування стратегічні дії полягають у реалізації стратегій кризового реагування, побудованих на принципах інформаційної прозорості і спрямованих на відновлення довіри громадян. Тактичні ж заходи включають інформування громадськості (публічне визнання існування проблеми і запевнення у здійсненні необхідних заходів для її вирішення, чітке пояснення причин кризи, зобов'язання регулярно інформувати громадян про розвиток ситуації) та роботу зі ЗМІ (регулярні інтерв'ю журналістам із наданням найновішої інформації). Також на цьому етапі важливо проводити роботу з персоналом організації в умовах кризи: орієнтування персоналу на зміни в діяльності.

Нарешті, посткризова діяльність на стратегічному рівні передбачає аналіз та попередження кризи в майбутньому, а на тактичному – реалізацію заходів щодо подолання негативних наслідків кризи, критичну оцінку ефективності управління [17, с. 23].

Узагальнюючи вищевикладене, можна зазначити, що технології кризової комунікації включають кризове планування в інформаційній сфері, координацію комунікативної взаємодії в процесі розгортання конфліктів, а також посткризове регулювання.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що управління кризовою комунікацією в умовах інформаційного суспільства стає одним з ключових факторів мінімізації негативних наслідків кризи та успішного її подолання. Мета кризової комунікації полягає у підтриманні самого існування комунікатора та реципієнта у сфері влади. Використання комунікативних технологій може бути спрямоване як на подолання кризових ефектів, так і на їх посилення. Наслідком такої «деструктивної» комунікації можуть стати політичні скандали, які призводять до делегітимації влади. Комунікація на кожному етапі кризового процесу передбачає стратегічні й тактичні заходи.

Особливим каналом комунікації є мережа Інтернет, особливостями якої є її глобальний характер, інформаційні обміни в режимі реального часу, домінування англомовних інформаційних потоків. Всесвітня мережа може сприяти вирішенню кризи (своєчасне реагування на небезпеку, інформування населення, зв'язок між віддаленими країнами), а може й перешкоджати (свідома дезінформація громадян, неконтрольована пропаганда насилля, роздмухування політичного скандалу, атаки хакерів на урядові сайти). Відтак, усі держави, в міру своїх можливостей, захищають інформаційну безпеку у віртуальному просторі. В умовах демократичних режимів регулювання мережевої комунікації лежить виключно в юридичній площині (законодавче забезпечення функціонування Інтернету, контроль за дотриманням законодавства і покарання порушників). Недемократичні режими, крім того, вдаються до переслідування інакомислячих та обмеження доступу до мережевого контенту.

Окремим феноменом є соціальні мережі, за допомогою яких протягом останніх років здійснюється мобілізація великих груп людей. Чисельність користувачів, зареєстрованих у соціальних мережах, та інтенсивність обміну інформацією в мережі постійно зростають. Інтернет та соціальні мережі створили автономний простір комунікації, незалежний від уряду та офіційних ЗМІ. Отже, роль соціальних мереж як засобу політичної комунікації в умовах кризи може стати предметом подальших наукових досліджень.

Бібліографічні посилання

1. Шиманова О. В. Методи дослідження політичної комунікації / О. В. Шиманова // Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. – Серія «Питання політології», 2008. – Вип. 13. – С. 45–50.
2. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, 2001. – 656 с.
3. Ставченко С. В. Комунікативні аспекти управління в умовах політичної кризи / С. В. Ставченко // Гілея. – 2011. – Вип. 47. – С. 518–523.
4. Мейтленд Я. Рабочая книга PR-менеджера / Я. Мейтленд; пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008. – 176 с.

5. Зубарева М. А. Робота з ЗМК у кризових ситуаціях / М. А. Зубарева // Наукові записки Інституту журналістики: збірник наукових праць. – 2008. – Т. 32. – С. 59–62.
6. Жарова А. К. Интернет, глобализация и международное право / А. К. Жарова // Общественные науки и современность. – 2004. – № 6. – С. 97–104.
7. Балинский І. Політичні комунікації в УАНЕТі / І. Балинский // Теле- та радіожурналістика. – 2011. – Вип. 10. – С. 137–141.
8. Сергеев В. С. Політичні мережі як форма взаємодії держави та громадянського суспільства: монографія / В. С. Сергеев. – Д.: Інновація, 2011. – 304 с.
9. Смола Л. Є. Интернет як засіб інформаційно-психологічного та соціального впливу / Л. Є. Смола // Гілея. – 2011. – Вип. 46. – с. 570–575.
10. Сидоров М. Интернет як засіб комунікації та соціального впливу / М. Сидоров, Д. Табаков // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4. – С. 119–125.
11. Потятиник Б. Справа Wikileaks: три лінії інтерпретації / Б. Потятиник // Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика». – 2011. – Вип. 34. – С. 55–60.
12. Олещук П. М. Wikileaks як фактор трансформації сучасної політичної публічності / П. М. Олещук // Гілея. – 2011. – Вип. 43. – С. 569–575.
13. Олещук П. М. Ефективність інтернет-блогу як засобу політичної комунікації / П. М. Олещук // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3. – с. 107–115.
14. Lum T. China, Internet Freedom and U.S. Policy. Congressional Research Service / T. Lum. – Washington, 2012. – 20 p.
15. Yu M. How the 50 cent army manipulates online opinion // The Epoch Times. – 2012. – July 25–31. – P.7.
16. Четверик Г. Г. Стабільність політичних режимів та мережа Інтернет / Г. Г. Четверик // Матеріали Кіровоградської сесії І Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання». – Дніпропетровськ: Інновація, 2012. – С. 11–15.
17. Гусак О. П. Кризовий менеджмент як напрям зв'язків із громадськістю / О. П. Гусак // Інформаційне суспільство. – 2012. – Вип. 15. – С. 22–24.

Ключник Р. М. Некоторые аспекты исследования кризисной коммуникации.

Исследуются основные особенности политической коммуникации в условиях кризиса. Раскрыты основные меры кризисного менеджмента в информационной сфере. Рассмотрено влияние сети Интернет на политические процессы в современном мире.

Ключевые слова: политический кризис, кризисный менеджмент, политическая коммуникация, Интернет, социальная сеть.

Kluchnik R. Some aspects of crisis communication.

The main features of political communication in the conditions of crisis are researched. The main measures of crisis management in information sphere are described. The influence of the Internet on political processes in the modern world is considered.

The aim of the paper is to explore the basic laws of crisis communication at this stage, in particular, to find the peculiarities of crisis management as a direct PR crisis at various stages of the process.

Management of crisis communication in the information society is a key factor to minimize the negative effects of the crisis and successfully overcome it. The purpose of crisis communication is to maintain the existence of the communicator and the recipient in power. The use of communication technologies can be directed as to overcome the effects of the crisis and their gain. The consequence of this «destructive» communication can become political scandals that lead to delegitimize the government. Communication at each stage of the crisis process involves strategic and tactical measures.

A special channel of communication is the Internet, main feature of which are the global character, information exchange in real time, the dominance of English information flows. The global network can contribute to solving the crisis, and perhaps impede.

Another phenomenon is the social network with which in recent years large groups of people are mobilized. Thus, the role of social networks as a means of political communication in a crisis may be the subject of further research.

Keywords: political crisis, crisis management, political communication, Internet, social network.

Надійшла до редколегії 10.01.2013 р.

УДК 323.2

А. Є. Лясота

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГУМАНІСТИЧНО-ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність теми, що розглядається зумовлена передусім тим, що сама розбудова

громадянського суспільства в Україні потребує подальшого розвитку його теоретичного дискурсу. Така необхідність спричинена як практичними потребами свідомої, цілеспрямованої та активної участі громадян у формуванні та розвитку громадянського суспільства, так і тією проблемною ситуацією, що склалася у царині його теоретичної рефлексії.

Ключові слова: громадянське суспільство, гуманістичні цінності, гуманістична парадигма.

За сучасних умов перспективним можна вважати лише те суспільство, державна влада якого орієнтується на утвердження морально-етичних цінностей, подолання ситуації, при якій відбувається приниження індивідуальності, виховання поневоленої людини, не здатної на виявлення всіх своїх творчих здібностей. Саме особистість, її інтереси і прагнення, ціннісні орієнтації і цілі виступають своєрідним мірилом організації державної влади.

Питання організації державної влади є однією з актуальних проблем сучасної політичної науки. Політико-правова думка постійно здійснює пошук шляхів оптимальної моделі організації державної влади. До цього її спонукає необхідність розбудови нової демократичної соціальної правової держави на фундаменті найбільш надійних, чітких та повних уявлень про сутність, зміст та призначення державної влади. З одного боку, спостерігається постійне невдоволення досягнутим рівнем пізнання політико-правової матерії та бажання його заглибити, а, з іншого – зростаюче розуміння відносності досягнутих результатів у процесі пізнання основного соціального інституту, обмеженого та нестійкого характеру «істинних» та «наукових» висновків, що пояснюють природу державної влади.

Гуманістичні основи проявляють свою значущість при аналізі державно-владної діяльності, неможливої без орієнтації в ціннісних реаліях практичного буття, свідомого вибору суб'єкта, що передуює прийняттю рішень. Це, у свою чергу, передбачає оцінку державно-владних явищ, визначення їх позитивного статусу, постановку цілей та завдань державної влади, накреслення програми дій. Указана проблематика важлива в плані дослідження громадянського суспільства в цілому – як функціонуючої системи, де гуманістичні основи виступають важливими факторами інтеграції та консолідації груп та особистостей.

У процесі формування громадянського суспільства виникає потреба змін у правовому світогляді влади, орієнтації її на пошук оптимальних гуманістичних основ організації, пошук шляхів зняття протиріччя між морально-необхідним та соціально-вимушеним в її діяльності. Актуальними, зокрема, є проблеми співвідношення національних і загальнолюдських гуманістичних цінностей, гуманізму і права, гуманізації державної влади і відповідальності та вимогливості.

Суспільною практикою доведено, що ігнорування або приниження впливу влади та соціальних умов існування на природу людини суперечить результатам її життєдіяльності. Влада та встановлені за її допомогою соціальні порядки можуть сприяти, з одного боку, вихованню моральності людини, а з іншого – деградації особистості. Доведено, що залежно від наявного політичного режиму особистість може виступати більшою мірою суб'єктом або об'єктом влади. Бути суб'єктом влади, її свідомим провідником можливо лише в демократичних суспільствах, де домінують права і свободи особи, наявні можливості для участі особи у функціонуванні громадянського суспільства. Реалізація зазначених можливостей залежить від самої особистості, її органічної потреби здійснювати свою політичну діяльність. Для цього потрібні не лише умови гармонійної взаємодії людини і влади, а й відповідна підготовка людини, формування якої відбувається завдяки процесові політичної соціалізації особи – засвоєння індивідом демократичних стандартів поведінки, соціальних норм і традицій співжиття певного суспільства, що є для нього життєвим середовищем. Засвоївши відповідні норми та цінності, особистості мають стати свідомими суб'єктами влади і, в такий спосіб, забезпечувати постійне вдосконалення владної діяльності у своїх інтересах. Відповідно, основними завданнями утвердження гармонійної взаємодії людини і влади є, з одного боку, формування новоєвропейського типу особистості, якому властиве «невгамовне прагнення до свободи й самоусвідомлення своєї відповідальності за все, що відбувається» і,

з другого – слід прийняти до уваги тезу, що «мало спробувати формально перевести на наш національний ґрунт демократичні цінності та норми», необхідно ще, щоб вони «природно еволюційним шляхом проросли у кожній клітинці нашого соціуму» [6; 4].

Концептуальні засади, напрями і тенденції формування громадянського суспільства в Україні стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених – В. Бабкіна, А. Зайця, О. Зайчука, М. Козюбри, Є. Кубка, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, В. Тація, В. Цветкова, М. Цвіка, Ю. Шемшученко та ін. Однак, поки що немає фундаментальних досліджень гуманістичних принципів організації державної влади, на основі яких можливо було б опрацювати новітню методологію, теорію і практику сучасних українських держави, права та громадянського суспільства.

Саме у становленні громадянського суспільства дослідники вбачають єдиний можливий шлях до розбудови правової демократичної держави в Україні, повноцінної реалізації прав людини [14, с. 275, 278]. Зміцнення фундаменту світового громадянського суспільства розглядається на порозі ХХІ ст. у контексті глобальних процесів як один із найважливіших напрямків вирішення обумовлених ними проблем [7; 8].

Провідною ідеєю є обґрунтування розвитку суспільства та держави процесами соціалізації людини, характером відносин індивідів та їх утворень, в які вони вступають на підставі взаємного визнання їх невід'ємних прав як певних суб'єктів [8, с. 234–252]. Центральним у цій проблематиці є питання щодо оптимального співвідношення приватних інтересів, виразником яких є громадянське суспільство, та публічних пріоритетів, носієм яких стає держава, їх відносною питомою вагою та механізму взаємодії в забезпеченні нормального функціонування суспільства та держави. Необхідне проведення розмежування світоглядно-ціннісної доктрини організації державної влади та поточних потреб, завдяки яким інколи ця доктрина може бути механізмом духовного закріпачення суспільства.

Влада – це властиві суспільству вольові відносини між людьми. Влада необхідна, підкреслював Аристотель, насамперед, для організації суспільства, що немислиме без підпорядкування всіх учасників єдиній волі, для підтримки його цілісності та єдності [2, с. 376–380].

Наскільки б не були різноманітними прояви державної влади, вона завжди вносить асиметрію до суспільних відносин. Якщо б останні встановилися на ґрунті цілковитої взаємності, соціальна рівновага виявилася б автоматичною і влада була б приречена на загибель. Але насправді все не зовсім так, і цілком однорідне суспільство, міжособистісні стосунки в якому виключали б будь-яку опозицію і будь-які розриви, вбачається неможливим. Державна влада посилюється з акцентуацією нерівностей, які є умовою її прояву тією ж мірою, якою сама вона становить умову підтримання їх належного стану. Тому державна влада необхідна, але лише така, що утримується у визначених межах. Для неї потрібні згода і певна обопільність. Ця протилежність поглядів постає як сукупність відповідальностей і обов'язків. Згода буде включати до себе легітимність державної влади – її суспільне визнання, довіру і підтримку з боку народу [13, с. 140]. У цьому контексті державна влада – це створення цінностей відповідно до суспільних інтересів; це законне право приймати рішення, яким люди зобов'язані підпорядковуватись; право у необхідних випадках застосовувати примус для дотримання законності. Така влада надзвичайно необхідна для досягнення цілей, тому що державна політика навряд чи буде ефективною, якщо не дотримуються правил, встановлених для реалізації цієї політики [4, с. 261].

Саме тому, що легітимність відіграє важливу роль, уряд завжди прагне обґрунтувати свою владу, спираючись на певні ціннісні основи. По суті, уряд намагається створити ситуацію, в якій рішення визнавалися і дотримувалися б не під загрозою примусу, а виходячи із моральних переконань, з вірою в моральну правоту рішень і законів.

Збереження віри в легітимність, у процесі духовного самовідтворення

державної влади, можливе за умови постійного відтворення системи цінностей, яка, по-перше, відповідає ідейним та соціальним засадам суспільства; по-друге, є спільною для всіх членів соціуму і Конституції України, забезпечуючи для них духовне самовідтворення. «Нація має право на конституцію. Те, чи вона розсудливо користується цим правом вже з самого початку, цілком інше питання. Вона користується ним відповідно до своєї зрілості, і продовжуючи робити це, вона врешті позбудеться усіх помилок. Коли це право належить нації, немає небезпеки в тому, що вона може використати його собі на шкоду. Нація не зацікавлена в тому, щоб жити неправильно», – писав Т. Пейн [10, с. 190].

Конституція України визначає: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Це не тільки юридична, а й моральна категорія. Але, отримавши конституційне закріплення, вона перетворилась на обов'язкове правило для всіх членів суспільства, і всі гілки влади повинні слугувати цій головній меті: забезпеченню прав і свобод людини і громадянина. Сама ж мета повинна відповідати принципу гуманізму.

Організація державної влади в громадянському суспільстві розглядається нами в контексті взаємодії державної влади та особи з поглибленим висвітленням різних аспектів цього явища у системному баченні. Дослідження державно-правової реальності як цілісного утворення шляхом аналізу елементів та зв'язків системи організації державної влади в гуманістичному ракурсі дозволяє глибше зрозуміти сутність державної влади та дає можливість підійти до вирішення питань становлення правової держави як до складної комплексної проблеми, органічно пов'язаної з політичними, соціально-економічними, духовними перетвореннями у суспільстві.

У цьому напрямі необхідно ширше використання етичних, гуманістичних цінностей в організації державної влади та її діяльності. Попри всі свідчення гострого конфлікту між владою та мораллю, потреба гуманітарного мистецтва політичного діалогу постає дедалі виразніше. «Сучасні цивілізації – асиметричні, гетерогенні суспільства, побудовані на нерівності», – зазначав І. А. Василенко. «Їхнє поєднання можливе тільки через соціально-політичну взаємодію, що можна визначити як процес, в якому люди діють і справляють взаємний вплив один на одного. Дієвим засобом є гуманізація політичного діалогу, що починається з визнання партнера як рівноправного суб'єкта». [3, с. 46].

Всі різновиди гуманізму збігаються в одному – визнанні людини найвищою цінністю. Поняття гуманізму означає, на думку М. Хайдегера, те філософське визначення людини, за яким суще в цілому інтерпретується, оцінюється від людини і відповідно людиною [17, с. 51].

У процесі реалізації прав і свобод держава виступає посередником між особою й суспільством та використовуючи гуманістичну основу права робить його інструментом досягнення своїх цілей. Для задоволення своїх потреб та інтересів людство змушено шукати оптимальні форми співвідношення між собою, державою та громадянським суспільством, застосовуючи при цьому право [11, с. 36–37]. Як зазначає С. С. Алексєєв, сьогодні необхідно набуття юридичними знаннями сучасної гуманістичної духовності, що розкривається в умовах переходу людства до послідовно демократичних, ліберальних цивілізацій [1, с. 74]. Основний Закон України 1996 р. виходить з пріоритету прав людини, закріплює верховенство Конституції і пряму дію її норм, верховенство права, принцип народовладдя, ідеологічну, економічну та політичну багатоманітність. Конституція проводить ідею незалежного правосуддя й судового контролю за діяльністю законодавчої і виконавчої гілок влади. Вона виконує консолідуючу роль щодо суспільства. Аналіз конституції з позиції «людського виміру» дає підстави вважати, що вона повною мірою відповідає сучасним високим стандартам демократичної конституції. Але її потенціал необхідно використовувати більш ефективно в інтересах народу, кожної людини, ніж це має місце сьогодні.

Концепція гуманістичних основ державної влади передбачає: визначення державною владою цінності людини, повагу до людської особистості, її гідності, прагнення забезпечити і гарантувати основні права і свободи, ефективного здійснення соціальних

завдань та функцій держави, підвищення рівня загальної та правової культури та створення комплексної гуманістично-орієнтованої системи правового виховання. Сьогодні відбувається гуманізація всіх конституційно-правових інститутів, перед державними органами ставиться завдання зосередити свої зусилля на забезпеченні прав і свобод людини. Нормативна регламентація зорієнтована на врахування позитивного світового досвіду, найважливіших демократичних цінностей (права людини, народний суверенітет, верховенство права тощо) [5, с. 17–18].

У ході дослідження гуманістичних основ організації державної влади в громадянському суспільстві слід показати, що відповідним історичним етапам розвитку суспільства було притаманне бачення відносин «державна влада – людина», пронизане відповідною світоглядною ідеєю, яка забезпечує поступальний розвиток суспільної самосвідомості і її предметно-перетворювальної діяльності; виділити положення про те, що в умовах сучасної соціально-політичної ситуації відбувається суттєва зміна системи ціннісної орієнтації влади; продемонструвати, що нові світоглядні та методологічні тенденції ведуть до гуманізації юридичної науки.

Дослідження гуманістичних основ організації державної влади демонструє особливий характер зв'язку між організацією державної влади та правосвідомістю, що є динамічним і діалектичним за своєю суттю. Слід визначити специфіку кореляції між основними напрямками трансформації правосвідомості у суспільній свідомості і змістовними змінами в організації державної влади. Так, основу гуманістичної організації державної влади складає правосвідомість, що за своєю природою виступає органічним способом духовно-практичного освоєння світу, універсальною формою напрацювання людиною власної позиції по відношенню до державної влади. Провідні тенденції змін світоглядних уявлень визначають трансформацію змісту державної влади та форм його реалізації.

При визначенні місця і ролі гуманістичної проблематики в змісті організації державної влади в громадянському суспільстві необхідно враховувати трансформації поглядів на державну владу від командно-адміністративних, що розглядали людину як гвинтик державного механізму до ліберальних, що розкривають свободу підприємництва, ринкову економіку, пріоритет прав і свобод особи, верховенство права, лояльність і толерантність владних структур. «Лібералізм, – писав Х. Ортега-і-Гассет, правова основа, відповідно до якої влада, якою б воно не була, обмежує себе і прагне, навіть на шкоду собі, зберегти в державному моноліті пустоти для виживання тих, хто думає і відчуває наперекір їй, тобто наперекір силі, наперекір більшості. Лібералізм, і сьогодні про це слід пам'ятати, межа великодушності: це право, за яким більшість поступається меншості, і це найблагородніший заклик, який коли-небудь лунав на землі. Він сповістив про рішучість миритися з ворогом, і до того ж ворогом найслабшим» [9, с. 326–327]. Заміна сьогодні одного пануючого типу ідеологічної свідомості іншим – гуманістичним – є своєрідною «зміною парадигм», перебудовою соціального організму на засадах цінностей, що є природними; рівність, свобода, честь, гідність, справедливість.... Вбачається, що цей процес є характерним для українського суспільства як засобу його збереження від закостенілості, рутини і, головне, соціальної перебудови, реформування на основі нововиявленого політико-ідеологічного консенсусу.

Субстанційну основу гуманістичної парадигми системного підходу до організації державної влади в громадянському суспільстві складає принцип гуманізму як осьовий і системоутворюючий, визначальна основа нової методології. Будучи універсальним, він дозволяє розглянути сучасний світ в єдності його формальних і цивілізаційних механізмів, класових, національних та загальнолюдських інтересів. Завдячуючи своїй універсальності, даний принцип адекватно реалізує свій теоретико-методологічний потенціал за умови забезпечення виходу як на індивідуальний так і на загальнолюдський рівні.

Ефективність методологічного застосування гуманістичного підходу в правових дослідженнях зумовлена тим, що він є важливим регулятором гармонійного функціонування відносин «державна влада – людина», фактором інтеграції суспільства. Гуманістичні цінності набувають для людини і суспільства самоцінного

значення, відносяться до вищих цілей життя, організують життєві цілі в ієрархію, вершиною якої є феномени, що відображені в категоріях прав людини: свободи, гідності, рівності, справедливості тощо. В епоху становлення нових напрямків наукової думки особливого значення набувають питання методології, аналіз понять, шляхів розвитку юридичної теорії. Під впливом потреб практики розробка гуманістичних принципів організації державної влади вимагає глибокого системного аналізу. В той же час аналіз взаємодії людини і влади – важливе джерело збагачення і розвитку самої теорії держави, оскільки проблема організації державної влади завжди була в центрі уваги юридичної науки. В умовах виникнення духовної кризи державної влади, кризи людського духу, бездумності і швидкого збагачення за рахунок інтенсивного використання владних повноважень, надзвичайно низького рівня правової культури в окремих державних діячів, недостатньої правової освіти (компетентності) більшості урядовців та керівників, громадянської некомпетентності особи по відношенню до своїх прав і нехтування своїми обов'язками, розуміння ставлення людини до влади, її мислення до дійсності, взаємозв'язку і взаємозалежності людини і влади, розв'язання сучасних етико-гуманістичних аспектів організації державної влади набуває особливої теоретичної та практичної значущості.

Сьогодні виникнення понять «чесна влада», «відкрита влада», «прозора влада», «людяність влади» пов'язано із гуманістичною кризою влади. Остання викликана епідемією аморальності навіть при високих темпах економічного розвитку, зниженням культурного і духовного рівня, некомпетентністю та непрофесійністю у вирішенні багатьох питань. Суспільство повинно переглянути моральні та духовні критерії, життєві принципи та цінності, підняти рівень правової культури та правового виховання.

Особливого аналізу вимагає співвідношення понять «суверенітет особи» та «суверенітет державної влади». На нашу думку, суверенітет особи – це свобода, самостійність людини, залежність від самої себе, приватна філософія особистісного, індивідуального вдосконалення, самоутвердження і самореалізація. Особа повинна характеризуватися як творець самого себе, безмежною свободою волі, самодостатністю та самовідповідальністю за власне життя. Суверенітет державної влади – це універсальність її владної сили, можливість впливу на всі інші види суспільної влади, наявність в її арсеналі спеціальних засобів впливу, монопольне право вільно вирішувати всі свої справи як у середині країни так і за її межами.

Розглядаючи гуманістичну основу організації державної влади в сучасних умовах, слід підкреслити три принципи, на яких, на думку дослідників, ґрунтується така організація:

- сила меншості – принцип, що не дозволяє більшості приймати рішення, що спроможні пригнічувати інших, але водночас, підсилюючи роль різноманітних меншин, надаючи їм основи для формування більшості;
- непрямої демократії – принцип, що здійснює перехід від залежності від представників до самого представництва;
- розподілу рішень – принцип, що спрямовано на логіку побудови рішень та реалізацію рішень там, де вони необхідні [15, с. 84–95].

На нашу думку, до проблеми організації державної влади необхідно підходити з наступних принципів: принципу гармонії людини і державної влади – балансу, пропорційності та органічного поєднання їх інтересів; принципу особистої відповідальності кожної людини (громадянина) за організацію державної влади, усвідомлення її залежності як від суспільства, так і від кожної особи. Саме при такому розгляді мова піде не про абстрактно існуючі моральні заборони чи правила, а про правові, етико-гуманістичні умови розв'язання проблеми співвідношення людини і державної влади в цілому.

Сьогодні, коли державно-правова реформа зачіпає велику низку сфер суспільного життя: політико-правову, соціально-економічну, духовно-культурну, одне із пріоритетних місць повинно належати формуванню гуманістичного мислення на рівнях держави і особистості. Головні зусилля в цьому плані повинні бути спрямовані на досягнення рівноваги у відносинах влади і особи, встановлення меж, ціннісних

та етичних критеріїв державної влади, створення державою умов для задоволення морально-духовних потреб суспільства і особистості. Гуманізація відносин влади – це створення таких умов, коли кожен громадянин відчує себе рівним серед інших і буде вболівати за успіхи державної влади. За таких умов організація державної влади повинна враховувати не тільки вертикально чи горизонтально поділену систему органів, а й взаємовідносини влади та особи, рівень інтелектуальних, загальнокультурних та моральних якостей особистості. Нова роль у цих взаємовідносинах вимагає від особи постійного вдосконалення рівня політичної та правової культури, а також високосвідомого ставлення до участі в процесі формування державної влади, активної громадянської позиції. З боку державної влади необхідна зміна підходів до організації владної діяльності, збільшення в ній гуманізму, моралі та відповідальності. Таким чином, владі необхідно сформулювати сутнісні орієнтаційні мотивації, визначити сенсожиттєві точки опори в різних сферах: політико-правовій, соціально-економічній, духовно-культурній. Адже ідеал влади є результатом єдності ціннісного та пізнавального ставлення до дійсності. Загалом суспільний ідеал влади віддзеркалює, перш за все, інтереси соціальних суб'єктів і тенденцію розвитку суспільних відносин. Однак слід розмежовувати світоглядно-ціннісні доктрини організації державної влади та поточні потреби, завдяки яким інколи ця доктрина може бути механізмом духовного закріпачення суспільства. На шляху нового діалогу людини і державної влади загальнолюдські цінності не повинні сприйматися поза національною культурою кожного народу, який спирається, насамперед, на власну мораль і традиції.

Таким чином, єдність та цілісність державної влади забезпечується наявністю стійких взаємозв'язків між її гілками. На цьому шляху важливе значення набуває соціальна єдність влади як єдність принципів ідей та цінностей суспільства. Етико-гуманістичні основи повинні стати цементуючим фактором природної рівноваги і соціальної цілісності суспільства. На цьому фундаменті повинно відбуватися прогнозування розвитку взаємовідносин між особою та державною владою, результати таких прогнозів повинні бути основою для здійснення конструктивних схем розумної та цілеспрямованої державної політики в різних сферах суспільного життя.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения 2-е изд., перераб. и доп. / С. С. Алексеев. – М.: Издательство НОРМА, 2002.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах / Аристотель – Т.4. – М., 1984.
3. Василенко И. А. Политический консенсус в гуманитарном диалоге культур / И. А. Василенко // Вопросы философии. – 1996. – №68.
4. Воронов И. О. Людина і політика: У пошуках гуманістичної альтернативи / И. О. Воронов – К.: Генеза, 2004.
5. Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М.Тодика, О. Г. Данильян та ін.: За ред. акад. НАН України В. Я. Тація, акад. АПрН України Ю. М.Тодики. – Х.: Право, 2003.
6. Ларцев В. С. Социокуптурный генезис личности (социально-философский анализ): Монография / В. С. Ларцев – К.: ООО Информационно-издательская фирма «Принт-Экспресс», 2002.
7. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право. XXI век / И. И. Лукашук – М.: Спарк, 2000.
8. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов – Х.: Право, 2002.
9. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет Эстетика. Философия культуры. – М.,1991.
10. Пейн. Т. Права людини / Т. Пейн. Пер. з англ. Ігор Савчак. – Львів: Літопис, 2000.
11. Рабинович П. М.. Здійснення прав людини: проблеми обмежування / П. М. Рабинович, І. М. Панкевич – Львів, 2001.
12. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти / В. М. Селіванов. Монографія, – К., 2002.
13. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2001.
14. Тодыка Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики / Ю. Н. Тодыка – Х.: Факт, 2000.

15. Тоффлер А. Создание новой цивилизации: политика Третьей волны / А. Тоффлер, Х. Тоффлер. Пер. с англ. – Новосибирск: Сибирская молодежная инициатива, 1996.

16. Туманов В. А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе / В. А. Туманов. Государство и право. – 1993. – №8.

17. Хайдегер М. Время и бытие / М. Хайдегер – М., 1993.

Лясота А. Е. Гуманистически-ценностные основы организации государственной власти в гражданском обществе.

В гражданском обществе Актуальность рассматриваемой темы обусловлена, прежде всего, тем, что сам процесс становления гражданского общества в Украине требует дальнейшего развития его теоретического дискурса. Такая необходимость вызвана как практическими потребностями сознательного, целенаправленного и активного участия граждан в формировании и развитии гражданского общества, так и проблемной ситуацией, сложившейся в области его теоретической рефлексии.

Ключевые слова: гражданское общество, гуманистические ценности, гуманистическая парадигма.

Lyasota A. Humanistic-evaluative basis of the state power organization in the civil society.

Background in question is caused primarily by the fact that the very development of civil society in Ukraine requires the further development of theoretical discourse. This need is caused by both the practical needs of conscious, purposeful and active participation of citizens in the formation and development of civil society, and in so problematic situation in the realm of the theoretical reflection

The author comes from the fact that civil society is not well-defined, fixed, empirically fixed no limits in terms of its external nor in terms of its internal form. Therefore, it is impossible to consistently describe and understand only by identifying its quantitative, structural and organizational settings.

In modern terms perspective can be considered only society, government is focused on strengthening ethical values, to overcome the situation where there is humiliation personality, upbringing enslaved man, not able to identify all of their creative abilities, Personality, its interests and aspirations, values and goals are the kind of measure of government.

The issue of government is one of the urgent problems of modern political science. Political and legal thought constantly searches for ways optimal model of government. This motivates the need of building a new democratic social state of law on the foundation of the most reliable, accurate and complete understanding of the nature, content and purpose of government.

Humanist-value problems today is important for political science, since values are the integrative basis for the individual and for the social group of civil society. Humanistic foundations show their importance in the analysis of state and governance, impossible without the guidance value in practical realities of being a conscious choice of the subject prior to decision-making.

In the process of civil society are needed changes in the legal outlook authorities targeting it to search for optimal humanistic foundations of organization, finding ways to remove the contradiction between the moral and necessary moral-stimulated in its activity. Relevant, in particular, the relationship between national and universal human values, humanity and rights, humane government responsibility and pressure.

This theoretical perspective requires the study of civil society because it is not an indication of formal boundaries, but because of its quality specifications and determining its functional characteristics. To solve the latter problem and is necessary analysis of value-semantic foundations of civil society.

Keywords: civil society, humanistic values, humanistic paradigm.

Надійшла до редколегії 25.01.2013 р.

УДК 329

Т. М. Маласай

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДИЛЕМА «ГЛОБАЛІЗМ - АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ» В КОНТЕКСТІ КРИЗОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто основні позитивні та негативні наслідки глобалізації, причини виникнення дилеми «глобалізм-альтерглобалізм». Розкрито сутність поняття «альтерглобалізм», його основні цілі та завдання. Досліджено особливості мережевого характеру організаційної структури руху, склад учасників і різноманітність їх поглядів на подальший розвиток глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, альтерглобалізм, Всесвітній соціальний форум, альтерглобалістський рух, мережевий характер, ідеологія, неурядові організації.

Останнім часом, в результаті загострення негативних наслідків глобалізації, відбувається популяризація альтерглобалістського руху. Усвідомлення феноме-

ну альтерглобалізму дуже важливо, тому що дилема «глобалізм-альтерглобалізм» є відображенням багатьох сучасних загальносвітових процесів. Вихід руху альтерглобалістів на кардинально новий та більш масштабніший практичний рівень (початок діяльності Всесвітнього соціального форуму) зробив необхідним його детальне вивчення. Для ідентифікації правильної тактики розвитку світового співтовариства у майбутньому необхідно зрозуміти, яку ж перспективу несе у собі альтерглобалізм. Проте визначити перспективу можливо лише дослідивши цілі та завдання альтерглобалістів, їх ідеологічний плацдарм, склад учасників руху, джерела фінансування і т. п.

На дослідженні альтерглобалізму зосереджено сьогодні не так багато наукових статей, монографій, інтернет-публікацій. Теоретичному осмисленню передумов, принципів, протиріч та особливостей альтерглобалізму присвячують свої праці К. Агітон, О. Бузгалін, А. Вебер, М. Шепелєв, М. Работяжев, О. Постол. Фундаментальний аналіз ідеології та шляхів фінансування приводить у своїх статтях М. Трофименко. Проте, для більш детального вивчення причин виникнення дилеми «глобалізм-альтерглобалізм» необхідно було розглянути мінуси і плюси глобалізації, що добре викладені в роботі В. Гурковського.

Значний і, напевно, найбільший масив джерел представлений Інтернет сайтами альтерглобалістських організацій. Сучасні інформаційні технології доступні кожному, кожна людина або організація може створити свій сайт, опублікувати в мережі програмні матеріали, відомості про діяльність, склад учасників і таке інше. Доступність технологій, з одного боку, дозволяє маленьким організаціям виступати в інформаційному просторі на рівних із великими об'єднаннями, з іншого боку – кількість сайтів в Інтернеті постійно зростає, інформація на них дуже часто дублюється, багато з сайтів після створення перестають бути джерелом актуальної інформації. Саме тому неможливо було обійтися без сайтів альтерглобалістських організацій, які постійно оновлюються та містять актуальну інформацію про життя руху.

Мета статті полягає у дослідженні дилеми «глобалізм-альтерглобалізм» та розкритті основ руху альтерглобалістів для розуміння реальної перспективи впливу даного феномену на майбутні світові процеси.

XXI століття ознаменувалося поглибленням глобалізаційних процесів, що неабияк вплинуло на трансформацію сучасної економіки, політики та культури. Однак характер глобалізації, тобто як саме вона впливає на вище вказані сфери життя суспільства, все ж залишається предметом наукових дискусій. Глобалізація – це новий ступінь розвитку цивілізації чи спроба провідних країн світу нав'язати свої правила і цінності – на сьогодні не існує чіткого розуміння даного процесу.

Розповсюдження демократичних цінностей, посилення конкуренції, що стимулює подальший розвиток новітніх технологій, інтенсифікація інформаційного обміну, збільшення освітніх можливостей, поглиблення міжнародного розподілу праці, ущільнення зв'язків між народами і державами – все це відносять до позитивних наслідків глобалізації. Розглянемо їх більш детальніше. Глобалізаційні процеси в політичній сфері призвели до поглиблення взаємодії між національними урядами та зміцнення регіоналізації. Глобалізація відкриває широкі можливості для процесів інтеграції у світову економіку. Крім того, у країнах, що зуміли досягти інтеграції, спостерігаються більш високі темпи економічного зростання і скорочення бідності. Підвищення рівня життя, у свою чергу, сприяє розвитку демократичних інститутів державного управління і. Неабиякі позитивні зміни були привнесені і в трансформацію сучасної системи безпеки. Національна безпека вийшла далеко за свої кордони та отримала міжнародний характер.

Проте існують і негативні риси глобалізації, а саме: загострення екологічних проблем, збідніння населення в країнах периферії, зростання негативного впливу масової культури, існування монополії розвинених країн на світовому ринку, ризик повтору фінансової кризи, загроза розчинення національних культур, що потребує нагального вирішення, загострення міжнародного тероризму. Гостро постає проблема втрати мовної ідентичності багатьох народів через глобальне розповсюджен-

ня англійської, як базової. Однак, найбільше занепокоєння викликає прірва, що утворилася між багатою «Північною» та вкрай збіднілим «Півднем», населення якого, в деяких випадках, опиняється в умовах голоду.

У цій ситуації на тлі сприйняття глобалізації та загострення кризи системи глобалізму посилюється соціально-політичне протиборство усередині національних держав. Отже, виникає дилема «глобалізм-альтерглобалізм», що породжує або підтримку глобалізації з її плюсами та мінусами, або підтримку діяльності груп «інакомислячих», які будуть намагатися її змінити і таким чином, дещо призупинити розвиток вище вказаних проблем. Саме позицію тих, хто хоче внести корективи до плину даного процесу, і займають альтерглобалісти.

Альтерглобалістський рух – загальна назва суспільних організацій, рухів і ініціативних груп, які визнають неминучість глобалізації, однак форми її протікання на сучасному етапі, вважають неприйнятними. Сама назва «альтерглобалістський рух» не є загальновизнаною. Часто також використовують назви – «антиглобальний рух», «рух за глобальну справедливість», «рух рухів» тощо [4, с. 71]. Але слід зазначити, що самі учасники руху називають себе альтерглобалістами, адже вони виступають за альтернативну модель глобалізації, а не проти неї взагалі.

Основними учасниками альтерглобалістського руху є громадські об'єднання, такі як профспілки, екологічні, жіночі, молодіжні, дитячі асоціації; різноманітні неурядові організації, а також освітні та наукові об'єднання. Крім того, у світі активно формуються так звані нові соціальні рухи, а також власне альтерглобалістські організації, вкрай різноманітні за цілями і складом.

Оскільки даний рух має досить широке коло учасників, то і позиції щодо самої глобалізації у них часто відрізняються, адже кожен по-різному уявляє альтернативу цьому явищу та шляхи і методи її реалізації. І це не дивно. Як зазначає О. Постол, одна частина прихильників альтерглобалізму бореться з наслідками й ефектами глобалізації, інша, представлена громадськими та політичними рухами, відстоює ідеї екологічні, пацифістські, ліворадикальні, комуністичні, анархістські, солідарності з «третьім світом» тощо; дехто виступає проти звуження демократії та за розширення прав людини і громадянина. Але всі вони сходяться на критиці неоліберального варіанта капіталізму та інститутів, що його репрезентують [2].

Однак, таке різноманіття учасників визначає і певну організаційну особливість даного руху – відсутність централізованої структури, яку очолює лідер. Проте це не є негативною ознакою руху альтерглобалістів, а скоріше є одним з наслідків його мережевого характеру. О. В. Бузгалін досить чітко виділив основні риси мережевої організації руху: неієрархічність, децентралізацію, переважно горизонтальну та/або функціональну кооперацію учасників; гнучкість, рухливість, мінливість форм та конфігурацій, легкість і швидкість створення та розпаду структур; відкритість мережі для «входу» й «виходу», загальнодоступність ресурсів (перш за все, інформаційних) мережі; рівноправність учасників мережі, незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсів, не лише некомерційний, а й антиринковий характер діяльності; унікальність мережі. При цьому, функціонування руху, окрім принципу мережності, базується на принципах інтернаціоналізму, інтеркласовості та інтерідеологічності, антигегемоністичності, співпраці та солідарності, на принципі вільної, добровільної, працюючої асоціації, а також на принципах самоорганізації і самоуправління як механізмах життєдіяльності руху, що проявляються у формах мережної демократії, консенсусної демократії, демократії участі [4, с. 74].

Незважаючи на те, що в засобах масової інформації і навіть у наукових публікаціях все частіше говорять про ідеологію альтерглобалістів, насправді цілісна ідеологічна система, яка могла б бути визнана усіма представниками альтерглобалістського руху, на сьогодні практично відсутня. Саме це, як вважають сучасні дослідники, є однією з проблем руху за альтернативу глобалізації.

Основними видами діяльності альтерглобалістського руху є зустрічі, демонстрації проти проведення офіційних самітів міжнародних інститутів. Учасники руху також проводять власні соціальні форуми, де аналізується процес глобалізації, обговорюються способи опору та альтернативні пропозиції. Найяскравішим прикладом

є Всесвітній соціальний форум, який проводиться щорічно з 2001 р. на противагу Всесвітньому економічному форуму в Давосі. Також, ведеться активна пропаганда ідей альтерглобалізму через мережу Інтернет. Наприклад, існують сайти основних неурядових організацій даного руху, на яких досить докладно розповідається про їх діяльність, програми дій і т. п.

У цілому ж, етапність дій альтерглобалістів може реалізовуватися, як зазначив у своїй статті О. В. Бузгалін:

1) у короткостроковій перспективі – шляхом зриву конференцій, зустрічей, заходів наднаціональних організацій та концернів поряд з цілеспрямованим завданням збитків окремим корпораціям, підприємствам через бойкот, пошкодження майна, хакерських атак на системи управління;

2) у середньостроковій перспективі – анулюванням або реорганізацією та демократизацією конференцій існуючих наднаціональних організацій, та таких, як СОТ, ВМФ, Світовий банк;

3) у довгостроковій перспективі – розробкою альтернативних варіантів прийняття рішень, усунення соціальних, економічних, екологічних розбіжностей між державами [4, с. 76].

Ще одним важливим аспектом у дослідженні альтерглобалістського руху є виявлення джерел його фінансування. Рух фінансується за рахунок внесків його членів, приватних пожертвувань та за фінансової підтримки деяких неурядових організацій, фондів, місцевих і національних органів влади. Так, наприклад, співпрацюючи з профспілками, які перераховують значну частину коштів, фінансуються та втілюються в життя проекти неурядової організації альтерглобалістів «Стрейтгуде».

Також великий внесок у фінансування роботи малих організацій альтерглобалістів здійснюють транснаціональні мережі даного руху, а також сайти, що пропагують їх ідеї.

Мінімальні витрати на повсякденну діяльність альтерглобалістських організацій:

- підтримка сайту, інформаційні технології, агітаційні матеріали;
- оренда приміщення;
- зарплата (редакторам сайту, адвокатам, авторам публікацій, працівникам організації та ін.) [3].

Проте окремої уваги заслуговує фінансування найбільш масштабних заходів альтерглобалістів, наприклад, як проведення Всесвітнього соціального форуму, адже для участі в ньому збираються тисячі людей з багатьох країн світу. Дане питання ніде не розкривається. Однак, відомо, що до лав його спонсорів входять фонди Рокфеллера і Форда, різноманітні громадські і релігійні організації, що фінансуються за рахунок урядів країн Західної Європи.

Протистояння між глобалістами і альтерглобалістами стає все більш помітним чинником політичного життя, насамперед, розвинених країн Заходу. Зокрема, під час президентських виборів 2012 р. у Франції частина електорату з критичним ставленням до наслідків глобалізації та відкритого регіоналізму голосувала за Н. Саркозі і М. Ле Пен, тоді як частина електорату з глобалістською свідомістю підтримала Ф. Олланда.

Досить помітним є представництво лівого і правого флангів альтерглобалізму в Європарламенті. Наприклад, діяльність фракції «Європа за свободу та демократію» є яскравим представником правого флангу, адже відстоює ідеї національної ідентичності та національного суверенітету. Також, сюди можна віднести і деяких незалежних депутатів Європарламенту. В свою чергу, представники лівого флангу альтерглобалізму виступають проти глобального капіталізму, за контроль над ТНК та за глобальну соціальну політику. Вони знаходять підтримку своїх ідей, наприклад, у діяльності такої політичної групи, як Європейські об'єднані ліві/Ліво-зелені Півночі.

Отже, глобалізація несе в собі як позитивні, так і негативні наслідки. Саме наявність останніх і стала поштовхом для активізації дилеми «глобалізм-альтерглобалізм». Сучасний рух альтерглобалістів має на меті збереження процесу глобалізації, проте, перенаправленого таким чином, щоб мінімізувати загострен-

ня вже існуючих глобальних проблем сьогодення. Проте, чи зможуть вони досягти потрібного ефекту залежить і від вирішення проблем усередині самого руху, таких як, наприклад, розробка і створення єдиного ідеологічного плацдарму. Не дивлячись на це, альтерглобалізм має перспективи для подальшого існування, адже доки буде розгортатися процес глобалізації, доти існуватиме і його альтернатива.

Бібліографічні посилання

1. Гурковський В. І. Сутність і феноменологія глобалізації в контексті формування глобального інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / В. І. Гурковський – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=108>
2. Постол О. Альтерглобалізм як соціальний політичний феномен сучасності [Електронний ресурс] / О. Постол – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/>
3. Трофименко М. В. Антиглобалістський рух: ідеологія та джерела фінансування [Електронний ресурс] / М. В. Трофименко – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_19/Gileya19/P7.pdf
4. Бугзалин А. В. Альтерглобалізм как феномен современного мира / А. В. Бугзалин // Полис. – 2003. – № 2. – С. 71–85.

Маласай Т.М. Дилемма «глобализм-альтерглобализм» в контексте кризисных тенденций глобализации.

Рассмотрены основные позитивные и негативные последствия глобализации, причины возникновения дилеммы «глобализм-альтерглобализм». Раскрыта сущность понятия «альтерглобализм», его основные цели и задачи. Исследованы особенности сетевого характера организационной структуры движения, состав участников и разнообразие их взглядов на дальнейшее развитие глобализации.

Ключевые слова: глобализация, альтерглобализм, Всемирный социальный форум, альтерглобалистское движение, сетевой характер, идеология, неправительственные организации.

Malasai T. The dilemma «globalism-alter-globalizm» in the context of crisis tendencies of globalization.

The main positive and negative consequences of globalization, the reason of occurrence of the dilemma «globalism-alter-globalizm» are considered. The context «alter-globalizm», its main objectives and missions are discovered. Network features of organization structure of movement, structure of participants and a variety of their views on further globalization developments are investigated. Their program and types of actions is considered, also. The ideological platform and financing sources of movement are analyzed.

Alter-globalization came to public attention through a series of global events which erupted into the world news. Alter-globalization activists have built a truly global movement that has gathered citizens, committed intellectuals, indigenous, farmers and NGOs against neoliberal policies in street demonstrations and Social Forums all over the world, from Bangalore and Seattle to Copenhagen and Dakar.

The alter-globalization movement is very perspective nowadays because it is supported in many countries. Its activists strive to contribute to the emergence of an international public space to solve the major problems of our era, be it climate change or financial transactions. But their main purpose – to create alternative model of globalization. Thus, there is a dilemma «globalism-alter-globalizm». This dilemma is a mirror of many modern world processes. For this reason its consideration becomes actual today.

The results of this work can be used in theoretical researches and for analyze the alter-globalization organisations.

Keywords: globalization, alter-globalizm, World social forum, alter-globalization movement, network character, ideology, NGOs.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 327:32.019.5

Т. Л. Нагорняк

Донецький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ БРЕНДИНГУ МІСТ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

З'ясовані закономірності брендингу міст світу і України, встановлена розбіжність між змістом і практичним призначенням категорій, якими позначають провідні міста світу («глобальне місто», «мегаполіс», «центр агломерації», «велике місто») і кращі для життя («комфортне місто», «здорове місто»).

Ключові слова: брендинг міста, глобальне місто, комфортне місто, громада у процесі брендингу території.

Сучасний світовий політичний процес трансформував не лише правила гри, а й акторів. Якщо минуле століття – це час держав – центральних акторів світобудівництва, то сьогодні ідентичність основних гравців вийшла за межі державних кордонів, ставши наднаціональною чи звузившись до територіальної. Світова політика та міжнародні відносини змушені шукати чинники корекції, які б ефективно використовували тренди глобалізації та активізацію територіальної ідентичності.

Політична наука і практика все більш стають полідисциплінарними, залучаючи категоріальний апарат, методологічне та інструментальне підґрунтя з соціогуманітарного та природничого поля знань. Політичний брендинг і маркетинг території тому доказ. Концепція територіального брендингу з'явилася одразу після бізнес-брендингу і сьогодні становить ключовий підхід у теорії маркетингу територій (місць). У 1970-х роках Джек Траут вказував на можливість й необхідність створення бренду не лише товарів, послуг і корпорацій, а й країн, регіонів, міст. 1993 року вийшло перше видання знакової книги Філіпа Котлера, Дональда Хайдера і Ірвіна Рейну «Маркетинг територій: залучення інвестицій, промисловості і туризму в міста, штати і країни» [9]. Ця робота вперше чітко обґрунтувала використання маркетингу в якості механізму всебічного просування територій. Сьогодні погляди Ф. Котлера мають безліч послідовників і критиків, але теорія маркетингу територій набула визнання і полідисциплінарності. У світовій науці й політичній практиці, визнання того, що серед чинників утворюючих бренд країни, вагому роль можуть мати іміджі територій (регіонів й окремих знакових місць), це – інноваційність. Наукові розробки брендингу територій цікавлять політологів, соціологів, маркетингологів, культурологів, істориків, філософів, географів. Навіть можна констатувати факт формування наукових шкіл вивчення іміджу територій та їх брендингу: – англо-американська – С. Анхольт (S.Anholt), Ф. Котлер (Ph.Kotler), Дж. Траут (J.Trout), Д. Хайдер (D.Hyder), П. Чілтон (P.Chilton); – російська І. Чорная, І. Важеніна, О. Панкрухін, В. Домінін, О. Тюкаркіна й у тому числі потужна Санкт-петербурзька – Д. Гавра, Ю. Таранова, П. Слуцький, М. Спірченко; – українська – Е. Мамонтова, Ю. Щегельська, В. Бурлачук, Д. Гороховський.

Цікавим є досвід вітчизняних та світових практиків з питань брендингу і політичного маркетингу міст, регіонів, інститутів. Це – представники інтелектуальної еліти, які формують цінності та є носіями ідентифікаційних рис своїх територій у сфері культури, спорту, медицини та інших суспільних сфер, представники громадських об'єднань, що виступають із соціальними ініціативами та суспільними проектами – Д. Огілві (D. Ogilvy), Н. Кляйн (N. Klein), М. Елс (M. Earls) (Великобританія, Канада, США); Я. Грицак, Д. Богуш, В. Пекар, Т. Жданова, Є. Пестерніков, Я. Трофимов, Т. Бебешко, І. Харченко, О. Соскін (Україна); А. Пуртов, Д. Візгалов, І. Лисенко, В. Тамберг, С. Подкар (РФ).

Брендинг міст, як ефективний процес ведення політики, можливий лише за умов консенсусу між науковцями, владою та громадою на чолі з фахівцями-практиками. Там, де він знайдений, бренди міст і держав посідають перші позиції у світових рейтингах. Для України і більшості країн пострадянського простору це актуальна проблема. Сутність її зводиться до відсутності порозуміння між вказаними акторами процесу брендингу, що результує низькими місцями українських міст та самої держави у світових рейтингах. Громадські ініціативи знизу, роблячи свої перші кроки, залишаються у більшості випадків поза увагою влади і бізнесу – сучасна українська тенденція у різних сферах життєдіяльності людини, і формування чи корекція іміджу українських міст чи країни цілком не виключення. За таких умов загострюється необхідність вивчення і систематизації наукового і практичного досвіду у сфері покращення іміджу країни та її міст при залученні громадських ініціатив та рухів.

Виходячи з зазначеного, автор мав на меті встановити загальні тенденції розвитку міст світу і України у процесі їх брендингу, акцентуючи свою увагу на ролі громад у цьому процесі. А також виявити роль міст у контексті подальшого розвитку світової політичної системи. Це стало можливим на підставі таких джерел аналізу

як: – наукові та світоглядні концепції таких авторів як Т. Левітт (Theodore Levitt), А. Гідденс (Anthony Giddens), Р. Робертсон (Roland Robertson), Д. Драгунський, І. Штефан, С. Сессен (Saskia Sassen), І. Валлерстайн (Immanuel Wallerstein); – офіційні світові рейтинги та показники розвитку країн та міст світу. Серед останніх: The Global Competitiveness Report 2012–2013; 2012 Global Cities Index; Die Raumgliederungen der Schweiz, BFS, 2005; Рейтинг міст світу 2012: Мегаполиси; – звіти, презентації та прикладні матеріали державних та громадських проектів щодо брендингу міст; а також – громадські звіти та коментарі з приводу брендингу українських міст.

Місто – це, у першу чергу, люди. Люди із своїми інтересами ініціативами, бажаннями і реальними діями на користь міста – громада, що має зробити бренд. Існує принципова різниця між смислами словосполучень: «територія з населенням» і «держава з народом», «глобальне місто, мегаполіс, агломерація» і «місце, де комфортно жити, де твій дім». Саме громада здатна трансформувати населення у народ і місто у дім, де комфортно жити. Є думка науковців (класики маркетингу територій – Дж. Траут [18] та його послідовники, Д. Богуш) [1], що місто-бренд повинно продаватися і в цьому основна мета брендингу. Вони зводять брендинг міст до бізнес-стратегії – матеріально успішного проекту. Міст як бізнес-проектів у світі багато, тому можна зробити висновок про те, що такий раціональний вимір брендингу працює і дає результати. Але, у контексті заявленого, існує й ірраціональний підхід брендингу міст, за яким «своїх не продають», їх зберігають, люблять, визнають слабкі місця, посилюючи унікальність та автентичність. Серед науковців, які дотримуються його – М. Линдстром [10], Д. Визгалов [3]. За принципами ірраціонального і не бізнесового створюють «комфортні міста». Вони мають менш затратні бренди і не претендують на роль світових акторів, але популярні для категорії мешканців, що опікуються здоровим повітрям, спокійним соціальним кліматом та духовністю. Головний критерій дієвості будь-якого бренду міста – прийняття його громадою. Самовизначення («хто ми є?»), що об'єднує громаду, має стати основою бренду міста, що зв'яже його із зовнішнім світом. Для виявлення його існує 4-кроковий алгоритм брендингу: дослідження міста – розробка брендингової концепції – її втілення – підтримка бренду. Вагомим фактором успіху бренду міста є залучення громади до процесу брендингу на усіх його етапах. На першому етапі дослідження міста – в якості реципієнтів соціологічного опитування, користувачів та читачів соціальних мереж і ЗМІ, що задіяні у процесі брендингу, учасників громадських публічних слухань, обговорювань та конкурсів ідей.

Практика брендингу міст світу і України віддзеркалює дихотомію зазначених двох підходів до розуміння сутності брендингу території. На користь кожної з думок, працюють два вектори практики – міста як бізнес-центри і автентичні містечка.

Вектор перший: розвиток міста як брендинговий бізнес-проект. За умов закріплення глобалізаційних тенденцій та зростання впливовості інформаційних технологій, держави світу, як політичні суверенітети, все менш стають цілісними інституційними гравцями світової конкуренції у будь-якій сфері. Глобалізація підштовхнула до самопрезентації унікальної ідентичності міста і субрегіональні території (курортні та символічні зони – релігійного, історичного, освітнього плану), які здатні приваблювати туристів, абітурієнтів, партнерів та емігрантів іноді більш ніж сама країна. Конкуруючи не тільки між собою, але й іноді з регіонами та цілими державами за інвестиції, кадри, права і навіть геополітичні можливості, вони поступово залучаються до глобального рівня політики. Згідно Т. Левітту (Theodore Levitt), глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації [24]. Процес глобалізації складається з трьох взаємозв'язаних компонентів: нового міжнародного розподілу праці, міжнародного виробництва і політичних відносин. Найпотужніший фактор – економічний. Ключова ідея брендингу міст, які прагнуть статусу «глобальне місто» чи «місто-світовий лідер», прямо пов'язана з боротьбою за економічні ресурси світу. І це не нова ідея в історії людської цивілізації, як і сама глобалізація. Світ вже проходив етап колонізації, створення великих імперій, деколонізації, впливовості наднаціональних утворень. І в контексті усіх перетворень світової системи, міста вже відігравали роль брендів.

Витоки людської цивілізації беруть свій початок саме в містах: Вавилон, Ієрусалим, Фіви, Мілет, Афіни, Рим – всі ці міста були епіцентрами творення давньосхідної та античної культури, що стала основою для існування сучасного світу. Міста набували за різні історичні часи особливого статусу – бренду – через наступні ключові чинники:

- релігія. Так виникають бренди Єрусалим і Оксфорд. Трансформація смислу бренду «Оксфорд» відбулася у бік центра найкращої в світі освіти, але походження університету веде саме з Оксфордського монастиря, при якому він був відкритий у 1117 р. Єрусалим залишається Святою Землею, світовим самостійним брендом та в обох випадках міста не пов'язуються масовою свідомістю частіш за все з державами, в яких вони знаходяться.

- торгівля у період IX–XII ст. Значна частина міст виникла на перехресті торгових шляхів, серед них – Париж, Мілан, Лондон – міста крупного шопінгу і моди сьогодні. Вони, без будь-якої державної приналежності, виступають самостійними брендами у вказаних сферах.

- мономіста, що створені навколо одного підприємства чи за профілем виробництва, які прославили міста та географічні регіони (Оренбург із хустинками, Голівуд як майстерня кінематографії, Богема із склом та Рим, як політична столиця світу, куди ведуть усі дороги, Барселона як домівка для метрів футболу).

- природні ресурси чи секретні моменти існування, призначення, відкриття, які стали основою їх брендингу (Антарктида, Бермудський трикутник, Троя, Чудеса світу, піраміди в Гізі).

Указані самостійні бренди, що набули своєї впливовості поза державами, де розташовані, – навіть за умов глобалізаційного руху, посилили свої позиції у світі. Завдяки цьому, світова практика пропонує дефініцію «глобальне місто або світове місто», яка стала реальністю через такі характеристики міст, як: загальновідомі міста у світі (Париж), центри най відомих світових подій і проєктів (Нью-Йорк), місця концентрації людей і ресурсів (Лос-Анджелес), перехрестя цивілізацій (Лондон), серце світових фінансів, юридичних і політичних штаб-квартир (Женева), привабливе місце через перспективність бізнес-пропозицій (Цюрих) місце провідних технологій (Сінгапур) та культурної унікальності (Пекін).

Особливе змагання йде між так званими глобальними містами, географічна дистанція між якими, у кінцевому результаті, на даному історичному етапі вже не має принципового значення (Москва – Лондон, Шанхай – Сінгапур, Лос-Анджелес – Токіо). Основою виключного статусу таких міст у сучасному світі є їх людський капітал, а саме – надзвичайно високий рівень його концентрації на обмеженій території. Для того, щоб втримувати свої позиції у власній державі та на міжнародному рівні, вони мають постійно приваблювати своїх мешканців, політизуючи їх ідентичності, ставлячи на перше місце – «громадянин міста». Глобальне місто представляє собою ієрархізовану економічну систему, де кожен елемент приречений жорстко конкурувати з іншим за те, щоб просуватися у напрямку її вершини, що цілком відповідає неоліберальній логіці глобалізму.

Громада глобальних міста стає актором глобальної економіки. Зовнішні обставини обумовлюють темп і характер перетворень міста та ідентичності громади. Інструментарій економічного розвитку міст, розроблений Державним університетом штату Мічиган, має за мету – допомогти громадам пізнати себе і через динаміку 16 показників розвивати місто в економічному плані. Основні напрямки – глобалізація, робочі місця, інновації, інформаційні технології, економічний динамізм [28]. Основні позиції «Індексу економіки знань» спрямовані на комерціалізацію всієї діяльності громади – від інформації до творчості. Громада у глобальних містах має специфічні ознаки. Вона мультикультурна, схильна до саморозвитку як до складової власної бізнес-стратегії. Ця громада – носій корпоративної культури і постіндустріальних цінностей відкритого інформаційного суспільства. Територіальна та наднаціональна ідентичність громад таких міст нівелює національну. Мешканці глобальних міст відчують себе скоріш громадянами світу, ніж часткою національних суверенітетів.

У літературі часто змішуються смисли категорій «глобальне місто» і «мегаполіс». Автор поділяє думку Saskia Sassen, яка чітко прояснює, що мегаполіс вказує на свій чисельний пріоритет населення, а глобальні місця пріоритетні своїм впливом у світі [30]. International consulting company ATKearney Research Center і The Chicago Council on Global Affairs опублікували Індекс глобальних міст 2012 (The 2012 Global Cities Index) [23]. Він оприлюднюється раз на два роки на підставі аналізу більш 60 міст світу із населенням більш 1 млн. за 25 параметрами. Основними напрямками відбору і аналізу виступають 5 наступних: ділова активність, людський капітал, політична вага, культурний рівень, інформаційний обмін. У 2012 році перші позиції рейтингу глобальних міст займають Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо, Гонконг, Лос-Анджелес, Чикаго, Сеул, Брюссель і Вашингтон. Це – міста-бренди, на міжнародній арені та у світовій політиці вже стали впливовими самостійними гравцями із розвинутою територіальною ідентичністю своїх громад.

Спроба визначити і категоризувати світові міста вперше була зроблена у 1999 р. групою і мережею з вивчення глобалізації та світових міст (GaWC), що розташовується в Університеті Лафборо (Великобританія). Міста були ранжовані за критерієм пропозицій міжнародними корпораціями ділових послуг – фінансовий облік, реклама, банківські та юридичні послуги. Дослідження виявило три рівні глобальних міст і кілька підрівнів. Потрібно відзначити, що цей список, в основному, включає міста, в яких розташовані офіси певних мультинаціональних компаній, які пропонують фінансові та консультативні послуги, і виключають інші політичні, культурні, релігійні та економічні центри. У 2004 році представник GaWC Р. Тейлор вніс корективи до параметрів, за якими міста можна класифікувати як «глобальні» (Лондон, NY, Париж, Амстердам), «Глобальні міста із спеціалізованим внеском» (Сінгапур, Токіо, Гонконг, Вашингтон) і «Світові лідери». Остання категорія міст і поширила категорії класифікації при тому, що провідними залишаються економічні. Світовими лідерами були названі ті, що мали економічний глобальний внесок – Франкфурт, Майамі, Мюнхен, Осака, Сінгапур, Сідней, Цюрих. Серед неекономічних світових лідерів – Абіджан, Адіс-Абеба, Атланта, Бейсл, Барселона, Каїр, Денвер, Хараре, Ліон, Маніла, Мехіко, Мумбаї, Нью-Делі, Шанхай [13].

Комерційно-раціональний підхід до брендингу міст задля здобуття рівня глобального чи мегаполісу поширюється разом із збільшенням кількості самих міст світу із населенням більш ніж 10 млн. Якщо таким містом у 1950 році був один Нью-Йорк, то 2005 року таких міст було вже 25, а відсоток урбанізації світу склав 75–85 % у Західній Європі та Північній Америці. Прихований потенціал зростання мегаполісів сьогодні слід шукати у Тихооазіатському регіоні [30].

Процес урбанізації у світі привів до того, що більш 50 % населення Землі проживають у містах. У наслідок державної політики чи самостійної стратегії розвитку ресурсної бази, міста стають самостійними політичними акторами. Одним з шляхів набуття містом статусу глобального політичного актора чи світового лідера є агломерація – утворення навколо одного чи декількох центрів єдиної багатовекторної динамічної системи виробничих, інфраструктурних, соціокультурних та політичних зв'язків міст, що територіально зрощуються. Залежно від кількості центрів, розрізняють моноцентричні (Токійська, Нью-Йоркська) та поліцентричні агломерації (Рурська у Німеччині, Золоте Кільце у РФ). Федеральне статистичне управління Швейцарії встановило чинники, за якими можна фіксувати наявність агломерації. Для моноцентричних це: а) об'єднання муніципалітетів, принаймні, 20 тис. осіб; б) наявність ядра міста, що включає 10 тис. жителів; в) 2.000 чоловік працездатного населення, з яких як мінімум 1/6 зайняті в основному місті (або групи основних міст для поліцентричної агломерації). Для поліцентричних: а) перевищення площі забудованої території над незабудованою в агломерації складає 10 разів, при чому розрив між будівлями не спостерігається; б) зростання чисельності населення в агломерації у порівнянні з іншими територіями країни [25].

За оцінкою ООН у 2010 році на Землі нараховувалося близько 449 агломерацій із мешканцями більш 1 млн., у тому числі 4 – більш 20 млн., 8 – 15 млн., 23 – 10 млн., 61 – 5 млн. Шість держав світу мають більш 10 агломерацій – мільонерів: Китай (95), США (44), Індія (43), Бразилія (21), Росія (12), Мексика (12). За останній рік з'явилися нові дані переписів населення таких країн, як Індія, Індонезія, Китай, Канада, Бангладеш, США і Південна Корея. Ці звіти привели до ряду змін колишнього рейтингу. У 2012 році 26 міських агломерацій були кваліфіковані як мегаполіси з населенням більше 10 млн. чоловік. Серед них провідні місця посіли утворення у південно-східній Азії, США, Бразилії, Мексиці та Китаї [22].

Агломерації в розвинених країнах концентрують значні маси населення, стаючи носієм значної територіальної концентрації промислового виробництва і трудових ресурсів. Агломерації утворюються навколо міст – мільйонників та з населенням 500 тис.+. З точки зору брендингу агломерацій, частіш за все, він зорієнтований на утворення адміністративної одиниці (області, регіону, провінції), мегаполісів, міст – світових лідерів чи глобальних міст. Агломерація позиціонує себе як велике промислове/індустріальне/інформаційне/інтелектуальне місто із давньою історією, професійними династіями, високим рівнем освіти, концентрацією управлінців та проблемами соціальної диференціації населення. Сенси таких територій упаковані як «місто-донор», «фінансова столиця», «промисловий регіон», «університетське місто», «інтелектуальна провінція», «центр науково-технічного прогресу». Громада тут є керованою, вона заангажована політичними інститутами чи бізнес-спільнотою, бо більшість підприємств агломерацій дотаційні (державні) чи приватні. Тому, вона виступає простим ретранслятором інтересів влади і бізнесу. У політичних процесах (особливо під час виборів) саме мегаполіси і центри агломерації мають визначальний електоральний вплив і через це, такі міста стають площадкою непорозуміння влади і опозиції, фінансових груп, що виступають спонсорами політичних вистав, демонструючи світу політичний плюралізм і демократичні тенденції розвитку.

Поряд із загальновизнаною «Великою Четвіркою Глобальних міст» (Лондон, Нью-Йорк, Париж і Токіо), світові міста-лідери і мегаполіси – центри агломерацій здійснюють свій брендинг, посилюючи свій вплив і статус не тільки за допомогою політичних подій, але і через соціокультурний івент-маркетинг. Агломерації та крупні міста світу заявляють про себе через проведення впливових подій та заходів, залишаючи світу міста Олімпіад (Турін, Сідней, Лейк-Плесід), центри видатних виставок і показів (Мілан, Сан-Франциско, Токіо), конкурси, фестивалі та світські церемонії (Канни, Юрмала, Стокгольм, Лос-Анджелес). Указані бренди не є центральними в національних брендингах своїх держав-націй, але є напрямками світового туризму та інвестицій. Олімпійські ігри та світові/європейські чемпіонати – іміджеві івенти, що здатні змінити пізнаваність та світове ставлення до міста. Як у позитивний, так і негативний бік. Лос-Анджелес (1932 р.), Токіо (1964 р.), Москва (1980 р.), Барселона (1992 р.), Сідней (2000 р.), Пекін (2008 р.), Вроцлов і Донецьк (2012 р.) завдяки вдалому івент-маркетингу змінили свій імідж на найкраще. Олімпіади в Афінах (2004 р.) та Монреалі (1976 р.) залишились в історії фактами з назвою The Big 0. Громада задіяна у таких івентах на рівні учасників фінансових проектів та волонтерів, не змінюючи свого призначення і основних характеристик, які були вказані вище.

Автором була проведена кореляція між глобальними містами та державами, що мають у 2012–2013 рр. найвищий рейтинг глобальної конкуренції (The Global Competitiveness Index 2012–2013) [31]. Бренди країн, що посідають місця у п'ятірці – Швейцарія (тримає цей рівень четвертий рік), Сінгапур, Фінляндія, Швеція, Нідерланди. Як бачимо, конкурентоздатність глобальних міст та держав світу – результат різних стратегій, які мають обмаль крапок стикування. Відтік населення з Лос-Анджелеса та Парижа знизити рейтинг цих міст. Глобальні міста світу посідають перші позиції серед «розумних», конкурентоздатних та інноваційних міст і є останніми в рейтингу комфортних міст для життя людини.

Підводячи висновки щодо брендингу міст у контексті першого вектора його практики, що робить ставку на глобальність, інтенсивний економічний та

інфраструктурний розвиток, слід визнати, що успішність його у зростанні глобальних міст, міст-світових лідерів і мегаполісів, що стають агентами глобальних процесів сучасності. У результаті, світова політика сьогодні вже не являє собою міждержавну сферу відносин. Провідні міста світу, приватні особи і ТНК, WikiLeaks та стихійні громадські рухи поширили свій вплив на світові зрушення до визначального. За таких умов, політичні еліти контролюють сьогодні сектор громадянського суспільства міст із населенням 250 тис. – 1 млн., в останніх територіях, вона приречена шукати діалог. Це стосується міст із населенням 1–10 млн. і кризових територій світу, з населенням менш 250 тис., де всі помилки світової політики мають яскравий вираз у вигляді соціокультурної деградації населення, політичного абсентеїзму, економічної кризи, високої міграції та маргіналізації соціальних страт.

Останні території у своєму брендингу не обирають перший вектор, їх шлях – вектор розвитку міст другий: аутентичні містечка – ставка на автентичність, власну унікальність, що допомагає їм протистояти глобалізації. За сучасних умов загальної уніфікації, масовості і стандартизації, апелювання до традицій, національних звичаїв, усталених норм є надзвичайно ефективним підходом у здійсненні стратегій керування територіями. Міста, будучи історично епіцентрами культури і цивілізації, акумулюють у собі видатний потенціал, який часто замінює їм відсутність потужних економічних, природних, людських ресурсів. Звернення до унікальності міської культури, здійснення акценту на її глибокій історичності і цивілізаційній приналежності дозволяє місту отримати неповторне обличчя, яке приваблюватиме до нього людей з усього світу, сприятиме залученню інвестицій та розвитку природних, для нього галузей, господарства. Такого роду міста не зрікаються своєї національної ідентичності. Навпаки, підтримуючи її, вони сприяють її трансформації та адаптації до сучасних умов, дозволяють їй зберегтися під тиском глобалізаційних процесів. Особливо яскраво подібну ситуацію ілюструє німецька культура бюргерства, яка, безумовно, вже не така впливова як раніше, але зберігається й до тепер. На відміну від селян та інших мешканців середньовічної Європи, громада бюргерів не була у васальній залежності від феодалів, певну політичну, економічну і культурну свободу, маючи власний погляд на процеси у країні та світі, що не завжди збігався з тими тенденціями, що офіційно підтримувалися державою. За сучасних умов бюргерська ментальність багатьох німецьких міст дозволяє їм ефективно протидіяти глобалізації, підкреслюючи автентичність своєї культури і захищаючи інтереси своєї громади [29].

Аналізуючи світові рейтинги найкомфортніших (по якості рівня життя) міст світу, які щорічно складає міжнародна консалтингова компанія у сфері людських ресурсів Mercer [26], компанія Economist Intelligence Unit (EIU) [32] та Monocle's «Most Liveable Cities Index» [27], можна зробити висновок, що більша частина людей вважають за краще проживати в невеликих містах, де соціально-політичний та економічний клімат спокійний, вдала інфраструктура, високі показники освіти, екологічної безпеки та охорони здоров'я, широкі пропозиції культурного розвитку. Міста із такими характеристиками можна назвати комфортними містами. Рейтинги складаються більш ніж з 30 показників і в останні роки десятка найкомфортніших міст світу за різними методиками залишається незмінною. Це – Ванкувер, Мельбурн, Відень, Торонто, Калгарі, Гельсінкі, Сідней, Перт, Аделаїда, Окленд, Цюрих. Найвищу оцінку з міст США отримав Пітсбург, що посів 29 місце. Вашингтон став 35-м, а Лос-Анджелес – 58-м. Москва в цьому списку займає 69 місце. 54 позиція у Лондона. Цікаво, як зміниться це місце у розрахунку 2013 року після проведення там Олімпійських ігор – 2012.

На відміну від глобального, комфортне місто урбанізується інакше і по іншому буде свою брендингову стратегію. Через брак матеріальних ресурсів, дуже часто невеликий (у порівнянні з іншими) людський капітал та відносно гомогенну культуру свого населення, воно за своєю природою не вписується до вимог, що висувуються глобалізаційними процесами. Єдиний шанс для нього – використовуючи свої «недоліки» як перевагу, прагнути здобути те, що неможливо отримати у глобальному місті – комфортне життя. Урбанізація глобальних міст являє собою стрімке

зростання чисельності міського населення, що не супроводжується достатнім зростанням числа робочих місць і зростанням рівня життєвих умов. У містах, комфортних для проживання, таких, як Відень, Цюрих, Окленд, Перт, кількість населення достатньо стабільна, а рівень послуг, що надаються муніципальною владою мешканцям навпаки зростає. Крім того, у такого роду містах частка міського населення звичайно не перевищує частку економічно активного населення, зайнятого у виробничій і невиробничій сферах. Важливими особливостями брендингу таких комфортних міст також є:

- політико-соціальні риси громади, що характеризується гомогенністю політичної культури, усталеними традиціями та цінностями. На відміну від політичного життя у глобальних містах, темп у комфортних – повільний і розмірений, а політичні конфлікти не є настільки гучними і деструктивними. Наприклад, протистояння навколо затвердження на посаді мера Москви Костянтина Собяніна стало інформаційним приводом активної кампанії в медіа, що актуалізували це питання в інформаційних просторах практично всіх країн колишнього Радянського Союзу. У той час, обрання мера Окленда Len Brown відбулося цілком спокійно і без бурхливої активності з боку ЗМІ, навіть не зважаючи на істотні зміни в адміністративно-територіальному устрої міста, що передували виборам. Громада комфортних міст звикла «не виносити бруд із домівки», підтримуючи оптимістичність соціального клімату. Розуміння успіху в мешканців глобальних і автентичних міст принципово різне. Впливовість у прийнятті рішень, упізнаваність громадою та визнання авторитетного статусу тут замінені на рівень професіоналізму, порядність, родинність та унікальні здібності.

- економічне середовище комфортних міст у своєму розвитку орієнтовано здебільшого на рекреаційний сектор (морський туризм у Перті), або на виробництво ексклюзивних товарів чи надання унікальних, за рівнем своєї якості, послуг (виготовлення годинників та банківська справа у Цюриху). Такого роду економічна спеціалізація дозволяє досягти оптимального використання людського капіталу, а господарча модель комфортних міст стимулює розвиток малого та середнього бізнесу, що дозволяє створювати нові робочі, залучаючи до міста висококваліфіковану робочу силу.

- наявність певних обмежень, зокрема, екологічного спрямування (на типи побутової техніки, різновиди транспорту, відходи), що сприяє не тільки підтримці достатньо високого рівня навколишнього середовища, але й прищепленню особливої правової і споживацької культури. Саме вона є однією з ключових рис, що відрізняє мешканців комфортних міст від тих, хто живе в мегаполісах. Прискіпливість у підході до правил та норм громадської поведінки виникає на основі давніх цінностей громади і міської культури автентичного типу, що лишаються невразливими глобалізаційними процесами.

- якість системи охорони здоров'я та інфраструктури, відрізняється від аналогів у глобальних містах своєю спрямованістю на інтереси індивідуальних користувачів громади. Ключову роль у цьому відіграє система сімейної медицини, яка, доповнюючи мережу вузькоспеціалізованих клінік, складає основу високоякісного медичного забезпечення городян. Щодо інфраструктурного наповнення комфортних міст, то воно орієнтується здебільшого не на потреби великих підприємств, а на потреби пересічних мешканців, при цьому враховується історико-архитектурні особливості міської території.

Усе це у підсумку зумовлює надзвичайно високий рівень якості життя, що пов'язаний не з нестримним урбанізмом та індустріалізмом, а з прагненням комфортного проживання за умов збереження автентичності міста. Такого роду міста як громади – колективні суб'єкти – самі зберігають і підкреслюють спільні для них цінності і змісти, спираючись, звичайно, на баланс власних інтересів і можливостей. Міста, комфортні для проживання, внутрішньо орієнтуються здебільшого на спокійне і розмірене життя, вони не вписуються до вимог глобалізації, а намагаються вижити в них, зберігши власну унікальність як ключовий засіб свого розвитку. У таких містах проекти індустріального буму не матимуть плідного підґрунтя, незважаючи на видатні матеріальні вигоди від їх впровадження. Специфічна

ідентичність громадян міст комфортних для проживання переважно не є наслідком сприйняття суміші різних культур, однак ґрунтується на відчутті приналежності і сповідування автентичного, глибоко історичного і неповторного міського духу.

Окрім глобальних міст, міст-світових лідерів та комфортних для життя, глобалізаційні процеси активізували міста, які позиціонують себе як «вузівські центри», «культурні столиці», «міста-донори» (як правило, центри економічних агломерацій), «мономіста» (створені навколо одного виробництва), «перехрестя» шляхів, культур, цивілізацій (по них, на думку геополітиків та географічних детерміністів, проходять світові осі), «цифрові міста» (100 % городян використовують Інтернет для вирішення основних життєвих потреб).

Об'єднуючи у собі раціональне та ірраціональне, брендинг міста формується на підставі двох чинників – когнітивному (знанні індивіда/групи про територію, її характеристики й унікальні ресурси) та афективному (особистих враженнях, спогадах, асоціативних образах, що формують якісну оцінку території та її мешканців у порівнянні з іншими). Не без підстав, історики вказують на визначальну роль національної/історичної/культурної пам'яті та ментальності мешканців території, надаючи політичній ідентичності автентичного базису, без прив'язки до якого, жодний брендинговий конструкт буде непрацездатним через свою неприродність.

Аналізуючи українські міста, можна зробити висновок про те, що їх розмір є базовим чинником, що обумовлює соціально-економічний, політичний та культурний статус, але зовсім не зумовлює якість свого бренду і розвинутість впливу громади на життя міста. Апелюючи до вищезгаданої практики брендингу міст світу, можна констатувати наявність світових тенденцій в українських реаліях. Розмір міста впливає на його статус і брендинг, автор пропонує класифікацію українських міст за їх «людністю»[7]). Такий підхід продемонструє Україну в указаному контексті у 3 наступних кластерах: (див. табл. 1).

Таблиця 1. Україна - «агент глобалізації»*:

Місто	Городяни тис.чол.	% до загаль- ноукр.	Статус міста* та його бренд
Міста – «мільйонники»			
Київ	2693	5,85	Агломерація, столиця, місто-донор
Харків	1463	3,18	Агломерація, місто університетів
Дніпропетровськ	1047	2,27	Агломерація, промислова столиця України
Одеса	1002	2,17	Агломерація, бренд, місто – реципієнт, краще місто для життя*
Загалом	6205	13,47	
Міста з населенням 500 тис. – 1 млн. осіб			
Донецьк	994	2,16	Агломерація, місто – донор
Запоріжжя	795	1,73	Протоагломерація, місто – донор
Львів	735	1,59	Агломерація, місто – бренд
Кривий Ріг	692	1,5	Протоагломерація. Найдовше місто України.
Миколаїв	508	1,1	Протоагломерація. Місто кораблів і адміралів
Загалом	9929	22,6	

*Складено автором за переписом населення України [4], Законом України «Про державний бюджет на 2013 рік». [6] та за рейтингом кращих для життя міст України [12].

Міста, що складають перший кластер, являють собою індикатор модернізації держави-нації. Це найбільш усталений кластер відносно системних трансформацій, політичних реформ і найбільш прогнозований в електоральних і політичних проце-

сах. Тут сконцентроване населення із найвищими показниками освіти, креативного мислення, управлінського досвіду. В процесі брендингу вони позиціонують себе як економічні, політичні, культурні, фінансові столиці та освітні центри. Стратегічно ці міста зорієнтовані на подальший індустріальний розвиток і прибутки, а тому на владу і ФПП, посилюючи свою залежність від них (інвестиційно- дотаційну). Їх українське призначення – виконувати агломераційні функції, виступати агентами влади і глобалізації, будувати свої бренди, орієнтуючись на світові тенденції.

Висока концентрація населення і потреби зростаючого виробництва, велика кількість дипломованих спеціалістів із низьким рівнем якості знань, зрощення фінансового і політичного капіталів серед міської та державної еліти (вихідців з цих регіонів), активізували в цих містах останнім часом конкуренцію на ринку праці (як серед управлінського кола, так і серед робочих спеціальностей). Перенаселення в українських містах (500 тис. – 1 млн. городян), політичне та економічне використання бізнесом і владою інтелекту і фізичних сил населення цих міст, привели сьогодні до проблем відтоку працездатного населення і молоді за кордон. Людський капітал тут стає затребуваним ресурсом при високих показниках «людності».

Ці українські міста, на відміну від інших, демонструють прикордонну ідентичність, яка тільки у Львові співпадає з національною. Розмиття ідентичності громади в інших містах робить її привабливою для політичних еліт прикордонних країн (РФ, Польщі, Туреччини). За цих умов, мовне питання, проблеми використання водних прикордонних територій та економічні пільги БЕЗ актуалізуються кожні вибори і знаходять тут свою електоральну підтримку. «Великі міста» на виборах демонструють високі показники неявки, голосування «проти всіх», підтримки ліберальних і консервативних сил та електоральну мобільність (легка переорієнтація та різновекторність поглядів) [20]. Громади цих міст залучені до суспільних процесів владою і бізнесом на правах найманих робітників (Громадські Ради при державних обласних адміністраціях). Незаангажовані громадські рухи маргінальні і слабкі через страх втратити те, що набули, і невпевненість у результатах своєї діяльності. Більша частина людей зайнята власним успіхом у розумінні зміцнення прибуткової діяльності, відстоювання корпоративних цінностей і підданської політичної культури. Брендингові проекти великих міст України теж являють собою комерційні проекти, які приживаються складно, але мають певні результати. Львів і Одеса демонструють кращі брендингові позиції. Сьогодні на Львівщині є ініціатива впливу з боку громадських організацій на місцеве самоврядування. Це – «Унівська група» (<http://www.univska.com/>) та громадські колегії «Громадська думка» – «орган, який потрібен для спільного думання, прийняття спільних рішень, залучення професіоналів, науковців, експертних кіл» [16]. Інтелектуальна еліта Києва, програвши владі конкурс на логотип міста, розпочала новий корисний вектор брендингової стратегії – Індустрію гостинності столиці України [5]. Миколаїв заграв новими палітрами як місто кораблів, і це – результат співдії громади, місцевої ради і Вікісітіномики.

Таблиця 2. Середні міста України (з населенням 250 – 500 тис.) *

Місто	Городя- ни тис. чол.	% до загально- укр.	Статус міста
Маріуполь	480	1,04	Місто – реципієнт . Брудне місто.
Луганск	450	0,98	Протоагломерація. Місто – реципієнт. Місто-примара.
Макіївка	373	0,8	Місто – реципієнт. Місто шахтарської слави.
Вінниця	362	0,79	Місто – реципієнт.
Симферополь	341	0,74	Місто – реципієнт. Місто державного підпорядкування.
Севастополь	340	0,74	Місто – реципієнт. Місто офіцерської слави.

Закінчення таблиці 2

Херсон	316	0,69	Місто – реципієнт. Місто-порт.
Полтава	309	0,67	Місто – реципієнт. Перехрестя промислових/транспортних шляхів.
Чернігів	300	0,65	Місто – реципієнт. Північна культурна столиця.
Черкаси	292	0,63	Місто – реципієнт. Осередок козаків. Освітній і культурний центр.
Суми	280	0,6	Місто – реципієнт. Індустріальний центр Слобожанщини.
Житомир	276	0,6	Науково-технічний центр з вагою єврейською громадою.
Горлівка	275	0,5	Протоагломерація. Місто – реципієнт.
Хмельницький	257	0,5	Протоагломерація. Місто - реципієнт. Місто-базар.
Загалом	4651	10,1	

*Складено автором за переписом населення України [4], Законом України «Про державний бюджет на 2013 рік» [6] та за рейтингом кращ для життя міст України [12].

Найвища густота населення України – в Донбасі. Вище середньої – на Львівщині, Закарпатті та в Івано-франківській області. Міста, де населення 250 тис.+, – це зона максимального напруження і трендів кризи. Макіївка, Запоріжжя, Бровари, Кривий Ріг, Горлівка, Єнакієве, Донецьк, Лисичанськ, Каховка – міста, де приріст населення за останні роки найчисельніший у порівнянні з іншими українськими містами. Це пов'язано із пошуком робітничих місць за умов економічної нестабільності села і СМТ і неготовності (фінансової, у першу чергу) до переїзду до обласних центрів і міст-мільйонників. Сьогодні третина українців проживають у середніх містах України. У процесі свого брендингу, вони прагнуть статусу ділового, промислового чи бізнес – регіону, втрачаючи в реальності свою привабливість та погіршуючи показники комфортності життя в них. Тут громада виконує роль заангажованого посередника між городянами і владою та бізнесом. Громадські організації і рухи в таких містах, як правило, організовані групами інтересів під конкретні події чи з певних приводів. Яскравим прикладом стали події президентських виборів в Україні 1994 року (створення НПГУ і шахтарські страйки Донбасу як чинник дострокових виборів президента Л. Д. Кучми), з'їзд у Северодонецьку в ході президентських виборів 2004 року з ініціативами громади щодо створення Східно-Донбаської автономії. В електоральному вимірі, неблагополучний стан соціально-економічного розвитку, спонукає мешканців середніх міст обирати опозиційні рухи і «треті сили», що критикують економіку, відсутність соціального, матеріального та правового захисту населення. Ці міста є найменш прогнозованим електоратом з високим рівнем протестності [20].

Прикладом брендингу середніх міст України може стати проект GIZ, який разом з громадами і місцевою владою запустили пілотні проекти брендингу в 5 містах Донбасу (Макіївка, Красноармійськ, Краматорськ, Горлівка та Артемівськ) [21].

Міста, що мають населення менше 250 тис. саме ті, де громада робить сьогодні перші кроки у контексті їх брендингу і прийняття вагомих рішень щодо захисту інтересів городян. Це – Україна, яка географами-регіоналістами часто називається «депресивними територіями» через свою соціокультурну та економічну маргінальність, доіндустріальність режиму економіки, політичний абсентеїзм, високу міграційність і вимивання міського населення. Електорально, це – слухняні регіони, що дають високу явку і стабільний вибір. Відсутність ресурсів, що були б привабливими для крупного бізнесу чи політичних еліт, робить брендингову ставку на унікальність упередженою. Громади цих міст роблять брендинг «знизу». Серед них – Івано-Франківськ, Чернівці, Ялта, Острог, Тростянець, Артемівськ та інші.

Польські міста Мальборк і Торунь, українські Ніжин і Мелітополь, італійське Реджіо-Романо та ще понад 20 міст різних країн Європи об'єднались у мережу «Ма-

леньких міст з великою культурою. Учасників проекту об'єднує врахування інтересів городян, громади» [9].

Постійно проходить інтелектуальна робота по вивченню успішних брендів міст світу. Інститут трансформації суспільства реалізував проект із Вишеградським фондом. «У цьому проекті ми вивчили польський, угорський, чеський і словацький досвід міст» [16].

Здобутки громад у процесі брендингу міст України, як правило, є результатом співдії їх із владою та міжурядовими чи приватними західноєвропейськими організаціями. Так, муніципальна програма врядування та сталого розвитку міст, що фінансується та впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні, є проектом, що діє в Україні з квітня 2004 року з метою сприяння врядуванню за широкої участі громадян для покращення якості життя населення в містах України. Програма співфінансується Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва, Посольством Королівства Норвегії, Канадським агентством з міжнародного розвитку та міськими радами – партнерами. Розбудова потенціалу громад щодо покращення місцевих соціальних, економічних та екологічних умов проживання. За період співпраці із ПРООН/МПВСР в Івано-Франківську було створено 96 органів самоорганізації населення та ОСББ; вони об'єдналися в асоціацію, а всі школи та дошкільні навчальні заклади міста створили свою власну мережу. Всі разом ці організації впровадили 54 проекти. Була створена офіційна веб-сторінка Новоград-Волинської міської ради. Відвідавши її за адресою www.povograd.osp-ua.info, кожен може дізнатися більше про міську раду, її управління та відділи, виконавчий комітет, місцеві промислові підприємства, інвестиційну політику міста, заходи програм міжнародної технічної допомоги на місцевому рівні та місцеві нормативні акти. Важливою перевагою веб-сторінки є можливість використання її для діалогу між місцевими органами влади та громадянами [17].

Науковці давно прийшли висновку, що урбанізація не покращує якості життя міст [14]. Вище ми показали розбіжність між високими рейтинговими позиціями глобальних міст світу і низькими показниками комфорту життя в них. У контексті українських міст, проглядається зворотна тенденція. Великі міста вважаються українцями комфортними для життя. Топові позиції мають Одеса, Київ, Івано-Франківськ, Львів, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Севастополь, Ужгород, Мукачеве (<http://focus.ua/charts/188428>), хоча тенденція за один рік змінилась у бік розуміння українцями «комфортне – це у першу чергу здорове» і в 2012 році Ялта з 22 позиції перескочила на 3-тю, Одеса, Львів, Севастополь покинули 10-топ комфортних міст для проживання на користь Чернівцям, Івано-Франківську, Трускавцю (<http://focus.ua/charts/239076/>). Хоча усі міста-мільйонники мають достатньо високі позиції рейтингу. Ялта посіла перше місце серед культурних міст, Чернівці – серед комфортних, Мукачеве – серед здорових. Київ визнаний найбруднішим містом Європи (<http://focus.ua/video/214923/>). Слід зауважити на принципову розбіжність розуміння українцями і світом категорії «комфортність життя». Світові тенденції щодо бажання людей жити у маленьких містах із спокійним соціальним кліматом, чистим повітрям і можливостями для саморозвитку наближаються до України, але досить повільними темпами. Українські вимоги для комфорту пов'язані із рівнем потреби у середній освіті, ЖК-послугами, супермаркетами, торгівельно-розважальними центрами та інфраструктурою [15]. І це обумовлено не лише ментальністю, а ще й різним рівнем соціальної відповідальності влади.

Крим малими кроками формує свій бренд, маючи на увазі не лише туристичну привабливість міст АРК, а й комфортність життя городян за ініціативи самої громади [8]. І такі маленькі перемоги громади на користь бренду міст стає тенденцією, що охоплює маленькі міста України, для яких брендинг і збереження своєї унікальності та автентичності – єдиний вектор розвитку і самозбереження [2]. Указані факти брендингу міст є підставою задля корекції законодавства України з питань визнання громади політичним суб'єктом та поширення її функцій у полі місцевого самоврядування. Перші кроки за цим напрямом робить громада міста Лубни [18].

Виходячи із зазначеного, автор спробував зробити прогноз світового розвитку у зазначеному контексті. По-перше, нам здається, що кількість глобальних міст та

економічних агломерації буде зростати. Конкуренція між ними змістить «центр Європи» до країн Західної Європи, що, на наш погляд, звузить кордони ЄС. По-друге, національна ідентичність і далі буде спростовуватися наднаціональною («європейці», наприклад) і територіальною (мешканців міста, регіону, культурної чи етнічної агломерації). По-третє, зростатиме конфлікт раціонального та ірраціонального початків людського мислення (тут у контексті розуміння категорій «успіх», «комфорт», «престиж»). Поряд із зростанням кількості мегаполісів і глобальних міст із економічними принципами розвитку, будуть зміцнюватися комфортні міста для життя, що виявить суперечність глобалізаційних процесів, встановить новий вектор розвитку світу. По-четверте, відтік людей з глобальних міст до комфортних, зменшення професіоналів у своїй галузі при появі нових сфер наукового і практичного знання, загострить проблему людського капіталу у ближчі роки. Міста і держави у 2020-х рр.. конкуруватимуть за людей. За таких умов, технології захисту міст від «кінця історії» повинен бути націлений на створення технологій, які б дозволили утримати своїх та зацікавити чужих спеціалістів; знайти нові способи управління вільним часом городян; установити екологічні імперативи; зберегти аутентичну специфіку міської комунікації; та залучити городян у процес керівництва містом. По-п'яте, громади будуть набувати по світу значних позицій у процесі самоврядування та брендингу міст, що внесе корективи до законодавчої бази окремих держав та муніципалітетів. У невеликих і малих містах і СМТ ініціативи громади будуть менш заангажовані, тому політичні інститути будуть примушені знаходити з нею спільну мову. В містах із високою концентрацією населення, але з нерозвинутим брендом, громада виступатиме простим ретранслятором інтересів влади і бізнесу. Міста-бренди залишаться площадкою непорозумінь впливових фінансових груп світу, що виступають спонсорами соціальних вистав, демонструючи світу політичний плюралізм і демократичні тенденції розвитку. Першочерговою задачею громади (незалежно від її рівня та впливовості) повинно стати формування творчої меншості, яка б чітко усвідомлювала цінність і відповідальність свого споглядання за дійсністю.

Бібліографічні посилання

1. Богуш Д. Стратегическое планирование в Украине [Электронный ресурс]: по результатам аналитического исследования / Богуш Д. // Bohush Communications. – Киев. – июль, 2011. – Режим доступа : http://www.bohush.org.ua/publikacii/detail.php?ELEMENT_ID=452
2. Вальчишена О. Дело за малыми. Малонаселенные города Украины лучше мегаполисов [Электронный ресурс] / О. Вальчишена, В. Денисенко // Фокус. – 2001. – 10.06. – Режим доступа: <http://focus.ua/society/188523>
3. Визгалов Д. В. Брендинг города / Д. Визгалов. [Предисл. Л. В. Смирнягина]. —М. : Фонд «Институт экономики города», 2011. —160 с.
4. Всеукраїнський перепис населення від 05.12.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nado.znate.ru/Перепись_населения_Украины_2001
5. Жданова Т. Индустрия гостеприимства 2022: Самая гостеприимная страна Европы. [Электронный ресурс] / Т. Жданова. Викиситиномика. - 12.02.2013. – Режим доступа: <http://wikicitynomika.org/future/industriya-gostepriimstva-2022-samaya-gostepriimnaya-strana-evropyi.html>
6. Закон України. Про Державний бюджет на 2013 рік [Електронний ресурс] / (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 5-6, ст.60) Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5515-vi>
7. Зубаревич Н. В. Социальное пространство: четыре России. [Электронный ресурс] / Н. В. Зубаревич – НИСЦ. МГУ. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=H9ktek2wqZE>
8. КИА: Крымское информационное агентство: Общество [Электронный ресурс]. / В Судак дома раскроят в разные цвета. – Режим доступу: <http://www.kianews.com.ua/node/5282>; КИА: Крымское информационное агентство: Общество [Электронный ресурс]. / Для Алушты придумают единый бренд. – Режим доступа: http://www.kianews.com.ua/news/220213/dlya-alushty-pridumayut-edinyi-brend?utm_medium=twitter
9. Костюк Б. Малі міста з великою культурою – новий європейський бренд [Електронний ресурс] / Б. Костюк // Радіо свобода. – 17 лютого 2013, Київ 22:00 – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24693379.html>
10. Котлер Ф. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Ф. Котлер, К. Асплунд, И. Рейн, Д. Хайдер; Пер. с англ.

М. Аккая. – СПб: Стокгольмская школа экономики в СПб. – 2005. – 376 с.

11. Линдстром М. Чувство бренда. Роль пяти органов чувств у создании выдающихся брендов / М. Линдстром. – М.: Эксмо. – 2006. – 272с.

12. Лучшие города для жизни [Электронный ресурс] / Фокус.ua. – Режим доступа: <http://i1.focus.ua/img/inner/cities.pdf>

13. Метелева Е. Р. Иерархия глобальных городов. Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2006 / Е. Р. Метелева. Международная научно-практ. конференция: Сб. научных трудов. Т. 5. Экономика. – Одесса: Черноморье, 2006. – С. 3–10.

14. Почему регионы Украины так сильно отличаются по уровню жизни? [Электронный ресурс] // Минфин – Режим доступа: <http://minfin.com.ua/blogs/discuss/33163/>

15. Селитесь поудобнее. «Фокус» назвал Топ-20 комфортных городов Украины [Электронный ресурс] // Фокус. – 19. 07. 2012. – Режим доступа: <http://focus.ua/charts/239076/>

16. Соскін О. Лідерів місцевих громад загнали в резервації [Електронний ресурс] / О. Соскін / Блог. – 12. 05. 2011. – Режим доступу: http://soskin.blogspot.com/2011/05/blog-post_4823.html.

17. Сталий розвиток міст за участі громад. Уроки з досвіду впровадження «Муніципальної програми врядування та сталого розвитку». [Електронний ресурс] / Програми розвитку ООН в Україні. Аналітичний документ. – Режим доступу: <http://msdp.undp.org.ua/data/publications/zvit.pdf>

18. Статус територіальної громади Лубен [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Лубенської місцевої ради. – 04. 05. 2012. – Режим доступу: <http://lubnyrada.com.ua/regulatoryna-politika/statut-teritorialno%D1%97-gromadi-mista-luben>

19. Стратегии брендинга. Интервью с Дж. Траутом. [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. Экспертно-аналитический портал. Гуманитарные связи. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2006/442>. - Назв з титул.екрану.

20. Черкашин К. В. Стабільність електоральної географії великих міст / К. В. Черкашин // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3 (30). – С. 71–86.

21. Чернухина Е. Чтобы город продавался, ему тоже нужен бренд [Электронный ресурс] / Е. Чернухина. Макеевский рабочий. – 2011. – № 16 (18010). – Режим доступа: =TPS&f_id=1.

22. Cox W. Demographia World Urban Areas [Electronic resource] / Wendell Cox. Рейтинг городов 2012: Мегалополисы. – Режим доступу: &

23. Global Business Policy Council [Electronic resource] / AT Kearney. – 2012 Global Cities Index. – Режим доступу: <http://www.atkearney.com/ru/gbpc/global-cities-index>

24. Levitt T. Globalization of Markets [Electronic resource] / Theodore Levitt. – Режим доступу: <http://hbr.org/product/globalization-of-markets/an/83308-PDF-ENG>.

25. Martin S. Diese Definition stammt aus: [Electronic resource] / Schuler Martin, Joye Dominique, Dessemontet Pierre; Eidgenössische Volkszählung 2000. Die Raumgliederungen der Schweiz, BFS, Neuenburg 2005. – Режим доступу: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/regionen/11/geo/analyse_regionen/04.parsys.0002.downloadList.00021.DownloadFile.tmp/agglodeftd.pdf.

26. Mercer's «Quality of living survey» [Electronic resource] / Melbourne beats Sydney in world's most liveable city rankings

Read more – Режим доступу: <http://www.theage.com.au/travel/travel-news/melbourne-beats-sydney-in-worlds-most-liveable-city-rankings-20110221-1b29d.html>

27. Monocle [Electronic resource] / Monocle's «Most Liveable Cities Index» – Режим доступу: <http://www.monocle.com/affairs/>

28. Rex L. LaMore. Конкурентоспроможність в контексті глобальної економіки знань: оцінка можливостей та необхідні дії [Electronic resource] / Rex L. LaMore, Faron Supanich-Goldner. – Державний університет штату Мічиган. – Режим доступу:

29. Rose R. Germans East and West. A Comparative Analysis / Richard Rose. - University of Strathclyde (Hg.): Studies in Public Policy, 1994. – 210p.

30. Sassen S. The Global City: New York, London, Tokyo (Princeton: Princeton University Press, 1991) [Electronic resource] Saskia Sassen – 1st ed. – 134p./ Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. - Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf>

31. Schweb K. World Economic Forum [Electronic resource] / Klaus Schwab. The Global Competitiveness Index 2012–2013. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/>.

32. The Economist's «World's Most Liveable Cities» [Electronic resource] - Melbourne storm. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/gulliver/2011/08/liveability-ranking>.

Нагорняк Т.Л. Особенности брендинга городов мира и Украины.

Показаны закономерности брендинга городов мира и Украины. Установлена разница сути и практического предназначения категорий, которыми обозначают ведущие города мира (выявлены «глобальный город», «мегаполис», «центр агломерации», «большой город») и лучшие города для жизни («комфортный город», «здоровый город»).

Ключевые слова: брендинг города, глобальный город, комфортный город, громада в процессе брендинга территории.

Nagornyak T. Features of citie's branding in the world and Ukraine.

The author showed branding patterns of cities in Ukraine and in the world. The article represents distinctions between the meanings of basic categories. Among them are the leading cities of the world (the «global city», «metropolis», «metropolitan center», «big city») and the best places to live («comfortable city», «healthy town»). The author attempted to predict the trends of urbanization, vectors of cities' branding and the role of community in it.

Author made the following conclusions. 1. The amount of global cities and economic agglomeration will increase. Competition between such territories displaces the «center of Europe» to Western Europe, narrows borders of the EU. 2. National identity will continue to ledge supranational and territorial. 3. Conflict between rational and irrational beginnings of human thinking will increase (here in the sense of categories of «success», «comfort», «prestige»). At the same time with the growth of cities and global cities with economic principles of development, the tiny and comfortable cities will strengthen positions. They reveal the contradiction of globalization and install a new vector of the world. 4. The outflow of people from the global cities to the comfort town reduces the amount of the professionals in the industry. It will increase the problem of human equity in the following years. Cities and States will compete for people in the 2020's. 5. Community will strengthen its position in the government. Subsequently it will influence on branding of cities and make adjustments to the legal framework of individual states and municipalities.

In small towns the community initiatives will be more significant because political institutions will be forced to find common ground with it. In cities with a high concentration of population and faint brand, community will represent the interests of government and business. City-platform brands remain misunderstandings between influential financial groups in the world. They performance political pluralism and democratic trends in the world

The author is confident that the primary task of the community should be forming a creative minority that would clearly realize the value and responsibility of his contemplation by reality.

Keywords: city branding, global city, comfortable city, a community in the process of branding territory.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 1(43)(09):18

В. Ю. Полянська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ФУНКЦІЙ ЕСТЕТИЧНОГО СУДЖЕННЯ: ЕСТЕТИКА І. КАНТА ТА ЕСТЕТИКО-ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ Х. АРЕНДТ

Досліджуються ідеї І. Канта та Х. Арендт щодо розуміння сутності естетичного судження, а також його політичних інтенцій та властивостей. Феномен естетичного судження розглядається в контексті концепції взаємодії політичного та естетичного просторів.

Ключові слова: естетика, естетика політичних відносин, естетичне судження, політична свідомість, політичні цінності, судження смаку, політичні режими, політичні рішення, політичні актори, політичні судження

Сучасна політична проблематика викликала в політологічному та політичному дискурсі безліч актуальних дискусій на тему взаємодії естетичного та політичного просторів. У рамках естетики, естетичного напрямку політичної філософії, політичної психології, особливо в рамках дослідження символізації політичного простору та символічної політики розроблені загальні підходи до аналізу явищ та процесів, що виникають на межі естетичної та політичної сфер людського буття. Дослідники різних епох та з різних країн світу О. Баталов, П. Бурдье, В. Бушанський, С. Сартвелл, І. Кравченко, Ж. П. Лартома, В. Мартьянов, С. Поцелуєв, Ю. Хабермас та багато інших сформували коло проблем, які стоять перед новим міждисциплінарним напрямком досліджень, а саме, політична естетика або естетика політичних відносин. Даний напрямок досліджень знаходиться на етапі розробки понятійно-категоріального апарату та формування теоретико-концептуальної бази, будучи скоріше сукупністю інтуїтивної реакції політичної науки на сучасні вимоги політичної реальності. Не буде також перебільшенням, якщо ми зауважимо, що теоретичні підходи до дослідження політико-естетичних та естетико-політичних процесів та явищ, являють собою, більшою мірою, запитання, ніж відповіді, поста-

новку проблеми скоріше, ніж конкретні кроки по їх вирішенню. Але актуальність пошуків адекватних наукових підходів до дослідження вказаного предмету є очевидною та не викликає сумнівів.

Дана робота присвячена одній з проблем політико-естетичного підходу до аналізу політики, а саме – дослідженню політичних функцій естетичного судження. Метою статті є спроба визначити поняття та сутність естетичного судження, засновуючись, у першу чергу, на естетичній концепції І. Канта та політико-естетичній концепції Х. Арендт, звертаючи увагу в першу чергу на політичні функції, властивості, інтенції естетичного судження.

Естетичне судження в рамках естетики як філософської дисципліни називають естетичну оцінку дійсності, думку про естетичний предмет або явище. Естетичне судження тут розуміється як найвищий ступінь розвитку естетичної свідомості, яку іноді називають вторинним судженням смаку. Естетичне судження при цьому представляє собою логічне осмислення предмету сприйняття в єдності з інтуїтивним, неопосередкованим осягненням. При цьому, головним мірилом оцінки тут виступає естетичний ідеал. Судження оперує естетичними категоріями, які відображають найбільш загальні та суттєві сторони естетичних явищ дійсності, естетичної діяльності та естетичної свідомості.

Проблема естетичного судження на сьогодні є актуальною в естетичній науці, оскільки найбільше складностей виникає саме з трактуванням як змісту естетичного судження, так і критеріїв оцінки, які в ньому можуть бути використані. Так, естетичне судження за визначенням не може бути звичайним логічним судженням, яке використовується по відношенню до всіх інших (неестетичних) предметів аналізу, але в той же час, не існує окремої естетичної логіки. Отже, одним із способів примирення даної складності у формулюванні сутності естетичного судження та його наукового осмислення є формування системи критеріїв оцінки, які могли б поєднати логічне наукове мислення та ефект чуттєвого сприйняття конкретного естетичного предмету.

За класичною естетичною теорією естетичне судження є судженням, яке містить ціннісні інтерпретації об'єкта, характеризує чуттєву модальність суб'єкта відносно об'єкта, впливає на процеси сприйняття, усвідомлення, розуміння, оцінки, а також формування орієнтації та поведінки у кінцевому рахунку [1].

Естетичне судження задіяне в процесі формування установок та стереотипів відносно об'єкта (процесу, явища, особи, ідеї, образу і т. д.), оскільки естетичне судження формується на основі «переживання», тобто емоційного сприйняття об'єкта. Об'єкт, який сприймається через естетичну сферу на рівні відчуттів, є естетичним та політичним за своєю природою одночасно, реалізуючи іманентно властиві йому естетичні та політичні потенції. Політичні властивості об'єкта в процесі естетичного сприйняття та формування естетичного судження характеризують його відношення до процесу боротьби за отримання та втримання політичної влади; естетичні властивості характеризують об'єкт з точки зору здатності його викликати естетичні емоції та оцінки, переживати даний об'єкт в чуттєвій формі.

Звертаючись до І. Канта, який досліджував сутність естетичного судження, звернімо увагу на наступні думки. Судження взагалі розглядається Кантом як проміжна ланка між розумом та розсудком, це здатність, що застосовується до мистецтва на основі апріорного принципу доцільності, і така, що робить можливим перехід від області понять природи до області понять свободи; всі ж сили, або здатності душі опиняються розділеними на здатність пізнання, почуття задоволення та незадоволення та здатність до бажання. Здатність до судження Кант визначає як «здатність мислити особливе як підкорене загальному. Якщо загальне (правило, принцип, закон) є даним, то здатність судження, яка підводить під нього особливе [...], є здатністю до судження, яка визначає; якщо ж даним є тільки особливе, для котрого здатність судження має знайти загальне, то це – здатність судження, що рефлектує» [3, с. 19].

В «Аналітиці прекрасного» Кант досліджує чотири аспекти судження смаку: якість, кількість, цілі та модальність, а саме судження смаку являється «здатністю

судити про прекрасне» [3, с. 40]. Краса, або прекрасне, тлумачаться відповідно як «свобода від всякого інтересу» [3, с. 48], як те, що «подобається без поняття» [3, с. 57], як «форма доцільності предмета, що сприймається в ньому без уявлення про мету» [3, с. 74], і як те, що «без поняття визнається предметом необхідної прихильності» [3, с. 78].

«Аналітика піднесеного» прекрасне розглядає як абсолютно велике і як могутнє [3, с. 86]. Кант протиставляє мистецтво природі, науці та ремеслу і виділяє прекрасне, або витончене мистецтво, «яке одночасно представляється нам природою» [3, с. 147]. Творцем прекрасного мистецтва є геній – талант, який дає мистецтву правила. При чому, в телеологічній концепції Канта правила дає мистецтву сама природа, оскільки вона створює творця.

У «Критиці здатності судження» Кант аналізує естетичну здатність людини. «Критика естетичної здатності судження» аналізує рефлексуючу здатність судження, пов'язану з естетичним задоволенням від витворів мистецтва (а також прекрасних творінь природи). Кант виділив два види рефлектуючих суджень – естетичне та теологічне. Естетичним він називає таке судження, основою якого є відчуття, яке викликає в суб'єкті гармонійну гру уяви та розсудку, що обумовлює виникнення відчуття задоволення та незадоволення [4].

«Аналітика прекрасного» формулює основні характеристики естетичного судження – судження смаку. Воно не є пізнавальним судженням. «Щоб визначити, прекрасним є щось або ні, ми співвідносимо уявлення не з об'єктом за посередництвом розсудку, заради пізнання, а з суб'єктом і його почуттями задоволення та незадоволення за посередництвом уяви» [5, с. 203]. У подальшому, судження смаку носить незацікавлений характер. Задоволення, яке отримують від приємного або доброго, завжди пов'язано з певним інтересом, але задоволення від прекрасного (яке стає вже скоріше не задоволенням, а прихильністю) є «вільним від всякого інтересу. Предмет такого задоволення називається прекрасним» [5, с. 212].

В «Аналітиці піднесеного» Кант розрізняє математично піднесене, коли задоволення викликається змістом безумовно величного предмету, і динамічно піднесене, коли природа розглядається «як сила, яка не має над нами влади» [5, с. 268]. «Отже, піднесеність міститься не в якій-небудь речі в природі, а тільки в нашій душі, оскільки ми зможемо усвідомлювати свою перевагу над природою в нас, а тим самим і над природою зовні нас... Все, що викликає в нас це відчуття, – а сюди треба віднести і могутність природи... називається піднесеним» [5, с. 273]. Розглядаючи здатність до судження Кант багато уваги приділяє поняттю «гри»: мова йде про гру розсудку та уяви, коли одна здатність опосередковується іншою, що стимулює розвиток кожної. На «почутті свободи в грі наших пізнавальних здібностей – а ця гра має в той же час бути доцільною – засновано те задоволення, яке єдине й має всезагальну сполученість, не засновуючись, однак, на поняттях» [5, с. 321–322]. Кант характеризує прекрасне як «символ морально доброго» [5, с. 375], а, саме тому, для нього в естетичній здатності до судження міститься ланка між природою і свободою, здатністю до пізнання та здатністю до бажання. По Канту, здатність до естетичного судження полягає в поєднанні надчуттєвого, теоретичної здатності розуму, з практичною здатністю [5, с. 376].

За Кантом, судження смаку хоч і не засновано на певних поняттях, але в основі його все ж лежить невизначене поняття про надчуттєвий субстрат явищ, невизначена ідея надчуттєвого в нас. Телеологічний підхід Кант використовує в якості регулятивного принципу: «Природа є прекрасною, якщо вона в той же час схожа з мистецтвом, а мистецтво може бути названо прекрасним тільки у тому випадку, якщо ми усвідомлюємо, що воно є мистецтвом і тим не менше здається нам природою» [5, с. 322].

Естетична здатність до судження відноситься не до самого предмету, а до нашого сприйняття, тобто носить суб'єктивний характер. Для Канта апіорною основою для естетичного судження стало «всезагальне відчуття», тобто чисте судження смаку. Отже, судження смаку мало б мати в своїй основі суб'єктивний, але всезагальний принцип, який через відчуття (не через поняття – прекрасне є те, що подобається

«без поняття» [5, с. 222] загальнозначущим чином визначає, що подобається, а що не подобається, і це – «загальне відчуття». За Кантом, можливість його обумовлена «всезагальною сполученістю» естетичного задоволення, яка присутня не лише пізнанням, а й душевним станом. Саме всезагальна сполученість «передбачає загальне відчуття» [5, с. 243]. Кант виокремлює важливу характеристику естетичного судження, а саме те, що воно «має своєю основою тільки форму доцільності предмета» [5, с. 223], оскільки «вона сприймається в ньому без уявлення про мету» [5, с. 240].

Прекрасне та піднесене для Канта мають виконувати функцію посередництва між істиною та моральністю, при цьому саме ідеї істини та моральності мають бути виражені через прекрасне. Кант не приділяв особливої уваги політичним функціям чи іманентним властивостям естетичного судження, але розуміння його концепції дає змогу більш чітко визначити напрямок дослідження естетичного судження як фактора формування елементів політичної свідомості як-то політичні емоції, політичні судження і т. д. Неоднозначний, але дуже перспективний з точки зору розвитку дослідження взаємодії естетики та політики, крок у цьому напрямку зробила Ханна Арендт, яка поставила проблему естетичного судження щодо політичних процесів та явищ.

Дж. Лоолер зазначає, що Кант пов'язує естетичне судження скоріше з думкою публіки, ніж з творчим генієм, що робить його підхід внутрішньо більш демократичним, ніж аристотелівська апеляція до стандартів освіченого індивіда [6]. Судження, які передбачають об'єднання окремих випадків заданими загальними правилами, він називав «визначаючими судженнями», тоді як «рефлектуючи судження», навпаки, відправляються від окремої речі або події і намагаються знайти в цій речі нове правило.

Арендт звертається до Кантової теорії естетичного судження для того, щоб описати політичну рефлексію, яка, на думку дослідниці, є єдиною можливою для спостерігача, який не є залученим у політичні події. Ця думка Арендт вступає в протиріччя з її теорією дії, необхідності активної політичної діяльності кожного індивіда, що має подолати відстороненість і відчуженість від політики. Але це тільки на перший погляд. Погляд відстороненого спостерігача та безпосереднього учасника подій не мають бути у протиріччі, вони можуть доповнювати один одного та підсилювати один одного.

Для Канта судження смаку завжди відноситься до внутрішнього почуття, яке не засновано на поняттях. Отже, суперечка, яка можлива в питаннях смаку, може тільки тягти за собою переконання. Тобто кожен, хто має судження смаку може лише переконати всіх інших подивитись на речі під таким кутом зору.

У цих думках виявляється можливість теорії смаку. Справжня політична дія включає готовність розділити з іншими загальний простір, поважати думку інших, передчувати їх, формулюючи нашу власну. Дійсно, політична суперечка точиться не навколо очевидних істин, де можна використовувати універсальні докази, за допомогою можна переконати інших або інші знайдуть в цих доводах помилку. В судженнях, які включають до себе смак, ми маємо передбачити судження інших, оскільки політичне життя вибудовується з індивідуальних виборів, які обмежені нашим здоровим глуздом або відчуттям спільноти. Апелюючи до відчуття смаку ми маємо співвідносити таке своє відчуття зі смаком інших, але не з усіма людьми, а лише з певними з них. Дж. Лоолер говорить про те, що смаки людей у США та Саудівській Аравії можуть суттєво відрізнятись, в цьому і полягає партикуляризм смаку, тобто неможливість через апеляцію до смаку апелювати до універсальї, як-то цінності, наприклад. І в цьому розрізненні смаків, власне, можна відзначити іманентно присутнє політичне розрізнення культур, націй, цивілізацій, цінностей і конкретних їх проявів та втілень у політичних явищах та процесах.

Арендт стверджує в своєму есе «Криза культури», що справжнє політичне життя є вираженням естетичних суджень смаку: «Ми всі дуже добре знаємо, як швидко люди впізнають одне одного і як безпосередньо вони можуть почувати, що належать одне до одного, коли вони виявляють спорідненість у питаннях про те, що їм

подобасться і що не подобасться. З точки зору цього спільного досвіду смак нібито вирішує не тільки те, як світ має виглядати, але і те, хто до нього належить» [7, р. 223].

«У світі, який більше не визнає фундаментальних норм іудео-християнської традиції, все ще є дещо, що може тримати нас разом і в той же час приносить екзистенцій не наповнення нашого життя. Це задоволення, яке ми відчуваємо, вступаючи у зв'язок з іншими людьми, обираючи, як має виглядати світ, який ми поділяємо разом» [6, с. 24]. Іншими словами, через судження смаку ми пов'язуємо нашу особистість з іншими, апелюємо до певної спільноти, яка, у свою чергу, може оцінити наші якості, зазначає Дж. Лоолер.

По суті, трансцендентні ціннісні абсолюти, якими користувались класики, в сучасному світі складають небезпеку для свободи як такої і становлять небезпечну основу політичних відносин. Потойбічні, трансцендентні принципи слугують розрізненню людей або спільнот одна з одною, а також потенційно робить спільну взаємодію конфліктно обумовленою.

Отже, смак проголошує всезагальність своїх суджень. Він не здатен обґрунтувати своїх домагань, залишаючись обмеженим культурною релятивністю. У Канта такими обґрунтуваннями слугувала мораль, тоді як Арентд не визнавала можливості використання трансцендентної моралі у постмодерному світі. Ю. Хабермас критикував ці позиції Арентд, інтерпретуючи моральну теорію Канта як імплікацію вільної від насильства комунікації, пов'язаної з раціональною аргументацією [8, р. 186]. Хабермас висказав думку, що судження смаку та естетичні переваги не мають значення в дискусії, де учасники мають взаємну повагу та керуються спільним бажанням дійти спільного раціонально обґрунтованого рішення.

Ідеї Арентд щодо естетичної природи політичної сфери співзвучні з тезою Гегеля, що саме ідея прекрасної індивідуальності зробила можливою античний поліс. Оскільки для Арентд політика – це гра акторів-діячів та акторів-спостерігачів, які вони здійснюють як один для одного, так і для поетів та істориків. Для Гегеля така думка піддається критиці, оскільки Гегель вважав, що істинне політичне життя має бути засновано на загальних раціональних принципах.

Але Арентд в свою чергу зазначає, що слідом за Богом помер і Розум у смислі джерела позитивних цінностей. Отже, Арентд усвідомлює проблему відносності суджень смаку, але вважає, що не існує вищих принципів, до яких можна було б апелювати, максимум, що можна зробити – це обмежити пристрастність спостерігача, глядача. Але ж і у глядача критеріями оцінок залишаються лише власні смакові переваги.

Отже, Х. Арентд оригінально переосмислює І. Канта і доходить висновку, що не утилітарне прагнення людей до спілкування, засноване на смаку, може подолати егоїзм, який міг би стати домінуючим принципом суспільства. Оскільки для Канта в естетичному долається протиріччя між трансцендентністю моралі та необхідністю її втілення в емпіричній реальності, здійснення заснованої на смаку соціальної взаємодії інстинктивно здатне реалізувати можливості власне моральної спільноти, яку вимагає моральний розум. Виходить, що певною мірою смак реалізує мораль, а мораль немов доповнює та спрямовує судження смаку, чим замінює його. Смак здійснює мораль по неморальним причинам, а мораль доповнює смак своєю директивною ідеєю самоцінності всіх людських істот. Навчання естетичному сприйняттю у згоді з моральним почуттям, на думку Канта, надає смаку стабільність. Але без цього принципу універсальної людяності, вкоріненого в практичній свідомості, засновані на смаку спільноти скоріше будуть замкненими у собі. Арентд вважала, що засновані на розумі принципи органічно не є можливими в сучасному світі, тож вона звернулася до естетичного судження, де побачила можливість істинного людського державного устрою. І лише дистанціюванням глядача від політичної події можливо досягти зниження пристрастності учасника політичного процесу. Але ці ідеї Арентд піддаються особливій критиці.

У даній статті ми здійснили лише спробу означити основні напрямки дослідження естетичного судження та його ролі в політичній дійсності, посилаючись на двох

Бібліографічні посилання

1. Мейман Э. Введение в современную эстетику: пер. с нем. / Под ред. и с предисл. Ю. И. Айхенвальда. Изд. 2-е / Э. Мейман. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 200 с.
2. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / И. Т. Касавин. – М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2009. – 567 с.
3. Кант И. Сочинения: В 8 т. / И. Кант. – М.: Наука, 1994. Т. 5.
4. Длугач Т. Б. Эстетическое суждение в философии И. Канта / Т. Длугач // Новая философская энциклопедия / Под ред. В. С. Стёпина: В 4 тт. – М.: Мысль, 2001. – С. 230-233.
5. Кант И. Соч. в 6 т., Т. 5 / И. Кант. – М.: Наука, 1966.
6. Лоолер Дж. Этика, политика и суждение вкуса: Арендт против Канта / Дж. Лоолер. // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 7. Философия. – 1997. – №2. – С.16–33.
7. Arendt H. Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought / H. Arendt. – N.Y., 1961.
8. Habermas J. Hannah Arendt: On the Concept of Power / J. Habermas. // Philosophical Political Profiles. – Cambridge, 1985.

Полянская В. Ю. Подходы к анализу политических функций эстетического суждения: эстетика И. Канта и эстетико-политическая концепция Х. Арендт

Исследуются идеи И. Канта и Х. Арендт относительно понимания сущности эстетического суждения, а также его политических интенций и свойств. Феномен эстетического суждения рассматривается в контексте концепции взаимодействия политического и эстетического пространств.

Ключевые слова: эстетика, эстетика политических отношений, эстетическое суждение, политическое сознание, политические ценности, суждение вкуса, политические режимы, политические решения, политические акторы, политические суждения

Polyanska V. Approaches to the political function of the aesthetical judgment research: the aesthetic of Kant and aesthetic-political conception of H. Arendt

The ideas of I. Kant and H. Arendt as to the essence of the aesthetic judgment considering and also its political intentions and attributes are researched. Phenomenon of the aesthetical judgment is considered in the context of the conception of the political and aesthetic spaces interaction. The special attention is paid to the possibility to research the aesthetic judgment as a factor of the political consequence elements forming, the aesthetic effects on the political emotions and judgments.

The special problem of the aesthetic conception in the Kantian philosophy is the need to explication of the transcendental ideas of morality in practice. In Kant's view such explication could be the beautiful objects. But Kant applied to the universal ideas of morality and truth, and this point became the contradictory thinks in political-aesthetic concept of Hanna Arendt. Arendt suppose, that politics itself is the game which can be played by political actors, which play under aesthetical and irrational influence of the concrete political phenomenon or process. And this actors being involved in the political games could not be impartial in their political decisions, but only persons not involved in the political activity in emotional sense could be objective and unprejudiced in their political views and decisions.

The main problem of the aesthetical judgment in political view, which follows from the arguments of Kant and Arendt, is the real political problems of the valuation criteria of the aesthetical judgment.

Keywords: aesthetics, aesthetics of political relations, aesthetical judgment, political consequence, political values, judgment of taste, political regimes, political decisions, political actors, political judgments

Надійшла до редколегії 14.01.2013 р.

УДК 316+321

С. В. Ставченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ ПЕТРА ШТОМПКИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розкривається основний зміст теорії соціальних криз та революцій П. Штомпки; визначається, що криза і революція являють собою точки біфуркації – моменти, коли динаміка перетворень вимагає певного розв'язання, внаслідок чого зміни можуть призвести до поліпшення або до катастрофи.

Ключові слова: теорія соціальних криз П. Штомпки, соціальні зміни, революція, точка біфуркації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Криза є закономірним станом розвитку будь-якої системи, який формується на її попередніх станах, спонтанно формуючись у суспільному середовищі. Криза є послабленням життєвих сил системи, її нездатність створювати стан рівноваги, досягати раніше поставлених цілей. Проте криза є необхідною фазою розвитку системи, поєднуючи вгасання попередньої якості системи та появу нової якості. Це, по суті, етап перебудови системи, отримання нею стійкого розвитку просування до нових якостей. З огляду на це стає важливим дослідити роль кризи в структурі соціальних (політичних) змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До найбільш відомих моделей соціальних (політичних) змін необхідно віднести функціональний підхід Е. Дюркгейма, Б. Малиновського, А. Радкліфф-Брауна, Т. Парсонса, Р. Мертона, модель «соціокультурних флуктуацій» П. Сорокіна, феноменологічні конструкції П. Бергера, постструктуралістські й постмодерністські концепції, представлені працями М. Фуко, Р. Барта, Ж. Бодріяра, Ж. Ліотара, П. Бурд'є, теорію структурації Е. Гідденса, концепцію морфогенезу М. Арчер, діяльнісно-активістські й діяльнісно-структурні концепції соціальних змін В. Ядова, Т. Заславської та ін. Проте фундаментальним дослідженням у цій сфері є праця Петра Штомпки «Соціологія соціальних змін», в якій здійснено багатопараметричний аналіз історії й сучасного стану науки про соціальні зміни.

Формулювання цілей статті. Мета даної наукової статті полягає у розкритті змісту теорії соціальних криз П. Штомпки і визначенні її значення для осмислення сучасного політичного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок осмислення соціальних змін бере відлік з поділу «соціальної статистики» і «соціальної динаміки», уведеного Огюстом Контом і пізніше розвинутого Г. Спенсером. Запропонована ними методологічна лінія була узагальнена й розвинена пізніше в рамках системного підходу. «Весь концептуальний апарат, який зазвичай використовувався в аналізі змін, бере свій початок, насамперед, із системної моделі, навіть якщо вчені й не усвідомлюють цього й не вважають себе прихильниками системних або структурно-функціоналістських теорій», – зазначає П. Штомпка [2, с. 20].

У рамках системної парадигми соціальна зміна розуміється як розходження в станах системи, що виникає в різні моменти часу. Типологізація змін пов'язана з тими системними параметрами, зміна яких фіксується у спостереженні. Це може бути стан елементного складу (наприклад, спостерігаються людські індивіди, їх дії), відносини між елементами (відносини між індивідами), функції елементів (необхідні дії для збереження порядку), межі системних одиниць, умови їхньої зміни й перетинання (критерії включення в групи, організації), зовнішнє оточення, в якому перебуває система, та інше.

Як альтернативу системної моделі П. Штомпка виділяє морфогенетичний образ суспільства, що став модифікуючим поштовхом стосовно концепцій соціальної зміни. Дихотомія статистики й динаміки в рамках такого підходу втрачає значення, оскільки основною ідеєю стає всепроникаюча динамічність соціальної реальності (процесуальність суспільства, процесуальність структур), і при цьому група, організація розглядається не як об'єкт, а скоріше як певна польова структура (ідея соціального поля). У цьому випадку суспільство не може бути стабільним, а бачиться як безперервний процес, структурований потік подій.

На думку П. Штомпки, неможна віддавати перевагу якомусь із цих двох підходів, і «зараз представляється розумним прийняти і ту, і іншу точку зору та виводити базовий концептуальний апарат для вивчення соціальної зміни з них обох» [2, с. 31].

У контексті цих міркувань П. Штомпка формулює положення своєї теорії соціальних криз. На його думку, з падінням утопічного мислення залишилися лише непевність у майбутньому, його непередбачуваність; майбутнє виявляється надто обмеженим, відкритим випадковостям і випадковому розвитку. Більше не існує:

- проекти, орієнтовані на майбутнє, здатні захопити людську уяву й мобілізувати колективні дії (роль, що раніше так ефективно виконували соціалістичні ідеї);

- бачення кращого світу (його забезпечувала утопія комунізму), замість цього є або катастрофічні пророцтва, або прості екстраполяції нинішніх тенденцій (як, наприклад, у теоріях постіндустріального суспільства);

- програми соціальних поліпшень, немає розуміння того, як уникнути песимістичних пророкувань. «Не дивно, – сьєтє П. Штомпка, – що люди не думають про майбутнє, займають позицію, орієнтовану на швидкоплинний успіх, на одержання негайної вигоди, їхні обрії обмежені щоденним існуванням» [2, с. 57].

Внаслідок усіх цих історичних і інтелектуальних перипетій концепція прогресу була замінена концепцією кризи, яка притаманна суспільній свідомості, в якій переважають песимістичні погляди на соціальну реальність, причому не тільки в слаборозвинених і бідних країнах, але також у провідних і квітучих державах. У зв'язку з цим П. Штомпка пише: «Люди звикають мислити в термінах локальної або загальної кризи – економічної, політичної, культурної» [2, с. 58].

Період стагнації або кризи – економічної, політичної, культурної – негайно поживає традиції. У важкі часи люди звертаються до досвіду предків, шукають притулку від повсякденних тривог і турбот у минулому. Відроджуються традиції, які уявляються в такі періоди корисними. Найбільш розумною ідеологічною позицією у цій ситуації є «критичний традиціоналізм», який прагне зрівноважити функції й дисфункції тієї чи іншої традиції в кожному конкретному випадку, взяти до уваги її зміст і історичні обставини її утвердження; відкидає помилковий погляд на минуле як на джерело добра й разом з тим уникає іншої крайності, характерної для догматичного антитрадиціоналізму, що заперечує позитивну роль традиції в людському суспільстві [2, с. 98].

У періоди соціальних криз, коли занепадають звичні норми, правила й закони, дискредитується правляча еліта й відкидаються традиції, зростає роль харизматичного лідера. У таких ситуаціях люди звичайно вірять тільки тим, хто не причетний до існуючого порядку. А оскільки походження харизматичної особистості за визначенням полягає в надприродних джерелах, то вона найкраще відповідає цій вимозі [2, с. 332].

В умовах кризи брак харизматичних лідерів визначається щонайменше трьома психологічними факторами [2, с. 332]. По-перше, людям необхідно отримати почуття безпеки, що може забезпечити фігура, яка бере справу до своїх рук. По-друге, люди намагаються компенсувати власні невдачі, непристосованість і вбогість емоційною ідентифікацією з великим героєм, відчуваючи гордість за його діяння. По-третє, маси прагнуть уникнути відповідальності, перекласти її на більш сильного лідера.

У більш стабільних умовах на передній план виступають інші якості, і значення харизматичних особистостей послаблює. Варто також підкреслити, що в різних сферах соціального життя діють власні критерії винятковості. У науці, наприклад, це знання, ерудиція, здатність до творчості; у мистецтві – досконалість виконання, справжня оригінальність форми й змісту; у техніці – ефективність, раціональність [2, с. 332].

Особливу увагу в своїй теорії криз П. Штомпка приділяє революціям як піковим моментам соціальних криз, які він називає революції «найбільш яскравими проявами соціальних змін» [2, с. 367]. Автор «Соціології соціальних змін» революціям присвятив цілий підрозділ «Чого ми не знаємо про революції?». У ньому він виділяє неясні моменти, низиваючи їх «загадками революцій». П. Штомпка нарахує такі основні загадки: 1) фактори, сили або детермінанти революції; 2) причини раптовості, вибухоподібності масової поведінки в період революції; 3) питання про закономірність або випадковість революцій у загальній картині соціальних змін; 4) розбіжність результатів революцій із мріями їхніх ініціаторів, тими міфами, на основі яких відбувалися революційні події; 5) непередбачуваність революцій [2, с. 386].

Ті автори, які додержуються синергетичного підходу, витлумачують кризу і революцію як точки біфуркації, коли системний порядок різко й незворотно змінюється, проте в цей період ще важко зрозуміти, до якого аттрактору він дрейфує.

Тлумачення кризи й революції як точки біфуркації дозволяє побачити з нового боку особливості цих станів соціальної системи. Не даремно одним із найзагадкових місць революцій П. Штомпка визначає їхню непередбачуваність. Ця проблема розбивається на два моменти: пророкування часу настання революції й пророкування її результату, післяреволюційного устрою суспільства.

На думку Л.Д. Бевзенко, революція як біфуркація нелінійної системи не може бути передбачена, якщо вона ґрунтується на лінійній моделі. Ця непередбачуваність набуває не принципового, а інструментального характеру. Якщо ж прогнозувати настання революції, дотримуючись нелінійних моделей, то проблеми непередбачуваності, що виникають, набувають дещо іншого характеру. Робити прогноз щодо настання й перебігу революційних подій, опираючись на такі моделі, можна декількома шляхами. Перший шлях спрямований на те, щоб намагатися будувати математичні моделі системної зміни і за їх допомогою прогнозувати момент настання точки біфуркації, знаючи закономірності або динаміку основних системних параметрів. Неможна говорити про принципову неможливість такого прогнозу, але зробити це надзвичайно важко, оскільки прогнозовані процеси володіють великою складністю в пошуці адекватної математичної моделі, яка б враховувала б усі реально діючі параметри [1, с. 263].

Інший шлях полягає в тому, щоб просто відслідковувати актуальний стан ентропійних суспільних показників, припускаючи, що момент настання біфуркаційних подій, пов'язаний зі зміною системних параметрів, відіб'ється на рівні соціальної ентропії. І в цьому випадку можна говорити лише про принципову можливість такого дослідження. У реальності ж ми зіштовхуємося з цілою низкою труднощів, пов'язаних із процедурою вимірювання соціальної ентропії, тих її реальних граничних показників, за якими можна стверджувати настання біфуркаційного перелому. І найголовніше – неможливість прогнозувати динаміку зміни цих ентропійних показників, оскільки соціальна ентропія – це лише певна симптоматика, а причини, фактори, що її визначають, можуть різко помінятися, вносячи корективи до ентропійної динаміки [1, с. 264].

Неможливість прогнозування революцій П. Штомпка обґрунтовує таким чином: якщо навіть з'явиться теорія, здатна пророчити революцію, то саме пророкування змусить активізуватися захисників старого режиму й у силу цього не збудеться [2, с. 389]. Проте варто брати до уваги, що революція як пік ентропійного зростання пов'язана не тільки з ендегенними, але й з екзогенними факторами, і не всі вони можуть бути доступні керуючим впливам старого режиму навіть у випадку, якби їм було відомо, що своїх граничних показників соціальна ентропія досягне вже незабаром. А ситуація післяреволюційних подій взагалі далеко не завжди однозначно погана для представників старого режиму, що ми можемо спостерігати на прикладі післябіфуркаційних подій у колишніх радянських республіках.

П. Штомпка порівнює настання революції із землетрусом. Перешкоджати революційним змінам, що наближаються, після подолання системою біфуркаційного бар'єра стара влада вже не може. До того вони дійсно мали шанс уникнути цього за допомогою різних антїентропійних заходів, але в момент настання ентропійного піка перешкодити революції можна не більше, ніж землетрусу після поштовху, що наступив.

П. Штомпка доходить висновку, що «теорія революції безглузда, оскільки якщо вона може передбачити революцію, то пророкування будуть спростовуватися, а якщо ж не здатна цього робити, то це не теорія. Найбільше, що ми можемо очікувати від так званих «теорій революцій», то це інтерпретації подій, що відбулися, що саме по собі вже буде великим інтелектуальним успіхом» [2, с. 389]. Л. Д. Бевзенко вважає це висловлення справедливим, якщо взяти до уваги, що таку теорію розуміти в класичному значенні, яка вибудована відповідно до уявлень про всезагальну дію принципу детермінізму. У постнекласичних теоретичних побудовах цей висновок значно пом'якшується, а в рамках синергетических підходів до соціальної динаміки проблема революції як біфуркаційної точки соціальної системи може стати однією із центральних [1, с. 266].

Висновки. У ході аналізу концептуальних положень про кризу, викладених у книзі П. Штомпки «Соціологія соціальних змін», виявилось, що тема кризи споконвічно була характерна для людського життя, де вона позначає перетинання, точки роздвоєння (біфуркації), тобто моменти, коли інтенсифікація процесу вимагає певного розв'язання – позитивного чи негативного. Отже, криза є явище тимчасове й веде до поліпшення або до катастрофи. Однак люди схильні розглядати кризу (в т. ч. соціальну, політичну) як хронічне, всезагальне явище і не передбачають у майбутньому її ослаблення. Ідея кризи прийшла на зміну ідеї прогресу і визначила інтелектуальний клімат та загальний настрій суспільних перетворень.

Політичний характер соціальних криз особливо гостро проявляється в революції, яку П. Штомпка визначає як пікові моменти соціальних криз. Кризи й революції тлумачаться як точки біфуркації, що обумовлює їх принципову непередбачуваність. Ця проблема розбивається на два моменти: передбачення часу настання кризи (революції) й передбачення її результату, післяреволюційного устрою суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Ставченко С. В. Теория социальных кризисов Петра Штомпки и ее значение для исследования современных политических процессов.

Раскрывается основное содержание теории социальных кризисов и революций П. Штомпки; определяется, что кризис и революция представляют собой точки бифуркации – моменты, когда динамика преобразований требует определенного решения, вследствие чего изменения могут привести к улучшению или к катастрофе.

Ключевые слова: теория социальных кризисов П. Штомпки, социальные изменения, революция, точка бифуркации.

Stavchenko S. P. Sztompka's theory of social crisis and its significance for modern political processes research.

The essence of the theory of social crises and revolutions by P. Shtomky is revealed. According to him, today, to replace the theory of progress the theory crisis came, because since the fall of utopian human thinking stayed only the uncertainty in the future, its unpredictability. In these circumstances, the future is very limited open chance and random development. Crisis of thinking characteristic of social consciousness, which dominated pessimistic view of social reality, not only in underdeveloped and poor countries, but also in leading and prosperous state.

Particular emphasis on crisis communications and traditions. During the crisis, declining the usual rules, regulations and laws, discredited the ruling elite and discarded tradition and therefore the role of the charismatic leader. In such situations, people used to believe only those who are not related to an existing order, which is defined as the product of tradition.

In the theory of crises P. Sztompka important place is given to the revolution as the peak moments of social crisis. The main «mystery» of the revolution is its unpredictability. This problem is broken down into two points: the onset of the revolution prediction and prediction of outcome post-revolutionary social order. P. Sztompka proves the impossibility of predicting the revolutions that even if science can predict a revolution, it will make more active defenders of the old regime that will prevent its implementation. However, if the revolution crossed the point of no return (bifurcation), then there is nothing to prevent it fails. Applying synehretychnyy approach defined the crisis and revolution are the bifurcation point - the moment when the dynamics of change requires a solution, so that changes can lead to improvement or a disaster.

Keywords: theory of social crises P. Shtomky, social change, revolution, the point of bifurcation.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

М. В. Шульгіна*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***ПЕРЕДУМОВИ І ВИТОКИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ**

Розглядаються проблеми виникнення цивілізаційної геополітики як науки, її витоки, передумови становлення, актуальність її прикладного характеру для сучасного світоустрою. Описано ідейні течії цивілізаційної геополітики, а також фактори, які висунули її на передній план, особливо після завершення «холодної війни». Особливу увагу приділено концепції С. Хантінгтона, а також історичним умовам зародження цивілізаційної геополітики.

Ключові слова: геополітика, цивілізація, простір, цивілізаційна геополітика, С. Хантінгтон.

Актуальність даної роботи зумовлена тим, що роль геополітики як науки про просторові відносини між державами різко зросла в сучасному світі. Це зумовлено справжньою геополітичною революцією, пов'язаною з розпадом біполярної моделі світу і бажанням ряду країн визначити свій новий міжнародний статус у зв'язку з переосмисленням своєї цивілізаційної ідентичності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення цивілізаційної геополітики та цивілізаційного бачення світу, що на ній ґрунтується.

Крах біполярної системи відкрив шлях для безперешкодного розвитку уніфікаційних процесів в економіці та політиці, які перетворюють світ у глобальну цивілізаційну цілісність. Але даний процес супроводжується зіткненням цивілізацій, яке відбувається не тільки на рівні військового протистояння чи економічної експансії, але, перш за все, на рівні протистояння і придушення духовних складових і домінант локальних цивілізацій. За подібних обставин особливу значимість набуває геополітика як інструмент цивілізаційного виміру світу. Адже всяка цивілізація має своє територіальне ядро, в якому утворюються її головні цінності, де проживає стабільна більшість носіїв даної культури. Тому геополітичний аналіз не може абстрагуватися від власне цивілізаційних вимірів.

В останній чверті XX – початку XXI ст., коли відбувається перехід від індустріальної цивілізації до постіндустріальної, закладаються основи інтегрального соціокультурного ладу, проблема цивілізацій, циклів і криз в їх динаміці знову опиняється в центрі уваги вчених, отримує розвиток цивілізаційна школа, яка заявила про себе чималим числом монографій і прогнозів, проведених конференцій та дискусій.

Мета – розкрити основні передумови становлення цивілізаційної геополітики, її витоки, розкрити значення історичних факторів, що відбуваються на поч. XX ст., які дали поштовх розвитку цивілізаційної геополітики і посиленню її актуальності як прикладної дисципліни, пов'язаної з цивілізаційним контролем над простором.

У другій половині XVIII і протягом усього XIX ст. теорію цивілізацій активно розробляли західноєвропейські історики, філософи, соціологи. Склалися три потужні наукові школи – французька, англійська та німецька.

Шлях до цивілізаційної геополітики проходить через класичну західноєвропейську думку. Тут найбільшого успіху досягли німецькі філософи. Поки Британська імперія підкорювала географічні горизонти і заселяла англійцями Ойкумену, німецькі філософи штурмували незнані вершини внутрішнього світу людини. У роздрібненій Німеччині не було слов'янського простору безмежних горизонтів, кордони тіснили з усіх боків численні князівства. І щоб укорінитися в просторі думки, філософія звертається до ґрунту. Серед безлічі блискучих імен, які народилися на німецькій землі і проклали шлях до геофілософії як методологічної основи цивілізаційної геополітики, необхідно виділити, перш за все, Канта, Гете, Ніцше, Гуссерля і Хайдеггера.

У «Критиці чистого розуму» та інших творах Канта містяться важливі елементи географії. Філософ розрізняє поняття «поле», «територія» і «область» подій. Це географія чистого Розуму. Іммануїл Кант вважав, що концепція Землі як місця мешкання людства є необхідним елементом філософського підходу. Тільки великий

учений, який з'єднав у собі філософа і географа, вивчав духовні і земні горизонти, зміг сформулювати уявлення про іманентний і трансцендентний світ, в якому географічні поняття органічно зливаються з філософськими. В основі відкритої Кантом «країни пізнання» лежала ідея множинності світів у точці. Множинність світів породжує безмежні комунікації та можливості географії [1, с. 87–91].

Ніцше заклав основи геофілософії, зробивши спробу визначити національні риси французької, англійської та німецької філософії. Але чому інші європейські країни виявилися не здатними до спільного вироблення філософії? Наприклад, в італійських містах-державах зародилися ранньокапіталістичні відносини, мала морська міць та інші передумови для високої філософії, але «дива» не сталося. Тут для філософії бракувало «середовища», а мислителі залишалися самотніми «коме-тами», спалюваними державою.

Ніцше говорить про те, що древнім грекам, відкритим до зовнішнього світу, загрожувала небезпека, якої піддаємось ми, загинути від затоплення чужим і минулим – «історією». Але еллінська культура відбулася. Вона протягом тривалого часу являла хаотичне нагромадження чужоземних форм і понять.

Виходячи з кантовської ідеї множинності світів у точці і уявлень Ніцше про філософію, якій бракує «середовища», мислителі звертаються до «грунту», не підозрюючи, яка grimуча суміш може бути утворена філософією і політикою, витікаючої з географічної доктрини.

У кінці ХХ століття, коли зросла актуальність геофілософії, європейські традиції просторового мислення знайшли логічне завершення у фундаменті цивілізаційної геополітики як самостійної наукової дисципліни. Видатні французькі мислителі – філософ Жиль Дельоз і психоаналітик Фелікс Гваттарі у виданій в 1991 році спільній праці «Що таке філософія?» розширили горизонти просторового мислення. До цієї проблеми Дельоз вже звертався в «Логіці сенсу» та інших своїх книгах. Він не тільки ввів до наукового обігу термін «геофілософія», але і продовжив будувати її фундамент на традиціях західноєвропейської думки. Сам французький мислитель, не применшуючи значення Іммануїла Канта, поставив біля витоків геофілософії Фрідріха Ніцше. На думку мислителів, новою потужною зброєю проти різних форм історичної свідомості служить геофілософія, витoki якої лежать у досвіді освоєння земних просторів [2, с. 54].

Сучасні доктрини національної безпеки не можуть обмежуватися набором військово-політичних та економічних чинників, а зобов'язані включати цивілізаційний підхід.

Цивілізаційна геополітика – геополітика, перемагаюча традиційну обмеженість географічного та економічного детермінізму за рахунок розширення набору базисних факторів, що визначають поведінку держав на міжнародній арені. На відміну від формаційного підходу робить наголос на стійкості культурно-генетичних кодів і архетипів. Історія свідчить, що світові цивілізації здатні встояти проти будь-якого зовнішнього виклику, якщо зберігаються її менталітет і моральні цінності.

Філософ історії Арнольд Тойнбі говорить про те, що життєздатність цивілізації визначається можливістю послідовного освоєння життєвого середовища та розвитком духовного начала (творчої енергії) у всіх видах людської діяльності. В останні п'ятсот років західноєвропейська цивілізація захопила пріоритет в області культурного і політичного проникнення до інших регіонів Землі, що знайшло відображення в геополітиці європоцентризму. Невдача оттаманської облоги Відня 1683 р. поклала кінець вирішального впливу Сходу на західну цивілізацію. Тільки після Другої світової війни Радянський Союз і східні держави (Японія і Китай) знову отримали головні ролі на арені світової політики, але не в рамках західного світу. Нове співвідношення сил на міжнародній арені висунуло проблему контактів між цивілізаціями. Таке трактування А. Тойнбі історичного розвитку набуло актуальності після розпаду СРСР, коли в умовах поліцентризму проблеми рубіжної комунікативності між цивілізаціями набувають особливої злободенності. Відкритість до інших культур не повинна зводитися до сліпого запозичення чужих традицій. Запозичений елемент, позбувшись зв'язку з рідним ґрунтом (традиціями), може почати в новому середовищі руйнівну роботу.

У рамках даного дослідження також слід зазначити, що незважаючи на різноманітність визначень і розуміння змісту цивілізації, всіх дослідників – прихильників цивілізаційного підходу об'єднує заперечення єдності людського суспільства і, відповідно, загальної людської історії. У кращому випадку, вони готові розглядати історію окремих культурно-історичних типів суспільств поза зв'язку їх один з одним. Арнольд Тойнбі знайшов в історії 21 основний тип цивілізацій, О. Шпенглер – 8, а великий російський історик Н. Я. Данілевський – 11.

Ці роботи слугували матеріалом для порівняльного аналізу в даному дослідженні – на предмет виявлення основних положень цивілізаційного підходу. Вивчення проводилося на трьох взаємозалежних рівнях: теоретичному, конкретно-історичному і особистісному, і подібне рішення показало можливість якісно нового погляду на теорію і практику історичного процесу через призму цивілізаційного підходу. Підстави цивілізаційного підходу в працях Леонтьєва, Данілевського, Шпенглера і Тойнбі, значною мірою, є результатом їх особистого релігійного та державного досвіду. Наприклад, не викликає сумнівів ортодоксальна православність Леонтьєва і Данілевського. Точно також, при аналізі особистої участі засновників цивілізаційного підходу в державній службі, можна констатувати неабиякий масштаб їх діяльності. Це відноситься до Леонтьєва, який значною мірою відповідає ідеалу дипломата, до Данілевського, чий теоретичні розробки та експедиційні звіти отримали реальне втілення в державному житті Росії, до Шпенглера, який залишився в історії єдиним у Третньому Рейху автором, послідовно виступаючого із критикою нацизму, і до Тойнбі, службу якого також можна назвати еталоном вченої діяльності, спрямованої на користь міжцивілізаційних відносин.

Усе частіше дослідники звертають увагу на дивне співзвуччя поглядів між різними засновниками цивілізаційного підходу, і часто роблять висновки про наявність не тільки впливів, але і запозичень. Однак наявний матеріал показує, що, незважаючи на відому частку впливів, світогляд кожного із засновників цивілізаційного підходу, безумовно, самобутній, незалежний та унікальний. Це вірно, зокрема, щодо Леонтьєва, який прийшов до обґрунтування теорії розвитку незалежно від Данілевського, і це вірно щодо Шпенглера, схожим чином розробившого власну теорію, без істотних запозичень з праць своїх попередників [3, с.72–78].

Поряд з особистісними характеристиками розглянутих авторів, значну роль у становленні цивілізаційного підходу треба визнати за характеристиками тієї епохи, представниками якої вони були. Виявлення сутнісних якостей даного наукового напрямку представляється прерогативою саме спільного розгляду праць Леонтьєва, Данілевського, Шпенглера і Тойнбі, покликаною показати не стільки одиничні властивості світогляду кожного з них, скільки унікальний характер світогляду групи мислителів, склад якої виявлено на підставі сукупності ознак їхньої спадщини. Це дозволяє говорити про зародження цивілізаційного підходу як закономірного явища в розвитку сучасного глобального світопорядку.

Після завершення світового порядку двох наддержав у наукових колах розгорнулася дискусія щодо характеру конфліктів і воєн у багатополарному світі, і саме в цей період посилюється інтерес та актуальність цивілізаційної геополітики. У 1993 р. американський політолог Семюел П. Хантінгтон виступив з гучною статтею «Зіткнення цивілізацій», а в 1996 році була опублікована об'ємна книга «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку». У свій час питання міжнародної безпеки в цивілізаційну площину перевів саме С. Хантінгтон. Лейтмотивом концепції Хантінгтона стала теза: якщо ХХ ст. було століттям протистояння ідеологій, то ХХІ ст. стане століттям зіткнення цивілізацій і релігій. Вчений пише: «У світі після холодної війни найважливіші відмінності між народами – не ідеологічні, політичні чи економічні, а культурні» [4, с. 35].

Цивілізаційні відмінності більш фундаментальні, ніж відмінності між політичними та ідеологічними режимами. Релігія розділяє людей сильніше, ніж їх етнічна приналежність. Якщо під час «холодної війни» світ був розділений за політекономічними ознаками на капіталістичні, соціалістичні і країни, що розвиваються, то в даний час все більшого значення набуває угруповання країн за етнокуль-

турними особливостями. Історія людства повертається до історії цивілізацій.

Стан сучасного світу визначається цивілізаціями: західною, конфуціанською, японською, ісламською, індійською, слов'яно-православною, латиноамериканською й, можливо, африканською. У наступаючому столітті зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики.

Основна ідея роботи Самюеля Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій» полягає у твердженні, що в світі після «холодної війни» культура і різні види культурної ідентифікації (які на самому широкому рівні є ідентифікацією цивілізацій) визначають моделі згуртованості, дезінтеграції і конфлікту. С. Хантінгтон вказує на те, що у період «холодної війни» глобальна політика була біполярною: світ ділився на два крупних блоки, перший представляли США разом з іншими процвітаючими могутніми державами, а другий – СРСР і небагаті соціалістичні країни. Існував ще один блок, що складався з країн «третього світу», бідних, політично нестабільних держав, але вони не представляли геополітичної важливості, боротьба за світове панування, ідеологічне, економічне, військове, велася між США, які створили НАТО, і СРСР, що об'єднав усі соціалістичні країни в організацію Варшавського договору. Але в 1991 році Радянський Союз, а разом з ним і соціалістичний табір, перестав існувати. Здавалося б, США стали єдиною панівною державою, здатною переробити на свій лад увесь інший світ, але, на думку С. Хантінгтона, ситуація йде трохи інакше.

Після «холодної війни» відбулися зміни в ідентифікації народів, для них все більш важливою стає не класова, політична, правова, а культурна ідентифікація. Саме в цей період, цивілізаційна геополітика придбала особливу актуальність як прикладна дисципліна. Світ і глобальна політика стали багатополісними і поліцивілізаційними. Таким чином, С. Хантінгтон приходить до висновку, що вся людська історія – це історія цивілізацій, які в даний час набувають все більшого значення. Він називає цивілізацією найбільше «ми», всередині якого кожен відчуває себе в культурному плані як вдома і відрізняє себе від всіх інших «вони». Цивілізація являє собою найвищу культурну цілісність. Якщо вона складається з країн, у цих країн будуть більш тісні взаємини, ніж у держав, які не належать до цієї цивілізації. Вони можуть часто битися і будуть частіше вести дипломатичні переговори. Вони будуть мати більший ступінь економічної взаємозалежності. Естетичні і філософські течії будуть, у такому випадку, взаємно проникаючими.

С. Хантінгтон вважає, що після розпаду СРСР взаємини між цивілізаціями являють собою безперервний, всепоглинаючий, односпрямований вплив Заходу на всі інші цивілізації. Завдяки таким чисто західним явищам як модернізація і вестернізація він претендує на те, щоб стати універсальною цивілізацією, тобто якимсь культурним об'єднанням, цінності, вірування, порядки, традиції та інститути якого приймаються людьми всього світу. Такими цінностями стають мова, релігія, демократія, безпека, інформаційні технології та інше. Тобто Захід націлений на експансію інших цивілізацій для того щоб здійснити своє світове панування. Але С. Хантінгтон вказує і на інший не менш важливий факт: мірі проведення Західною цивілізацією політики універсалізму, не-західні суспільства все більше розуміють, що у них особлива етнічна самосвідомість, що дає їм можливість протистояти експансії Заходу, запозичувати найкраще, що у нього є, але при цьому зберегти і розвивати свою культурну ідентичність. Вони висувують наступне гасло – «Ми будемо сучасними, але не станемо вами».

Всесвітня статистика вказує на те, що ресурси Заходу виснажуються: знижується економічне зростання, зменшується чисельність населення, посилюється соціальна дезінтеграція суспільства, зростає рівень злочинності і в цілому відбувається деморалізація західних цінностей. Тому з'являються цивілізації, які досягли того рівня розвитку, насамперед економічного, військового, культурного, який дозволяє їм кинути виклик Заходу. І цими цивілізаціями є Іслам і Азія (перш за все – Китай). В Азії в даний час відбувається стрімке економічне зростання, що дає їй реальний шанс змінити співвідношення цивілізаційних сил на свою користь. На Сході ж спостерігається швидке зростання мусульманського населення, а зна-

чить збільшення прихильників цінностей ісламу, особливо серед молоді, з його войовничістю, енергією, відданістю своїй культурі і вірі. Таким чином, Ісламська цивілізація також є серйозним претендентом на роль країни-гегемона, панівною у всьому світі.

Проаналізувавши геополітичну ситуацію в світі, виділивши основні цивілізаційні типи, Самюель Хантінгтон приходить до висновку, що найближчим часом суспільство чекає низка досить великих конфліктів між групами різних цивілізацій за право визначати напрями глобальної політики. Ще в своїй статті він пише: «Я вважаю, що в світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство, і переважні джерела конфліктів визначатимуться культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [4, с. 37].

Тенденція до збереження однополярності світу (в т. ч. в цивілізаційному плані – шляхом домінування «Заходу»), посилення взаємозалежності і навіть часткова уніфікація культур, все більше поширення західних життєвих принципів у всьому світі викликають невдоволення і протидію з боку тих, хто відстоює право на власний соціокультурний і соціополітичний розвиток. Воно знаходить різні форми – від антиглобалістських акцій до збройних конфліктів і тероризму і наполегливо вимагає вироблення ефективних рішень. Найбільш жорсткою реакцією цивілізаційної протидії впливу виступає тероризм, по відношенню до якого виявляються беззахисними навіть найсильніші держави домінуючої цивілізації Заходу.

Незважаючи на те, що розробка проблем національної та міжнародної безпеки останнім часом хвилює все більше число політологів-теоретиків і практичних політиків, досі не вироблено єдиного розуміння цивілізаційної безпеки, не виявлено її базові структурні елементи і її «об'єктивні» показники, спираючись на які можна було б з упевненістю говорити про реалії цивілізаційної безпеки в сучасному світовому співтоваристві.

Усвідомлення цінності і взаємозалежності всіх частин сучасного світу змушує по-новому поглянути на проблему цивілізаційної безпеки. Вона не може бути зведена до національної або міжнародної, але повинна бути доповнена цивілізаційною компонентою. Розробці ефективного механізму аналітичного забезпечення вирішення сучасних проблем міжнародної безпеки має передувати проведення цивілізаційних досліджень у рамках нового концептуального підходу, що дозволить адекватно відображати культурно-історичні особливості і довгострокові, спадкоємні тенденції світового розвитку з урахуванням специфіки сучасних глобальних і регіональних процесів.

Роблячи висновки зазначу, що до витоків цивілізаційної геополітики як наукової течії та прикладної дисципліни можна віднести, по-перше, західноєвропейську німецьку філософсько-політичну думку, яка зверталася до ґрунту та географічної доктрини, ідеї її представників знаходили подальше обґрунтування й на поч. ХХ ст.; по-друге, після завершення Другої світової війни нове співвідношення сил на міжнародній арені висунуло проблему контактів між цивілізаціями; по-третє, після «холодної війни» відбулися зміни в ідентифікації народів, для них все більш важливою стає культурна ідентифікація, актуалізувалась проблема конфліктів між цивілізаціями саме на культурному підґрунті, що потребує більшого наукового та практичного осмислення. Саме в цей період цивілізаційна геополітика придбала особливу актуальність як прикладна дисципліна, що переймається проблемами контролю над простором та цивілізаційною безпекою.

Бібліографічні посилання

1. Дергачев В. Цивилизационная геополитика. / В. Дергачев // Научная монография. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2003. – 262 с.

2. Комлева Н. А. Геополитическое сжатие / Н. А. Комлева // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 2. – С. 61-65.
3. Панарин А. С. Философия политики / А. С. Панарин – М.: «Наука», 1994. – 201 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33–48.

Шульгина М. В. Предпосылки и истоки цивилизационной геополитики.

Рассматриваются проблемы возникновения цивилизационной геополитики как науки, ее истоки, предпосылки становления и актуальность ее прикладного характера для современного мироустройства. Описаны идейные течения цивилизационной геополитики, а также факторы, выдвинувшие ее на передний план, в особенности, после завершения «холодной войны». Особое внимание уделено концепции С. Хантингтона, а также историческим условиям ее происхождения.

Ключевые слова: геополитика, цивилизация, пространство, цивилизационная геополитика, С. Хантингтон.

Shulgina M. Background and origins of civilization geopolitics.

The problems of origin of civilization geopolitics as sciences, its sources, becoming pre-conditions and actuality of its applied character for modern world order are examined in the article. The ideological flows of civilization geopolitics, and also factors, pulling out it on a foreground, are described, in particular case after completion of «cold war». The special attention is spared to S. Huntington conception, and also to the historical terms of its origin.

In the article talked that a situation, arising up as a result of drastic alternations on a world political arena after disintegration of the socialistic system, was in a great deal instrumental in the crisis of before prevailing theories - by a structure and tekhnocratic, that was instrumental in an address to other theories, in particular by civilization.

In the article preconditions of origin of civilization geopolitics are examined as a scientific flow. Exactly geophilosophy became the scientific pre-flow of civilization geopolitics. The looks of Leont'ev, Danilevskiy, Shpengler and Toynbi, are examined in the article, which talked about the origin of civilization approach as appropriate phenomenon in development of modern global world order.

Except for personality descriptions of the authors playing a role in becoming of civilization approach mentioned above, in the article examined descriptions of that epoch the representatives of which they were.

After World war II Soviet Union and east states (Japan and China) again got leading roles on the arena of worldwide policy, but not within the framework of the western world. New correlation of forces in the international arena pulled out the problem of contacts between civilizations.

By actual research material for writing of this work did the publication of S. Huntington «The Clash of civilizations?», in which analyze historical preconditions of becoming of civilization geopolitics and its practical value are for international relations.

Exactly after completion of «cold war» changes happened in authentication of people, for them all bole becomes important not class, political, legal, and cultural authentication. In this period civilization geopolitics purchased the special actuality as the applied discipline. The world and global policy became multipolar and polycivilizational.

Thus, S. Huntington came to the conclusion, that all human history is history of civilizations which acquire all greater value presently.

Keywords: geopolitics, civilization, space, civilization geopolitics, S. Huntington.

Надійшла до редколегії 21.01.2013 р.

УДК 323:321

Г. В. Щолокова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЄВРОПЕЙСЬКА ПУБЛІЧНА СФЕРА: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Розглядаються основні підходи до визначення сутності європейської публічної сфери, аналізується проблема її співвідношення із публічними сферами країн, які входять до складу ЄС.

Ключові слова: європейська публічна сфера, європейський демос, наднаціональна ідентичність, європеїзація національних публічних сфер держав-членів ЄС.

Європейська публічна сфера все частіше стає предметом уваги вчених. При цьому, саме питання щодо наявності європейської публічної сфери, з одного боку, є дискусійним (частина дослідників говорить про її відсутність), а з іншого – важ-

ливим, адже воно пов'язано із формуванням загальноєвропейської колективної ідентичності як ідейної основи процесу європейської інтеграції. Ще одним визначально важливим проблемним аспектом, який має безпосереднє відношення до становлення наднаціональної публічної сфери, є так званий «демократичний дефіцит» ЄС. Цікаво, що питання щодо співвідношення цих феноменів передбачає два можливих варіанти відповіді: (1) наявність функціонуючої дійсно панєвропейської (тобто такої, що розглядається у цій якості населенням всіх країн-учасниць ЄС) сфери веде до формування загальноєвропейського демосу та збільшення його значимості з точки зору впливу на функціонування цього інтеграційного об'єднання як чинник підвищення його демократичної легітимності; (2) існування панєвропейського демосу є однією із ключових передумов утворення наднаціональної публічної сфери. При цьому, процес становлення населення країн ЄС в якості народу (в класичному його розумінні) за оцінками різних дослідників або взагалі не має місця (зважаючи на те, що Євросоюз не є державою-нацією), або відбувається дуже повільно. Таким чином, розгляд двох феноменів – панєвропейська публічна сфера та наднаціональний демос – в єдиному дослідницькому ракурсі веде до висновку щодо проблематичності становлення першого із них.

На нашу думку, можливе вирішення цієї проблеми знаходиться у такій площині: чи можемо ми говорити про ЄС як про політичну систему? Негативна відповідь дозволяє дійти висновку щодо функціонування в межах ЄС різних національних публічних сфер, які не варто розглядати у системному вимірі (як єдиний простір). У свою чергу, визнання Євросоюзу в якості політичної системи, яка, безумовно, має свою специфіку (в порівнянні із класичними національними політичними системами), дає можливість вивчати його як «особливу» наднаціональну публічну сферу.

Якщо звернутися до аналізу наукових публікацій, присвячених даній проблематиці, то перш за все необхідно зазначити, що визначення змісту поняття «публічна сфера» у науковому дискурсі пов'язується із ім'ям німецького вченого Ю. Габермаса [1], підхід якого називають нормативним.

Багато дослідників, насамперед західних (Ю. Герхардс, К. Едер, Дж. Ербе, Е. О. Еріксен, Р. Купманс, Т. Ріссе, М. Ван де Стіг, Х.-Ю. Тренз, Ф. Шлезінгер, Дж. Е. Фоссум), звертаються до вивчення європейської публічної сфери. Проте вони дотримуються різних (іноді навіть протилежних) точок зору щодо даної проблематики. Зважаючи на це, можливо констатувати, що питання комплексного аналізу сутності європейської публічної сфери та її впливу на функціонування ЄС не є розробленим достатньою мірою.

Отже, метою цього дослідження виступає вивчення та узагальнення наявних підходів щодо тлумачення сутності європейської публічної сфери та визначення її основних характеристик, що впливають на розвиток європейського інтеграційного процесу.

Представлені науковою літературою визначення європейської публічної сфери та пропонувані емпіричні індикатори вимірювання її наявності різняться. Проте комунікацію можливо визначити в якості спільного «мірила» для всіх визначень [3, с. 9].

Необхідно підкреслити, що при вивченні проблем розвитку наднаціональної публічної сфери ЄС значна увага приділяється емпіричним показникам, що говорять про, по-перше, її дискусійний статус (йдеться про полеміку щодо її наявності) та, по-друге, виокремлення дихотомії «нормативність – емпіричність».

Так, науковці вказують на три можливі напрями досліджень європейської публічної сфери: «утопічний», «елітистський» та «реалістський». У межах першого напрямку увага фокусується на вивченні передумов становлення «справжньої» європейської публічної сфери, яка є важливою та необхідною. У рамках другого напрямку вивчаються «сегментовані транснаціональні публічні сфери». Представники «реалістського» напрямку (вже зважаючи на саму його назву) вказують на ідеалістичний характер тлумачення європейської публічної сфери, як єдиної та монолітної, та пропонують говорити про «європеїзовані» національні публічні сфери держав-членів ЄС [4, с. 9–12].

Дана класифікація є важливою в контексті вивчення європейської публічної сфери з точки зору названої вище дихотомії. Так, у рамках нормативного («утопічного») підходу наднаціональна публічна сфера виступає в якості малодосяжного ідеалу, тоді як емпіричний («реалістський») підхід вказує на те, що вона представляє собою поєднання європеїзованих національних публічних сфер. «Елітистський» підхід теж можна охарактеризувати як емпіричний.

Наукове осмислення панєвропейської публічної сфери набуває міждисциплінарного характеру: дана проблематика вивчається в межах різних галузей знань (комунікативні дослідження, політична наука, соціологія, історія) [3, с. 10].

Міждисциплінарність, на нашу думку, можливо назвати однією із основних характеристик при вивченні наднаціональної публічної сфери ЄС, що пояснюється, як складністю дослідження особливостей цього феномену (зміст якого необхідно визначити), так й самим його характером. Йдеться про те, що панєвропейська публічна сфера значним чином впливає на функціонування ЄС у різних аспектах, ключовий із яких – пошук оптимального співвідношення наддержавної та національної складових інтеграційного процесу.

У науковій літературі усталеною є ще одна класифікація. Виокремлюють два основні підходи до визначення сутності європейської публічної сфери, які є результатом сучасних емпіричних досліджень. У рамках першого – вона «вимірюється» тим, наскільки часто поняття (концепти) «Європа», «європейські інститути», «європейські справи» використовуються у медіа. При чому при зверненні до цього підходу при оцінці наднаціональної публічної сфери «європейські питання» «програють» (з точки зору присвячення їм уваги у ЗМІ країн-членів Євросоюзу) питанням, що мають національне, регіональне або локальне змістове наповнення. За умов використання другого підходу (європейська публічна сфера аналізується у контексті розгляду в ЗМІ окремих питань, які стосуються ЄС) очевидним стає те, що в рамках національних публічних сфер «європейські питання» не тільки обговорюються «одночасно та при однаковому рівні уваги», але й «структуруються» подібним чином у національних медіа, що веде до утворення «...подібних схем інтерпретації та сенсових структур». Поєднання цих двох підходів призводить до парадоксального результату: питання, пов'язані з Європою та ЄС, не привертають дуже значної уваги національних медіа, але у випадку коли ЗМІ країн-членів присвячують свою увагу «європейським питанням», вони роблять це, використовуючи подібні ракурси, незважаючи на національні передумови [5, с. 2–3].

Ці два підходи, на перший погляд, видаються близькими за своїм змістом, проте в них закладено принципово різне тлумачення. Так, у рамках першого підходу йдеться про усталений та значимий статус «загальноєвропейського» в комунікативних просторах країн Євросоюзу, що на даному етапі розвитку європейського інтеграційного процесу доцільно розглядати лише у площині нормативності. Якщо ж аналізувати європейську публічну сферу, виходячи з постулатів другого підходу (який, на нашу думку, є емпіричним за своїм змістом), то в даному випадку можливо говорити лише про наявність (для порівняння: значимість, усталеність) загальноєвропейської тематики в національних комунікативних просторах, яка обумовлюється актуальністю та значимістю «європейських питань» для держав, що входять до складу ЄС, але при цьому наявні й подібні «структури інтерпретації» «європейських питань».

До того ж, сама проблема осмислення об'єднаної публічної сфери ЄС багато в чому визначена можливістю її емпіричного аналізу за допомогою різних показників. Отже, науковці говорять про такі емпіричні індикатори, що використовуються при її вивченні: «... (1) увага національних медіа до політики Євросоюзу, (2) схожість між висвітленням у медіа європейських питань у різних державах-членах, (3) комунікативний обмін між національними публічними сферами та (4) конструювання європейської ідентичності» [3, с. 13].

Публічна сфера виникає в процесі публічного обговорення людьми дискусійних питань. Утворення політичної спільноти є результатом цього процесу [5, с. 5].

Таким чином, публічна сфера конституюється шляхом публічної дискусії. Вихо-

дячи з цього, дослідники виокремлюють умови (визначаючи їх в якості ідеальних) її проведення:

«1 якщо та коли наявні спільні (європейські) теми, які одночасно та при однаковому рівні уваги обговорюються у рамках національних публічних сфер та медіа;

2 якщо та коли подібні точки зору, сенсові структури та патерни інтерпретації використовуються у рамках національних публічних сфер та медіа;

3 якщо та коли транснаціональна спільнота комунікації виникає, в якій промовці та слухачі визнають один одного в якості легітимних учасників у спільному дискурсі» [5, с. 1].

Отже, варто констатувати необхідність трьох умов, лише за наявності яких можливо говорити про функціонування наднаціональної публічної сфери ЄС. Проте важливо ще раз наголосити на тому, що йдеться саме про ідеальний характер названих умов. Зважаючи на це, проблему побудови європейської публічної сфери необхідно розглядати знов-таки у нормативному вимірі. При цьому необхідно звернути особливу увагу на такий аспект: при вивченні лише двох перших умов має місце емпіричне тлумачення. Тобто наявність/відсутність «транснаціональної спільноти комунікації» є критерієм розмежування у дихотомії «нормативність – емпіричність». А це, в свою чергу, знову повертає нас до проблеми становлення загальноєвропейських «ми-перспективи» та демосу.

Необхідні для виникнення європейської публічної сфери умови можуть бути класифіковані наступним чином: «культурні концепції» (мова ведеться про такі чинники, як «...історичний досвід і традиції, історичні образи та національні ідентичності»), «інституційні/інфраструктурні концепції» (йдеться про «... організаційну інфраструктуру політичних організацій та медіа») й «дискурсивні/процесуальні концепції» (увага фокусується на транснаціональних комунікативних процесах) [3, с. 9].

У рамках дослідження ЗМІ (як одного із основних аспектів вивчення європейської публічної сфери) виокремлюються два основні напрямки розвитку наднаціональної публічної сфери: (1) панєвропейські медіа розглядаються як механізм її формування, (2) вивчення можливості європеїзації національних публічних сфер. Причому в західному науковому дискурсі усталеною є думка, що з точки зору практичної реалізації перший варіант значно поступається другому. Так, Х.-Ю. Тренз зазначає: «... взаємодія між спеціалізованими публічними сферами та широким загалом не потребує європейських ЗМІ, а може бути досягнута національними медіа» [3, с. 11–12].

Необхідно підкреслити, що феномен європейської публічної сфери органічно пов'язаний із національними публічними сферами країн ЄС. Характер даної взаємодії є дискусійним, проте, на нашу думку, сама вона є очевидною як з точки зору європеїзації національних публічних сфер, так і в зворотному напрямі (йдеться про вплив останніх на становлення наднаціональної панєвропейської публічної сфери).

Отже, доцільним є виокремлення наступних варіантів співвідношення панєвропейської та національних публічних сфер: (1) «націоналізація» (domestication) панєвропейської публічної сфери, (2) європеїзація національних публічних сфер, (3) їх органічний взаємовплив. Більшість науковців вважає, що другий варіант найбільшою мірою відповідає сучасним реаліям.

Західні вчені запропонували «багатовимірну модель європеїзації публічних сфер», виокремивши чотири виміри європеїзації: (1) «моніторинг врядування» (йдеться про національні внутрішні дебати щодо інститутів та політик ЄС); (2) взаємна увага до національних публічних дискурсів; (3) «дискурсивний обмін, що включає обмін думками та аргументами через національні кордони»; (4) «колективна ідентифікація з Європою як індикатор для розвитку спільної європейської перспективи». Цікаво, що сама назва моделі вказує на її відмінність від «класичного» варіанта – європейська публічна сфера. Йдеться про «...тлумачення європейської публічної сфери не у термінах об'єднаної публічної сфери, а європеїзації різних національних публічних сфер» [6, с. 4].

При цьому автори визначають європеїзацію як «...багатовимірний та поступовий процес, який тим чи іншим шляхом розширює публічний дискурс за межі національних просторів» [6, с. 4]. Отже, одним із важливих аспектів дослідження наднаціональної публічної сфери ЄС виступає вивчення процесу європеїзації.

Таким чином, проблема співвідношення публічних сфер ЄС у цілому та його країн-членів є однією із основних при вивченні даної проблематики. При цьому її, на нашу думку, варто розглядати як один із аспектів значно більш ширшого за своїм характером питання оптимальної взаємодії наддержавної та національної складових європейського інтеграційного процесу, що виступає одним із визначальних чинників, звернення до розгляду якого дозволяє адекватно зрозуміти його сутність. Прикладів можливо назвати чимало: євроскептицизм, бачення подальшого майбутнього ЄС (зокрема, процес його розширення), проблема ефективності процесу прийняття рішень на наднаціональному рівні, «демократичний дефіцит» та формування загальноєвропейської колективної ідентичності тощо.

Особливу увагу треба звернути на те, що кожен із вказаних «проблемних вузлів» розвитку ЄС на сучасному етапі визначається в тому числі невирішеністю проблеми становлення європейської публічної сфери (як в емпіричному, так і в нормативному її тлумаченні). Наведемо приклад: «... нові члени ЄС навіть більше, ніж старі європейці, зацікавлені у практичній реалізації ідеалів європейської публічної сфери та європейської ідентичності. Для них це перспектива у майбутньому сформувати бажану систему рівноправних відносин у новій європейській співдружності» [2, с. 422].

В якості висновку необхідно зазначити наступне. Аналіз поняття європейської публічної сфери, на нашу думку, є ключовим аспектом розгляду особливостей розвитку європейського інтеграційного процесу на сучасному етапі. Важливим кроком у напрямі розуміння сутності наднаціональної публічної сфери ЄС є її порівняння з відповідними сферами його держав-членів. Звернення до такого компаративного аналізу дає можливість визначити сутнісні риси першої.

Отже, основними характеристиками наднаціональної європейської публічної сфери виступають: (1) її «недобудований» (у порівнянні із національними публічними сферами) характер, (2) її сутність визначається дихотомією «нормативність – емпіричність», критерієм розмежування яких виступає наявність/відсутність наднаціональної спільноти комунікації – тобто загальноєвропейського народу як носія колективної ідентичності, (3) ефективне функціонування панєвропейської публічної сфери можливо розглядати лише в контексті її взаємодії із публічними сферами держав, що входять до складу ЄС.

Бібліографічні посилання

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
2. Пасісниченко А. В. Формування європейської публічної сфери: проблеми дискурсу / А. В. Пасісниченко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – С. 421–426.
3. An Overview of Research on the European Public Sphere (updated version) [Електронний ресурс] / Ch. Bärenreuter et al. // EUROSPHERE Working Paper Series. Online Working Paper. – 2009 – № 3 – 29 p. – Режим доступу: http://eurospheres.org/files/2010/08/Eurosphere_Working_Paper_3_Barenreuter_etal.pdf
4. de Vreese C. H. The EU as a public sphere [Електронний ресурс] / C. H. de Vreese // Living Reviews in European Governance, Vol. 2 (2007), № 3. – Режим доступу: <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2007-3/download/lreg-2007-3Color.pdf>
5. Risse Th. An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators [Електронний ресурс] / Th. Risse. – Режим доступу: http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/030322_europe_public.pdf
6. Segmented Europeanization. The Transnationalization of Public Spheres in Europe: Trends and Patterns [Електронний ресурс] / M. Brüggemann et al. // TranState Working Papers. – № 37 – 26 p. – http://edoc.vifap.de/opus/volltexte/2012/4078/pdf/AP_037_2006.pdf

Щелокова А. В. Европейская публичная сфера: основные характеристики.

Рассматриваются основные подходы к определению сущности европейской публичной сферы, анализируется проблема ее соотношения с публичными сферами стран, которые входят в состав ЕС.

Ключевые слова: европейская публичная сфера, европейский демос, наднациональная идентичность, европеизация национальных публичных сфер государств-членов ЕС.

Shchelokova A. European public sphere: key features.

A European public sphere is analyzed in details. The problem of (non-) existence of a European public sphere is defined as the subject of wide speculation in scientific literature. Particular emphasis is placed on the EU 'democratic deficit' problem and its connection with the supranational public sphere formation. It is accentuated that studies on a pan-European public sphere has an interdisciplinary character. The problem of normative and empirical understanding is considered in the context of an emerging supranational public sphere in the EU. From this point of view three strands of research ('the Utopian', 'the Elitist', 'the Realist') are scrutinized. Besides two main empirical approaches to a problem of defining the essence of transnational public sphere are closely examined: (1) media attention to the European affairs; (2) different aspects of the EU functioning as a subject of deliberation in national media. Hence the question of correlation (during deliberation in media) of European affairs and national issues is studied as crucial. Proper attention is devoted to the problem of empirical measurement of a European public sphere. At the same time mention is made of its normative conceptualizations (mainly the theory of J.Habermas). It is accentuated the importance of designation of the pre-conditions for the emergence of a pan-European public sphere. At that a transnational 'community of communication' is viewed in light of the problem of a European demos and its collective identity formation. An important part of this research is the issue of the Europeanization of national public spheres of the EU member states. Multidimensional model of the Europeanization of national public spheres is thoroughly studied. As the result of this analysis the problem of proper interaction of a pan-European and national public spheres is defined as a principal prerequisite for its effective functioning. As a conclusion the essential characteristics of transnational public sphere of the EU are designated.

Keywords: a European public sphere, a European demos, a supranational identity, the Europeanization of national public spheres of the EU member states.

Надійшла до редколегії 21.01.2013 р.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 364-1

Ю. В. Борисова*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НАСЕЛЕННЯ**

Розглядаються проблеми реформування системи соціальної підтримки населення України, шляхи підвищення дієвості таких її складників як пільги і субсидії.

Ключові слова: соціальна підтримка населення, соціальний захист, пільги, субсидії, соціальна допомога, адресність.

Понад два десятиліття тому українське суспільство вступило у фазу радикальних інституційних перетворень, соціально-економічні наслідки яких актуалізували проблему соціальної підтримки населення. Зниження рівня життя в країні й погіршення його якісних параметрів виступило основним чинником перегляду концептуальних засад діючої системи соціального захисту.

Однак, не зважаючи на те, що з початку 1990-х рр. спроби підвищити ефективність впроваджуваних соціальних програм здійснювалися неодноразово, на сьогодні питання необхідності їх подальшого вдосконалення залишається відкритим. За даними ООН, застосовуваними для розрахунку Індексу людського розвитку, Україна має дуже низький показник ВВП на душу населення, якій на 30 % нижче навіть середньосвітового рівня [3, с.5]. У той час як видатки Державного бюджету за напрямком «Соціальний захист і соціальне забезпечення» протягом останніх років тільки зростали і за питомою вагою досягли третини бюджету, чисельність громадян, які вважають себе бідними, не зменшується. Внаслідок того, що надто велика кількість категорій осіб може, згідно з діючим законодавством, претендувати на соціальну підтримку, до кола її отримувачів потрапляють й ті, хто об'єктивно такої підтримки не потребує. Як зазначено у Програмі економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. соціальна підтримка населення, що здійснюється в трьох основних формах – соціальних пільг, соціальної допомоги й субсидій, є надмірно складною і непрозорою [6].

Серед вітчизняних учених, увага яких привернута до означеної проблематики – Н. Борецька, В. Гошовська, О. Коваль, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Новікова, В. Павленко, О. Піщуліна, Л. Тарасенко, Т. Яцків та ін. Не зважаючи на наявний теоретичний і прикладний доробок, питання реформування системи соціальної підтримки варто подальшого аналізу, адже необхідним є відстеження стану виконання відповідних положень законодавства, оцінка визначення їх реалістичності та уточнення засобів усунення існуючих суперечностей.

Мета даної статті – окреслити ключові проблеми реформування системи соціальної підтримки, пов'язані з наданням населенню пільг і субсидій, розробити рекомендації щодо оптимізації даного процесу.

Фахівці з питань соціального захисту констатують, що застосовувані в країні заходи з соціальної підтримки населення характеризуються такими вадами:

- низький рівень охоплення бідного населення: усього 56,8 % бідних одержують який-небудь вид соціальної підтримки;
- низька адресність при наданні соціальної підтримки; розподіл державних соціальних трансфертів є несправедливим: менше 23 % від їх загальної суми потрапляють до бідних, інші (майже 17 млрд. грн. щороку, тобто близько 6 % доходів бюджету) надаються небідному населенню;
- наявний механізм житлових субсидій, побудований на завищених нормативах споживання, не спонукає домогосподарства ощадливо використовувати комунальні послуги, що призводить до неефективного використання коштів бюджету [6].

Слід додати, що нераціональне використання коштів відповідних статей бюджету опосередковано спричиняє неповне виконання положень низки законів. Серед них – закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», всупереч нормам якого, наприклад, ветеранам у сільській місцевості не надаються пільги на безкоштовний проїзд автомобільним транспортом загального користування, автобусами приміських маршрутів. Фактично узурпується керівним складом підприємств, установ, організацій право їх працівників на пільгове оздоровлення і відпочинок (наприклад, отримання путівок на санаторно-курортне лікування по зниженій вартості), непоодинокими є випадки одержання пільгового житла чиновниками поза чергою замість реальних претендентів на житлову площу.

На сьогодні тільки надання пільг в країні регламентовано майже 50 законодавчими та нормативно-правовими актами; каталог пільг, складений громадськими організаціями, включає близько 600 позицій [1]. Проте не було прийнято жодного нормативно-правового акту, який би визначав єдиний порядок надання пільг [7].

Уточнюючи зміст ключових понять зазначимо, що термін «пільга» виник за часи радянської юридичної практики. Пільги можна розглядати як «законодавчо закріплену систему привілеїв окремим категоріям населення» [2]. У перекладі з латини «привілей» означає «особливий закон». В Україні категорії пільговиків формуються за соціальною (наприклад, ветерани війни, ліквідатори та постраждалі внаслідок катастрофи на ЧАЕС, діти-сироти, пенсіонери та ін.) або професійною ознаками (народні депутати України і депутати місцевих рад, військовослужбовці, працівники міліції, прокуратури, судів і т. д.). Існують й інші підходи до класифікації пільг; наприклад, за змістовим критерієм пропонується поділяти їх на житлово-комунальні, медико-реабілітаційні, транспортні, соціально-побутові, пенсійні, соціально-трудові [3, с. 9].

Більшість існуючих на сьогодні видів пільг не передбачає врахування рівня матеріального добробуту пільговика і його сім'ї; вони надаються без перевірки доходу або засобів існування. Слід також відмітити, що одна особа може мати декілька статусів, що надають їй право на пільги, доплати, преференції, допомоги тощо. Усього в населення нині близько 26 млн. таких посвідчень. Якщо ж розрахувати всю кількість пільг, яка передбачена нинішнім законодавством, то, за оцінками експертів, для їх обслуговування необхідна сума, яка співрозмірна половині державного бюджету [5].

Ті або інші варіанти системи пільг і субсидій сформувалися на сьогодні практично у всіх розвинутих країнах світу. В США і Великій Британії вони мають «відбиток» ліберального підходу до організації системи соціального захисту, основними принципами якого є мінімальна залученість держави в ринкові відносини, обмежене застосування заходів державного регулювання, здійснення соціальної підтримки громадян за рахунок розвинених систем страхування. У Великій Британії «державою використовуються незначні трансфертні платежі, отримані внаслідок сплати податків, для надання допомоги та субсидій певним верствам населення» [8]. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише на підставі перевірки її необхідності. Альтернативу прямим державним виплатам становлять податкові пільги і знижки, які впливають на розподіл ресурсів між різними групами населення. Фірми, які здійснюють приватне страхування, отримують податкові субсидії.

Слід зазначити, що не тільки вітчизняна, але й існуючі за кордоном системи соціальної підтримки населення проходять випробування на витривалість – під впливом економічних негараздів, демографічних змін, зокрема, старіння населення й необхідності збільшення відповідних соціальних витрат. Однак їм притаманна більша гнучкість, варіативність фінансових джерел, розвиненість недержавного сектору, більш раціональне адміністрування. На підтвердження останньої тези можна навести приклад США, де постійно здійснюються заходи з розподілу надлишків продовольства з метою забезпечення безкоштовними продуктами бідних сімей. У цілому, в країні превелює цільове забезпечення безкоштовними послугами та всім необхідним саме бідних, тобто найбільш потребуючих. Існують програми,

які дозволяють поселяти бездомних у безкоштовне житло; оплата комунальних послуг у даному випадку також здійснюється за рахунок муніципальних коштів [8].

Порівнюючи витрати вітчизняного бюджету та бюджетів розвинених країн на соціальні потреби слід зазначити, що й за кордоном вони є достатньо вагомими. Так, у США ще декілька десятиліть тому близько половини всіх витрат федеральної казни «приймали на себе» соціальні статті. Дискусійним при цьому залишається питання про «припустимість» подібного рівня соціальних витрат для бюджету України, яка перебуває на шляху реформ: чи слід розглядати чисельні соціальні виплати атрибутом розвиненого і процвітаючого суспільства, «розкішню», в якій наша країна повинна собі відмовити, або ж, навпаки, слід дивитися на розгалужену систему соціальних виплат як на панацею від економічних негараздів.

Безумовно, здійснювані державою на кожному етапі реформ зміни в системі пільг, допомог, субсидій повинні мати більш комплексний, продуманий, послідовний характер. Це означає не тільки узгодженість положень різних нормативно-правових актів та інновацій у їх змісті. Слід враховувати, що соціальне становище особи або соціальної групи, яке обумовлює їх соціально-правовий статус і відповідний «набір» привілеїв, у певному сенсі, є проекцією економічних і політичних перетворень. На практиці, соціальний ефект здійснюваних змін не завжди «закладається» до програми їх реалізації. Прикладом такої безсистемності може слугувати реформа в сфері охорони здоров'я, яка на даному етапі має одним із своїх наслідків зниження рівня доходу (фактично до межі бідності) цілої когорти висококваліфікованих лікарів, які на незрозумілих засадах віднесені до новоствореної «другої» ланки медичного персоналу закладів охорони здоров'я.

Наявність вказаних вище проблем багато в чому концептуально обумовлена збереженням екстенсивної домінанти в філософії соціальної підтримки: незважаючи на позиціонування адресного підходу, на практиці переважає орієнтація на кількість охоплених. У спадок від радянських часів наше суспільство одержало високий рівень соціальних гарантій широким верствам населення, а економічні реформи додали до цієї риси низький рівень їх практичної реалізації.

Традиційно слабкими на всіх рівнях управління залишаються механізми обліку фактично спожитої соціальної допомоги і оцінювання доходів претендентів на її одержання. Ще прийнятою 2002 р. Стратегією заміни системи пільг на адресну грошову допомогу передбачався перехід до адресних готівкових виплат, які б потрапляли безпосередньо до потребуючих після оцінювання за об'єктивними критеріями рівня їх матеріального добробуту [9]. Поточний контроль за обґрунтованістю призначення допомоги через обстеження матеріальних і побутових умов її одержувачів покладалася на соціальних інспекторів. Незважаючи на суттєве просування в питанні звуження кола одержувачів даного виду соціальної підтримки, не всі завдання Стратегії було виконано. Важко напевно стверджувати, що вдалося реалізувати основне її призначення – забезпечення принципу соціальної справедливості, відповідно до якого допомогу одержує виключно той, хто її потребує. У зв'язку з цим фахівці вважають дискусійним, наприклад, збереження низки пільг не для самих пільговиків, а для членів їх сімей, близьких родичів – вдів (вдівців) та батьків померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною або особливі трудові заслуги перед Батьківщиною. Не ставлячи під сумнів важливість соціальної підтримки означеної категорії осіб зазначимо, що доцільним у даному випадку буде врахування матеріального становища потенційних одержувачів як індикатора необхідності її здійснення.

На прикладі системи субсидій можна бачити, що навіть найдосконаліші програми надання державної соціальної допомоги не виключають можливість її призначення в окремих випадках тим, хто все ж таки здатний самостійно, або використовуючи внутрішньосімейні ресурси підтримувати достатній рівень добробуту. Будь-які формальні критерії визначення доцільності державної допомоги залишатимуться такими без врахування (перевірки) реальних умов життя отримувача як важливого індикатора його нужденності.

На жаль, упроваджувані після Стратегії заміни системи пільг державні програ-

ми не позбулися декларативності, нечітких формулювань і дублювання положень попередніх документів. Так, прийнята у 2009 р. Стратегія упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 р. містила такі пункти:

- надання пільг, компенсацій і гарантій лише найменш захищеним верствам населення та особам, які мають заслуги перед Батьківщиною (не зрозуміло, що саме слід вважати заслугами перед Батьківщиною);
- запровадження процедури публічного обговорення з громадськими організаціями нових підходів до посилення адресності надання пільг (інформація про відповідні заходи практично відсутня, що не дозволяє перевірити, чи проводяться вони взагалі, чи ні);
- підготовка пропозицій щодо внесення змін до законів з питань надання пільг найменш захищеним верствам населення та особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, виходячи з єдиних принципів і критеріїв за встановленими законодавством нормами та нормативами споживання (розроблено лише декілька подібних законопроектів, зокрема, стосовно пільг з оплати ЖКП окремим категоріям громадян та пільг з оплати телекомунікаційних послуг) [10].

Важко врегульовуваним, на наш погляд, аспектом є розрахунки з організаціями-постачальниками за фактично надані пільговикам послуги. Більш простими є такі схеми: надання грошової допомоги у готівковому вигляді, зачислення коштів на відповідний рахунок для їх активації в чітко визначених цілях (наприклад, для придбання ліків у конкретній аптеці), як це робиться сьогодні низкою недержавних благодійних фондів; застосування персональних соціальних карток (наприклад, для надання і обліку пільг з проїзду в міському транспорті). Щодо останнього, то досвід країн, які запровадили електронну соціальну картку, зокрема Росії, свідчить, що точний облік фактично наданих та спожитих послуг дає змогу заощаджувати бюджет за компенсаційною субвенцією в середньому на 20–30 % [5]. Звичайно ж, вести мову про облік спожитих послуг доцільно в тому випадку, коли відшукані матеріально-технічні ресурси для встановлення необхідного обладнання.

Обов'язковим атрибутом будь-якої дієвої програми соціальних заходів є контроль за розподілом і використанням виділених на них бюджетних ресурсів. Якщо говорити про державні дотації на оплату спожитих пільговиками комунальних послуг, то важливим також є заохочення їх економічного споживання, що «безболісно» зменшує тягар держави щодо їх фінансування, а також пов'язане з ним унормування «пільгових» обсягів. Як зазначається у Програмі економічних реформ України на 2010–2014 рр., сьогодні норми споживання комунальних послуг в Україні майже вдвічі перевищують середні по країнах ЄС [6]. Безумовно, суттєвою є різниця в можливостях оплати комунальних послуг (мається на увазі надмірно спожита їх частина) українським і європейським споживачем. Водночас, саме контроль обсягу спожитих послуг через систему відповідних індикаторів та стимулювання зниження цього обсягу – шляхом зменшення норм споживання й завдяки різниці у тарифікації (облікованих і необлікованих) послуг заохотить ощадливіше їх витрачання. Про це свідчить позитивний досвід запровадження засобів обліку холодної і гарячої води, теплової енергії, не говорячи вже про електричну; наразі актуальним є зменшення показників використання населенням природного газу.

Якою б ефективною не була система соціальної підтримки населення, важко переоцінити значення періодичної оцінки її дієздатності. З позицій системного підходу ефективність складної динамічної системи складно «запрограмувати» наперед, забезпечивши її безперебійне функціонування протягом невизначеного часу. Якщо говорити про систему соціальної підтримки населення, то ціла низка чинників обумовлює необхідність постійного контролю її параметрів – від впливу економічного середовища і поступових зрушень у соціально-демографічному, соціально-професійному та інших вимірах соціальної структури суспільства, до змін у регуляторній діяльності місцевої влади. Моніторинг потреб різних соціальних груп у державній підтримці, прогнозування їх динаміки, оцінка рівня й якості задоволення – важливий напрямок експертизи споживання соціальної допомоги.

Суттєву роль у моніторингу та аудиті соціальних програм здатні відігравати

громадські експерти. Взагалі, необхідно активізувати ресурс впливу представників громадськості – від окремих мешканців громад до неурядових організацій – на ті заходи, які стосуються реформування системи соціальної підтримки. Адже в умовах відкритого інформаційного суспільства кожен громадянин має право на доступ до публічної інформації. Як споживач соціальних послуг, він спроможний впливати на процес їх вироблення. Форми залучення громадськості до впроваджуваних владою ініціатив є достатньо варіативними й основним критерієм надання переваги тій або іншій є можливість врахування одержаних результатів для покращення ситуації в соціальній сфері. Однією з важливих форм врахування громадської думки при розробці управлінських рішень є соціологічні опитування. За результатами одного з них, респонденти, визначаючи доцільність скасування конкретних видів пільг, у першу чергу вказали на пільги для народних депутатів [4].

Резюмуючи зазначимо, що запланований програмами соціальної підтримки ефект буде відчутним тільки за умови їх впровадження в комплексі з іншими заходами. Соціальні відносини, що розгортаються в конкретній сфері суспільства, неможливо відокремити від інших, хоча при цьому вони регулюються відносно самостійними засобами і механізмами. Реформування системи соціальної підтримки пов'язано з цілою низкою інших завдань. Це підвищення ефективності перерозподілу і регулювання доходів і заробітної платні, забезпечення зайнятості населення, підтримка приватної ініціативи і малого підприємництва, розвиток обов'язкового соціального страхування, системи пенсійного забезпечення. Без стабілізації ситуації в економічній сфері такі заходи Програми економічних реформ, як «приведення тарифів на соціальні послуги до економічно обґрунтованого рівня» виглядатимуть черговим нонсенсом. Також важко вести мову про ефективність надання соціальних послуг, якщо цей процес забезпечують соціальні працівники (працівники територіальних центрів, соціальні інспектори і т. д.), рівень заробітної плати яких ледве досягає прожиткового мінімуму. Оптимізація діючої в країні моделі соціальної підтримки з врахуванням тих, що поширені за кордоном, можлива, але тільки паралельно з наближенням до існуючих там стандартів рівня життя і якості соціального обслуговування.

Бібліографічні посилання

1. Біла книга: реформування законодавчого середовища для розвитку громадянського суспільства в Україні / М. Лациба, А. Красносільська, О. Вінник, Т. Яцків. – К. : ПРООН, 2011 – 28 с.
2. Гошовська В. А. Соціальна реальність у контексті розбудови демократичного суспільства, навч. посіб. / В. А. Гошовська. – К. : НАДУ, 2008. – 292 с.
3. Коваль О. Реформування пільг і привілеїв в Україні – наближення до європейських стандартів / О. Коваль, Л. Тарасенко, Т. Яцків. – Л.: Галицький друкар, 2009. – 215 с.
4. Кравченко М. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні [Електронний ресурс] / М. Кравченко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_3/10kmvspu.pdf
5. Павленко В. Сучасні технології у сфері соціальних послуг / В. Павленко // Уряд. кур'єр. – № 65. – 2007. – 12 квіт. – С. 6.
6. Програма економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Соціальний захист населення України: моногр. / І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, М. В. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. 184 с.
8. Соціальний захист у зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pilga.in.ua/node/740>
9. Стратегія заміни системи пільг на адресну грошову допомогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Стратегія упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

Борисова Ю. В. Ключевые проблемы реформирования системы социальной поддержки населения.

Рассматриваются проблемы реформирования системы социальной поддержки населения Украины, пути повышения действенности таких ее составляющих как льготы и субсидии.

Ключевые слова: социальная поддержка населения, социальная защита, льготы, субсидии, социальная помощь, адресность.

Borisova Yu. Key issues of reforming the system of social support.

The problems of the reform of social support system are analyzed, the ways of raising of the privileges and subsidies effectiveness are marked.

More than two decades ago, Ukrainian society has entered a phase of radical institutional change, social and economic consequences of which actualized the issue of social support. Decline in living standards in the country and the deterioration of its quality parameters acted as the main driver revision of conceptual foundations of the current system of social protection. The purpose of this article - to outline key issues of reforming the system of social support related to the provision of incentives and subsidies to develop recommendations for optimizing the process.

Those and other choices of benefits and subsidies emerged today in almost all developed countries. In the U.S. and the UK, they have a «fingerprint» of a liberal approach to the organization of social protection, fundamental principles which have minimal involvement of the state in the market, limited the application of state regulation, the implementation of social support by citizens of developed insurance systems. Every stage changes of the reforms made by governments in benefits, allowances, subsidies should be more comprehensive, thoughtful, consistent character. This means not only the consistency provisions of various regulations and innovations in their content.

The planned effects of social support program will be felt only if their implementation in conjunction with other measures. Social relationships that unfold in a particular sector of society can not be separated from the others, although in this case they are governed by relatively independent means and mechanisms. Reform of social support is associated with a number of other tasks. These are the efficiency of redistribution and regulation of incomes and wages, employment, support for private initiative and small business development of compulsory social insurance pension system. It is difficult to talk about the effectiveness of social services if this process is provided by social workers, wages of whose are barely on subsistence level. Optimization of operating from a model of social support with regard to those who spread abroad, it is possible, but only in parallel with the approach to existing standards where the standard of living and quality of social services.

Keywords: social support, social security, privileges, subsidies, social aid, address approach.

Надійшла до редколегії 18.02.2013 р.

УДК 37.013.42-053.6

В. А. Гриценко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

УЯВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ СТУДЕНТІВ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ «САМОТНІСТЬ» ТА «УСАМІТНЕННЯ»

Висвітлюються особливості уявлень українських та зарубіжних студентів про самотність та усамітнення.

Ключові слова: самотність, усамітнення, студенти.

Постановка проблеми та її значення. Існує багато теорій про потребу людини юнацького віку і бути на самоті, і бути поєднаною з іншими. Визначення різниці між почуттям самотності та потребою студентів бути наодинці є важливим питанням, і ми підтримуємо думку закордонних дослідників [2; 3; 4; 5] про те, що ті з них, хто не здатні створювати соціальні зв'язки або насолоджуватися усамітненням, стикаються з самотністю.

Проблеми самотності студентів досліджували М. Амманіті, М. Ерколані, В. Лашук, О. Неумоева, Р. Тамбеллі та ін. [1; 2; 3]. Вивченню впливу усамітнення на процес розвитку особистості підлітків і молоді, а також як чинника подолання стану самотності присвячені дослідження таких учених, як Е. Брондоло, Р. Граєф, Р. Ларсон, Д. Мікенік, О. Неумоева, С. Хензел та ін. [2; 4; 5 та ін.]. До теперішнього часу бракує наукових праць, присвячених даній проблематиці, що зумовлює актуальність цієї статті.

Отже, метою статті є аналіз уявлень сучасних вітчизняних та зарубіжних студентів

про поняття самотності та усамітнення та висвітлення відмінностей їхнього трактування.

Для того, щоб з'ясувати особливості уявлень студентів про самотність та усамітнення, ми провели анкетування студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації м. Дніпропетровська і попросили їх надати визначення цим двом станам. Якісно-кількісний аналіз відповідей студентів дів нам підстави стверджувати, що для 19,5 % опитаних самотність визначається скоріше як фізичний стан, коли людина залишається сама. Тобто, ця частина студентів фактично ототожнює стан самотності та усамітнення. Решта студентів, які приймали участь у нашій дослідно-експериментальній роботі, вбачає відмінність між самотністю та усамітненням. При цьому 22,7 % студентів вважають, що самотність, насамперед, це стан душі, коли людина суб'єктивно відчуває свою непотрібність, зайвність, від якої всі відвернулися, коли вона не може ні з ким поділитися своїми проблемами, поспілкуватися, отримати підтримку у скрутну хвилину. Для 21,3 % студентів самотність – це почуття, викликане нестачею уваги, порозуміння, любові, коли людина відчуває, що її ніхто не розуміє, а також почуття, що виникає в результаті втрати стосунків чи близької людини. Ще 12,8 % студентів вважають, що самотність – це об'єктивна відсутність друзів та/чи близької людини, спілкування та підтримки, залишеність, нестача чи обмеженість спілкування, неможливість з кимось відверто поговорити, поділитися думками, почуттями або як невміння спілкуватися з людьми. Більше, ніж 10,6 % респондентів, переважно юнаки, не можуть визначитися із визначенням поняття самотності.

Деякі студенти (це 2,1 %) у різний спосіб, але однозначно негативно визначають самотність: «Самотність – це почуття, яке дуже важко переноситься будь-якою людиною, якого всі бояться» або просто: «... це коли ти відрікаєшся від близьких людей», «Самотність – це прояв егоїзму, коли людина не хоче, щоб їй допомогли»; «... це коли людина знаходиться у суспільстві, але самотня у своїх думках», «... це те, що необхідно, але коли цього забагато, воно тебе знищує»; «... це період у житті людини, коли вона не має підтримки інших». 1,8 % респондентів пов'язують досліджуваний стан із нудністю: «Самотність – це купа часу, котрий ти проводиш сам нудно», «Це коли ти залишаєшся сам і тобі нудно». Також є студенти (1,4 %), які розуміють самотність як «стан психічного здоров'я людини, коли вона замикається у собі». І стільки ж студентів, тобто 1,4 %, визначають самотність безпосередньо негативно як психічний «пригнічений стан людини, коли у неї з'являються песимістичні думки». Для 0,7 % студентів самотність – це «стан людини, коли вона не може знайти спільні інтереси з іншими» або не може «реалізувати свої інтереси у суспільстві». Стільки ж студентів розуміють самотність як переживання суму за іншою людиною. Крім того, у відповідях студентів є поодинокі визначення самотності, яких поєднує вкрай негативне забарвлення сприйняття самотності: «Самотність – це смерть душі: одинока людина не живе, а поступово вмирає», «Самотність – це гірше за все».

Подібні визначення самотності студентами ми зустрічаємо і в закордонних дослідженнях. Самотність сприймається ними негативно й описується як домінуюче відчуття потреби в іншій людині і почуття втрати, коли цієї людини немає поруч: «У тебе немає з ким поговорити», «Коли ти сумуєш за кимсь, сумуєш, що її чи його немає поруч», та «Коли в тебе немає стосунків». Нестача емоційної підтримки також зазначається у переживанні самотності студентами: «Коли в тебе немає до кого звернутися» та як «Почуття, коли нікого немає, щоб допомогти тобі та втішити» [3].

Отже, самотність визначається студентами як соціально-психологічний стан людини, що характеризується браком стосунків із значимими для неї людьми, які б її емоційно задовольняли, та відчуттям відокремленості, непотрібності, залишеності та втрати.

Таким чином, визначення самотності більшістю вітчизняних та зарубіжних студентів все ж таки має негативну конотацію, адже вони сприймають це явище як небажане, негативне переживання, яке хочеться уникати. Попри це, є мала частка респондентів, у нашому дослідженні це 1,4 %, які сприймають самотність позитивно: Самотність – це час, «коли ти по-справжньому, без масок, можеш бути собою»

або «...коли можна відпочити від інших, подумати про свої відчуття, вчинки та їх наслідки»; «Самотність – це спосіб життя, коли тобі ніхто не заважає робити, що хочеш».

Крім того, у нашому дослідженні на запитання: «З чим у тебе асоціюється самотність?» (причому можна було відмітити декілька варіантів) студенти відповіли наступним чином. У переважній більшості (62,8 %) опитаних самотність асоціюється перш за все із відсутністю спілкування, друзів, підтримки та піклування. У 46,5 % студентів самотність також асоціюється із сумом за коханою людиною, а в 37,9 % респондентів – із втратою значимої людини чи стосунків. У 21,3 % студентів поняття самотності викликає асоціацію із відчаєм, а у 18,4 % респондентів – із незадоволеністю потреби в увазі та прийнятті з боку родини чи друзів. Ще у 13,8 % опитаних самотність асоціюється з ізоляцією і тільки у 5 % студентів – з незадоволеністю кількісною стороною спілкування. Отримані результати проілюстровані наступним рис. 1.

**З чим у студентів асоціюється самотність
(у відсотках)**

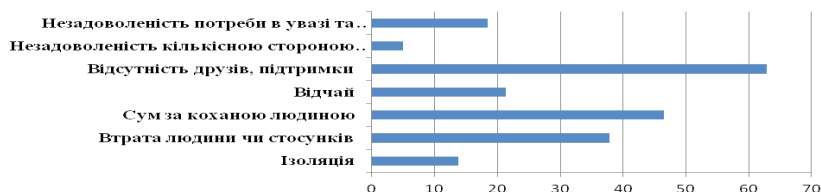


Рис. 1. Асоціації студентів із самотністю

Загалом, стосовно ставлення студентів до власної самотності, потрібно зауважити, що менше двох відсотків респондентів сприймають самотність більш-менш позитивно або нейтрально. Переважна більшість опитаних студентів мають негативне ставлення до самотності, причому 60,6 % з них відчувають нетерпимість до неї, більше 58 % побоюються та 17,4 % відчувають відразу до цього переживання та стану. Отже, можна зробити висновок, що більшість студентів все ж таки сприймають самотність як небажане, негативне переживання, яке хочеться уникати.

У той же час, аналізуючи спроби опитуваних нами студентів надати власне визначення усамітнення, можна зробити висновок, що загалом воно сприймається більш позитивно, ніж самотність. У нашому дослідженні для третини (33,3 %) опитаних студентів усамітнення – це стан, коли людина хоче і може бути наодинці зі своїми думками, почуттями, міркуваннями. 17,8 % респондентів вважають, що усамітнення – це час, який людина добровільно проводить на самоті, коли ніхто не заважає займатися особистими справами або думати про щось, чи навіть розуміють усамітнення як час, «який людина повинна витратити на себе саму». Майже стільки ж (16,3 %) студентів не могли надати визначення поняттю усамітнення. А 13,5 % опитаних розуміють усамітнення як залишення людини наодинці без спілкування з іншими. Деякі студенти (5 %) дають наступне визначення усамітнення: «Усамітнення – це добровільне відчуження чи ізоляція людини від суспільства на певний час». Стільки ж (5 %) опитаних у своїх визначеннях усамітнення акцентують увагу на його рекреаційній складовій: «Усамітнення – це «розрядка» людини, яка перевтомилася і хоче набратися енергії, відпочити та заспокоїтися душевно». Для 3,9 % респондентів усамітненням є можливість та здатність людини добре почуватися на самоті, займаючись улюбленими справами чи просто обмірковуючи щось.

Певна частка студентів (3,2 %) визначає усамітнення як «замкненість чи ігнорування всіх, хто біля тебе» або як «віддалення від близьких людей». 0,7 % студентів зауважили, що «іноді корисно посидіти самому в тиші та подумати», і стількома ж респондентами усамітнення розуміється як залишення наодинці з кимось із близьких. Цікавим також є наступне визначення: «Усамітнення – це відмова від будь-якого спілкування за власним бажанням».

Підсумовуючи, можна вказати, що усамітнення визначається студентами як, перш за все, добровільна дія та стан тимчасової відсутності спілкування, метою

якої є певне переосмислення життя, почуттів та вчинків або час, який можна використати корисно для відновлення життєвої енергії та сил.

Таким чином, більшість українських студентів все ж таки не ототожнюють поняття самотності та усамітнення. Подібним чином для закордонних студентів усамітнення, на відміну від самотності, не пов'язане з негативними відчуттями. Воно сприймається скоріше як тимчасовий, ніж як постійний стан: «Коли ти просто не з ким іншим» та «Коли ти сам на сам на короткий час» [3].

Р. Ларсон вказував на те, що усамітнення має оновлюючий ефект, позитивно впливаючи на настрій [5]. Крім того, С. Хензел, Д. Мікенік та Е. Брондоло з'ясували, що студенти з високим рівнем інтроспективності та обдаровані студенти проводять більше часу на самоті й є більш схильними займатись творчими культурними видами діяльності [4, с. 90]. Всупереч очікуванням цих закордонних дослідників, позитивний досвід перебування на самоті не згадувався самими студентами. Але в нашому дослідженні деякі студенти, на відміну від закордонних, вказували на переваги усамітнення та на значущість цього переживання для них, а також на те, що вони люблять робити, перебуваючи на самоті.

Згідно результатів нашого дослідження виявилось, що хоча уподобання студентів ВНЗ І – ІІ рівнів акредитації дуже різноманітні, улюбленою справою переважної більшості з них (80,5 %), коли вони залишаються на самоті, є слухання музики. На другому місці – це перегляд телепередач та відео (59,9 % – студенти могли обрати декілька варіантів відповідей). 39,0 % опитаних люблять мріяти під час усамітнення. Четверте місце серед улюблених справ студентів, коли вони залишаються наодинці із самим собою, займають комп'ютерні ігри та Інтернет (30,9 %). Ще майже третина опитаних (28,4 %) віддають перевагу читанню художньої літератури та журналів. 19,5 % студентів також люблять аналізувати поведінку свою та інших людей. А 18 % віддають перевагу різним видам творчої діяльності, коли вони залишаються на самоті. 15,6 % опитаних люблять їсти на самоті. Улюбленою справою для 15,2 % є фізичні вправи. Шість з опитаних студентів (2 %) люблять спати, коли залишаються наодинці. Ще п'ять (1,8 %) люблять спілкуватися по телефону, хоча це само по собі унеможливує усамітнення в тому його розумінні, коли людина залишається без спілкування з іншими людьми. Цікавими є уподобання студентів, які, залишаючись на самоті, люблять навчатися та гуляти. Деякі також відмічали, що під час усамітнення люблять допомагати батькам, займаючись домашніми справами, ходити на рибалку, спостерігати природу, сидіти на балконі, займатися моделюванням чи програмуванням, кататися на скутері та ремонтувати мотоцикл. Треба зауважити, що деякі студенти віддають перевагу нездоровим формам проведення часу на самоті, адже вони люблять курити на самоті або плакати.

Здатність раціонально використовувати усамітнення протягом підліткового та юнацького віку залежить від успішності привчання до саморегуляції протягом дитинства. Проте, навіть добре підготовлений студент у сучасному суспільстві, є часто надмірно інформаційно перевантаженим через внутрішні та технологічні чинники (наприклад, мобільні телефони, комп'ютери тощо). Хоча усамітнення є, як ми бачимо, нагальною потребою розвитку, реалізація її часто ускладнюється через надмірну зайнятість та сенсорну й інформаційну перевантаженість студентів.

У висновку хотілося б зауважити, що ми підтримуємо ідею М. Амманіті та інших вчених про те, що усамітнення є важливим фактором подолання стану самотності студента й є потребою, задоволення якої необхідне для розвитку його особистості [3, с. 322]. Ця потреба природньо проявляється на різних етапах процесу індивідуалізації і процесу поступового відокремлення від батьків. Але, поряд з іншими психологічними та соціально-педагогічними чинниками, емоційне відокремлення від батьків провокує появу почуття втрати та самотності у студентів. Іншими словами, не перебування на самоті само по собі, а сукупність різних соціально-педагогічних чинників викликає стан самотності у студентів.

Бібліографічні посилання

1. Лашук В. Г. Психологічні особливості переживання самотності в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. Г. Лашук – Київ, 2010. – 20 с.
2. Неумоева Е. В. Одиночество как психический феномен и ресурс развития личности в юношеском возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Е. В. Неумоева – Тюмень, 2005. – 233 с.
3. Ammaniti M. Loneliness in the female adolescent / M. Ammaniti, M. P. Ercolani, & R. Tambelli. Journal of Youth and Adolescence, 1989, 18, 321–329.
4. Hansell, S. Introspectiveness and adolescent development / S. Hansell, D. Mechanic & E. Brondolo. Journal of Youth and Adolescence, 1986, 15, 115–132.
5. Larson, R., Csikszentmihalyi M., & Graef R. (1982). Time alone in daily experience: Loneliness or renewal? In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy (pp. 40–53). New York: Wiley.

Гриценко В. А. Представления украинских и зарубежных студентов о сущности понятий «одиночество» и «удинение».

Освещаются особенности представлений студентов об одиночестве и уединении.

Ключевые слова: одиночество, уединение, студенты.

Gritsenko V. The notion of Ukrainian and foreign students about the nature of the concepts of «loneliness» and «privacy».

This article covers the features of the ideas of students about loneliness and solitude.

The purpose of the article is to analyze the perceptions of contemporary domestic and foreign students about the concept of loneliness and solitude and highlight differences in their interpretation.

Loneliness is defined as students' social and psychological human condition characterized by a lack of significant relationship to her people that it would be emotionally satisfying, and a sense of isolation, futility, and loss zalyshenosti.

Analyzing attempts surveyed our students to provide their own definition of privacy, we can conclude that in general it is perceived more positively than loneliness. Solitude is defined as a student, first of all, voluntary action and the status of temporary absence of communication whose purpose is apparently rethinking life, feelings and actions or the time you can use useful for restoring vitality and energy.

Solitude is an important factor to overcome the loneliness of the student, and there is a need, satisfaction of which is necessary for the development of his personality. This need appears naturally in various stages of the process of individualization and the process of gradual separation from parents. But, along with other psychological, social and educational factors, emotional separation from parents provokes a sense of loss and loneliness among students. In other words, do not stay alone in itself, but a set of different social and educational factors is the state of being alone with students.

Keywords: loneliness, solitude, students.

Надійшла до редколегії 13.02.2013 р.

УДК 316.75:316.728

О. З. Гудзенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПЛЮРАЛІЗАЦІЯ ФОРМ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ ОСОБИСТОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Сучасна соціокультурна ситуація передбачає неоднорідність, невизначеність, множинність та випадковість елементів є суспільстві. У постсучасній ситуації визнається плюралізм соціальних явищ, який передбачає певні особливості конструювання й підтримку різноманіття траєкторій біографічного проекту особистості. Розглядається проблема існування плюралізації моделей життєвого успіху в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: плюралізація форм, життєвий успіх, біографічний проект особистості.

Сучасна соціокультурна ситуація припускає неоднорідність, невизначеність, множинність і випадковість елементів у суспільстві. Плюралізм соціокультурних явищ у рамках феноменологічного підходу виходить із тези про множинність соціальної реальності, кожна з яких конструюється у відповідності зі своїм особливим когнітивним стилем. Характерна риса плюралізації схем інтерпретації феномену «життєвий успіх», найчастіше зумовлена багатоваріантністю критеріїв визнання успіху, і тому зводиться до проблеми існування соціальної аномії в суспільстві.

Суперечливість даної ситуації полягає у відсутності в українському соціумі єдиної «інтеріоризованої» ціннісної системи, що визнається більшістю населення в якості регулятора соціальної дії особистості. Опинившись у ситуації вибору духовних орієнтирів своєї життєдіяльності, соціальний суб'єкт фактично стає не здатним використовувати «наданий йому» індивідуалізм при конструюванні біографічного проекту. Дана ситуація на рівні індивідуального сприйняття феномену «життєвого успіху» проявляється в розбіжності особистого біографічного проекту й тих моделей, які номінуються в публічній сфері як успішні.

Нові картини й моделі світу, що пропонує ситуація постмодерну, значно зміщують модерністські акценти, пропонуючи нове розуміння концепту «життєвий успіх» у світосприйманні соціальної реальності. Існуюча ситуація плюралізму форм успіху, насамперед, пов'язана з наслідками постмодерністської зміни картини світу особистості. Усе, що було в монокультурній, модерновій системі світосприймання в маргінальному стані, у сучасній ситуації артикулюється як необхідна умова побудови біографічної траєкторії. Постмодерністські теорії теоретично припускають плюралістичність і толерантність відносно вибору моделей життєвого успіху, однак на рівні презентації, як правило, зводяться до однієї – матеріальної забезпеченості та відповідного стилю життя.

Однією з таких сучасних теорій, присвячених темі «плюралізації успіху», є концепція громадянського суспільства Ернеста Геллнера. Згідно з цією концепцією, в громадянському суспільстві присутня ідея множинності форм успіху, пов'язаних, перш за все, з плюралістичним розподілом праці [1, с. 90]. Е. Геллнер вважає, що плюралізація форм успіху знижує соціальну напруженість у суспільстві, оскільки величезна кількість людей може вважати, що тільки вони й члени їх групи належать до соціальної еліти, і їх не буде зачіпати та обставина, що за критеріями інших груп вони знаходяться нижче за своїм соціальним станом. У певному сенсі, громадянське суспільство, затверджуючи множинність не тільки будь-якої діяльності, але й критеріїв досконалості, створює (і це, безсумнівно, одна з його привабливих сторін) систему таких ілюзій, що дозволяють людям вважати, що вони досягли соціального успіху, тому що тут є безліч незалежних вершин, і кожна людина може думати, що вершина, поблизу якої він перебуває, є найважливішою й значимою [1, с. 226].

За теорією Е. Геллнера також передбачається розподіл сфер переживання успіху 1) на суб'єктивне самосприйняття й 2) на оцінку ізольованої групи поза застосуванням загальнозначущих і «істотних» символів успішності [цит. за 2]. У цьому й полягає визнання успіху в рамках того структурного поля референтної групи, з якою ідентифікує себе особистість – «Я один із них (успішних людей)», «Я» ототожнюється з «Ми – Групою». Тобто для певної соціальної групи, у рамках поля економіки, політики, культури і т. д., агент визнається як соціально успішний. Дійсна ж успішність індивідів визначається, в остаточному підсумку, саме загальним визнанням, визнанням у контексті соціального простору. Таким чином, можна припустити, що соціальний успіх має різні контексти існування – від визнання на рівні референтних груп до визнання на рівні соціуму в цілому.

Не менший дослідницький інтерес має тема «плюралізації успіху» в теорії практики Аласдера Макінтайєра. Сфера практики, як «форми соціально заснованої кооперативної людської діяльності», плюралістична і широка за змістом – це мистецтво, наука, ігри, політика, створення і підтримка сім'ї [цит. за 2]. Феномен успіху за межами цих полів втрачає будь-який сенс. Успіх не може бути оцінений і існувати, (якщо мова йде не про удачу, сприятливий збіг обставин, випадкову популярність і т. д.) без певної групи людей, які поділяють символічні стандарти успіху по відношенню до своєї форми діяльності. У різноманітті таких спільнот і виявляється плюралістичність індивідуального успіху особистості. Однак не слід заперечувати існування певної універсальної моделі успіху, яка розділяється і є загальною по відношенню до всіх професійних спільнот.

Протилежність поглядів Е. Геллнера і А. Макінтайєра пов'язана з саме з подвійністю і суперечливістю благ, що фіксують успішність. Е. Геллнер обговорює

проблему виключно у контексті «внутрішніх благ». Наявність комплексу благ задає суб'єктивне відчуття приналежності до певної референтної групи. Так, наприклад, професійна кар'єра, як певний вид блага у суспільстві надає особистості суб'єктивне переживання визнання та переваги серед інших. Проте, як зазначає А. Макінтайєр, незважаючи на те, що необхідними для практики (як сфери діяльності людини) є саме «внутрішні блага», її опора на «зовнішні блага» також є необхідною [2]. Саме «зовнішні блага» виконують умову збереження та відтворення практики. Протягом тривалого періоду часу практики неминуче закріплюються у поведінковому коді особистості, тобто проходять процес інституціоналізації. На думку вченого, інститути тісно пов'язані із зовнішніми благами, які спрямовані на придбання грошей й інших матеріальних благ. Вони структуровані в термінах влади і статусу та розподіляють ці ресурси в якості винагородження [3, с. 264].

Ключовий приклад, який приводить А. Макінтайєр з навчанням дитини грі в шахи показує, що мотивація суб'єктів спирається багато в чому саме на «зовнішні» блага. Але й пізніше (тобто в дорослому житті) «зовнішні блага» неминуче зберігають своє значення остільки, оскільки покликання в професії – це, як правило, ще й спосіб матеріального забезпечення життя.

За соціальною реальністю існує плюралізм практик різного доступу до матеріальних ресурсів. Однак у полі практики зосереджені не тільки стандарти досягнення благ, але й стандарти зверхності та слідування правилам [3, с. 259]. Оскільки «зовнішні блага» мають обмежений характер, саме конкуренція і орієнтація на володіння цими благами перетворюються на передумову суб'єктивного відчуття себе успішною особистістю, а також існування дискурсивної практики «якщо ти такий розумний, то чому такий бідний». «Зовнішні блага» фіксуються символічно в кількісному аспекті і тому виступають основою для системи порівняння не тільки членів певної спільноти, а й інших.

Запропонована теорія плюралізації практики А. Макінтайєра є частиною праці «После добродетели», де в основному відображена необхідність морально-етичних якостей досягнення «зовнішніх благ». Вчений акцентує увагу, що відмова від моральних практик досягнення успіху не дозволяє досягти істинних благ, «внутрішніх» за відношенням до практики, що робить її беззмістовною за відношенням до відчуттів особистості, за винятком, якщо в цій практиці зосередженні якості справедливості, хоробрості та чесності. Так, автор відмічає, що володіння чеснотами, а не тільки їх видимістю, необхідна передумова досягнення внутрішнього блага, і той же час саме чесноти можуть виступати бар'єром у досягненні зовнішніх благ [3, с. 266]. Саме в цьому, знаходить відображення проблема зв'язку «зовнішніх» та «внутрішніх» благ, як необхідної умови конструювання особистої досяжницької ідентичності. За відсутності такого зв'язку виникає дисбаланс практики – коли існування «зовнішніх благ» не завжди приводить до суб'єктивного відчуття успіху, і навпаки при відсутності символічно зафіксованих благ – особистість відчуває себе самореалізованою, успішною «для себе». Орієнтація особистості на «зовнішні блага» в ситуації «суспільства споживання», де можна придбати більш дешевий аналог ексклюзивної речі, яка виступає символом успіху, не є проблемою. Сприймаючи ілюзію придбання символу успішності за дійсність, співвідношення «зовнішніх» і «внутрішніх благ» неминуче буде залучено в певний дисбаланс, у разі якого досить важко заміряти успіх.

Таким чином, як стало очевидно з аналізу теорії практики А. Макінтайєра «зовнішні блага» є необхідним елементом символічного відображення успіху, фіксованого за стандартами спільноти і в рамках певної сфери практик. Виникає проблема забезпечення у суспільстві такої ситуації, щоб порівняння успіху в категоріях «зовнішніх благ» не призвело до втрати відчуття успіху, як «внутрішнього блага» в інших професійних співтовариствах [2]. Труднощі з використанням теорії практик А. Макінтайєра для аналізу феномену життєвого успіху, як сфери успішної самореалізації особистості, пов'язані не тільки зі складністю утримання тонкої динамічної рівноваги «зовнішніх» і «внутрішніх» благ. Цілком можливим є використання цієї теорії в стабільному суспільстві, а не в ситуації кардинальних змін

виникнення нових принципів структурування соціальної реальності і тією принципово новою оптикою сприйняття власного життя, яку сформувала в індивідів епоха постмодерну. Ця оптика створює невикорінно фрагментоване бачення життєвого шляху особистості, в якому сама ідея життєвого успіху проблематизується.

Перш ніж приступити до розгляду досліджуваного феномена, слід зазначити, що всі наукові пояснення соціального світу, згідно з феноменологічною традицією, можуть, і, в певному змісті, повинні посилатися на суб'єктивне значення дій людей, оскільки з них бере початок соціальної реальності. Конструктами першого порядку виступають сконструйовані у повсякденності суб'єктивні змісти та визначення соціальних феноменів. Наукові конструкції другого рівня є об'єктивними, ідеально типовими конструктами. Тому, на етапі типізації (як складової процесу конструювання) явище успіху виступає як продукт людської життєдіяльності, оскільки згідно з феноменологією об'єктивність інституціонального світу – якою би важкою не видалася вона індивідові – створена людиною, сконструйована об'єктивність [4, с. 102]. Структура соціальної реальності конститується суб'єктивними значеннями. Інакше кажучи, роль в упорядкуванні світу відіграє мова, знаки, знакові системи із властивими ним суб'єктивними значеннями (змістом). Більше того, за процесом сигніфікації речей у повсякденності відбувається «об'єктивація буття». В даній роботі ми приділили особливу увагу аналізу ситуації плюралізації форм життєвого успіху на рівні репрезентацій суб'єктивних змістів, оскільки саме вони є результатом процесу конструювання соціальної реальності. Презентація форм життєвого успіху в ЗМК є другорядним по відношенню до суб'єктивних визначень соціальних явищ.

Підкреслюючи значимість суб'єктивних значень, П. Бурдьє визнає, що «габітус» агента – це ансамбль суб'єктивних значень сукупності об'єктивних структур, які були інтерналізовані у процесі соціалізації [5]. Підтверджуючи факт актуалізації суб'єктивних значень, З. Бауман підкреслює, що у сучасному індивідуалізованому суспільстві, зростає роль і значимість самовідчуттів людини [6]. Це дає привід стверджувати, що суб'єктивне відчуття успішності є досить важливим при конструюванні біографічного проекту особистості. Так, згідно теорії Е. Гуссерля ступінь реальності об'єкта залежить не від його власних онтологічних характеристик, а від структури кінцевої області значень, до якої він включений. Тому можна говорити про множинність соціальних кінцевих областей значень («життєвих світів») і їх принципової незвідності один з одним. Множинна реальність, згідно Е. Гуссерлю, проявляється як сукупність інтерпретацій, структуруючих соціальний простір суб'єктивних переживань, що створюють стан особливого «тут-і-зараз» і відтворюються як інтерсуб'єктивні значення [7, с. 47].

Культурний плюралізм (характерна риса для ситуації постсучасності) завжди перебуває у постійній динаміці й зміні. Наприклад, ситуація різноманіття видів діяльності й професійних покликань, які претендують на символічне закріплення своїх значимих досягнень у вигляді слави, популярності, влади й матеріальних ресурсів, породжують проблему обмеженості капіталів для визнання. Навколо цих капіталів формується система відносин розподілу ресурсів у рамках кожного з видів діяльності. Характер розподілу і його сприйняття залежать від соціокультурних обставин, що його сформували. Порівнюючи себе із представниками інших професійних груп, успішний за критеріями власного співтовариства індивід неминує задається питанням про характер суспільно значимих символів, поділених практично усіма. Плюралізація успіху визначається особливістю нових принципів структурування суспільства й тієї принципово новою формою сприйняття власного життя, яке сформувала в індивідів епоха постмодерну.

Ця оптика створює фрагментоване бачення життєвого шляху, для якого сама ідея професійного покликання, так і успіху ставиться під питання. Російський соціолог А. Ю. Согомонов, аналізуючи сучасний стан професійного етосу, зауважує, що проходження стандарту (професійного співтовариства) уже не гарантує професіоналові успішної кар'єри й навіть скоріше, навпаки. А звідси, зрозуміло, що сам професійний стандарт розчиняється у середовищі множинних зразків успішності [8, с. 400].

Якщо епоха модернізму проголосила звільнення індивідуальності, відмову від примусу й знищення станових традицій (за З. Бауманом), то однією із основних характеристик постмодернової «картини світу» є зменшення соціальних ідентифікацій (професійних, соціально-статусних, цивільних) і збільшення співвіднесення себе до аскриптивних груп, або до «символічних» соціальних категорій [9, с. 114].

Наявність плюралізації успіху проявляється в багатьох сферах життєвого простору і, найчастіше, носить суперечний характер. Наприклад, у сфері сімейних відносин: наявність полігамних сексуальних зв'язків, які культивуються за допомогою ЗМІ, і цінностей сімейного життя одночасно являють собою модель стилю життя успішної особистості. Ситуація плюралізації моделі успіху дає підстави констатувати, що уявлення про успіх детерміновані багатьма факторами, серед яких – стиль життя й споживання, рівень освіти, доходу, соціальне походження, особисті здібності і якості, наявність соціальних зв'язків, соціальна позиція в суспільстві, приналежність до певної вікової групи, гендерна ідентичність і пов'язані з нею гендерні стереотипи. Разом з відзначеними факторами сприйняття моделі успіху залежить від суб'єктивної інтерпретації успіху. Звідси випливає, що соціальний світ є світом безлічі реальностей: індивіди звертають увагу на різні аспекти соціальних ситуацій і тому різним чином інтерпретують, на перший погляд одну і ту ж саму ситуацію [10, с. 55].

Труднощі з емпіричною фіксацією моделі успіху пов'язані насамперед з ситуацією плюралізму сучасної соціальної реальності. З метою вивчення особливостей конструювання практик життєвого успіху представниками різних поколінь автором було проведено глибинне напівструктуроване інтерв'ю. Дослідження проведено у травні 2009 р., у м. Дніпропетровськ. Надалі в роботі будуть проілюстровані фрагменти відповідей із проведеного автором дослідження. Найчастіше, описуючи образ успішної людини, молодь керується об'єктивними критеріями успіху певної моделі соціально успішної особистості, яка презентується, як правило ЗМК, при цьому представляючи особистісний і соціальний успіх як дві суперечні перспективи, що не просто не збігаються, а навіть суперечать один одному.

Приведемо приклад, однієї з відповідей молодої респондентки: «Я вважаю, що мої батьки досягли в житті успіху! Вони не бізнесмени, а прості робітники, але в моїх батьків міцна родина. Особисто я у своєму житті прагла б, по-перше, досягти сімейного успіху». (Міхненко Г., 17 років, студентка). Але надалі описуючи образ успішної людини, респондент наголошує на матеріальній складовій категорії успіху, при чому на символічній зовнішній презентації: «Якщо людина виходить із гарної машини й в одязі із бутіка – він людина успішна. У наш час успішна – багата людина не працює в такому обсязі, як звичайний робітник». (Міхненко Г., 17 років, студентка).

Цікаво, що при визначенні життєвого успіху багато респондентів наголошують на чуттєвій складовій концепту, на тому, що «життєвий успіх» це, насамперед, поняття винятково індивідуальне, і критерії успіху встановлюють для себе самі, незважаючи при цьому важливістю соціального визнання відповідних досягнень. У деяких випадках відбувається отождолення категорій «життєвий успіх» – «щастя». Так, на думку Ж. Бодрійяра, сутність міфу егалітаризму, починаючи з промислової революції, змістилася в концепт «щастя». У суспільстві споживання категорія щастя має бути цілком вимірюваною величиною за допомогою таких критеріїв як споживчі речі «комфарту», відображенні в символах «добробуту». Щастя як внутрішній стан, незалежний від символічних знаків, виявляється відразу виключеним із ідеалу суспільства споживання, оскільки згідно з ідеологією повинно відзначатися видимими критеріями успіху [19, с. 73].

У відповідях учасників інтерв'ю, особливо із покоління батьків, чітко простежується спрямованість фіксації уваги не тільки на зовнішні критерії успіху, а на чуттєво-емоційну складову даного поняття. Це проявляється в тому, що респонденти часто отождонюють поняття успіху й сімейного щастя. Таке змістовне наповнення успіху найчастіше пов'язане з радянським минулим, в якому соціальна невідчуженість просліджувалася в поведінковому коді особистості. Радянська людина

звикла задовольнятися малим, ціннісне ствердження особистості було направлене на чуттєву сферу на «улаштування» власної суб'єктивної рівноваги. Так, учасниця дослідження проведеного автором констатує: «У цей момент я маю міцну родину, стабільну роботу й пенсію. Мені більше не потрібно. Я задоволена цим.» (Денисова Т., 47 р., військослужбовець) На наш погляд, ця модель поведінки може служити механізмом підвищення самооцінки в ситуації, коли більшість людей об'єктивно (оскільки досягнення соціального успіху пов'язане з обмеженістю певних видів капіталу) не здатна досягти кар'єрного успіху або не прагне прикладати зусилля для його досягнення. І затверджуючи, що просування по службі, соціальне визнання не потрібне, і більш того – що в такому просуванні є щось непривабливе – як, наприклад, усвідомлення себе «кар'єристом», людина таким чином оцінює власні життєві досягнення, якими би скромними вони не були, як успішні.

Специфіка плюралізації форм життєвого успіху в українському суспільстві зводиться до проблеми впливу різноманітних соціокультурних течій, які породжують множинність суб'єктивних значень, щодо визначення соціальних явищ. У процесі конструювання біографічного проекту, механізмами обмеження волі виробництва особистісних практик успіху виступають «фонові очікування» – сукупність неусвідомлюваних уявлень про соціальну модель успіху, апріорно прийняту в процесі соціалізації. Саме в процесі соціалізації, уявлення про життєвий успіх передається поколінню як об'єктивна реальність, і згодом інтерналізується в якості суб'єктивної реальності наступними поколіннями. У свою чергу ця реальність впливає на формування досяжницької ідентичності, яка має сенс лише в тому соціокультурному просторі, в якому агент сформований системою знання в цілому.

Бібліографічні посилання

1. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники / Э.Геллнер – М.: Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.
2. Прокофьев А. В. «Плюрализация успеха»: проблемы и парадоксы [Электронный ресурс] / А. В. Прокофьев // Этическая мысль. Вып.7. – М.: ИФ РАН, 2006. – Режим доступа : http://sbiblio.com/biblio/archive/prokofev_plu/
3. Макинтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / А. Макинтайр [Пер. с англ. В. В. Целищева] – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 384 с.
4. Беленюк А. К проблеме социального неуспеха / А. Беленюк // Соціальні виміри суспільства. Випуск 11. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 85–92.
5. Бурдьё П. Начала / П. Бурдьё [Пер. с фр. Шматко Н. А.] – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.
6. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
7. Дьякова Е. Г. Массовая коммуникация и проблема конструирования реальности: анализ основных теоретических подходов / Е. Г. Дьякова, А. Д. Трахтенберг. – Екатеринбург: УрО РАН, 1999. – 130 с.
8. Согомонов А. Ю. Кризис идентичности постсовременного университета / А. Ю. Согомонов [Электронный ресурс] // Полит.ру., 2007. – №9. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/research/2007/09/17/sogomonov.html>
9. Лычковская О. Р. Фоновые социальные практики: между дискурсивным и предметно-практическим (к методологии вопроса) / О. Р. Лычковская // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – С. 113–118.
10. Сериков А. Е. Социология: Курс лекций. – Самара: Самарская гуманитарная академия, 2003. – 116 с.

Гудзенко О. З. Плюрализация форм жизненного успеха личности: украинский контекст.

Современная социокультурная ситуация предусматривает неоднородность, неопределенность, множественность и случайность элементов в обществе. В постсовременной ситуации признается плюрализм социальных явлений, который предусматривает определенные особенности конструирования и поддержку разнообразия траекторий биографического проекта личности. Рассматривается проблема существования плюрализации моделей жизненного успеха в современном украинском обществе.

Ключевые слова: плюрализация форм, жизненный успех, биографический проект личности.

Hudzenko O. Pluralization of forms of life individual success: Ukrainian context.

Contemporary socio-cultural situation provides heterogeneity, uncertainty, multiple and random elements in society. In the post-modern situation recognizes pluralism of social phenomena, which provides certain features of the design and support of the diversity of trajectories biographical project personality. In this paper the problem of the existence of pluralization models of success in life in the Ukrainian society.

All scientific explanations of the social world, according to the phenomenological tradition may be, and, in a sense, should refer to the subjective meaning of human actions, since they originated social reality. First-order constructs designed to perform everyday subjective content and definition of social phenomena. Research design is a second-level objective ideal typical constructs. Therefore, during typing (as part of the process of designing) is the phenomenon of success as a product of human activity, since according to the phenomenology of objectivity of the institutional world - no matter how difficult it seemed not individual - created by man, constructed objectivity.

The specificity of pluralization of life forms succeeded in Ukrainian society is reduced to the problem of the influence of various cultural currents that generate a plurality of subjective values on the definition of social phenomena. In the process of designing biographical project mechanisms confinement practices of personal success are the «background mode» - a set of unconscious representations of the social model of success, a priori adopted in the process of socialization. It is in the process of socialization, perceptions of success in life is transmitted generation as an objective reality, and then internalizuyetsya as subjective reality of the next generation.

Keywords: the pluralization of forms, successful life, a biographical project personality.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 364.044

Л. А. Пірор

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАНЦЯМИ ТА ВИПУСКНИКАМИ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

Охарактеризовані психологічні та емоційні проблеми, проблеми соціальної адаптації та спілкування, які виникають у дітей, що виховуються в інтернатних закладах. Визначені основні завдання соціальних працівників при роботі з дітьми в інтернатному закладі, розглянуто компоненти виховного процесу, спрямовані на реінтеграцію дитини у соціум.

Ключові слова: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; інтернатний заклад, реінтеграція; соціальний працівник.

Проблема соціального сирітства – не є новою для суспільства і відома з давніх часів. Кожне суспільство вирішує її згідно зі своїми традиціями та можливостями. Але в усіх випадках соціальне сирітство, у першу чергу, – це порушення прав дітей на сімейне виховання з боку самих батьків, яке призводить до надзвичайного негативного психологічного стану дітей, різних порушень в їх розвитку. Доля соціальних сиріт дуже нелегка, проблемна, часто обтяжена, як біологічною спадковістю, так і неналежним їх вихованням та розвитком.

В Україні відбувається реформування інтернатних закладів з метою їх зменшення, на зміну яким повинно прийти сімейне виховання дітей-сиріт. Але на теперішній час їх залишається велика кількість. Школи-інтернати – це закриті або напівзакриті навчально-виховні заклади, вихованці яких постійно перебувають у закритих колективах. Маючи обмежену сферу спілкування, вони одержують недостатню, а часом і деформовану інформацію про навколишній світ, про інших людей.

В інтернаті дитина постійно спілкується з однією й тою самою достатньо вузькою групою однолітків, при чому вона сама не може надати перевагу іншій групі, що може зробити будь-який учень звичайної школи. Але одночасно вона й не може бути виключена з неї. Належність до визначеної групи однолітків при цьому виявляється начебто безумовною. Це призводить до того, що стосунки між однолітками складаються не як приятельські, дружні, а за типом родинних, як між братами та сестрами. Таку безумовність у спілкуванні з однолітками у дитячому закладі інтернатного типу можна, з одного боку, розглядати як позитивний фактор, що сприяє емоційній стабільності, захищеності, коли група однолітків виступає певним аналогом сім'ї, а з іншого боку, подібні контакти не сприяють розвитку навичок спілкування з

однолітками, вміння налагоджувати рівноправні стосунки з незнайомою людиною, адекватно оцінити свої якості, необхідні для виборного, дружнього спілкування.

Більше того, відсутність якісного, змістовного спілкування з дорослими, котре було б адекватним для дітей, що виховуються в закладі, є серйозною перешкодою на шляху їх взаємодії з іншими та з оточуючим світом загалом. В умовах інтернатного закладу неможливо відтворити механізм ідентифікації, що повністю повторює сімейну ідентифікацію [2]. До того ж питання щодо доцільності заміни ідентифікації з батьками ідентифікацією з працівниками закладу достатньо складне і не має однозначного розв'язання.

Основи колективного виховання, що домінують в інтернатних закладах не забезпечують індивідуальний розвиток здібностей кожного вихованця. В таких закладах спостерігається надмірна опіка дітей, яка призводить до незнання ними своїх обов'язків. Результатом є формування, у переважної більшості вихованців державних закладів, хибної уяви про свої соціальні ролі, як сироти. Через вищеперераховані особливості життя дітей в інтернатних закладах, а також через особливості життя і виховання ще до потрапляння до цих закладів (що власне і стають причинами необхідності вилучення їх із того середовища, в якому вони перебували раніше), у вихованців формуються певні психологічні особливості і потреби.

Інтернатні заклади відрізняються особливим контингентом дітей, здебільшого педагогічно занедбаних. Діти потрапляють до такого закладу уже з певними сформованими соціальними навичками поведінки, мають свої переконання, інтереси, які формувались у більшості не за сприятливих умов розвитку та становлення їх особистості. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, зустрічаючись із проблемою неможливості задовольнити свої потреби та інтереси, часто намагаються задовольнити їх тим шляхом, який є можливим. Інколи навіть трапляється так, що цим шляхом стає злочин [4].

Крім психологічних проблем дітей, що опинилися в інтернаті, які сформувалися ще до потрапляння дитини до закладу, існує безліч проблем, які формуються уже як наслідок перебування дитини в ньому. Особливості становища вихованця інтернату стають негативними чинниками впливу на психіку дитини, що саме перебуває у стадії розвитку та формування різноманітних рис характеру та навичок спілкування, подолання життєвих проблем, зокрема формування своєї власної сім'ї в майбутньому.

Ще одним із наслідків виховання в інтернатному закладі є порушення соціальної адаптації, що може призвести в одних випадках до зниження активності, яке веде до апатії та більшого інтересу до речей, ніж до людей, в інших випадках до гіперактивності з відходом в асоціальну та кримінальну поведінку, а в деяких випадках може проявлятися тенденція поводитися зухвало в суспільстві, намагаючись привернути до себе увагу, не вміючи створити міцні емоційні зв'язки.

У дітей, що живуть в умовах виховання дитячого будинку на повному державному забезпеченні, з'являється позиція утримання («нам повинні», «дайте») та відсутні ощадливість і відповідальність. Через особливості життя в цих закладах у вихованців інтернатів з'являються проблеми спілкування. По-перше, умови життя в інтернаті передбачають постійне перебування в оточенні інших дітей та вихователів. Діти-сироти, що перебувають в інтернатних закладах, не мають можливості для усамітнення, навіть тоді, коли виникає таке бажання. Така ситуація часто призводить до погіршення настрою дітей, небажання займатися колективною справою, емоційного виснаження. Спостерігається відставання у становленні інтимно-особистісного спілкування з однолітками: контакти з однолітками виражені слабо, вони дуже одноманітні, малоемоційні і зводяться до простих звернень і вказівок. В основі такого відставання лежить відсутність емпатії, тобто співчуття, співпереживання, вміння і потреби розділити свої переживання з іншою людиною.

Спостарігаються такі свосерідні особливості щодо спілкування дітей-вихованців інтернатних закладів – з одного боку, вони домагаються уваги до себе, а з іншого – одночасно її відкидають. Потребуючи уваги та любові, вони не вміють поводити себе таким чином, щоб до них ставилися згідно з цією потребою. Досвід

спілкування, що формується хибним чином, призводить до того, що дитина, позбавлена батьківського піклування, займає стосовно інших негативну позицію. Особлива проблема, з якою також стикаються діти-сироти – це феномен «ми» в умовах інтернатного закладу, тобто вихованці охороняють один одного, але всі разом шукають вигоди від оточення.

Вважається, що найважливіша проблема дітей, що виховуються в інтернаті – це відсутність любові та ласки батьків і родичів, у результаті чого формується депривація особистості [4]. Коли дитина залишається без захисту й підтримки близьких, вона може зупинитись у своєму розвитку і навіть регресувати (повернутися на ту стадію розвитку, на якій дитина почувалася комфортніше). Існує таке явище, як прихильність – щоб нормально розвиватися, дитина орієнтується на «подібну істоту свого виду», тобто дитині потрібна постійна значуща фігура, природно якою є мати або батько. Відсутність прихильності та необхідність постійно пристосовуватися призводять до зниження активного ставлення до життя, за якого не формуються соціально значущі цінності та орієнтири, а створюються умови для зростання конформізму – схильності уникати прийняття самостійних рішень, пасивності, пристосовницької орієнтації до запропонованих стандартів оцінок та поведінки.

Щодо наслідків виховання не в сімейному середовищі, відзначається, підвищена цінність сім'ї та відсутність досвіду життя в ній призводять, з одного боку, до ідеалізації сім'ї, образу сім'янина, а з іншого – до гіпертрофії негативної моделі сім'ї. При цьому позитивний ідеальний образ сім'ї розмитий, не наповнений конкретними побутовими деталями, а негативний, навпаки, гранично конкретизований та емоційно насичений [6]. Це може негативно впливати на формування уявлень про майбутнє сімейне життя. Наслідки цього простежуються на практиці у таких фактах: випускники інтернатних закладів часто мають значні труднощі у створенні сім'ї та збереженні її стабільності, вони важко входять до батьківської сім'ї чоловіка чи жінки, не можуть побудувати повноцінних стосунків із дружиною/чоловіком, зводячи все або до сексуальних стосунків, або до якихось вимог, що відірвані від реальності, швидко вичерпують початкову прив'язаність і не вміють розвивати вміст подружніх стосунків.

Варто звернути увагу на феномен «життєва компетентність», яка належить до ключових компетентностей та виявляється через спроможність вирішувати життєві проблеми різноманітного характеру в контексті конкретної ситуації життєдіяльності людини, оволодівати життєвими й соціальними ролями. Несформованість життєвої компетенції, проблеми спілкування, педагогічна занедбаність, порушення емоційно-вольової сфери, незадоволена потреба у любові близьких та прихильності є тими чинниками, які визначають завдання та особливості спілкування соціального працівника з дітьми у інтернатному закладі.

Завдання при роботі з дітьми в інтернатному закладі узагальнюється поняттям «реінтеграція». Він визначає реінтеграцію як процес повернення людини до суспільства у ролі активного і незалежного члена соціального життя, що передбачає компенсацію втрат соціальних зв'язків, досягнення відповідного рівня емоційного стану тощо. Реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється відповідно до переконань: необхідно готувати дитину до створення власної сім'ї та адекватного виконання нею батьківських функцій [2]. Організація та забезпечення оптимальних умов реінтеграції створюють можливості для подальшого повноцінного функціонування індивіда у соціумі, його успішної соціалізації. Реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – процес повернення чи входження їх до тієї чи іншої соціальної системи шляхом відновлення або формування прив'язаностей, соціальних зв'язків та відносин, набуття соціального досвіду, соціальної компетентності.

Найбільш ефективним шляхом створення сприятливого соціально-виховуючого середовища є реінтеграція дитини в біологічну чи прийомну сім'ю, що є пріоритетним завданням соціального працівника. Тільки сім'я здатна забезпечити задоволення основних потреб дитини, надавати стимули для її подальшого розвит-

ку, створювати стабільну атмосферу. Якщо не існує можливості для дитини жити з рідними батьками, найкраща альтернатива – усиновлення/удочеріння, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Для влаштування дитини в прийомну сім'ю соціальний працівник виконує такі функції, як виявлення інформації про дитину, яка потребує державної опіки; оцінка стану розвитку дитини, яка потребує влаштування, для з'ясування можливості влаштування до прийомної сім'ї; підготовка дитини до входження у прийомну сім'ю [3]. Остання функція є надзвичайно важливою: за допомогою різних психологічних методів роботи дитина звикає до того, що у неї з'явиться сім'я. Визначальною є роль соціальних працівників в організації знайомства прийомних батьків з дитиною. Соціальні працівники з питань супроводу прийомної дитини й прийомної сім'ї працюють у команді, узгоджуючи свої дії, а саме: допомагають дитині скласти альбом про себе і своє життя; допомагають батькам разом з біологічними дітьми скласти альбом про їхню сім'ю, звички, сімейні традиції тощо; проводять зустрічі прийомних батьків з дитиною; виявляють емоційні прояви й реакції дитини та прийомних батьків у процесі знайомства; складають та узгоджують з батьками план переходу дитини у прийомну сім'ю; надають психологічну підтримку прийомним батькам під час знайомства та налагодження контактів з дитиною, а також обговорюють особливості процесу знайомства.

Також важливий такий напрямок соціальної роботи з вихованцями інтернатних закладів, як забезпечення можливостей для їхнього майбутнього. Тут мається на увазі як забезпечення соціальної і матеріальної основи життя дітей після виходу з інтернатного закладу – отримання житла, роботи, пільг тощо, так і психологічної готовності до життя за межами закладу. Різка заміна тотальної ізоляваності і контролю системою безконтрольності і свободи дій призводить до втрати орієнтирів і цінностей. Зокрема, можливість отримання освіти розглядається більшістю випускників інтернатних закладів, як засіб звільнення із стін шкіл-інтернатів.

Потрібно розглядати психологічні особливості роботи в інтернаті в двох аспектах – по-перше, робота повинна бути направлена на корекцію деформованого світосприйняття дитини, поведінки, на соціалізацію дитини і нормальний її розвиток, на вироблення навичок, необхідних для самостійного життя після виходу із закладу тощо. Але другий, дуже важливий психологічний аспект роботи – це особливості спілкування працівника з дитиною, оптимальне сприйняття працівником дитини і навпаки, дитиною працівника [5]. Соціальний працівник має направляти значні зусилля на цей аспект роботи.

Не рекомендується будувати працівникам інтернатного закладу стосунки з дітьми по моделі сімейних стосунків. Це зазвичай не приносить очікуваних результатів – ці стосунки не є для дитини повноцінним замінником спілкування з матір'ю та батьком і сімейного виховання – проте часто призводить до емоційного вигорання самого працівника.

Також негативна тенденція у стосунках працівників з дітьми, пов'язана з такою особливістю даної категорії дітей, як гіпертрофована залежність їх емоційного благополуччя від ставлення до нього дорослого. Часто вихователі та педагоги інтернатних закладів використовують силу залежності дитини від їхнього настрою, уваги, авторитету для управління її поведінкою. Однак при цьому не враховуються негативні наслідки такої емоційної залежності, одним з яких є ефект звуження мотивації, її жорсткої прив'язаності до конкретної ситуації (в даному випадку мотивації, що породжується вимогами дорослих). Вихователь повинен намагатися ослаблювати вплив такої залежності, розвивати автономію дитини від дорослого.

Працівник, не знаючи психічних особливостей розвитку дітей-сиріт, часто провокує учня на конфлікт, не замислюючись над тим, що дитина може зовсім ненавмисно себе так поводити, а це викликано її особливостями психіки. Щодо поширеної особливості дітей, що потрапляють до інтернатів – педагогічної занедбаності, то її результатом часто є недостатній інтелектуальний розвиток. Це може виражатися в несформованості або нерозвиненості пізнавальних процесів, а саме нестійкої уваги, слабкої пам'яті, слабо розвинутого мислення, низькій ерудиції. При роботі з дітьми

необхідно зважати на такі можливі їх особливості, інакше робота буде неефективною і на додачу можлива психологічна травматизація самої дитини.

Тому зазначається, що соціальний працівник повинен вивчати дітей, з якими працює, та по можливості стимулювати педагогів та інших людей, що працюють з дитиною, на вивчення її особливостей. На основі психологічного портрету дитини обираються методи роботи з нею, адже лише адекватні до психологічних особливостей дитини дії спеціалістів, що працюють з нею, будуть максимально ефективними і не травмують дитячу психіку. Але саме по собі спілкування в ході роботи є надзвичайно важливим, і спілкуючись з дитиною потрібно зважати на її вірогідні відмінності від дітей, які виховувалися і виховуються в благополучних сім'ях.

Варто зазначити, що одним із найскладніших наслідків виховання в дитячих будинках є порушення емоційно-вольової сфери. Порушення подібного роду проявляються найчастіше у підвищеній тривожності, емоційній напрузі, психічній втомі, емоційному стресі, підвищеній агресивності, недовірливості, емоційній холодності та ін. [1; 6].

Подолання негативних стереотипів у свідомості й поведінці більшості вихованців вимагає не тільки певного часу й зусиль педагогів, а й застосування відповідних реабілітаційних методик. Головна соціальна і психолого-педагогічна ідея, покладена до основи діяльності закладів інтернатного типу, полягає в тому, щоб забезпечити рівні можливості для всіх дітей і підлітків у оволодінні освітою, гармонійному розвитку, громадській діяльності відповідно до природних задатків, схильностей, здібностей і таланту. Це має створити необхідні умови для активного саморозвитку і самовдосконалення людини як активного творця нових вимірів суспільного розвитку. Тут варто зазначити думку дослідників, що навчальна та трудова діяльність повинна бути націлена на досягнення успіху, що посилює мотивацію саморозвитку особистості. Дитина отримує уявлення про сильні сторони свого розвитку, і спираючись на них досягає високого рівня загальноосвітньої та початкової підготовки. Різноманітні види діяльності дозволяють дітям включитися до навчально-трудового процесу відповідно до індивідуальних особливостей.

Потрібно систематично проводити з дітьми роботу, щоб максимально знизити рівень соціальної дезадаптації. Рекомендується грати з дітьми в рольові ігри, в яких ігрова ситуація наближена до життєвої. При вивченні різних тем на уроках варто обов'язково наводити приклади з життя, де діти зможуть використати ті чи інші знання, вчити дітей прийомам самовдосконалення та саморозвитку, розробляти проекти, спрямовані на вирішення проблем, які можуть у них виникнути після закінчення закладу.

Пропонується програвати життєві ситуації в ході групових занять для розвитку спілкування з однолітками, зокрема, це можуть бути різні конфліктні ситуації. Крім того, вважається корисним навчати дитину не лише правильно поводитись у різних ситуаціях, але й вміти начебто вийти за межі актуальної життєвої ситуації. Для цього можна проводити з дітьми різноманітні ігри, в яких вони повинні уявляти собі, що буде робити їхній одноліток (з якими зазвичай ідентифікується дитина), чим може закінчитися той чи інший його вчинок. Проте важлива деталь щодо сприйняття дітьми такої форми роботи, як групові заняття. Ставлення до групових занять у вихованців інтернатних закладів може виявитися негативним, адже вони майже постійно відчувають перевантаження спілкуванням. Для боротьби з цим чинником перевантаження пропонуються такі психологічні методи, як аутогенні тренування та розвиток навичок саморегуляції.

Загальні принципи, яких рекомендовано дотримуватися при роботі з вихованцями інтернатних закладів, наступні: визнавати цінність кожної дитини; ставитися до дитини як до особистості; уникати «ярликування»; не давати обіцянок, які неможливо виконати; демонструвати позитивні моделі поведінки; не підтримувати проявів небажаних якостей; демонструвати позитивне ставлення до всіх дітей; поважати думку, почуття та добровільний вибір дитини; акцентувати увагу дитини на власних позитивних якостях та здобутках; надавати працівникам інтернату інформаційну та методичну підтримку [5].

Серед чисельних проблем, з якими соціальний працівник стикається при роботі в інтернатному закладі, психологічна проблематика домінує. Це є наслідком специфіки життя дитини у закладі, яка накладає свій відбиток на розвиток і подальшу долю дитини, а також безліччю психологічних проблем, з якими діти потрапляють до інтернатного закладу – адже причинами потрапляння туди дитини можуть бути бездоглядність, смерть близьких, насильство над дитиною та ін. У залежності від цих специфічних чинників, які мають місце у житті вихованця інтернатного закладу, його психологічний портрет буде незадовільним і це заважатиме нормалізації його життя.

Важливим є адекватний виховний процес у інтернатному закладі. Його функціями має бути як корекція вже існуючих недоліків психологічного розвитку, так і запобігання формуванню нових в умовах інтернату; формування комфортного і відповідного до психологічних потреб дитини середовища навколо неї; формування ставлення до життя в цілому; адекватної мотивації, моделі спілкування з іншими, образу сім'ї.

Таким чином, компонентами виховного процесу, спрямованими на реінтеграцію дитини у соціум, можуть бути: позакласна виховна робота (гуртки, масові заходи, індивідуальні заняття); рольові ігри (прогривання життєвих ситуацій, а також моделювання поведінки у вигаданих ситуаціях); різноманітні психологічні методики для зменшення перевантаження спілкуванням, тренінги навичок спілкування тощо.

Проте спеціалісти зазначають, що будь-які заходи щодо допомоги дітям-сиротам в умовах проживання в інтернатному закладі не забезпечують того розвитку дитини, який необхідний для повноцінного становлення її особистості та дотримання її прав та інтересів, гарантованих законом. Головна мета соціальної роботи з дітьми, які перебувають в інтернатних закладах, має бути реінтеграцією дитини до сім'ї: усиновлення, встановлення над нею опіки, або такі форми, як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу. Наразі це визначено як напрямок соціальної політики щодо влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, але перехід до такої форми влаштування є тривалим процесом і поки-що психологічні проблеми виховання дитини в умовах інтернатного закладу є надзвичайно актуальними.

Отже, на думку фахівців з психології, медицини й фізіології, сформованість у людини життєвої компетентності сприяє її успішній самореалізації, виконанню найважливіших функцій життєдіяльності, забезпеченню фізичних, психічних та духовних потреб. Несформованість життєвої компетентності вихованців шкіл-інтернатів стає загальною проблемою багатьох випускників інтернатних закладів, так як відображається на усьому їхньому подальшому житті.

Тобто, в загальному аспекті, метою соціального працівника стосовно дітей, які перебувають в інтернатних закладах, є забезпечення адекватного середовища виховання, під яким можна розуміти як оптимізацію педагогічного процесу в інтернатному закладі, так і влаштування життя дитини та підлітка загалом.

Сьогодні завдання суспільства у тому, щоб якомога ширше коло громадськості, відчувало та зрозуміло що справа захисту прав дітей – процес тривалий, включає до себе не одну сходинку, пов'язує між собою не одну ланку, але це необхідний шлях, бо він дає можливість налагодити нормальні сімейні стосунки та зберегти сім'ю і створити нормальні умови утримання і виховання дитини.

Бібліографічні посилання

1. Асанова Н. К. Психосоциальное развитие младенцев и детей, воспитывающихся в учреждениях: метод. пособие / Под ред. Н. К. Асановой. – М. : Ин-т детской психотерапии и психоанализа. – 1997. – 32 с.
2. Комарова Н. М. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: у 2-х кн. Кн. 1. / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 118 с.
3. Комарова Н. М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.

4. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек. – Прага: Авиценум, 1984. – 334 с.

5. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: у 2-х кн. Кн. 2 / Г. М. Бевз, Т. В. Бондаренко, Н. М. Комарова та ін. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 180 с.

6. Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу: Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – 185 с.

Пирог Л. А. Особенности социальной работы с воспитанниками и выпускниками интернатных учреждений.

Охарактеризованы психологические и эмоциональные проблемы, проблемы социальной адаптации и общения, возникающие у детей, воспитывающихся в интернатных учреждениях. Определены основные задачи и особенности работы социальных работников с детьми в интернатных учреждениях; рассмотрены компоненты воспитательного процесса, направленного на реинтеграцию детей в социум.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительской заботы; интернатные учреждения; реинтеграция, социальный работник.

Pirog L. Features of the social work with pupils and graduates of boarding schools.

The psychological and emotional problems, the problems of social adaptation and communication that occur in children who are brought up in institutions are characterized. The main problems and behavior of social work with children in residential care, and consider the components of the educational process aimed at the reintegration of children into society.

Every society solves the problem of child abandonment in accordance with their traditions and opportunities. But in all cases, social orphanage in the first place - is a violation of children's rights to family education on the part of parents, which results in an extremely negative psychological state of children of various disturbances in their development. The fate of social orphans is very difficult, problematic, often burdened as biological heredity and their inadequate education and development.

According to experts in psychology, medicine and physiology, formation of human life competence contributes to its successful fulfillment, fulfillment of the most important functions of life, the physical, mental and spiritual needs. Aborted life competence of the graduates of boarding schools is a common problem of many graduates of boarding schools, as shown on all their later life.

Today the main task of the society is in that the widest as possible range of public should feel and understand that the protection of children's rights - a lengthy process, includes the more than one place, connects more than one link, but it is a necessary way because it makes it possible to establish normal family relationships and keep the family together and create normal conditions and upbringing of the child.

Keywords: orphan's; deprived children's accommodation; residential care; reintegration; social worker.

Надійшла до редколегії 11.02.2013 р.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Токовенко О. С.	Наукове пізнання політичної реальності як еволюційний процес	3
Вершина В. А.	Антропологічна проблематика в сучасному філософському дискурсі	8
Захарчук О. Ф.	Проблема становлення національної української еліти в контексті соціально-філософських поглядів Ф. Ніцше	15
Кулик О. В.	Вчення Ф. Шлегеля про способи взаємодії з хаосом	21
Легеза С. В.	«Свій» серед «чужих»: конструювання інакшості у російськомовній формульній літературі.	25
Окороков В. Б.	Суб'єкт істини і подія в неософізмі А. Бадью	29
Олещенко М. С.	Репрезентативна й нерепрезентативна моделі поняття симулякру	34
Осетрова О. О.	Роздуми про сенс життя в контексті суїцидологічної проблематики	41
Пісна Ю. В.	Феномен суїциду в контексті філософського вчення В. С. Соловйова і Н. А. Бердяєва: компаративний аналіз	43
Пронякін В. І., Євтушенко Р. О.	Трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля в інтерактивному полі комунікативної спільноти	49
Скиба Е. К.	Проблема візуальних маркерів гендерної ідентичності в суспільстві	55
Скляренко К. О.	Когнітивні зміни в структурі життєвого світу: від традиції до постмодерну	59
Ходус О. В.	Реконфігурація суб'єктивності в контексті процесів естетизації соціальної реальності	64

ПОЛІТОЛОГІЯ

Арабаджи Ю. І.	Проблеми та перспективи українсько-російських взаємовідносин на сучасному етапі	70
Березинський В. П.	Територіальна громада як агент політичної самоорганізації	77
Гуль Є. О.	Ефективність політики міжнародних санкцій проти Ірану	84
Деркач М. І.	Особливості формування спільного імміграційного законодавства Європейського Союзу	89
Іщенко І. В.	Релігійний фактор та його вплив на функціонування політичних інститутів за умов нестабільності	93
Клюй А. І.	Політичні цінності в процесі виховання студентської молоді	98
Ключник Р. М.	Деякі аспекти дослідження кризової комунікації	102
Лясота А. Є.	Гуманістично-ціннісні засади організації державної влади в громадянському суспільстві	107

Маласай Т. М.	Дилема «глобалізм - альтерглобалізм» в контексті кризових тенденцій глобалізації	114
Нагорняк Т. Л.	Особливості брендингу міст у світі та в Україні	118
Полянська В. Ю.	Підходи до аналізу політичних функцій естетичного судження: естетика І. Канта та естетико-політична концепція Ч. Арендт	132
Ставченко С. В.	Теорія соціальних криз Петра Штомпки та її значення для дослідження сучасних політичних процесів	137
Шульгіна М. В.	Передумови і витоки цивілізаційної геополітики	142
Щолокова Г. В.	Європейська публічна сфера: основні характеристики	147

СОЦІОЛОГІЯ

Борисова Ю. В.	Ключові проблеми реформування системи соціальної підтримки населення	153
Гриценко В. А.	Уявлення українських та зарубіжних студентів про сутність понять «самотність» та «усамітнення»	158
Гудзенко О. З.	Плюралізація форм життєвого успіху особистості: український контекст	162
Пірог Л. А.	Особливості соціальної роботи з вихованцями та випускниками інтернатних закладів	168

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ

Токовенко А. С.	Научное познание политической реальности как эволюционный процесс	3
Вершина В. А.	Антропологическая проблематика в современном философском дискурсе	8
Захарчук А. Ф.	Проблема становления национальной украинской элиты в контексте социально-философских воззрений Ф. Ницше	15
Кулик О. В.	Учение Ф. Шлегеля о способах взаимодействия с хаосом	21
Легеза С. В.	«Свой» среди «чужих»: конструирование инаковости в русскоязычной формульной литературе	25
Окороков В. Б.	Субъект истины и событие в неософизме А. Бадью	29
Олещенко М. С.	Репрезентативная и нерепрезентативная модели понятия симулякра	34
Осетрова О. А.	Размышления о смысле жизни в контексте суицидологической проблематики	38
Писная Ю. В.	Феномен суицида в контексте философских учений В. С. Соловьева и Н. А. Бердяева: компаративный анализ	43
Пронякин В. И., Евтушенко Р. А.	Трансцендентальная прагматика К.-О. Апеля в интерактивном поле коммуникативного сообщества	49
Скиба Е. К.	Проблема визуальных маркеров гендерной идентичности в обществе	55

Скляренко К. А.	Когнитивные изменения в структуре жизненного мира: от традиции до постмодерна	59
Ходус Е. В.	Реконфигурация субъективности в контексте процессов эстетизации социальной реальности	64

ПОЛИТОЛОГИЯ

Арабаджи Ю. І.	Проблемы и перспективы украинско-российских взаимоотношений на современном этапе	70
Березинский В. П.	Территориальная община как агент политической самоорганизации	77
Гуль Е. О.	Эффективность политики международных санкций против Ирана	84
Деркач М. И.	Особенности формирования общего иммиграционного законодательства Европейского Союза	89
И. В. Ищенко	Религиозный фактор и его влияние на функционирование политических институтов в условиях нестабильности	93
Клюй А. И.	Политические ценности в процессе воспитания студенческой молодежи	98
Ключник Р. М.	Некоторые аспекты исследования кризисной коммуникации	102
Лясота А. Е.	Гуманистически-ценностные основы организации государственной власти в гражданском обществе	107
Маласай Т.М.	Дилемма «глобализм-альтерглобализм» в контексте кризисных тенденций глобализации	114
Нагорняк Т.Л.	Особенности брендинга городов мира и Украины	118
Полянская В. Ю.	Подходы к анализу политических функций эстетического суждения: эстетика И. Канта и эстетико-политическая концепция Х. Арендт	132
Ставченко С. В.	Теория социальных кризисов Петра Штомпки и ее значение для исследования современных политических процессов	137
Шульгина М. В.	Предпосылки и истоки цивилизационной геополитики	142
Щелокова А. В.	Европейская публичная сфера: основные характеристики	147

СОЦИОЛОГИЯ

Борисова Ю. В.	Ключевые проблемы реформирования системы социальной поддержки населения	153
Гриценко В. А.	Представления украинских и зарубежных студентов о сущности понятий «одинокчество» и «уединение»	158
Гудзенко О. З.	Плюрализация форм жизненного успеха личности: украинский контекст	162
Пирог Л. А.	Особенности социальной работы с воспитанниками и выпускниками интернатных учреждений	168

CONTENT

PHILOSOPHY

Tokovenko O.	Peculiarities of evolutionary interpretation of scientific cognition of political reality are considered	3
Vershina V.	An anthropological perspective in the modern philosophical discourse	8
Zaharchik O.	The problem of the formation of the Ukrainian national elites in the context of the social and philosophical ideas of Friedrich Nietzsche	15
Kulik O.	Schlegel's doctrine of how to interact with chaos	21
Legeza S.	«Own» among «strangers»: designing otherness in russian formularity literature	25
Okorokov V.	Subject of truth and event in neosophism of A. Badiou	29
Oleshchenko M.	Representative and unrepresentative models of the simulacr concept	34
Osetrova O.	Reflection about life sense in suicidological problems' context	38
Pisna Yu.	The phenomenon of suicide in the context of philosophical doctrines of V. Soloviev and N. Berdyaev: the comparative analysis	43
Pronyakin V., Yevtushenko R.	Transcendental pragmatics of K.-O. Apel in the field of interactive communication community	49
Skiba E.	The problem of visual markers of gender identity in society	55
Skliarenko K.	Cognitive changes in the structure of the living world: from tradition to post-modernism	59
Hodus E.	The reconfiguration of subjectivity in the context of the aestheticization of social reality	64

POLITICAL SCIENCES

Arabadgi Y.	Problems and prospects of Ukrainian-Russian relations at the present stage	70
Berezinskiy V.	Territorial community as an agent of political self-organization	77
Gul Ye.	The effectiveness of international sanctions against Iran	84
Derkach M.	The features of the joint European Union's immigration law	89
Ishchenko I.	Religious factor and its influence on the operation of political institutions in the instability condition	93
Kluj A.	Political values in the process of students' education	98
Kluchnik R.	Some aspects of crisis communication	102
Lyasota A.	Humanistic-evaluative basis of the state power organization in the civil society	107
Malasai T.	The dilemma «globalism–alter-globalizm» in the context of crisis tendencies of globalization	114
Nagornyak T.	Features of citie's branding in the world and Ukraine	118

Polyanska V.	Approaches to the political function of the aesthetical judgment research: the aesthetic of Kant and aesthetic-political conception of H. Arendt	132
Stavchenko S. P.	Sztompka's theory of social crisis and its significance for modern political processes research	137
Shulgina M.	Background and origins of civilization geopolitics	142
Shchelokova A.	European public sphere: key features	147

SOCIOLOGY

Borisova Yu.	Key issues of reforming the system of social support	153
Gritsenko V.	The notion of Ukrainian and foreign students about the nature of the concepts of «loneliness» and «privacy»	158
Hudzenko O.	Pluralization of forms of life individual success: ukrainian context	162
Pirog L.	Features of the social work with pupils and graduates of boarding schools	168

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Випуск 23 (1)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор В. П. Пименов
Технічний редактор В. А. Усенко
Коректор В. П. Пименов

Підписано до друку 10.03.2013. Формат 70х108 1/16. Папір друкарський.

Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.

Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.

Тираж 100 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Свідоцтво держ. реєстр. Серія ДК № 289 від 21.12.2000 р.

Віддруковано в друкарні ЛіраМ
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1.
Свідоцтво ДП №14 від 13.07.2000 р.